

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАДИДА АНДРІАННА ЮРІЇВНА

УДК 342.565.2-044.922(44)«1792-2025»:342.4:342.72

ДИСЕРТАЦІЯ:
**«ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛІ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА ФРАНЦІЇ»**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових
учень»;

12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Ужгород - 2026

АНОТАЦІЯ

Бадида А. Ю. «Теоретико-правові засади трансформації моделі конституційного судочинства Франції». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук) за спеціальностями: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2025.

Зміст анотації. Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу теоретико-правових засад трансформації конституційного судочинства Франції у контексті європейської правової традиції. На основі міждисциплінарного, історико-правового та порівняльно-правового підходів розкрито закономірності становлення інституту конституційного контролю та його місце у системі сучасного континентального права. Висвітлено еволюцію конституційного контролю у Франції від квазіконституційних форм Першої-Четвертої Республік до інституціоналізованої моделі П'ятої Республіки, формування якої зумовили політико-правові передумови 1958 року. Особливу увагу приділено взаємозв'язку парламентського домінування з нормативістською доктриною, що визначили ставлення до ідеї верховенства Конституції.

Визначено, що французька доктрина конституційності поступово еволюціонувала від формального розуміння Конституції до концепції «блоку конституційності», який охоплює Декларацію прав людини і громадянина 1789 року, Преамбулу Конституції 1946 року, фундаментальні принципи, визнані законами Республіки, Екологічну хартію 2004 року. Наголошено на доцільності запровадження подібного комплексного підходу до розуміння Конституції в

українській правовій системі через розвиток концепції «матеріальної Конституції».

Проаналізовано інституційні та процесуальні засади діяльності Конституційної ради Франції, зокрема порядок формування, компетенцію, фіксовані строки повноважень, фінансову автономію тощо. Водночас виявлено низку проблемних аспектів, серед яких відсутність інституту окремих думок суддів та потреба подальшого реформування, про що свідчить сучасна французька доктрина.

Розкрито роль Конституційної ради як гаранта основоположних прав і свобод, досліджено формування та зміст принципів права, які набули самостійного нормативного значення. У дослідженні проаналізовано поняття прав людини та їх ознаки крізь призму французької та української правових доктрин. Для системності ці права класифіковано за групами із залученням прикладів із рішень Конституційної ради Франції. Такий підхід дав змогу простежити, як у практиці Ради поєднуються доктринальні засади з конкретними механізмами захисту прав людини. Показано, як у практиці Ради реалізується механізм забезпечення балансу між публічним інтересом і правами особи, що формує модель пропорційності конституційного контролю. Окремо підкреслено значення фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки (PFRLR), які становлять самостійне джерело французької конституційності та визначають зміст доктрини верховенства Конституції.

Проаналізовано конституційну реформу 2008 року, яка докорінно змінила не лише статус Конституційної ради, запровадивши механізм пріоритетного питання конституційності (QPC). Доведено, що ця реформа сприяла модернізації парламентських процедур, створенню нових механізмів захисту прав людини (у тому числі посади Захисника прав) та формуванню збалансованої системи відносин між Президентом Республіки на парламентом. На основі французького

досвіду визначено можливі напрями його адаптації в Україні – зокрема посилення ролі парламенту та інституційного балансу у системі гілок влади.

Проведено порівняльно-правовий аналіз понять «конституційна реформа» та «конституційний перегляд» та з'ясовано їхнє значення для сучасних моделей конституційного контролю. Підкреслено, що французька модель, побудована на інцидентному контролі, є ефективною завдяки системі фільтрації, тоді як українська – більш відкритою, оскільки передбачає прямий доступ громадян до Конституційного Суду. Обґрунтовано необхідність поєднання ефективності французького досвіду з демократичними принципами українського правопорядку.

Досліджено співвідношення французького конституційного правопорядку з правом Європейського Союзу. Встановлено, що Конституційна рада, визначаючи пріоритет конституційних принципів Республіки, прагне забезпечити гармонізацію правопорядків та зберегти національну конституційну ідентичність.

На основі проведеного порівняльного аналізу сформульовано теоретичні висновки щодо можливості концептуального запозичення французьких елементів конституційного контролю, насамперед системи фільтрації звернень, встановлення чітких строків розгляду конституційних скарг, удосконалення тлумачних механізмів через застосування застереження щодо тлумачення, а також уточнення процесуальних аспектів перегляду судових справ після визнання закону неконституційним, що в сукупності сприятиме підвищенню ефективності української моделі конституційного правосуддя та посиленню гарантій верховенства Конституції.

Ключові слова: конституційне судочинство; Конституційна рада Франції; конституційний блок; Перша-П'ята Республіки; принципи права; права людини; конституційна ідентичність; конституційна реформа; пріоритетне питання конституційності (QPC); конституційна скарга; застереження щодо тлумачення;

інституційна незалежність; баланс між загальним інтересом та індивідуальними правами; діалог національних та наднаціональних інституцій; право Європейського Союзу; вдосконалення української моделі конституційного правосуддя.

ABSTRACT

Badyda A. Yu. “Theoretical and legal principles of the transformation of the model of constitutional justice in France”. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Law (Doctor of Sciences) in the following specialties: 12.00.01 “Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines”; 12.00.02 “Constitutional Law; Municipal Law”. – State Higher Educational Institution “Uzhhorod National University”, Uzhhorod, 2025.

Abstract content. The dissertation research is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of the transformation of the constitutional judiciary in France in the context of the European legal tradition. Based on interdisciplinary, historical, and legal and comparative legal approaches, the regularities of the formation of the institution of constitutional control and its place in the system of modern continental law are revealed. The evolution of constitutional control in France from the quasi-constitutional forms of the First-Fourth Republics to the institutionalized model of the Fifth Republic, the formation of which was determined by the political and legal prerequisites of 1958, is highlighted. Particular attention is paid to the relationship between parliamentary dominance and the normative doctrine, which determined the attitude to the idea of the supremacy of the Constitution.

It is determined that the French doctrine of constitutionality gradually evolved from a formal understanding of the Constitution to the concept of a “constitutional block”, which includes the Declaration of the Rights of Man and the Citizen of 1789,

the Preamble to the Constitution of 1946, the fundamental principles recognized by the laws of the Republic, and the Ecological Charter of 2004. The expediency of introducing such a comprehensive approach to understanding the Constitution in the Ukrainian legal system through the development of the concept of a “material Constitution” is emphasized.

The institutional and procedural principles of the activities of the Constitutional Council of France are analyzed, in particular the procedure for formation, competence, fixed terms of office, financial autonomy, etc. At the same time, a number of problematic aspects are identified, including the absence of the institution of separate opinions of judges and the need for further reform, as evidenced by modern French doctrine.

The role of the Constitutional Council as a guarantor of fundamental rights and freedoms is revealed, the formation and content of legal principles that have acquired independent normative significance is investigated. The study analyzes the concept of human rights and their characteristics through the prism of French and Ukrainian legal doctrines. For consistency, these rights are classified into groups with examples from the decisions of the Constitutional Council of France. This approach made it possible to trace how the practice of the Council combines doctrinal principles with specific mechanisms for protecting human rights. It is shown how the practice of the Council implements a mechanism for ensuring a balance between the public interest and individual rights, which forms a model of proportionality of constitutional control. The importance of fundamental principles recognized by the laws of the Republic (PFRLR), which constitute an independent source of French constitutionality and determine the content of the doctrine of the supremacy of the Constitution, is separately emphasized.

The 2008 constitutional reform is analyzed, which radically changed not only the status of the Constitutional Council, introducing the mechanism of the priority question of constitutionality (QPC). It is proven that this reform contributed to the modernization of parliamentary procedures, the creation of new mechanisms for the protection of

human rights (including the position of the Defender of Rights) and the formation of a balanced system of relations between the President of the Republic and the parliament. Based on the French experience, possible directions for its adaptation in Ukraine are identified - in particular, strengthening the role of parliament and institutional balance in the system of branches of power.

A comparative legal analysis of the concepts of "constitutional reform" and "constitutional review" is conducted and their significance for modern models of constitutional control is clarified. It is emphasized that the French model, built on incidental control, is effective due to the filtering system, while the Ukrainian one is more open, since it provides for direct access of citizens to the Constitutional Court. The need to combine the effectiveness of French experience with the democratic principles of Ukrainian law and order is substantiated.

The correlation of the French constitutional legal order with the law of the European Union has been studied. It has been established that the Constitutional Council, determining the priority of the constitutional principles of the Republic, seeks to ensure the harmonization of legal orders and preserve the national constitutional identity.

Based on the comparative analysis, theoretical conclusions have been formulated regarding the possibility of conceptual borrowing of French elements of constitutional control, primarily the system of filtering appeals, establishing clear deadlines for considering constitutional complaints, improving interpretative mechanisms through the use of a reservation on interpretation, as well as clarifying the procedural aspects of reviewing court cases after a law is declared unconstitutional, which in total will contribute to increasing the efficiency of the Ukrainian model of constitutional justice and strengthening the guarantees of the supremacy of the Constitution.

Keywords: constitutional justice; Constitutional Council of France; constitutional bloc; First-Fifth Republic; principles of law; human rights; constitutional identity; constitutional reform; priority question of constitutionality (QPC);

constitutional complaint; reservations on interpretation; institutional independence; balance between general interest and individual rights; dialogue between national and supranational institutions; European Union law; improvement of the Ukrainian model of constitutional justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях України:

1. Бадида А. Ю. Соціальні права у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2019. № 9. С. 141–153. DOI: 10.33498/юощ-2019-09-141.
2. Бадида А. Ю. Соціальні права у системі фундаментальних прав людини. *Право України*. 2019. № 11. С. 272–280. DOI: 10.33498/юощ-2019-11-272.
3. Лемак В. В., Бадида А. Ю. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 133–143.
4. Тегза А., Бадида А. Обов'язкова вакцинація на тлі людської свободи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 32–37.
5. Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940–1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 72: ч. 1. С. 7–10. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.1>
6. Бадида А. Ю., Болдижар С. М. Модель конституційного нагляду в ІV республіці у Франції: реальна охорона Конституції чи швидкий параліч інституційної системи держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 5. С. 15–19. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.1>
7. Бадида А. Ю. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій республіці. *Право України*. 2023. Вип. 7. С. 152–158. DOI: 10.33498/юощ-2023-07-152.
8. Бадида А. Ю. Захист фундаментальних конституційних принципів у Французькій Республіці. *Право України*. 2024. № 5. С. 111–118. DOI: 10.33498/юощ-2024-05-111.

9. Бадида А. Ю. Братерство у Французькій Республіці: сутність та застосування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 20–23. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.1>.

10. Бадида А. Ю. Захист персональних даних крізь призму права на приватність: французький досвід. *Право України*. 2024. № 8. С. 115–121. DOI: [10.33498/lopu-2024-08-115](https://doi.org/10.33498/lopu-2024-08-115).

11. Бадида А. Ю. Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Французької республіки. *Прикарпатський юридичний вісник: наук.-практ. фаховий збірник наукових праць*. 2024. Вип. 5 (58). С. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.1>.

12. Бадида А. Ю. Державна рада та Касаційний суд у ролі квазіконституційних органів у Французькій Республіці. *Приватне та публічне право*. 2024. № 4. С. 3–6. DOI: [10.32782/2663-5666.2024.4.1](https://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.4.1)

13. Бадида А. Ю. Інтернет та свобода вираження поглядів: судова практика Конституційної ради Французької Республіки. *Публічне право*. 2024. № 4 (56). С. 5–11. DOI: [10.32782/2306-9082/2024-56-1](https://doi.org/10.32782/2306-9082/2024-56-1).

14. Бадида А. Ю. Інститут Президента у Французькій Республіці та Україні: пошук ідеального зразка. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2025. Том 12. № 1 (45). С. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.45.009>.

15. Бадида А. Ю. Парламентська складова конституційної реформи 2008 року у Франції: досвід для України. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2025. № 1 (87). С. 190–194.

16. Бадида А. Ю. Нормативізм як науковий підхід: французька інтерпретація. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 311–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.43>.

17. Бадида А. Ю. Кінець життя і межі права: феномен глибокої седації у Франції. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 848–853. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.124>.
18. Бадида А. Ю. Відсутність конституційного контролю: між нормативізмом і парламентаризмом у французькій правовій традиції (1792–1958). *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 531–535. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.72>.
19. Бадида А. Ю. Концепт конституційної ідентичності та межі інтеграції у рішеннях Конституційної ради Франції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4 (1). С. 160–164. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.25>.
20. Бадида А. Ю. Екологічні права у судовій практиці Конституційної ради Французької Республіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 12–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/1>.
21. Бадида А. Ю. Ракурси правової аргументації: Конституційна рада Франції vs ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 338–341. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/75>.
22. Бадида А. Ю. «Конституційна реформа» vs «конституційний перегляд»: від теорії до практики. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15883442>.
23. Бадида А. Ю. Особливості французького конституційного судочинства через тріаду наукових підходів: аксіологічного, інституціонального та герменевтичного. *Право України*. 2025. № 6. С. 114–122. DOI: [10.33498/loiu-2025-06-114](https://doi.org/10.33498/loiu-2025-06-114).
24. Бадида А. Ю. Поняття прав людини у французькій та українській доктрині. *Правові новели*. 2025. № 25. С.134–138. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.16>.

25. Бадида А. Ю. «Пріоритетне питання конституційності» vs «конституційна скарга»: у пошуку ефективності інститутів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Випуск 90: частина 1. С. 213–218. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.27>.

26. Бадида А. Ю. Вплив строку повноважень на незалежність органів конституційної юрисдикції: теоретико-правовий і порівняльний аналіз. *Право України*. 2025. № 7. С. 113–121. DOI: 10.33498/loou-2025-07-113.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

27. Marija V. Mendzhul, Andrianna Yu. Badyda, Yuliia I. Fetko, Roman M. Fridmanskyu, Viktoriia I. Fridmanska. Eutanasia: legal regulation in European countries and prospects for legalization in Ukraine. *Laplage em Revista*. Vol.7. № 3, Sept.-Dec. 2021, p. 479–486. ISSN: 2446622

28. Andrianna Badyda, Oleh Pankevych. The Principle of the Welfare State through the Prism of Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine. *International Journal of Research in Social Sciences*. Vol. 14 Issue 12, Dec 2024. P. 6–14. ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081 UGC Approved Journal Number: 48887.

29. Andrianna Badyda. A priori and a posteriori control: french modification. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 5. P. 13–16. ISSN 1339-7915.

Одноосібна монографія:

30. Бадида А. Ю. Конституційний контроль у Французькій Республіці: теоретико-правовий вимір : монографія. Ужгород : РІК-У. 2024. 388 с.

Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

31. Buletsa S., Zaborovsky V., Chepys O., Badyda A., Panina Yu. Obligations to indemnify damages inflicted by maiming and other personal injuries including death: theoretical and practical issues (review). *Georgian Medical News*. 2019. № 9 (294). P. 156–165 (*Scopus*).
32. Victor I. Checherskiy, Andrianna Yu. Badyda, Vadym M. Roshkanyuk, Anatolii Yo. Herych. Reproductiven Rights and Implemintation of the Right to Human Life. *Weadomosci Lekarskie*. Volume LXXV. Issue 10. October 2022. P. 2531–2535 (*Scopus*).
33. Fridmanskyy R. M., Badyda A. Yu., Pifko O. O. Ihor Yu. Dir. Human rights in the context of transhumanist medicine: ethical and legal aspects. *Weadomosci Lekarskie*. 2024. № 77(9). P. 2077–2082 (*Scopus*).
34. Vitaliy M. Herzanych, Andrianna Yu. Badyda, Nadiya V. Buletsa, Mykhailo M. Lopit. Ethical and legal principles of biomedical research. *Weadomosci Lekarskie*. Volume LXXVIII. Issue 4. April 2025. P. 943–948 (*Scopus*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

35. Бадида А. Ю. Захист соціальних прав засобами конституційного контролю: особливості досвіду Угорщини. *Закарпатські правові читання* : Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 19–21 квітня 2018 року). Т.2. Ужгород. 2018. С.45–50.
36. Турияница В. В., Гартман М. Т., Бадида А. Ю. Фактори, що зумовили появу нового, четвертого покоління прав, їх основні складові та проблеми практичної реалізації. *Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 12 квітня 2019 року). Ужгород, Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С.122–126.

37. Бадида А. Ю. Права людини: від декларацій до ефективного правопорядку. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Львів, 06 грудня 2019 року). Львів: ЛьвДУВС. 2019. С. 20–23.

38. Бадида А. Ю. Генезис моделі конституційного судочинства у Франції. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи* : зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16 жовтня 2020 року). Львів: Каменяр. 2020. С. 204–209.

39. Бадида А. Ю. Інститут конституційного контролю у Французькій Республіці: можливий досвід для України. *Закарпатські правові читання* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 29–30 квітня 2020 року). Ужгород: РІК-У. 2020. С.19–25.

40. Бадида А. Ю. Поняття «конституційного блоку» в Французькій Республіці: доктрина і судова практика. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики* : матеріали наукового семінару (Львів, 19 червня 2020 року). Львів: ЛьвДУВС. 2020. С. 7–13.

41. Бадида А. Ю. Соціальні права та судовий конституційний контроль: досвід Французької Республіки. *Закарпатські правові читання* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 27-28 травня 2021 року). Том 2. Ужгород: РІК-У. 2021. С. 29–35.

42. Бадида А. Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наукового семінару (Львів, 23 червня 2022 року). Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 12–17.

43. Бадида А. Ю. Гарантії незалежності конституційної ради Французької республіки: основні аспекти. *Матеріали 77-ї підсумкової наукової*

конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 5–8.

44. Бадида А. Ю., Гартман М. Т. Позитивні зобов'язання держави через призму судової практики ЄСПЛ. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 27 квітня 2023 року). Частина I. Львів –Торунь. 2023. С. 69–74.

45. Бадида А. Ю. Посадове становище фізичної особи та міжнародно-правова відповідальність: «іммунітет» або «безкарність». *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Львів, 08 грудня 2023 року). Львів. 2023. С. 24–30.

46. Бадида А. Ю. Перегляд конституції: приклад Французької Республіки. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2024. С. 9–13.

47. Бадида А. Ю., Переш І. Є. Зміна «обличчя» Конституційної ради Франції: огляд значущих рішень. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 06 грудня 2024 року). Львів: ЛьвДУВС. 2024. С. 26–30.

48. Бадида А. Ю., Переш І. Є., Пеца Д. Д. Конституційна рада Франції та її роль в оцінці конституційності джерел права Європейського союзу. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти* : матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 26–27 квітня 2024 року). Львів–Торунь: Liha-Pres. 2024. С. 81–84.

49. Бадида А. Ю. Принцип поваги до людської гідності у правопорядку Французької Республіки. International scientific-practical conference «*Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International*

Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World» (March 24–25, 2025). Vol. 1. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. P. 137-140.

50. Бадида А. Ю., Пеца Д. Д. Глобалізація: сутнісні аспекти, виклики та пошук балансу. *Закарпатські правові читання. Релокація в умовах екстраординарних правових режимів* : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 25–26 квітня 2025 року). Львів –Торунь: Liha-Pres. 2025. С. 42–45.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА ФРАНЦІЇ	39
1.1. Методологічні підходи до дослідження конституційного судочинства	39
1.2. Конституційне судочинство у системі європейської правової традиції	55
Висновки до Розділу I.....	78
РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ КВАЗІКОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ФРАНЦІЇ ДО 1958 РОКУ	80
2.1. Витоки ідеї конституційного контролю у Франції: I – II Республіки	80
2.2. Вплив парламентаризму та нормативізму III – IV Республік на заперечення ідеї конституційного контролю у Франції.....	91
Висновки до Розділу II.....	105
РОЗДІЛ III. СТАНОВЛЕННЯ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА П'ЯТОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	108
3.1. Конституційна криза 1958 року та політико-правові передумови створення Конституційної ради	108
3.2. Генезис та інституційно-процесуальні засади моделі Конституційної ради	118
3.3. Французька доктрина «конституційності»: від Конституції 1958 року до сучасного розширеного блоку	143
3.4. Інституційні та процедурні гарантії незалежності Конституційної ради ..	155
Висновки до Розділу III	175
РОЗДІЛ IV. КОНСТИТУЦІЙНА РАДА ЯК ГАРАНТ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	178
4.1. Захист фундаментальних конституційних принципів	178
4.2. Інтерпретація прав людини у юриспруденції Конституційної ради Франції	

	18
.....	215
4.3. Баланс індивідуальних прав і публічних інтересів у практиці Конституційної ради.....	247
Висновки до Розділу IV	276
РОЗДІЛ V. КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА 2000-Х РОКІВ І ТРАНСФОРМАЦІЯ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ	278
5.1 Конституційна реформа та конституційний перегляд: теоретичні засади та реалізація у Французькій Республіці	278
5.2. Інституційні наслідки реформи 2008 року: роль Парламенту, Президента та Конституційної ради	287
5.3. Механізм пріоритетного питання конституційності (QPC) та його роль у захисті прав	306
5.4. Забезпечення конституційних гарантій в умовах європейської інтеграції: розмежування повноважень національних та наднаціональних органів	322
5.5. Український вектор розвитку конституційного контролю: можливі запозичення французького досвіду	340
Висновки до Розділу V	353
ВИСНОВКИ	356
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	367
ДОДАТОК.....	420

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ч. – частина

п. – пункт

ст. – стаття

абз. – абзац

ДЄС – Договір про Європейський Союз

ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу

ЄС – Європейський Союз

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України

КСУ – Конституційний Суд України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

ФРН – Федеральна Республіка Німеччина

ФКС – Федеральний конституційний суд

США – Сполучені Штати Америки

PFRLR – фундаментальні принципи, визнані законами Республіки (з франц.)

QPC – пріоритетне питання конституційності (з франц. question prioritaire de constitutionnalité)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у формулюванні ефективної системи конституційного судочинства в Україні з урахуванням французького досвіду замість механічного запозичення чужих моделей, що можна показати у кількох аспектах. По-перше, у загальноєвропейському контексті французький підхід до конституційного судочинства є особливим через те, що тривалий час ґрунтувався лише на апіорному (попередньому) контролі аж до конституційної реформи у 2008 року, після якої Конституційна рада отримала можливість здійснювати апостеріорний (наступний) контроль за законами. Це проводить чітку історичну лінію від часів Революції 1789 року, коли будь-яку перевірку закону не допускали, що пояснювалося ідеями суверенітету парламенту та універсальності закону. Завдяки запровадженню контролю а posteriori Конституційна рада формує позиції щодо прав людини, які мають загальнообов'язкове значення для судової практики, зокрема Касаційного суду та Державної ради.

Конституційна юрисдикція у Франції спирається на унікальну доктрину «блоку конституційності», що послідовно розширювала юрисдикцію Конституційної ради та змінила її правовий статус – від політичного органу до охоронця Конституції. До «конституційного блоку» належать Конституція 1958 року, її Преамбула, Преамбула Конституції 1946 року, Декларація прав людини і громадянина 1789 року, фундаментальні принципи, визнані законами Республіки та Екологічна хартія 2004 року. Усі ці джерела мають однакову юридичну силу. Така еволюція від декларативних цінностей до їхнього конституційного закріплення є показовою й корисною для України. У XXI столітті досвід Франції є одним із взірцевих у Європі у напрямку існування рівноваги між захистом прав людини, національною ідентичністю та верховенством права. В умовах взаємодії різних рівнів правопорядку (національного, Ради Європи, Європейського Союзу) Французька Республіка демонструє здатність знаходити рівновагу між

інтеграцією та збереженням власної традиції через концепцію конституційної ідентичності. Конституційна рада Франції своїми рішеннями надає цьому поняттю нормативного змісту, трактуючи його як сукупність базових принципів, що не можуть бути змінені без участі установчої влади. Обґрунтовується, що ідентичність у французькій інтерпретації не суперечить ідеї європейської інтеграції, а, навпаки, забезпечує баланс між суверенітетом та зобов'язаннями перед Європейським Союзом.

По-друге, у теоретичному аспекті французький досвід дозволяє простежити перехід від формального (абстрактного) контролю до більш змістовного тлумачення Конституції без необхідності її оновлення чи зміни правового статусу інституцій. Йдеться не лише про відтворення еволюції французької моделі у історичному ключі, а й про поглиблений аналіз правових категорій, методів інтерпретації та джерел конституційного права. Це дає змогу сформулювати нове розуміння ролі доктрини та принципів, які не містяться у тексті Конституції, але набувають нормативного значення через практику Ради. Цінним є механізм формулювання Конституційною радою застереження щодо тлумачення, який вона використовує як спосіб умовного визнання норми конституційною. Такий підхід дозволяє їй інституційно впливати на напрями законодавчої політики, не виходячи за межі своїх повноважень. Застереження щодо тлумачення підвищують рівень правової визначеності та слугують орієнтиром для подальшої інтерпретації чи реалізації відповідних законодачих положень.

Паралельно з позитивними рисами французького підходу привертають увагу інституційні інструменти забезпечення незалежності Конституційної ради – зокрема, ротаційне оновлення складу кожні три роки на третину, що, як зазначає докрина, сприяє стабільності та зменшує ризики політичного впливу на призначення. Наведене створює можливості для оновлення української доктрини

конституціоналізму, євроінтеграційного вектору та концепції захисту Конституції.

По-третє, вивчення французької моделі має й практичну перевагу для України як з точки зору поступової трансформації Конституційної ради у гаранта прав людини, так і інструментів захисту прав людини через механізм пріоритетного питання конституційності (QPC). У Франції QPC може ініціювати будь-яка сторона під час судового розгляду у будь-якій інстанції, тоді як в Україні конституційна скарга має ширший перелік обмежень. У зв'язку з цим у роботі окреслено можливі напрями вдосконалення українського механізму, зокрема, впровадження фільтраційної інстанції, уточнення процесуальних строків розгляду конституційної скарги, законодавче введення інституту застереження щодо тлумачення.

Французький підхід до співвідношення загального інтересу та індивідуальних прав у судовій практиці Конституційної ради відображає концепцію пропорційності як принципу конституційного судочинства. Застосовуючи його, Конституційна рада оцінює втручання держави у сферу прав людини через критерії легітимної мети та необхідності у демократичному суспільстві. У цьому дослідженні методологія Ради простежена на прикладі рішень щодо цифрових прав, свободи вираження поглядів, приватного життя, режиму надзвичайного стану та інших.

Унікальною також є практика формулювання Конституційною радою нових принципів – фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки (PFRLR), виводячи останні із текстів законів, що існували при республіканських режимах, що лише додає стабільності правопорядку держави. Така практика демонструє, як інститут конституційного контролю може виконувати правотворчу функцію у вигляді формування нових конституційних принципів на основі історико-правової традиції. При цьому практика Ради засвідчує виважений та стриманий підхід до розширення переліку таких принципів (наразі

у Франції їх більше десятка). Показовим є те, що Конституційна рада, попри розширення кола таких принципів, відмовилася визнавати фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки укладення одностатевих шлюбів, наголосивши на відсутності відповідної правової та історичної традиції.

У роботі також здійснено комплексний аналіз наслідків конституційної реформи 2008 року, зокрема, змін, що спрямовані на посилення ролі парламенту (розширення його контрольних функцій та унормування законодавчої процедури), а також змін у правовому статусі Президента Республіки, пов'язані із обмеженням строку перебування на посаді та впровадженням нових механізмів парламентського стримування. Цей досвід є вагомим для України у напрямку зміцнення інституту парламенту та забезпечення більшої інституційної рівноваги у системі стримувань і противаг.

Водночас не усі елементи французького досвіду доцільно запозичувати. Судова аргументація Конституційної ради нерідко залишається стриманою, а її юрисдикційна роль часто обмежується негативним контролем – виявленням несумісності норм з конституційними цінностями. Проблемним аспектом також є відсутність практики оприлюднення окремих думок членів Ради. У Франції така прогалина продиктована традиціями, адже вважається, що окрема думка порушує юридичну силу аргументів та по суті вважається критикою власного рішення Ради. Попри поодинокі спроби запровадити відповідну практику інституція залишається відданою доктрині «Веделя», основна ідея якої полягає у негативному відношенні до окремих позицій суддів, у тому числі й членів Конституційної ради. Це обмежує публічну дискусію, прозорість та розвиток доктрини у цілому.

У Франції наявні певні особливості, що відрізняються від європейських стандартів судової незалежності: відсутність спеціальних вимог до кандидатів у чени Ради, колегіальний підхід у формуванні складу Ради, наявність колишніх президентів (*ex officio*) тощо. У французькому праві не передбачено конкурсних

процедур чи публічного висування кандидатур. Також не встановлено критеріїв віку, кваліфікації або професійного досвіду. Єдиною умовою для призначення на посаду є дев'ятирічний мандат, який не може бути поновлений.

У сфері взаємодії національного права і права Європейського Союзу Конституційна рада Франції виходить з необхідності збереження конституційної ідентичності держави. Рада визнає примат права ЄС, але лише за умови, що його норми не порушують положень Конституції Французької Республіки. Такий підхід є важливим для України, яка рухається шляхом європейської інтеграції та потребує осмислення меж гармонізації та захисту основ конституційного ладу.

Теоретичну основу представленої дисертаційної роботи становлять дослідження вчених як вітчизняної, так і французької юридичної науки різних періодів у галузі теорії держави і права, конституційного права тощо. Зокрема, серед українських дослідників, які необхідно назвати, праці: А. С. Данієлян, А. О. Дрозд, О. В. Зайчук, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, І. М. Конончук, А. Р. Крусян, В. В. Лемак, О. З. Панкевич, С. В. Пілюк, І. Є. Переш, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, М. В. Савчин, І. Д. Сліденко, В. М. Шаповал, О. В. Щербанюк, О.О. Уварова та інші.

Серед французьких дослідників слід виділити праці: Emmanuel Bada, Olivier Beaud, Samy Benzina, Xavier Bioy, Pierre Bon, Julien Bonnet, Jean-Félix de Bujadoux, Manon Charpy, Jean-Claude Colliard, Alexia David, Eric Delassus, Marc Doray, Guillaume Drago, Jean-Pierre Dubois, Romain Espinosa, Jean-François Fayard, Benjamin Fargeaud, Louis Favoreu, Tristan Florenne, Christelle de Gaudemont, Pierrick Gardien, Fabien Gélinas, Jacques Georgel, Bénédicte Girard, Constance Grewe, Yves Guena, Patrice Gueniffey, Marie Guitton, Francis Hamon, Hugues Hourdin, Olivier Jouanjan, Marina Kalara, Jean-Manuel Larralde, Olivier Le Bot, Anne Levade, Patrick Lingibé, Martin Loughlin, François Luchaire, Xavier Magnon, Aïda Manouguian, Bertrand Mathieu, Martial Mathieu, Guillaume Merland, Jean-Louis Mestre, Stéphane Mouton, Ottavio Quirico, Jean Rivero, Agnès Roblot-Troizier,

Dominique Rousseau, Bernard Rullier, Caroline Sägesser, Marthe Fatin-Rouge Stéfanini, Michel Troper, Eric Turpin, Patrick Wachsmann, Jean-Marie Woehrling та інші.

Вчені інших зарубіжних країн: Samantha Besson, Louise Doswald-Beck, Ronald Faber, Donald Kommers, Augustine Magolowondo, Russell Miller, Theo Öhlinger, Sylvain Vite, Martin van Vliet, Winluck Wahiu та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження проводилось як складова частина комплексної теми кафедри теорії та історії держави і права Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» «Еволюція правових систем у контексті сучасних глобалізаційних викликів: теоретико-правові та історико-правові аспекти» (НДР: 0123U103896; Індекс УДК: 340.116-043.86:341-027.511:34(091) за рішенням Вченої ради юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ» № 9 від 20 квітня 2023 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення правової природи, витоків та еволюції моделі конституційного правосуддя Французької Республіки, а також запозичення прийняттого і комплементарного досвіду Конституційної ради Франції в Україні.

Для реалізації мети дослідження необхідно було вирішити такі завдання:

- визначити методологічні підходи до дослідження конституційного судочинства, обґрунтувати застосування методів дослідження французької моделі, зокрема, нормативного, інституційного, герменевтичного, порівняльно-правового тощо;

- здійснити аналіз історичних моделей конституційного контролю Австрії, Німеччини, Чехословаччини та Франції з метою виявлення їхніх концептуальних особливостей та визначення місця французької моделі у європейській правовій традиції;

- дослідити історичні етапи формування інституту конституційного контролю у Франції, зокрема розвиток від Першої до Четвертої Республік (квазіконституційний контроль, роль Державної ради, Сенату);
- з'ясувати різницю між попереднім (апріорі) та наступним (апостеріорі) конституційним контролем, проаналізувавши їх реалізацію у Франції;
- встановити закономірності становлення та еволюцію доктринальних підходів до конституційного контролю у Франції, включаючи періоди до та після прийняття Конституції 1958 року;
- проаналізувати вплив нормативізму та парламентаризму на формування французької доктрини конституційного контролю у історичній ретроспективі;
- розкрити політико-правові передумови створення Конституційної ради Франції та її інституційно-процесуальну модель;
- дослідити французьку доктрину «конституційності» від Конституції 1958 року до сучасного розширеного блоку конституційності, визначивши його теоретичне та практичне значення;
- виявити інституційні та процедурні гарантії незалежності Конституційної ради Франції;
- визначити місце Конституційної ради у системі гарантій прав людини і захисту конституційних принципів;
- розкрити роль Конституційної ради у забезпеченні балансу між загальним інтересом і правами людини, з урахуванням практики прецедентних рішень;
- дослідити взаємодію Конституційної ради Франції з юрисдикціями Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, виявивши тенденції до гармонізації та потенційні конфлікти норм;

- виявити особливості французького підходу до тлумачення конституційних норм і правотворчої ролі Ради через механізм тлумачення;
- дослідити теоретичні засади та практичну реалізацію апостеріорного контролю конституційності після реформи 2008 року (QPC);
- проаналізувати зміни в інституційній архітектурі П'ятої Республіки внаслідок реформи 2008 року – посилення парламентського контролю, обмеження президентських повноважень, створення нових механізмів захисту прав людини;
- виявити сучасні виклики незалежності Конституційної ради та її легітимності у політичній практиці П'ятої Республіки;
- систематизувати результати трансформації французької моделі конституційного правосуддя у контексті європейської правової традиції;
- на основі порівняльно-правового аналізу обґрунтувати доцільність використання елементів французької моделі для вдосконалення українського інституту конституційної скарги.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері організації та функціонування органів конституційної юрисдикції в умовах трансформації моделі конституційного контролю.

Предметом дослідження є теоретико-правові підходи до формування та трансформації моделі конституційного судочинства Франції, її інституційні та процедурні особливості, механізми тлумачення конституції, реалізація функції захисту прав людини, а також можливості імплементації окремих елементів французького досвіду в українську модель конституційного контролю.

Дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер, що зумовлено як природою обраної тематики, так і специфікою дослідницьких завдань. З одного боку, у роботі здійснено глибокий теоретико-правовий аналіз природи, функцій та моделей конституційного судочинства, що належить до сфери теорії держави і права. Окреме значення має також історико-правовий

аспект дослідження, який дозволив простежити еволюцію відповідних інститутів у контексті розвитку французької правової традиції. З іншого боку, у дисертації здійснено аналіз положень конституційного законодавства, практики Конституційної ради Франції, її функціонування в інституційному механізмі та взаємодії з наднаціональними юрисдикціями, що безпосередньо відноситься до предмета науки конституційного права. Саме цим обумовлена доцільність виконання дисертаційного дослідження за двома науковими спеціальностями – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та конституційне право; муніципальне право.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять загальнонаукові, спеціально-юридичні та міждисциплінарні методи, які забезпечили комплексне та послідовне вивчення теоретико-правових аспектів трансформації моделі конституційного судочинства Франції та дати змогу не лише проаналізувати формально-правові інститути конституційного судочинства Франції, а й проникнути у глибинну теоретичну сутність цього явища як механізму правової легітимації влади, інструменту балансування державного суверенітету та прав людини, і як прояву втілення цінностей сучасного конституціоналізму.

У процесі дослідження було використано:

Світоглядну основу дослідження становлять такі загальні методи як: системний – забезпечив розгляд Конституційної ради як структурного елементу правопорядку Французької Республіки у взаємодії з іншими інституціями влади (Розділ V, підрозділи 5.2. і 5.4.); синергетичний – для аналізу нестабільних процесів правової еволюції та впливу реформ на функціонування системи конституційного контролю (Розділ III, підрозділ 3.1., Розділ V, підрозділ 5.1.); гуманістичний – передбачає визнання гідності, прав і свобод людини як вищих конституційних цінностей, закріплених у Конституції Французької Республіки та

міжнародно-правових актах про права людини (Розділ IV, підрозділи 4.1.-4.3., Розділ V, підрозділ 5.3.).

Серед спеціально-юридичних методів були застосовані, серед іншого, формально-юридичний – при з'ясуванні правової природи конституційного судочинства (Розділ I, підрозділ 1.2.), аналізі положень Конституцій та законодавства у Першій-Четвертій Республіках (Розділ II, підрозділи 2.1. і 2.2.), Конституції Франції 1958 року та інших джерел, що становлять «блок конституційності», органічних законів, що регламентують діяльність Конституційної ради (Розділ III, підрозділи 3.1.-3.4.) та історико-правовий – використовувався для аналізу становлення моделі конституційного судочинства у країнах континентальної Європи після Другої світової війни (Розділ I, підрозділ 1.2.), для дослідження генезису конституційного контролю у Франції, зокрема, особливостей відсутності цього інституту у Третій та Четвертій Республіках (Розділ II, підрозділ 2.2.), а також для з'ясування передумов створення Конституційної ради 1958 року (Розділ III, підрозділ 3.1.).

Аксіологічно-правовий підхід було застосовано для виявлення ціннісних засад французької моделі конституційного судочинства (гідність, свобода, рівність, захист прав та баланс прав і суспільного інтересу) (Розділ III, підрозділи 3.3, Розділ IV, підрозділи 4.1., 4.2., 4.3.). Герменевтичний метод було використано для аналізу тлумачень Конституційної ради (Розділ IV, підрозділ 4.1.) та визначення меж судового тлумачення (Розділ III, підрозділ 3.2.). Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження взаємодії Конституційної ради Франції з наднаціональними юрисдикціями (Судом Європейського Союзу та Європейським судом з прав людини) (Розділ V, підрозділ 5.4.) та зіставлення французької та української доктрини у сфері прав людини (Розділ IV, підрозділ 4.2., Розділ I, підрозділ 1.2., Розділ V, підрозділ 5.3., (Розділ III, підрозділ 3.4.) тощо.

Доктринально-правовий метод було використано при дослідженні підходів до розуміння конституційного судочинства (Розділ I, підрозділи 1.1. і 1.2.), при аналізі французької правової традиції (Розділ II, підрозділи 2.1. і 2.2., Розділ III, підрозділи 3.1.-3.4.), при з'ясуванні поняття принципів права та прав людини та їх характеристик (Розділ IV, підрозділ 4.1. і 4.2.).

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що дозволив інтегрувати знання та методи суміжних наук – філософії права, політології, історії, міжнародного права та прав людини – для комплексного аналізу трансформації французької моделі конституційного судочинства. Цей підхід забезпечив поглиблене розуміння не лише правових, а й ціннісних, політичних та інституційних аспектів функціонування Конституційної ради як у національному, так і в наднаціональному контексті: щодо становлення моделі після Другої світової війни (Розділ I, підрозділ 1.2.), взаємодії Конституційної ради з ЄСПЛ та Судом ЄС (Розділ V, підрозділ 5.4.), межі тлумачення та фундаментальні принципи (Розділ IV, підрозділ 4.1.), у контексті захисту гідності, свободи, права на гідну смерть, баланс інтересів (Розділ IV, підрозділ 4.2. і 4.3.) та щодо висновків про реформу 2008 року у Франції у частині змін у політичній системі (Розділ V, підрозділ 5.2.).

Інформаційна база дослідження охоплює нормативно-правові акти Франції, України та інших зарубіжних країн, міжнародні документи, судову практику (Конституційна рада Франції, ЄСПЛ, Суд ЄС, Конституційний Суд України), наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, аналітичні матеріали, електронні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням, у якому здійснено цілісний теоретико-правовий аналіз трансформації моделі конституційного судочинства Французької Республіки із урахуванням історичних передумов, інституційної

еволюції, правотворчої ролі Конституційної ради та взаємодії з наднаціональними юрисдикціями.

На захист виносяться нові наукові висновки і пропозиції, що сформульовані відповідно до поставленої мети та завдань дослідження:

уперше:

- обгрунтовано концепцію еволюції французької моделі конституційної юстиції з консультативного органу до повнокровної моделі забезпечення верховенства конституції, яка ввібрала основні риси французької традиції права та доктрини, зокрема у процесі історичної трансформації сутнісно стала правозахисною через ключові рішення Конституційної ради Франції;

- досліджено еволюцію конституційного правосуддя, визначено його природу, етапи становлення через призму усіх республіканських режимів у Франції та їх вплив на формування сучасного правопорядку (відсутність у зв'язку з домінуванням концепції національної асамблеї; започаткування традиції конституційної юстиції у діяльності Державної ради Франції; діяльність Конституційного комітету як квазісудової інституції; заснування та еволюція Конституційної ради Франції);

- сформульовано основні критерії порівняльно-правового дослідження моделей конституційного контролю (предмет, суб'єкти, строки, ефекти рішень, доступ до юрисдикції);

- обгрунтовано, що Конституційна рада Франції за допомогою доктрини «конституційного блоку» тлумачить Конституцію Франції у рамках загальносвітової тенденції динамічного тлумачення конституції, зокрема як це має місце у практиці Федерального Конституційного Суду Німеччини, Конституційного Суду України (доктрина «конституційного ядра»);

- запропоновано адаптацію концепції «блоку конституційності», яка використовується у Франції, до українського конституційного контексту, а саме – ідею широкого розуміння Конституції, включно з основоположними

принципами права, що визнаються органом конституційної юрисдикції та беруться до уваги при здійсненні контролю за конституційністю;

- доведено, що французька модель є більш гнучкою та ефективною на основі аналізу механізмів звернення до органів конституційної юрисдикції – пріоритетного питання конституційності (QPC) у Франції та конституційної скарги в Україні;

- проаналізовано механізм формування Конституційною радою принципів, зокрема фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки, які не містяться безпосередньо у тексті Конституції, але мають конституційну цінність через правотворчу функцію Конституційної ради, яка виявляє і розгортає певні принципи, що сягають минулого, на основі чого обґрунтовано унікальність відкритої динамічної системи «блоку конституційності» у французькому правопорядку;

- здійснено комплексний аналіз рішень Конституційної ради з точки зору пошуку балансу між загальним інтересом та індивідуальними правами (рішення, які стосуються режиму надзвичайного стану, приватного життя та захисту персональних даних, цифрових прав та свободи вираження поглядів тощо), на основі чого доведено, що Конституційна рада у своїй практиці демонструє збалансований підхід до захисту індивідуальних прав у контексті публічного інтересу, прагнучи узгодити конституційні права й свободи з викликами соціальної політики та безпеки;

удосконалено:

- методологію порівняльного аналізу інститутів конституційної скарги, інцидентного конституційного контролю та QPC, що дозволяє оцінити їхню роль у захисті прав людини та взаємодії органів конституційної юрисдикції та судів загальної юрисдикції;

- уявлення про роль Конституційної ради як правотворчого органу, який формує матеріальне конституційне право шляхом динамічного тлумачення конституції;
- особливості тлумачення прав людини із врахуванням міжнародного контексту у французькій та вітчизняній доктрині як «гарантовані національним та міжнародним правом невідчужувані та універсальні можливості особи діяти у межах власної гідності та свободи, які забезпечуються ефективними юридичними засобами»;
- класифікацію прав людини у французькій доктрині, яка зумовлена структурою Конституції Франції, що має вирішальний вплив на їхню інтерпретацію Конституційною радою Франції, зокрема формулюванням доктрини «конституційного блоку», яка має вирішальне значення для розуміння природи прав людини;
- розуміння співвідношення між поняттями установчої влади та конституційної реформи, які охоплюють як формальні зміни до тексту Конституції, так і глибші інституційні трансформації, тоді як конституційний перегляд передбачає внесення змін до конституційного тексту відповідно до чітко встановленої процедури;
- концепт діалогу між Конституційною радою Франції та наднаціональними юрисдикціями (ЄСПЛ та Судом ЄС) шляхом доведення, що Конституційна рада не оцінює зміст норм Європейського Союзу, якщо не йдеться про явне порушення конституційного ядра;

набули подальшого розвитку:

- підходи до класифікації моделей конституційного контролю шляхом уточнення місця французької моделі у загальній типології з урахуванням еволюції та її інституційної ролі;

- положення щодо сутнісного розуміння конституційного правосуддя Франції, зокрема у аспекті розвитку публічних правовідносин у період Першої-Четвертої Республік, трансформації після Другої світової війни, взаємодії між парламентом, урядом і судовою владою, еволюції правових інститутів і доктринальних підходів;
- теоретичне розуміння принципу незалежності суддів конституційних органів шляхом комплексного аналізу особливостей інституційного статусу членів Конституційної ради Франції, зокрема, у контексті процедури призначення, строків повноважень, фінансової незалежності, гарантій недоторканості тощо;
- виокремлення феномену «застереження щодо тлумачення» як елементу практики правотворення органу конституційної юрисдикції; розкрито його позитивне значення для конституційної юрисдикції Франції, що дозволяє зберегти формальну конституційність закону, встановивши при цьому обов'язкові рамки його допустимого тлумачення. Вироблено рекомендації щодо врахування цього досвіду в конституційному судочинстві України при здійсненні конституційно-конформного тлумачення законів і міжнародних договорів;
- положення про інтерпретацію конституційної ідентичності Франції у взаємодії Конституційної ради та Суду ЄС як прояву балансу між суверенітетом і європейськими зобов'язаннями;
- положення щодо застосування принципу пропорційності у практиці Конституційної ради при забезпеченні балансу між публічним інтересом і правами людини;
- категорія апостеріорного (a posteriori/наступного) контролю як інструмент «відкритої» конституційної юрисдикції за результатами дослідження механізму пріоритетного контролю за конституційністю (QPC) у Франції та його ролі у системі правового захисту.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження, сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у:

- *науково-дослідній роботі:* у подальших компаративних дослідженнях у галузі конституційного права, зокрема щодо змішаних моделей контролю конституційності та у подальших теоретичних дослідженнях щодо форм і меж судової інтерпретації, а також для міждисциплінарних досліджень;

- *правотворчості:* при вдосконаленні чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про Конституційний Суд України» у контексті запозичення окремих елементів французької моделі – інституту фільтрації, застережень щодо тлумачення, чіткого строку розгляду скарг, а також для підготовки змін до законодавства щодо розширення суб'єктів звернення та посилення ролі загальних судів у конституційному контролі;

- *правозастосуванні:* як орієнтир для реалізації принципів верховенства права, доступу до правосуддя та формування позицій органів влади, адвокатури й суддів Конституційного Суду України;

- *освітньому процесі:* при розробці спецкурсів із порівняльного та конституційного права, теорії конституціоналізму і прав людини, а також для наповнення навчальних програм практичними кейсами з французького досвіду;

- *правозахисній та правопросвітницькій роботі:* для удосконалення аргументації під час захисту прав людини, підвищення правової обізнаності та розвитку критичного мислення щодо ролі держави та конституційної юрисдикції у гарантуванні гідності, свободи та рівності.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем особисто; усі результати цієї роботи, а також сформульовані у ній висновки, пропозиції та рекомендації обґрунтовано на основі власних авторських досліджень. Для аргументації деяких висновків у роботі використано праці інших науковців, на які зроблено посилання. З колективних наукових праць у дисертаційній роботі використано лише авторські ідеї та положення.

Слід зазначити, що окремі статті, що відображають результати роботи, написані авторкою у співавторстві. Особистий внесок здобувача в них полягає в наступному:

– «Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби» – в дослідженні практичної потреби у тлумаченні права на основі аналізу судової доктрини, зокрема методів тлумачення Верховного суду США та Конституційної ради Франції у контексті формування судом власних повноважень і меж конституційного контролю;

– «Обов'язкова вакцинація на тлі людської свободи» – в обґрунтуванні співвідношення права людини на свободу та обов'язку держави захищати здоров'я населення, із висвітленням досвіду Італії та позиції Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо необхідності вакцинації;

– «Модель конституційного нагляду в IV республіці у Франції: реальна охорона Конституції чи швидкий параліч інституційної системи держави» – в аналізі причин інституційної нестабільності Четвертої Республіки, часту зміну урядів та ослаблення парламентсько-урядового балансу, що призвело до фактичної неспроможності системи конституційного нагляду та необхідності конституційної реформи;

– «Obligations to indemnify damages inflicted by maiming and other personal injuries including death: theoretical and practical issues (review)» – в розгляді теоретичного обґрунтування проблематики деліктних зобов'язань та опрацюванні джерельної бази, що стосувалася підходів до відшкодування шкоди у контексті особистих ушкоджень;

– «Eutanasia: legal regulation in European countries and prospects for legalization in Ukraine» – в аналізі французького підходу до правового регулювання безперервної глибокої кома як альтернативи евтаназії, а також її значення для формування європейських стандартів поваги до людської гідності та права на гідну смерть;

– «Reproductiven Rights and Implemintation of the Right to Human Life» – у висвітленні співвідношення права на життя та репродуктивних прав людини у світлі європейських підходів до біоетичних питань, а також у дослідженні межі державного втручання у сферу реалізації цих прав;

– «Human rights in the context of transhumanist medicine: ethical and legal aspects» – у визначенні викликів, які постають перед системою прав людини у зв'язку з розвитком трансгуманістичних медичних технологій, зокрема щодо збереження людської гідності, меж автономії особи та потреби оновлення правових механізмів захисту в умовах технологічного прогресу;

– «The Principle of the Welfare State through the Prism of Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine» – в обґрунтуванні доктрини соціальної держави, її еволюції, розкритті змісту соціальних прав та узагальнення правових позицій Конституційного Суду України щодо їх тлумачення;

– «Ethical and legal principles of biomedical research» – в аналізі етичних та правових засад проведення біомедичних досліджень, меж допустимого втручання у людський організм, розкритті значення принципів людської гідності, автономії волі та поінформованої згоди у сучасній правовій доктрині.

Апробація результатів дослідження. Найважливіші положення, висновки та результати дисертаційної роботи оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 2018, 2020, 2021, 2023, 2024, 2025), «Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я» (Ужгород, 2019), «Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи» (Львів, 2020), «Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики» (Львів, 2020), «Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану» (Львів, 2022), «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (Львів, 2019, 2023, 2024), «Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications

Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World» (Riga, 2025).

Публікації. Основні положення та наукові результати дослідження викладено у 50 наукових працях, зокрема у 1 одноосібній (індивідуальній) монографії, 26 наукових фахових виданнях України у галузі науки, з якої підготовлено дисертацію, 7 статтях у зарубіжних наукових виданнях, 4 з яких у виданнях, що проіндексовані у базі даних Scopus. Крім того, серед публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації, 16 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій різного рівня.

Структура та обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертації відповідають меті та завданням дослідження. Дисертаційна робота написана українською мовою. Обраний стиль подачі матеріалів, формулювання наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечують їх доступність для сприйняття і відповідають логіці проведеного дослідження.

Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, логічно об'єднаних у шістнадцять підрозділів, висновків до підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Робота містить наукові положення, що мають наукову новизну, істотне теоретичне та практичне значення у галузі юридичної науки. Загальний обсяг роботи становить 427 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 347 сторінок, список використаних джерел займає 53 сторінки і налічує 396 найменувань.

РОЗДІЛ І.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА ФРАНЦІЇ

1.1. **Методологічні підходи до дослідження конституційного судочинства**

Дослідження конституційного судочинства є неможливим без належного методологічного підґрунтя. Вказаний інститут має подвійну сутність: він є правовим механізмом контролю за конституційністю та, одночасно, інституційно-політичним феноменом, що впливає на баланс між гілками влади та захист прав людини. Відповідно, щоб зробити якісний аналіз, є потреба у поєднанні багатьох методологічних підходів – від класичних юридичних до сучасних міждисциплінарних. У рамках цього дослідження методологія відіграє ключову роль, оскільки забезпечує системне, цілісне та об'єктивне пізнання інституційної природи, змістовного наповнення та еволюції конституційного судочинства у Французькій Республіці. Аналіз обраної теми дослідження потребує теоретичного узагальнення його сутності, ролі у механізмі функціонування правопорядку та концепції верховенства права.

Починаючи аналіз методологічних підходів, слід визначити сутність самої методології як наукової категорії. У теорії держави і права це поняття не є сталим, що зумовлює потребу у його уточненні для цілей дослідження конституційного судочинства.

Так, український вчений Ладанюк А. П. розкриває поняття «методології» як концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [60, С. 177]. У свою чергу, вітчизняний вчений Колодій А. М. формулює поняття методології наукових досліджень у широкому та вузькому значенні: «методологія у найбільш широкому розумінні – це вчення про наукові

засади, підходи, принципи та методи, а також вчення про те, як потрібно мислити при написанні наукового дослідження, а у вузькому – це теоретична основа, яка використовується або може бути використаною у процесі наукового пізнання» [52, С. 91]. У своєму дослідженні автор виокремлює перелік світоглядних засад, філософських підходів, методологічних принципів, загальнонаукових, спеціальних та інших методів, що реалізуються у наукових дослідженнях. Крім того, поділяємо його думку з приводу невичерпності існуючих методів дослідження, адже постійний динамічний розвиток права, його нормативної та інституційної складових [52, С. 111]. Методологію у різних вимірах досліджує вчений Р. М. Шевчук, а саме: у онтологічному – це система філософських засад пізнавальної діяльності та відповідних загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, методів, категорій і теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність; у гносеологічному – це вчення про суттєві властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку множини методологічних систем [103, С. 42–43]. Таким чином, попри різне окреслення сутності методології, спільним є розуміння її як системи засад наукового пізнання.

У більшості сучасних держав методологічні підходи уособлюють теоретичні принципи у поєднанні з емпірикою, що дозволяє досягати більшої точності у інтерпретації. Саме такий методологічний підхід дає змогу адаптувати досвід зарубіжних держав до подібних проблем в Україні.

Методологія дослідження конституційного судочинства у Французькій Республіці ґрунтується на філософсько-правовому аналізі, що поєднує нормативні, аксіологічні, герменевтичні та порівняльні засади праворозуміння.

Теоретико-методологічні підходи. Цей блок дозволяє оцінити формалізований і структурований правопорядок на чолі з Конституцією, із врахуванням інституційної складової у вигляді функціонування Конституційної

ради як інтерпретатора Конституції. Іншими словами, у межах загальнотеоретичного підходу конституційне судочинство розглядається не лише як інструмент формального контролю за відповідністю законів Конституції, а й як механізм захисту конституційних цінностей. У цьому контексті варто акцентувати на еволюції Конституційної ради у напрямку захисту прав людини.

У цьому ключі однією з методологій виступає система поглядів, яка визначає специфіку розуміння певного правового явища через його нормативну природу. На думку вченого Марка Дорея, нормативістські тези Кельзена та його послідовників є базою у позитивістському русі юридичної теорії. Фундаментальні елементи нормативістської структури (категорія врахування, ієрархія норм, формальна чинність) показують право, яке не «дане», а «сконструйоване» юридичною наукою. Фактично, кельзенівська ідея висновку між нормами залишається в основі неонормативістських теоретичних побудов [320, Р. 151]. Ганс Кельзен заснував школу правового позитивізму, стверджує французький вчений М. Бору, на підтримку справжньої науки про право, яку досі називають нормативістським позитивізмом. Між позитивізмом і нормативізмом перша – це теорія, яка постулює, що право походить від людини, і що слід довіряти лише правилам позитивного права, не турбуючись про те, чи є право справедливим чи ні, на відміну від природного права, якого не існує, тоді як друга – це спосіб осмислення права з точки зору структурування правових норм і, зокрема, сфери обов'язку бути. Таким чином, позитивізм – це науковий спосіб підходу до права, описова та пояснювальна наука про право *de lege lata*, нейтральна щодо спостережуваної реальності, як і з будь-якими етичними питаннями [331, 164], [24, С. 312]

Нормативізм (у традиції Ганса Кельзена) у цьому дослідженні слугує для розкриття логічної структури конституційного контролю як елемента нормативного порядку. У посібнику з конституційного права під редакцією Луї

Фаворе ми знаходимо дуже показове уявлення про те, яким стає «конституційний порядок» – це «політичний порядок», але «захоплений законом»; це «правовий порядок», але захищений Конституцією. Продовжуючи, автор зазначає, що публічне право до 1970 року у Франції незабаром стане застарілим, а вивчення чинних на цей момент конституційних норм є суттєвим об'єктом конституційного права. Це є результатом внеску судової практики Конституційної ради [317, Р. 26].

Починаючи з 1990-х років, концепція конституційного порядку у Франції еволюціонувала під впливом європейської інтеграції та розвитку судового діалогу між Конституційною радою, Судом ЄС і ЄСПЛ. Сучасна доктрина виходить із необхідності збереження національної конституційної ідентичності за одночасного дотримання принципу примату права ЄС, що знайшло відображення у рішеннях Конституційної ради [192], [194].

Крім цього, на початках у Франції потрібно було віднести Конституційну раду до загальної категорії, що конститується кельзенівською моделлю «Конституційного суду», і ввести її до неї. У цьому ключі, перші великі доктринальні дебати щодо Конституційної ради стосувалися питання про те, чи є вона юрисдикцією. Конституція 1958 року, безумовно, закріпила Раду як один з конституційних публічних органів нової Республіки. Але жодне слово в цьому тексті не вказувало на те, що цей орган мав статус юрисдикції. Він ніде не описується як юрисдикція, його члени називаються не «суддями», а лише «членами», його функція не уточнюється як юрисдикційна. Ніщо в тексті не вказує на це. Ніщо також не вказує на протилежне. Тому доктринальні дебати були надзвичайно спекулятивними. Лише в 1988 році почали публікуватися звіти про обговорення, що передували складанню тексту 1958 року, зокрема звіти Конституційного консультативного комітету та Державної ради. Вони не мають статусу «підготовчої роботи», але очевидно, що учасники складання тексту чітко розглянули питання юрисдикційного статусу Ради та зайняли негативну позицію.

Коли в Консультативному комітеті було порушено питання про те, чи не слід створити через Раду своєрідний «конституційний суд», як це було тоді в Німеччині чи Італії, відповідь Урядового уповноваженого була однозначно негативною. Коли під час обговорення проєкту того, що мало стати статтею 62, перед Державною радою було порушено можливість кваліфікації авторитету рішень Ради як «*res judicata*», бажання уникнути цього формулювання було саме мотивовано наміром не створювати Конституційну раду як Суд, як юрисдикційний орган.

Водночас слід зауважити, що витoki французької моделі конституційного контролю слід шукати не у кельзенівській теорії, а у власній традиції адміністративного правосуддя, сформованій діяльністю Державної ради. Саме вона ще з XIX століття виконувала функцію арбітра між виконавчою владою та громадянином, заклавши підґрунтя для наступного становлення контрольно-юрисдикційної ролі Конституційної ради. Таким чином, французька доктрина пройшла шлях від адміністративного до конституційного контролю, розвиваючи власну, відмінну від кельзенівської, модель судової перевірки актів публічної влади.

На думку французького науковця Олівера Жуанжана, Конституційна рада, зі свого боку, мала стверджувати свою легітимність у системі, а статус юрисдикції міг допомогти їй оточити свій образ ореолом нечітких, але захисних ментальних уявлень: незалежність, неупередженість, просте застосування закону... Ця потреба відповідала потребі доктрини, яка мала легітимізувати цю нову діяльність, що полягала в коментуванні рішень Ради та таким чином трансформації конституційного права. Ці дві потреби підкріплювали одна одну та робили Конституційну раду видатною юрисдикцією. Юрисдикцією, тим більш видатною, що вона перейшла – мала перейти – до кінцевої теоретичної схеми легітимації, до «кельзенівської моделі конституційного правосуддя», виразу, який був даний як еквівалент «європейської моделі конституційного правосуддя»

[339]. Вважаємо, що саме досвід Державної ради підготував підґрунтя для наступного переходу до європейського типу конституційної юрисдикції. Тож, Конституційна рада стала справжнім органом конституційної юрисдикції відповідно до «європейської моделі» («кельзенівської моделі») [24, С. 313].

У діяльності Конституційної ради Франції ознаки нормативізму можна відшукати, зокрема, через аналіз законів Радою, який здійснюється з точки зору їхньої відповідності формальним конституційним нормам. У цьому аспекті маємо на увазі, зокрема, рішення Ради про відповідність нормативних актів конституції, які мають назву рішення про відповідність (з франц. «*décision de conformité, DC*). Такі рішення стосуються перевірки конституційності звичайних законів, органічних законів, постанов Національного зібрання та Сенату, а також договорів та міжнародних зобов'язань [93]. Крім того, рішення Ради ґрунтуються на аргументуванні юридичних норм у межах самої правової системи, що відповідає принципу чистоти права за Кельзеном. Фактично, орган конституційної юрисдикції порівнює закон не з фактичними наслідками його застосування чи суспільною доцільністю, а з тим, чи суперечить він нормам Конституції як тексту.

Аксіологічний підхід, що використовується у дослідженні, виступає протилежним до нормативізму і використовується для аналізу ціннісного навантаження конституційного судочинства в демократичній правовій державі. Вказаний підхід передбачає дослідження інституту конституційного судочинства у Французькій Республіці крізь призму базових правових цінностей, характерних для європейської правової традиції, зокрема принципу верховенства права, поваги до прав і свобод людини, поділу влади, легітимності правотворення та правосуддя. Важливо зробити акцент на тому, що Рада своїми рішеннями може визнавати певний принцип «конституційним». Йдеться про принцип поваги до людської гідності, або ж принцип братерства [25, С. 116–117].

Аксіологічний підхід дозволяє розглядати Конституційну раду Франції не лише як юридичну інституцію контролю за відповідністю законів Конституції, а як інструмент утвердження цінностей демократичного конституціоналізму, що були історично сформовані у європейському контексті (від Революції 1789 року до сучасного права Ради Європи та права ЄС). Крім того, аналіз також сприяє розкриттю еволюції уявлень про справедливість, баланс публічної влади та гарантії прав людини, які відображаються у змінах функцій та повноважень Конституційної ради Франції, особливо після реформи 2008 року та впровадження механізму попереднього та наступного конституційного контролю. Таким чином, аксіологічний вимір діяльності Конституційної ради виявляється не лише у ціннісному тлумаченні Конституції, а й у доктрині «конституційного блоку», що охоплює як норми Конституції 1958 року, так і інші джерела. Саме через цю доктрину цінності демократичного конституціоналізму набувають нормативного змісту.

Інституціоналізм як підхід застосований для осмислення Конституційної ради як політико-правового інституту з особливою символічною легітимністю. У рамках дослідження застосовується вказаний підхід, адже він дає змогу розглядати Конституційну раду Французької Республіки як правову та політичну інституцію, що виконує системоутворюючу роль у механізмі стримувань і противаг в умовах напівпрезидентської республіки. Такий аналіз дозволяє простежити, як формувалися, трансформувалися та функціонують організаційно-правові механізми конституційного контролю у Франції (зокрема до і після конституційної реформи 2008 року), а також — яке місце Конституційна рада посідає у європейській моделі правової інтеграції. Застосування інституційного підходу дозволяє зробити акценти на вивченні взаємодії Конституційної ради з іншими суб'єктами влади, зокрема з Президентом Республіки, механізмів її формування, легітимації рішень, а також — її впливу на формування правосвідомості та політичної культури у Франції.

Застосування інституціонального методу дозволяє дослідити особливості організаційної структури Конституційної ради Франції та специфіку формування її складу: крім тих членів, що призначаються Президентом та двома палатами Парламенту є цікавий факт існування «членів *ex officio*» в особі колишніх президентів Республіки. Без сумніву – це досить «спірна особливість». Таке правило вважається «квазізастарілим» на початку уже 2000-х років. Сьогодні два постійні члени засідають на обговореннях справ, які вони вважають достойними своєї колишньої гідності. Це фактично призводить до створення двох окремих судових складів – звичайного та урочистого, залежно від інтересу, який виявляють колишні президенти до справ, що виносяться на обговорення. Це правило членства колишніх глав держав у конституційній юрисдикції є абсолютно унікальним у Європі. Так само, виключний принцип призначення дев'яти звичайних членів Ради. Досі члени Ради були призначені на абсолютно дискреційний розсуд одного з трьох уповноважених органів (Президент Республіки, Голова Сенату, Голова Національних зборів), що є беззаперечним... без будь-якого попереднього контролю чи обговорення. Зрештою, цей вибір не підлягає жодним обмеженням, окрім національності. У жодній іншій європейській країні не було прийнято такої ексклюзивної системи призначення [25, С. 118–119]. Цей підхід дозволяє також оцінити ефективність Ради як органу, що забезпечує сталість конституційного контролю й поступове розширення доступу до нього через реформу 2008 року.

Відповідно у межах інституціонального методу особливе значення має аналіз реформ, які трансформували порядок формування складу Конституційної ради. якщо членство колишніх Президентів Республіки є проявом класичної традиції інституційної будови, то нововведення, запроваджене переглядом від 23 липня 2008 року, яке виносить призначення на публічне обговорення парламентськими комітетами, безсумнівно, є прогресом, але обмеженим у цьому сенсі: призначення, передбачені президентом, підлягатимуть консультаціям з

компетентним комітетом у кожній з двох палат, призначення, запропоновані головами палат, – висновку компетентного комітету відповідної палати; відповідний комітет або комітети зможуть протистояти остаточному вето кваліфікованою більшістю в 3/5 поданих голосів. Такий механізм відображає тенденцію до демократизації та прозорості конституційної юстиції. У той час як зарубіжні системи призначення часто запроваджували механізм парламентських виборів кваліфікованою більшістю, що вимагав від більшості та опозиції досягнення позитивного консенсусу, вважає вчений О. Жуанжан, то у Франції ми таким чином запроваджуємо можливість негативного консенсусу між більшістю та опозицією, який, як ми можемо передбачити, матиме мало можливостей бути почутим. Тому нововведення має бути дуже обмеженим у своєму впливі. Однак, принаймні, перед призначенням має відбутися певне публічне обговорення, яке розірве систему мовчання, спекуляцій та несподіванок, яка зараз служить процедурою призначення [339].

Проте інституціональний аналіз, який дозволяє окреслити структурні особливості формування Конституційної ради Франції, не вичерпує всього змісту цього інституту. Виникає потреба у тлумаченні змісту конституційних положень та їх ціннісного наповнення. Для цього використовується герменевтичний підхід, який часто суперечить нормативізму, адже акценти ставляться на контекстуальному розумінні правового явища. У дисертаційному дослідженні такий підхід вживається для тлумачення прецедентів Конституційної ради Франції як джерел розуміння конституційних цінностей, він дає змогу інтерпретувати зміст інституту конституційного контролю у Французькій Республіці в контексті європейської правової традиції, розкриваючи глибинні смисли норм Конституції 1958 року, рішень Конституційної ради, а також таких понять, як «конституційна ідентичність», «основоположні принципи, визнані законами Республіки» тощо. Герменевтичний підхід дозволяє з'ясувати, яким чином правозастосовувачі у Франції (зокрема, Конституційна рада) тлумачать та

розвивають конституційні положення у змінюваному соціально-політичному контексті. Особлива увага приділяється еволюції інтерпретації Конституції під впливом європейської інтеграції, у тому числі у рамках членства Франції у ЄС, а також — ролі герменевтики у забезпеченні балансу між національною конституційною ідентичністю та європейським правовим порядком.

Заключною тезою у виборі герменевтичного підходу є існування у Французькій Республіці так званого «широкого» поняття Конституції. Іншими словами, Конституційна рада оперує не лише текстом Конституції 1958 року, а й іншими джерелами, що мають силу Конституції («блок конституційності»).

Цінною у цьому ключі є теза французького вченого Олів'є Жуанжана, який у своєму дослідженні під назвою «Моделі та репрезентації конституційного правосуддя у Франції: критична оцінка» вказує на те, що існує тверде ядро, яке всюди формує матеріальне серце конституційного правосуддя, і цим серцем є контроль конституційності (формальних) законів. Решта — це змінна геометрія, що залежить від конституційних систем. Це, принаймні, рішення, яке має перевагу в посиленні та обмеженні небезпеки неконтрольованого звернення до «моделі» в суворо догматичній юридичній роботі. «Монополія» конституційного суду більше не є нечітко «на конституційне тлумачення», а «на оцінку конституційності законів». Однак навіть таке посилення визначення монополії залишається надто неточним [339].

Важливо зробити висновок про наслідки розвитку конституційного судочинства, закріпленого конституційним переглядом від 23 липня 2008 року та встановленням пріоритетного питання конституційності, шляхом розширення сфери вивчення конституційного правосуддя на так звані «звичайні» суди. Розширення перспективи за межі лише Конституційної ради призводить до розгляду кожного суду як такого, що має роль конституційного судді, тобто повноваження та обов'язки щодо забезпечення захисту Конституції. Цей новий горизонт відкриває шлях до порівняння умов здійснення конституційного

контролю цими різними судьями. Це дозволяє нам визначити не лише основні риси французької системи конституційного правосуддя, але й відповідний внесок юрисдикцій у її складі.

Окрім загальнонаукових та міждисциплінарних підходів, у дослідженні конституційного судочинства важливе місце належить спеціально-юридичним методам. Саме вони дозволяють дослідити організацію та діяльність органів конституційної юрисдикції крізь призму юридичних норм та категорій. До кола спеціально-юридичних методів, які використовуються, входять:

Догматичний (нормативний, юридичний) – для аналізу законодавства, а зокрема, конституційних та органічних законів у Франції, які регулюють діяльність Конституційної ради. Проаналізовано такі першоджерела як: Конституція Франції 1958 р., яка визначає правовий статус Конституційної ради; Постанова від 7 листопада 1958 року, що врегульовує діяльність органу конституційної юрисдикції, а також усі акти, що мають силу Конституції у Франції, у тому числі Преамбула 1946 року та Екологічна хартія 2004 року. Крім того, проаналізовано рішення Конституційної ради як нормативних актів прецедентного типу, які формують тлумачення Конституції.

Поряд із аналізом нормативних джерел важливо враховувати й доктринальне бачення юридичного методу. Так, французький вчений Мішель Тропер визначає юридичний метод не лише як «просто догматику: він полягає у розгляді конституції як тексту, що виражає стандарти, яких слід дотримуватися, та визначенні того, який стандарт застосовується до певної ситуації або конкретної поведінки. Це передбачає попередню роботу з інтерпретації та систематизації. Щоб пояснити діяльність уповноважених органів влади, класична правова наука шукає, яку поведінку необхідно прийняти, щоб діяти відповідно до конституції. Якщо, як у випадку з органами конституційного контролю, рішення супроводжуються обґрунтуванням, догматика представляє це обґрунтування та прагне з'ясувати, чи є воно обґрунтованим, а потім враховує

його у подальших спробах систематизації. Таким чином, у всіх випадках передбачається, що рішення не є дискреційним, навіть коли застосовний стандарт вважається заперечувальним» [333, Р. 88].

Формально-юридичний метод було вжито під час аналізу теоретичних конструкцій та практики втілення конституційного судочинства у Франції, зокрема поняття принципів права та поняття прав людини. Вказаний метод дослідження є ефективним для систематизації видів звернень до Конституційної ради, для дослідження юридичної природи рішень останньої, у тому числі їх обов'язковості та значення у французькому правопорядку. Крім того, за допомогою формально-юридичного методу проаналізовано особливості норм, які регулюють функціонування органу конституційної юрисдикції (процедури, суб'єкти тощо). Цей метод дозволив зіставити норми французького законодавства з законодавством України щодо повноважень конституційних судів та правового статусу Президента для виявлення спільних або відмінних рис.

Особливості сучасної Конституційної ради Франції не можна зрозуміти без урахування її історичних витоків. Історико-правовий метод у цьому контексті виступає інструментом дослідження генезису інститутів конституційної юрисдикції як у загальноєвропейському вимірі (що дає можливість окреслити специфіку французької моделі порівняно з іншими континентальними моделями), так і у межах національної правової традиції – від Першої до П'ятої Республіки. Застосування цього методу дозволяє з'ясувати, чому у Франції до 1958 року не існувало повноцінного органу конституційного контролю, а також виявити вплив досвіду попередніх Республік, які характеризувалися слабкістю виконавчої влади та загальною інституційною нестабільністю.

Крім того, історичний метод дозволяє з'ясувати розвиток повноважень Конституційної ради, яка на початку лише здійснювала апріорний контроль за законами. Своєю власною практикою Рада змінювала свої повноваження у бік посилення своєї місії як захисника прав людини. А після реформи 2008 року

офіційно стала органом конституційної юрисдикції через введення до правової системи пріоритетного питання конституційності (QPC). Водночас історичний аналіз не є вичерпним для повного розуміння особливостей конституційного судочинства у Франції, тому порівняльно-правовий метод дозволить виявити спільні та відмінні риси, а також переваги і недоліки у співставленні останнього з досвідом інших держав континентальної Європи.

Порівняльно-правовий метод використовується для виявлення своєрідності французької моделі у порівнянні з іншими європейськими (німецькою, італійською, українською). Іншими словами, вказаний метод дослідження дозволив порівняти моделі конституційного судочинства у Французькій Республіці та інших країнах романо-германської правової системи, у тому числі України. Крім того, порівняльно-правовий метод використано при зіставленні процедур звернення: конституційної скарги в Україні та пріоритетного питання конституційності у Франції тощо. Такий метод підходить для виявлення того, що французька система конституційного контролю залишається менш відкритою до індивідуального захисту (через відсутність можливості безпосередньо звернутися до Конституційної ради громадянину), натомість в Україні після реформи 2017 року є можливість подати конституційну скаргу до Конституційного Суду України.

Якщо попередні методи дослідження дозволяють проаналізувати норми у їхньому змісті, розвитку та порівняльному аспекті, то герменевтичний метод спрямований на інтерпретацію рішень Конституційної ради як актів конституційного дискурсу. Цей метод дослідження застосований для аналізу рішень Конституційної ради як текстів, що вимагають тлумачення. Зокрема, одним із прикладів є рішення від 16 липня 1971 року [166], де вперше було витлумачено Преамбулу Конституції 1958 року як джерело основоположних прав, що фактично слугувало проривом у конституційному судочинстві Французької Республіки. Враховуючи, що Франція є однією з країн, що здійснила

вплив на формування європейської правової традиції, використання герменевтичного методу дає можливість інтерпретувати діючі у правопорядку ідеї та принципи, які впливають на специфіку тлумачення правових норм: ідея суверенітету, принцип братерства, ідентичності тощо. Йдеться також про аналіз того, як Конституційна рада пояснює та розгортає принципи, що прямо не містяться у конституційному тексті, а виводяться з «її духу» – принцип світськості рівності перед законом та ряд інших. Вказані принципи герменевтично формуються на основі Преамбули 1946 року, Декларації прав людини і громадянина 1789 року або фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки.

Інтерпретаційні практики Конституційної ради, виявлені через герменевтичний метод, потребують критичного осмислення. Критичний метод дозволяє побачити ризики та дискусійні моменти у діяльності Конституційної ради. Такий метод важливий для виявлення напруги між формальним верховенством конституції та політичними реаліями її тлумачення у Франції. Саме він дозволяє виводити дослідження за межі лише описового рівня та додати оціночного характеру дослідженню. У контексті цього дисертаційного дослідження було поставлено під сумнів позиціонування Конституційної ради як незалежного судового органу через політичний характер її формування (третина членів Ради призначається Президентом Республіки) та наявності колишніх президентів як довічних членів. Поряд із вказаною неоднозначністю виникає ще одне зауваження: чи може Конституційна рада гарантувати захист прав людини, якщо є сумніви щодо її статусу повноцінної судової інстанції? У межах цього дослідження обґрунтовується, що попри інституційну специфіку, Рада поступово утвердилася як гарант дотримання конституційних прав і свобод, насамперед завдяки процедурі пріоритетного питання конституційності (QPC).

Крім того, сумніву піддавалася обмеженість доступу до конституційної юрисдикції. До 2008 року про можливість звернення до Ради не йшлося взагалі,

а після введення QPC така можливість з'явилася, але через так звані «фільтри» (їх можна сприймати як обмеження у доступі до Ради). За допомогою критичного методу здійснено оцінку «узгодженості» конституційної юрисдикції у Французькій Республіці з іншими конституційними судами, у першу чергу, Конституційним Судом України. Критичний метод, застосований у роботі, виявив не тільки інституційні сильні й слабкі сторони французької моделі, а й відкрив перспективу ширшого теоретичного аналізу. Тому подальше дослідження не зводиться до аналізу позитивного права Франції, а спрямоване на теоретичне осмислення природи легітимації влади через механізми конституційного контролю, а також на виявлення філософського змісту судової інтерпретації цінностей, що складають ядро французької конституційної ідентичності.

Джерельна база цього дисертаційного дослідження охоплює такі нормативні акти та інші джерела: Конституція Франції 1958 року та джерела, що становлять «блок конституційності»; Постанова від 7 листопада 1958 року про Органічний закон про Конституційну раду; прецеденти Конституційної ради; Конституції та закони інших європейських країн: Німеччини, Італії тощо; судова практика Конституційної ради Франції, у тому числі рішення Конституційної ради про баланс між загальним публічним інтересом на індивідуальними правами; юридичні висновки, огляди, доктринальні позиції, опубліковані на офіційному сайті Конституційної ради; наукові періодичні видання (Франція): *Revue Francaise de droit constitutionnel*, *Pouvoirs*, *Les Cahiers du Conseil constitutionnel*.

Таким чином, методологія дослідження конституційного судочинства у Французькій Республіці – це система принципів, підходів, методів, які спрямовані на аналіз нормативної природи, функціональних особливостей та інституційної ролі Конституційної ради Франції, з урахуванням історичного, правового та порівняльно-правового контексту європейського

конституціоналізму. Методологія дослідження побудована таким чином, щоби дати змогу не лише проаналізувати формально-правові інститути конституційного судочинства Франції, а й проникнути у глибинну теоретичну сутність цього явища як механізму правової легітимації влади, інструменту балансування державного суверенітету та прав людини, і як прояву втілення цінностей сучасного конституціоналізму. У дисертації використано ряд наукових підходів та спеціально-юридичних методів, що дає змогу комплексно охопити специфіку конституційного судочинства у Французькій Республіці.

Нормативізм сьогодні є скоріше методологічною розробкою, аніж парадигмою. Цьому підходу завжди протистояли доктрини природного права. Нормативізм у практиці Конституційної ради Франції проявляється у логічній структурованості рішень, домінуванні юридичних аргументів над політичними оцінками, а також у системному посиленні на положення «блоку конституційності» як обов'язкової підстави тлумачення. Аксіологічний підхід дозволяє виявити ціннісну спрямованість Ради. У своїх правових позиціях вона часто апелює до конституційних принципів, фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки, цінностей демократії, гідності людини тощо. Інституціональний підхід виявляє структуру Ради, процедурні аспекти, які демонструють її особливість порівняно з іншими європейськими конституційними судами. Застосування герменевтичного підходу сприяло розумінню інтерпретації конституційних норм Конституційною радою не лише у національному правопорядку, а й у напрямку європейського права. Крім того, застосування інших методів дослідження, про які йшлося вище лише підтверджує потребу у методологічному плюралізмі у дослідженні специфіки конституційної юрисдикції у Французькій Республіці. Такий комплексний підхід забезпечує методологічну повноту дослідження та дозволяє сформулювати науково обґрунтовані висновки у площині теорії, практики та європейської інтеграції.

1.2. Конституційне судочинство у системі європейської правової традиції

У європейській правовій традиції французьке конституційне судочинство виростає з лінії «справедливого правосуддя»: від уявлення про короля-суддю доби Людовика IX Святого і дорадчих рад при монархові до інституціоналізації адміністративного правосуддя у Conseil d'Etat (Державна рада). Людовик IX вважається у французькій історії символом справедливого правителя [360]. Його діяльність у середині XIII століття заклала основу французької моделі королівського правосуддя [321, Р. 201].

Після середньовічної епохи «королівського правосуддя» доби Людовика IX, формується Рада короля, що був дорадчим та водночас судовим органом при монархові [125, Р. 22]. Французький вчений Ж.-Л. Тіро у одному із своїх досліджень аргументує, що Королівська рада протягом XVI століття пережила перехідний період, у якому вона характеризувалася як мінливий орган, який постійно розвивається. Структура роботи цієї Ради залишалася невизначеною [271, Р. 10]. Королівська рада у своїй еволюції досягла функцій арбітражного характеру, що й стало підґрунтям для формування адміністративної юстиції у Франції. З розвитком королівської держави та зростанням складності управління виникла потреба у спеціалізованому органі, що здатний не лише здійснювати функції дорадчого органу, а й контроль за законністю дій його представників. Так, із дорадчої Ради короля поступово виокремилася інституція, що стане відомою як Державна рада. Її становлення відбулося у добу Консульства Бонапарта [156], однак інституційні витоки сягають саме Королівської ради Старого режиму, яка поєднувала у собі адміністративні та судові функції. Отже, еволюція від Королівської до Державної ради позначила перехід від персоніфікованої «справедливості короля» до інституціоналізованого контролю за адміністрацією – принципу, який згодом буде розвинуто у французькій конституційній юрисдикції.

Після кількох десятиліть дорадчого статусу Державна рада отримала повну судову незалежність і стала справжнім судом адміністративної юрисдикції з прийняттям Закону від 24 травня 1872 року. Таким чином, наприкінці XIX століття у Франції склалася самостійна адміністративна юстиція, що контролювала виконавчу владу, що й можна вважати першим кроком до конституційного контролю.

У французькій доктрині Конституція розглядається як норма вищої юридичної сили, що очолює вершину ієрархії правових актів і є критерієм легітимності усїєї правової системи. Як зазначає Луї Фаворе, саме з цієї властивості Конституції логічно випливає потреба у спеціальному органі конституційної юрисдикції, який покликаний гарантувати її верховенство [315, Р. 615]. Відомий французький теоретик права Ж. Бержель у своїй праці «Загальна теорія права» відзначає, що суддя пов'язаний ієрархією правових норм, на вершині якої перебуває Конституція – верховна норма, дотримання якої має бути гарантоване спеціальним органом. Верховенство Конституції має не лише формальний, а й змістовний характер: воно забезпечує цілісність правової системи та легітимність усїєї публічної влади [267, Р. 427–429]

Конституційна рада стала інституційним втіленням принципу, за яким будь-який закон набуває чинності лише за умови відповідності Конституції, що забезпечує реальність верховенства Основного Закону. Через призму рішень Конституційної ради також стверджуємо, що Конституція є нормою вищої юридичної сили [293].

Відступаючи від французької доктрини, звернемося до напрацювань А. Барака, котрий стверджує, що вищість Конституції зумовлює ієрархічну будову правової системи, у межах якої норми нижчого рівня не можуть суперечити нормам конституційного рівня. Принцип *lex superior derogat legi inferiori* забезпечує верховенство конституційних норм, які виступають мірилом конституційності всїх інших актів і гарантом захисту прав людини. Таким чином,

конституційна ієрархія слугує не лише структурним, а й аксіологічним засобом збереження балансу між законодавчою владою та фундаментальними правами особи [108, Р. 149].

Якщо Конституція має юридичну силу і є вищою, ніж закон, то повинен існувати юридичний механізм, який дозволяє встановити несумісність закону з Конституцією. Такий механізм – конституційна юрисдикція. З 1958 року у Франції таку функцію виконує Конституційна рада. Повноваження Конституційної ради встановлені саме Конституцією (наприклад, ст. 61 Конституції передбачає, що закони перед їхньою промудрацією перевіряються на відповідність конституційному тексту [371]).

Тож, поява писаних конституцій, які є фундаментом будь-якого національного правопорядку, викликала необхідність їх охорони, що проявилася у здійсненні конституційного контролю. У свою чергу, найбільш дієвим способом захистити права людини є поміщення їх до тексту Конституції, відповідно, вони також є предметом конституційної юрисдикції, становлячи ціннісну частину основного закону. У 1929 році Ганс Кельзен опублікував статтю, яка називається «Про природу і розвиток конституційного судочинства», у якій він підкреслив, що конституційний суд зможе виконати місію охоронця конституції» [377, Р. 144]. Згідно з цією концепцією, конституційне судочинство має здійснюватися спеціалізованим судовим органом, а не судами загальної юрисдикції.

Передумовою дослідження особливостей конституційного контролю у європейському контексті є з'ясування його понятійного змісту. Звернення до дефініцій, запропонованих у науковій літературі, дозволяє окреслити теоретичні межі та сутнісні характеристики цього інституту.

Конституційний контроль, на думку І. Переша, – це діяльність, яка реалізується за строго регламентованою процедурою від імені держави з метою виявлення та ліквідації ситуацій невідповідності нормативно-правових актів

змісту конституції вирішення спірних питань, що мають конституційне значення для забезпечення верховенства основного закону у правовій системі суспільства і носить кінцевий за своїм юридичним наслідком характер [69, С.14]. У своєму дисертаційному дослідженні український вчений Кельман М. С. формулює таке поняття конституційного контролю – це діяльність компетентних органів щодо забезпечення верховенства Конституції, законів та інших нормативних актів [49, С.15]. Підтримуючи позицію, що конституційне правосуддя має основною метою забезпечення верховенства Конституції, вітчизняний вчений Савчин М. В. додає до цього ще такі цінності як: забезпечення людської гідності, верховенство прав людини та пов'язаність деождавних органів основними правами та свободами людини. Зараз панує концепція, яка полягає у тому, що конституційне судочинство займає своє місце за межами поділу влади [90, С. 180]. Конституційний контроль також можна охарактеризувати як верховенство права у дії, вважають Панкевич О. З. та Кіцнак А. В. [68, С. 273], [22, С. 11]. У цьому ж напрямку трактує термін конституційний контроль і вітчизняний вчений І. Сліденко, пояснюючи, що останній є специфічним інститутом забезпечення принципу верховенства Конституції. Конституційний контроль, продовжує автор, виступає як спеціалізований механізм, система забезпечення Конституції як нормативно-правового акта вищої юридичної сили, різновид контролю, як відповідної функції [94, С. 53]. У цілому вчені схиляються до такої сутності конституційного судочинства як забезпечення верховенства Конституції, тобто основна місія спеціалізованих судів, які займають окреме автономне місце серед гілок влади, є слідкування за тим, що жодна правова норма у державі не порушує зміст конституційного тексту.

Оригінальність конституційного судочинства для правової системи дає можливість виявляти його незалежність, автономність і об'єктивність як відділеного правосуддя в Україні. Інакше, тобто у випадку існування спільного з іншими судами процесуального застосування повноважень (наприклад,

входження окремою палатою до складу Верховного Суду), КСУ змушений був би відмовитися від незалежності контролю за актами інших суб'єктів державної влади. Потреба європейського конституційного судочинства у наявності окремого суду обумовлена не тільки тим, що кожна держава створює самостійну ексклюзивну компетенцію конституційного контролю за актами законодавця, а й тим, що діяльність конституційного органу (в різних державах він має різні назви, зокрема, Суд, Трибунал, Конституційна рада тощо) зосереджується на конституції, забезпечує її верховенство, накопичує у своєму розпорядженні різні компетенції конституційного контролю за нормативними актами у сфері державної влади [59, С. 75].

Серед французьких вчених також підтримується позиція щодо основного завдання та мети конституційного правосуддя – гарантування верховенства конституції. До прикладу, Аїд Манугуен взагалі заперечує можливість здійснення цієї функції іншими державними органами, вважаючи, що вони для цього не підходять (підходять лише спеціалізовані органи) та визначає конституційне правосуддя як засіб, за допомогою якого гарантується панування Конституції [107, Р. 17]. Переходячи до аналізу самого органу конституційної юрисдикції, варто розпочати з його повноважень. Як вважає французький науковець П'єр Бон, конституційний суд може бути наділений певними групами повноважень, зокрема, він виділяє чотири такі групи:

- 1) квазікримінальні судові процеси, які також називають судовими процесами на захист конституційного ладу, включаючи, наприклад, обвинувачення у державній зраді Президента Республіки, заборона політичних партій, які підривають конституційний та демократичний лад, звільнення суддів, які порушують конституційний порядок, виборчі суперечки;

- 2) контроль стандартів, зокрема, законодавчих стандартів, будь то абстрактний контроль за зверненням політичних органів чи конкретний контроль за зверненням судді;

3) захист основоположних прав осіб за зверненням останніх, якщо їхні права порушені правовим актом державного органу влади;

4) врегулювання конституційних конфліктів, будь то конфлікти між центральними конституційними органами держави або конфлікти між центром та адміністративно-територіальними одиницями, наприклад, у федеративній державі [350, Р. 68–69]. Підсумовуючи, можна зазначити, що конституційний контроль розглядається науковцями як ключовий механізм охорони конституційного правопорядку та прав людини. Водночас різні доктринальні акценти зумовили формування у світі відмінних моделей його здійснення, що потребують окремого аналізу.

У світовій правовій традиції склалися дві основні моделі конституційного судочинства, які відрізняються між собою вагомими особливостями та появою у часі – американська та європейська моделі. Попри подальше акцентування саме на європейській моделі конституційної юрисдикції, варто провести дослідження й американського типу, адже саме через виявлення відмінностей можна зрозуміти сутність обох згаданих моделей.

Американська модель конституційного контролю з'явилася раніше. Її появі слід завдячувати відомій судовій справі «Марбері проти Медісона» 1803 року. Контроль законності спочатку був задуманий як спосіб обмеження повноважень колоніальної влади. А з прийняттям цього рішення фактично Верховний Суд Сполучених Штатів «вивів» для себе нові повноваження: здійснювати конституційний контроль та офіційно тлумачити закони. Такі висновки впливають з таких позицій як: розгляд подібних питань, у тому числі, визначати, що «гласить закон» є обов'язком судової влади, або ж «мова Конституції адресується безпосередньо судовій владі». Отже, закон, котрий не відповідає змісту Конституції, є «недійсним, і суди та інші відомства є пов'язаними цим засобом» [381]. Таким чином, у справі «Марбері проти Медісона» Верховний Суд США впевнено підтвердив пріоритет федеральної Конституції та сконструював

своє повноваження давати висновки щодо відповідності законів Конституції. До цього часу подібних норм у Конституції Сполучених Штатів не було [61, С. 136].

Основна риса американського типу конституційного контролю полягає у тому, що він є частиною системи судів загальної юрисдикції. Як зазначає вітчизняний вчений С. Пілюк, під час розгляду справи у суді чи то кримінальної, чи то цивільної справи будь-яка особа у процесі може звернутися щодо неконституційності закону. Тобто цей процес розгляду справи припиняється й починається інший – розгляд справи про конституційність закону. Як результат можемо мати рішення щодо припинення справи або щодо її відновлення [71, С. 56]. До речі, деякі країни Європи мають систему конституційного правосуддя, подібну до системи Сполучених Штатів: це стосується Норвегії, Швеції та Данії.

Так, американська модель заклала підвалини судового контролю, однак європейський континент обрав інший шлях його інституціоналізації. Саме тут виникла концепція спеціалізованого конституційного суду, що пов'язується з теоретичною конструкцією Ганса Кельзена, яка втілена у Конституції Австрії 1920 року. З цього часу така модель зазнала розширення.

Умовно період виникнення конституційних судів у Європі можна поділити на два періоди. Перший – після Другої світової війни. Йдеться про появу таких європейських судів конституційної юрисдикції: 1946 року було відновлено Конституційний суд Австрії, крім того, конституційні суди були передбачені Конституцією Італії 1947 року, Основним Законом ФРН 1949 року, Конституцією Франції 1958 року (з назвою Конституційна рада), Конституцією Португалії 1976 року, Конституцією Іспанії 1978 року. Другий етап можна охарактеризувати як справжній бум у формуванні та розвитку органів конституційної юрисдикції, починаючи з 1990-х років. Варто відзначити, що європейські конституційні суди скористалися багатьма можливостями, якими володіє конституційне правосуддя, ба більше, станом на сьогодні вони підвищили обсяг та ефективність контролю за конституційністю. Головна відмінність європейського конституційного

судочинства від американської моделі полягає у тому, що вона не інтегрована у третю гілку влади – судову, а знаходиться поза трьома владами (законодавчою, виконавчою і судовою) і відповідає за забезпечення дотримання ними Конституції.

У зв'язку з цим вітчизняний вчений О. Панкевич вказує на особливість спеціалізованих органів конституційної юрисдикції, які полягають у такому: виборчий корпус не причетний до формування цих органів, адже вони утворюються іншим шляхом; до суддів цих судів можуть ставитись особливі вимоги, які не ставляться до суддів судів загальної юрисдикції; органи конституційного контролю займають автономне місце (четверта гілка влади) [67, С. 42–44], [22, С. 15]. Варто наголосити, що остання вимога не стосується таких судів у англосаксонській правовій системі.

Отже, європейська модель полягає в тому, що контроль покладається на конституційні суди – органи, що спеціалізується на конституційному судочинстві. Цей суд знаходиться поза звичною судовою системою. І незалежно від назви (Суд, Трибунал, Рада), конституційні суди мають монополію на конституційне судочинство. Таким чином, основна різниця між європейською моделлю конституційного контролю та американською проявляється в тому, що конституційний контроль у першій не є частиною системи судів загальної юрисдикції, а здійснюється спеціалізованими органами – конституційними судами [54, С.74], [22, С. 16-17].

Ще одне порівняння європейської та американської моделі через повноваження щодо судового перегляду пропонує французький науковець Луї Фаворо. Судді континентальної Європи не здатні здійснювати судовий перегляд, вважає він, як тому, що вони не відчують, що мають для цього достатні повноваження, так і тому, що, технічно, вони не готові до цього. Автор вважає, що їм бракує легітимності, необхідної для виконання такої функції: американські судді або обираються, або призначаються за згодою обраних політичних органів.

Європейські континентальні судді є кар'єрними судьями і певним чином державними службовцями. Зіткнувшись із всемогутнім парламентом, вони не наважуються стверджувати або робити так, щоб їхні концепції закону переважали. І це тим більше, що на відміну від американських суддів, яким найчастіше доводиться виносити рішення щодо конституційності місцевих законів, європейські судді мають перевіряти головним чином, а іноді й виключно, відповідність законів національних. Ось чому судді континентальної Європи ніколи не наважувались піти шляхом «судового перегляду» [318, Р. 55].

Порівняння двох основних світових моделей конституційної юрисдикції не вичерпує усієї різноманітності його форм. У цьому контексті заслуговує на увагу класифікація, запропонована українською вченою О. Щербанюк. У своєму дослідженні вона подає таку класифікацію систем конституційного контролю, аргументуючи це певними ознаками та прикладами держав, у яких вони діють. Таким чином, першою системою авторка називає систему судового контролю, пов'язуючи її з Сполученими Штатами та відомою справою «Марбері проти Медісона», про яку ми згадували попередньо. Другою є система політичного контролю (або Австрійська матрична система), яка існує у більшості європейських країн, та заснована на теоретичній конструкції Ганса Кельзена. Останньою вчена називає мішану систему контролю (йдеться про реалізацію функції конституційного контролю як судовими, так і несудовими органами), яка діє у Швейцарії, тобто, перевірка федеральних законів на предмет відповідності Конституції здійснюється Конституційним судом, а кантональних – судовою владою [106, С. 83].

Отже, аналіз американської та європейської моделей конституційного контролю, а також наукових класифікацій, дає змогу зробити висновок, що ключові відмінності полягають у процедурі перевірки закону на відповідність Конституції та у методах здійснення такої перевірки. Водночас у межах європейської традиції особливого значення набуває питання про часові межі

конституційного контролю – його здійснення апріорі чи апостеріорі, що й потребує окремого розгляду.

Європейська модель конституційного правосуддя визнає конституційні суди такими, що мають можливість перевірити закон на конституційність як апріорі, так і апостеріорі. Питання видів конституційного контролю є часто досліджуваними як у французькій, так і українській науці. Зокрема, серед французьких вчених можна виокремити таких як: Jean Rivero (Жан Ріверо), Vincent Schnebel (Вінсен Шнебель), Olivier Le Bot (Олівер ле Бо), David Szymczak (Давід Шимчак), Guillaume Drago (Гійом Драго), Bertrand Mathieu (Бернар Матьє) та ряд інших. Доцільно зупинитися на сутності кожного з цих видів контролю та розкрити їх ключові відмінності.

Апріорний конституційний контроль (або контроль а priori, або попередній) відбувається після того як закон прийнято парламентом, але до його оприлюднення. Натомість перевірка а posteriori (наступний контроль) проводиться уже стосовно діючого нормативно-правового акту. Важливо зазначити, що сфера апріорного контролю є більш обмеженою, аніж сфера апостеріорного. Апостеріорний контроль є ширшим. Іноді це стосується лише закону, як у Франції. У більшості випадків його сфера дії виходить далеко за межі, поширюючись на контроль інших нормативних актів (договорів, постанов) або навіть юрисдикційних та адміністративних актів, що їх імплементують. Що стосується апріорного контролю, то можна виділити сувору форму та широку форму. Суворя форма залишає лише маргінальний простір для превентивного контролю. Апріорний контроль обмежується договорами, проєктами референдумів і прийнятністю народних ініціатив. Усі країни (крім Бельгії) передбачають апріорний контроль договорів. Другий варіант, широкий апріорний контроль, надає значне місце постфактум контролю, що поширюється, зокрема, на контроль законів. Загальна модель стосується п'яти країн: Франції, Андорри, Румунії, Португалії та Угорщини – однак з релятивізацією для

останньої, яка не відкриває можливості звернення до парламентарів і, отже, значно обмежує можливості направлення. Вибір широкого апріорного контролю є особливо помітним у випадку Португалії, ця країна здійснює більшу частину конституційного правосуддя у формі дифузного контролю. Якщо взяти закон, то у Франції, як і в інших країнах, саме промульгація розмежує межу між апріорним і апостеріорним. Справді, це стосується лише законів і не стосується, наприклад, договорів чи навіть регламенту зборів (принаймні у Франції). Відхилення для кожного з актів, що підлягають конституційному контролю, призводить до розмежування апріорного та апостеріорного на основі промульгації законів (якими б вони не були), ратифікації договорів, виконання регламентів зборів, юрисдикційні акти та індивідуальні адміністративні акти. Додамо, що для повного огляду, що запропонований критерій також діє для проектів текстів: контроль, який здійснюється перед оприлюдненням, представляє гіпотезу апріорного характеру.

Апріорний контроль за своєю суттю є абстрактним контролем, відокремленим від будь-яких фактичних даних. Це стосується заяви, яка ще не була витлумачена чи застосована. Він може мати конкретний характер лише тоді, коли суддя зосереджує свій контроль на законодавчих фактах, тобто на дотриманні процедури ухвалення тексту. Що стосується апостеріорного контролю, то він має абстрактний характер, коли суд розглядає нормативний акт (за направленням до органів державної влади, за направленням звичайного суду, за прямим оскарженням, спрямованим проти закону, або навіть у разі самостійного звернення під час перевірки оскарження акту застосування закону). У цьому випадку, по суті, перевірка конституційності відокремлена від фактів спору, і є абсолютно неправомірним те, що перевірка, здійснена шляхом попереднього рішення, іноді описується як «конкретна». Контроль постфактум має конкретний характер лише у двох випадках: з одного боку, коли він здійснюється у порядку винятку (що в Європі стосується лише Португалії), з

іншого боку, коли суд направляє пряму апеляцію для захисту основоположних прав проти акту застосування закону (у цьому випадку суд перевіряє, чи судовий акт, який останнє ухвалив спір, правильно застосував норми до конкретної справи, відповідні конституційні положення) [340, Р. 118–199] [22, С. 21-22].

Французький вчений Оттавіо Квіріко вважає, що апріорний контроль заснований на абстрактному законі, тоді як апостеріорний – на конкретній людині. У першому випадку причиною є об'єктивне право, а у другій гіпотезі відправною точкою перевірки є порушення суб'єктивного права [342, Р. 81].

У дисертаційному дослідженні терміни «наступний» і «апостеріорний» вживаються як синоніми для позначення контролю, що здійснюється після набрання чинності законом. Варто виділити ще один судовий контроль – інцидентний. В Україні суди загальної юрисдикції у випадку виявлення при розгляді справи невідповідності закону Конституції повинні зупинити провадження по ній і клопотати перед Верховним Судом про внесення конституційного подання до КСУ про вирішення питання його конституційності [89, С. 141]. Справді, звертаючись до ст. 7 КАСУ, відзначимо імплементацію елементів інцидентного контролю до адміністративного судочинства, що надає судам повноваження не застосовувати закон у разі його суперечності Конституції України [396]. Вітчизняний вчений, суддя КСУ С. Різник констатує, що в Україні суди загальної юрисдикції фактично мають повноваження застосовувати Конституцію як акт прямої дії, але не вправі самостійно визнавати норми неконституційними. Це створює проміжну модель – інцидентний контроль без формального механізму звернення до КСУ. Верховний Суд, виступаючи «фільтром», не зобов'язаний автоматично реагувати на таке звернення, але його відмова може створювати ризики юридичної невизначеності. Крім того, автор підкреслює, що суддя, який здатен безпосередньо застосувати Конституцію при вирішенні справи, є гарантом захисту прав людини [77, С. 172-174]. Звернемо увагу, що вказана процедура за своєю логікою є близькою до французького

пріоритетного питання конституційності, проте вона залишається інституційно незавершеною, а також не забезпечує безпосереднього доступу громадянина до конституційної юрисдикції. Термін «інцидентний контроль» у цьому дослідженні використовується у випадках, коли йдеться про перевірку конституційності норм у межах конкретної судової справи (при безпосередньому застосуванні Конституції судами загальної юрисдикції).

У наступних розділах дисертаційного дослідження буде зроблено аналіз видів конституційного контролю саме у Французькій Республіці, а зараз висновок щодо загальної відмінності між контролем *a priori* (попереднього) та *a posteriori* (наступного) полягатиме у меті. Метою попереднього контролю є запобігання вступу неконституційної норми у силу, тоді як іншого – усунення неконституційної норми з правопорядку взагалі. Що стосується методу направлення, то попередній відбувається за ініціативою органів державної влади, а наступний – як з ініціативи органів державної влади, так і окремих осіб.

Розуміння загального та особливого в становленні конституційного контролю в європейській правовій традиції пов'язано з аналізом практики такого розвитку на прикладі окремих європейських країн. Йдеться, насамперед, про ті з них, котрі заклали початок цьому процесу і розвивали його в особливому порядку.

Як уже зазначалося на початку дослідження, розробником концепції конституційного судочинства є Ганс Кельзен. Тому й екскурс у минуле вважаємо доречним розпочати з Австрії. Створений Федеральним конституційним законом від 1 жовтня 1920 року, Конституційний суд Австрії вважається найстарішим у Європі. Він є прототипом концентрованої європейської моделі конституційного судочинства на відміну від дифузної американської моделі. З 1920 по 1933 рік, а також у перші роки після 1945 року це був єдиний діючий конституційний суд у Європі [373, Р. 2]. На нашу думку, варто вказати, що попередником цього Конституційного суду можна вважати Імператорський двір (1867 – 1919 роки).

Він був створений у рамках так званої Грудневої конституції 1867 року [365]. Повноваження Суду обмежувались винесенням рішень по декотрим конфліктам юрисдикції, визначеними грошовими претензіями до територіальної влади і між ними, а також скаргами громадян про порушення їх політичних прав. Голова Імперського двору та його заступник призначались Імператором на його власний розсуд, тоді як дванадцять членів та чотири заступники були обрані із списків трьох кандидатів, кожен із яких був запропонований у рівних частках двома палатами Імперської ради. Жодної спеціальної кваліфікації не вимагалось як умови призначення. Положення про несумісність були відсутні. У 1919 році був створений Німецько-австрійський Конституційний суд, що виконував функції Імператорського двору та державного суду з правом переглядати закони [372].

Повертаючись до аналізу змісту названого Федерального конституційного закону від 1920 року, що передбачив функціонування Конституційного суду Австрії, необхідно зазначити, що орган конституційної юрисдикції приймає рішення про неконституційність законів землі за запитом федерального уряду, про неконституційність федеральних законів на запит уряду землі (ч. 1 ст. 140). Половина суддів (а також президент та віце-президент) обиралися Національною радою, а інша половина Федеральною радою [131]. Також із самого початку заснування Конституційний суд також міг розглядати закон *ex officio*. Компетенція Конституційного суду розглядати адміністративні рішення останньої інстанції на предмет стверджуваного порушення «конституційно гарантованого права» виявилася особливо перспективною. Один із авторів, що досліджує дану проблематику, Тео Охлінгер, вважає, що це був справжній винахід Ганса Кельзена, і, що цим самим було відкрито шлях до судової експертизи закону. У 1929 році право звернення було дещо розширено. Також право звертатись до суду отримали Верховний та Адміністративний суди [373, Р. 3].

Конституційний суд вирішує спори у сфері законодавчих повноважень між федерацією та федеральними провінціями, між судами загальної юрисдикції та адміністративними органами та/або судами публічної юрисдикції, між собою та Адміністративним судом. У своєму дослідженні Рональд Фабер вказує, що у Конституційному суді Австрії існують два типи проваджень: «конкретний судовий розгляд», що впливає з конкретної справи, і «абстрактний судовий розгляд», провадження, не пов'язані з жодною конкретною справою. Щодо абстрактного провадження, то за запитом федерального уряду суд вирішує, чи є закон землі неконституційним, а також за заявою уряду землі, чи є федеральний закон неконституційним. Крім того, одна третина Національної ради і одна третина членів Федеральної ради можуть оскаржити конституційність федерального закону. Однак у більшості випадків судовий перегляд ініціюється самим Конституційним судом під час незавершеного провадження, як правило, перегляду адміністративної постанови. Конкретний судовий розгляд також може бути розпочато судами і трибуналами. Крім того, приватні особи можуть оскаржити статут безпосередньо, за умови, що вони стосуються конкретного положення і не мають інших засобів подати свою справу до Конституційного суду. При умові, що Суд визнав закон неконституційним, він скасовує положення або частину положення, видаляючи їх з тексту (тобто діє як «негативний законодавець») [361, Р. 50]. Сьогодні Конституційний суд Австрії, його функціонування та специфіка діяльності врегульовується Законом про Конституційний суд 1953 року із змінами і доповненнями [132], [22, С. 24–25]. Отже, становлення Конституційного суду Австрії, заснованого Конституцією 1920 року за концепцією Ганса Кельзена, стало відправною точкою розвитку європейської моделі конституційної юрисдикції.

Подібну практику – заснування спеціалізованих судів перейняли й інші країни європейського континенту, зокрема Чехословаччина. Конституційна хартія від 1920 року у своєму змісті (ст. 2 і 3) передбачила функціонування

Конституційного суду. Ст. 102 закріплює положення щодо перегляду законів: «судді мають право, вирішуючи певне юридичне питання, перевіряти дійсність постанови; згідно із законом, вони можуть проводити перевірку лише у тому випадку, якщо він був належним чином обнародований». У ч. 2 ст. 105 вищевказаного нормативного акту міститься положення про те, що «всі деталі регулюються законом» [387].

Крім положень Конституційної хартії, ці питання також було визначено Законом «Про Конституційний Суд» від 9 березня 1920 року. Так, Конституційний суд міг опосередковано впливати на діяльність Національних зборів, а також за законом мав повноваження вирішувати, чи закони Чехословацької Республіки та Сейму Підкарпатської Русі не суперечать першій статті вступного акту до Конституційної хартії. Однак Конституційний суд міг вирішувати питання про відповідність законів конституції лише за ініціативою компетентних органів – за пропозицією Верховного суду, Вищого адміністративного суду або за пропозицією Виборчого суду [388].

Сам Суд був створений 17 листопада 1921 року, проте після закінчення першого терміну повноважень у 1931 році його діяльність була припинена. Український вчений І. Переш, досліджуючи питання конституційного судовинства у Чехословаччині, констатує, що перший Конституційний суд пропрацював лише один термін, а його діяльність не була інтенсивною. Про це свідчить той факт, що за час своєї роботи він розглянув конституційність лише двох законів та декількох підзаконних нормативних актів [70, С. 192]. Суд було знову відновлено 10 травня 1938 року в умовах складної внутрішньополітичної ситуації в Чехословаччині [22, С. 25–27]. Конституційне правосуддя в Чехословаччині стало одним із перших прикладів сприйняття кельзенівської концепції у Європі. Попри новаторський характер, діяльність Конституційного суду була обмежена політичними обставинами та нестабільністю держави, що не дало змоги цій юрисдикції повністю реалізуватись.

Як уже попередньо зазначалося, то лише після Другої світової війни почалося «відродження» конституційного судочинства у Європі. На фоні так званої «ментальної революції», коли людство переосмислило значення прав людини, почалися тенденції до заснування судів з метою втілення ними основної функції – охорони Конституції. Вивчення тенденцій повоєнного конституційного правосуддя потребує звернення до досвіду окремих держав, передусім Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН), яка стала одним із кращих зразків європейської конституційної юрисдикції.

Сьогодні Федеральний Конституційний суд (далі – ФСК) є чи не найвізирцевішим у світі, його рішення є справжнім надбанням як для правової доктрини, так і практики. Перед тим як перейти до аналізу Основного Закону 1949 року та пошуків повноважень органу конституційної юрисдикції, варто зауважити, що перші спроби заснування конституційної юрисдикції у Німеччині були зроблені ще у середині XIX століття. Тож, звернемось до тексту Паульскірхенської конституції 1849 року, яка засновує Рейхський суд (німецькою – Reichsgericht) з досить широкими повноваженнями у питаннях конституційного судочинства. Особливу увагу привертає можливість цього Суду оцінювати конституційність законів, зокрема, скарги громадян на порушення їх конституційних прав [230]. Тому, ми схилиємось до думки, що принаймні концептуально Reichsgericht можна вважати попередником Федерального конституційного суду. Проте ця конституція так і не набрала чинності.

Аналізу, серед іншого, потребує Імперська конституція Отто фон Бісмарка від 16 квітня 1871 року. У її чотирнадцяти розділах не знайшлося місця для положень, що казували б на будь-яку форму конституційного контролю [250]. Бісмарк, будучи автором цієї Конституції, вважав, що конституційні питання не підлягають судовому розгляду, адже останні належать до політичної сфери.

Вартує уваги аналіз Державного суду юстиції Німецького Рейху, що запроваджений положеннями Веймарської конституції 1919 року [231], бо,

фактично, його можна вважати попередником нинішнього Федерального конституційного суду, хоча з вузкими повноваженнями. Основними завданнями було вирішення федеральних конституційних спорів, а також спорів між Рейхом і землями. Проте були відсутні ключові інструменти, такі як конституційні скарги про порушення основних прав або процедура судового контролю на рівні Рейху. Як відомо, коли націонал-соціалісти захопили владу у 1933 року, демократична держава Веймарської республіки поступово зруйнувалася. А після подій Другої світової війни явно постала потреба у створенні інституційного захисту демократичного порядку та прав особи від свавілля публічної влади [232, Р. 106–107].

Зважаючи на «провальний» досвід дії Веймарської Конституції, положення якої не здатні були убезпечити німців від нацистського режиму, а, відповідно, від трагічних подій Другої світової війни, уже в Основному Законі ФРН від 23 травня 1949 року було повноцінно втілено ідею конституційної юрисдикції. У розділі IX під назвою «Правосуддя» визначається конституційно-правовий статус судової влади у ФРН, яка представлена федеральним Конституційним судом, федеральними судами і судами земель. Зокрема, стаття 93 передбачає повноваження Федерального конституційного суду, серед яких: тлумачення норм Основного закону щодо питань про обсяг прав та обов'язків вищого федерального органу або інших сторін, щодо «сумісності федерального права та права земель з Основним законом» тощо. Крім того, не зазначено в Основному законі про кількість суддів вищевказаного суду, йдеться лише про спосіб обрання – «члени Федерального конституційного суду обираються порівну Бундестагом та Бундесратом». Також вони не можуть входити до складу ні одної, ні іншої палати, ані відповідних органів земель (ст. 94 Основного Закону). Проте порядок функціонування Федерального конституційного суду встановлюється Федеральним законом [255], [22, С. 27-28].

Закон про Федеральний конституційний суд (нім. – Bundesverfassungsgerichtsgesetz – BverfGG) від 12 березня 1951 року передбачає правовий статус цього суду, вимоги щодо його членів, склад та інше. Щодо складу ФКС, то він складається з двох Сенатів, у кожен Сенат обирається по вісім суддів (параграф 2). До речі, половина суддів у кожному Сенаті обирається Бундестагом, а половина – Бундесратом (параграф 5). Президент та Віце-президент повинні належати до різних Сенатів (параграф 9). У параграфі 13 записані повноваження Федерального конституційного суду. Важливою є частина II Закону, де йдеться про судочинство ФКС: слухання є відкритими. На будь-якій стадії розгляду сторони можуть проконсультуватися з юристом (параграф 22). Рішення ФКС приймаються «в ім'я народу» і є обов'язковими для конституційних органів Федерації та земель, а також для усіх судів і органів влади. Інші розділи Закону регулюють процедури у випадках, коли йдеться про певні статті Конституції («Окремі типи процедур») [251].

Щодо оцінки ролі ФКС Німеччини, вітчизняний вчений А. О. Дрозд, підсумовує, що цей Суд має дуже широкі повноваження та вважає його справжнім «гарантом конституційності актів держави», підкреслюючи відмінну репутацію. Вважаючи, що ФКС можна віднести до меделі «тотального конституційного контролю», автор відмічає специфічне становище останнього у системі державних органів, адже він є одночасно судовим органом (стаття 92 Основного закону) і вищим конституційним органом (§ 1 ЗФКС). По відношенню до інших конституційних органів ФКС є незалежним і самостійним органом. Тобто відбувається поєднання як судових функцій конституційного контролю, так і законодавчої функції [42, С. 190], [22, С. 29]. Таким чином, досвід ФРН здійснив визначальний вплив на формування сучасного розуміння конституційного судочинства у Європі. Але попри те, що ФКС Німеччини посів особливе місце у формуванні європейської конституційної моделі, подібні процеси відбувалися й у інших країнах. Одним із таких прикладів є Італія.

Статус Конституційного Суду Італії визначено в окремому розділі Конституції 1947 року. У ст. 134 Конституції передбачається, що Суд виносить рішення у: справах щодо конституційності законів та державних і обласних актів, що мають силу закону; спорах щодо повноважень між гілками державної влади, між державою та областями, а також між самими областями; про обвинувачення, що висувуються проти Президента Республіки. Змістом Конституції передбачено положення щодо складу Суду, порядку обрання суддів, вимог щодо їх сумісності тощо. Якщо Суд оголошує про неконституційність будь-якого положення закону чи акту, що має силу закону, то таке положення втрачає силу з дня, наступного за днем опублікування рішення Суду, йдеться у ст. 136 Конституції. Крім того, умови, форми та строки порушення справ про конституційну законність, а також гарантії незалежності суддів Конституційного суду врегульовуються конституційним законом, а інше (положення, необхідні для створення та діяльності Суду) встановлюється простим законом [158]. У 1948 році в Італії був прийнятий Конституційний закон про конституційну легітимність рішень та гарантій незалежності Конституційного суду [295], що фактично доповнює норми Конституції у контексті конституційного контроль, а пізніше, у 1953 році, з'являється Закон «Про створення та функціонування Конституційного суду», який складається з 4 розділів, що містять 53 статті. Сутність положень цього Закону полягає у визначенні порядку призначення на посаду судді, питання несумісності, питання конституційної легітимності (розділ II); процедура вирішення конфліктів повноважень між владними повноваженнями державних органів, а також між державою та регіонами і, власне, між самими регіонами (розділ III); вироки щодо звинувачень проти Президента Республіки, Голови Ради Міністрів та міністрів (розділ IV). Останній розділ було скасовано 25 січня 1962 року відповідним законом Legge 11 marzo 1953, n. 87. Norme sulla costituzione e sul funzionamento della [159]. Кілька разів до Конституції вносилися зміни, які стосувалися суддів Конституційного суду Італії та строку їх призначення,

зокрема у 1953 році, у 1967 році, у 1989 році. Конституційний контроль в Італії – переважно інцидентний: він виникає у процесі судового розгляду, а не абстрактно. Рішення мають обов’язковий характер. Італійський досвід засвідчив поглиблення кельзенівської концепції у повоєнній Європі та став зразком для подальшого поширення інституту конституційного контролю.

Нами виявлено, що причиною появи судів конституційної юрисдикції у ФРН та Італії стали наслідки Другої світової війни. Спостерігаємо, як історичні події здійснюють вплив на традиції та правопорядок будь-якої держави у цілому. Відповідно, своєрідні традиції державотворення присутні й у Французькій Республіці. Тому з точки зору формування та реалізації конституційного контролю Франція є унікальною державою. Це дослідження слід розпочати з часів Французької Революції 1789 року – періоду, що виявився безперервним, що пов’язується у науці з феноменом ідеалізації закону. Сама ідея доручити контроль конституційності зовнішньому по відношенню до парламенту органу просувалася у Франції досить повільно, оскільки суверенітет двох палат парламенту та страх перед правлінням суддів були глибоко вкоріненими догмами. Коріння цього скепсису сягають ідей Ш. Монтеск’є, який застерігав від концентрації судової влади, яка здатна перетворитися на «панування суддів». Для французької правової традиції, що формувалася після революції 1789 року, це застереження стало однією з основ доктрини національного суверенітету, згідно з якою лише народ, представлений парламентом, є джерелом усієї влади, а суди не мають права підміняти собою законодавця. Саме тому протягом XIX століття і більшої частини XX століття у Франції панувала доктрина парламентського суверенітету, про що йтиметься у наступному розділі дисертаційного дослідження.

Довгий час французька система конституційної юрисдикції уникала так званих «європейських схем». Йдеться спосіб призначення, функціонування та

власне саме здійснення конституційного контролю Конституційною радою (органу конституційної юрисдикції).

Таким чином, варто резюмувати щодо ролі та значення конституційного контролю у сучасних правових державах. Погоджуємось із тезою української вченої А. Крусян щодо того, що формування ефективного конституційного контролю є цінним способом забезпечення конституційності законів, і в цьому основна роль належить конституційному правосуддю як формі конституційного контролю та спеціалізованому інструменту правової охорони Конституції [58, С. 68]. Водночас, на думку французьких вчених, конституційний контроль породжує все більш розвинуту судову практику. Попри текст, що встановлюється конституційним суддею, розвивається судова практика конституційного судді, яка збагачує та додає конституції зовсім нову гнучкість. Таким чином, конституція стає живим текстом, значення якого може змінюватися [367, Р. 545]. Про особливості французької модифікації контролю конституційності йдеться у наступних розділах дисертаційного дослідження.

Таким чином, конституційний контроль як механізм охорони конституції є безумовною гарантією дотримання принципів верховенства права, захисту прав людини та конституційної рівноваги між органами державної влади. Його становлення пов'язане з двома базовими моделями – американською та європейською. Сутнісною відмінністю між ними є наявність або відсутність спеціалізованого органу, який уповноважується здійснювати перевірку закону на відповідність конституції: у європейській моделі така інституція є, тоді як в американській – функцію конституційного контролю реалізують загальні суди.

Історичний розвиток європейської моделі конституційного судочинства можна умовно поділити на два етапи: I-й – міжвоєнний період, коли було започатковано діяльність спеціалізованих органів контролю за законами (Конституційний суд Австрії (1921 р.), Чехословаччини (1921 р.)) та II-й – після Другої світової війни, коли традиція судового контролю за конституційністю

стала основою правопорядків багатьох держав (ФРН (1949 р.), Італія (1948 р.), Франція (1958 р.)).

Французька Республіка, як частина європейської правової традиції, має своєю особливістю специфічну модель конституційної юрисдикції, що не схожа на інші європейські конституційні суди: наявність двох підходів до реалізації такого контролю – попередній та наступний, відображає історичну еволюцію інституційних форм забезпечення верховенства Конституції. Тобто з самого початку свого створення Конституційна рада здійснювала виключно попередній контроль за відповідністю законів Конституції ще до його промульгації (це призводило до відкладення набуття чинності законом). І лише проведення однієї з наймасштабніших реформ у 2008 році надало можливість органу конституційної юрисдикції здійснювати апостеріорний (наступний) контроль (через механізм QPC).

На сучасному етапі діяльність Конституційної ради Франції спрямована на утвердження та захист основоположних цінностей, закріплених у «блоці конституційності» – гідності, свободи, рівності, балансу між правами особи та загальним інтересом тощо. Саме навколо цих принципів формується сучасна практика конституційного контролю у Французькій Республіці, що засвідчує її поступову еволюцію від політичного арбітра до справжньої юрисдикційної функції.

Висновки до Розділу I:

1. Методологія аналізу конституційного судочинства представлена як багаторівнева система, що спирається на підходи українських вчених та охоплює комплекс нормативного, історико-правового, порівняльно-правового, формально-юридичного та інших методів. Їх послідовне застосування забезпечує концептуальну цілісність дослідження та створює основу для подальшого теоретико-правового обґрунтування моделі конституційного контролю Франції.

2. Конституційна рада Французької Республіки у своїй діяльності використовує нормативістський підхід, аналізуючи закон як формальну норму, яка не повинна суперечити вищій нормі – Конституції. Проте поява нових інститутів, до прикладу, пріоритетного питання конституційності та зростання значення захисту прав людини породжує поступове розбавлення нормативістського підходу іншими (аксіологічним, герменевтичним тощо), що, у свою чергу, не позбавило формальності конституційний контроль, який здійснює Рада.

3. Інститут конституційного контролю постає як основний правозахисний та інституційний механізм забезпечення верховенства Конституції, що є спеціалізованою формою юрисдикції. У доктрині сформувалося кілька підходів до класифікації моделей конституційного контролю – американська та європейська. Дослідження засвідчили, що європейська модель, започаткована у Австрії, отримала широке поширення у повоєнний період.

4. Після Другої світової війни інститут конституційного контролю інтенсивно розвивається в європейських країнах у відповідь на потребу у запобіганні авторитаризму та гарантування прав людини. Перший у Європі Конституційний суд відновив свою діяльність у 1945 році з акцентом на централізований абстрактний контроль законів, який також сприяв нормативній

відповідності законів Конституції, що відображає юридичний формалізм кельзенівської розробки при обмеженій ролі у сфері прав людини.

5. У Чехословаччині спроба запровадити належний конституційний контроль не була повністю реалізована. Попри запозичення кельзенівської моделі при створенні Конституційного суду у 1921 році та аналізу щодо конституційності двох законів та декількох підзаконних нормативних актів, у 1931 році його діяльність була припинена.

6. Федеральний конституційний суд Німеччини був створений у 1951 році відповідно до норм Основного закону 1949 року як незалежний арбітр між гілками влади, поступово став головним органом у забезпеченні демокритичного устрою та контролю за гілками влади, тобто вправі скасовувати будь-які нормативні акти, якщо вони суперечать Конституції. Поступово Федеральний конституційний суд Німеччини зробив значний внесок у формування європейських стандартів конституційного правосуддя.

7. На основі дослідження функціонування Конституційного суду Італії зроблено висновок про його незалежність та наявність повноважень для гарантування відповідності законів Конституції. Італійський досвід засвідчив поглиблення кельзенівської концепції у повоєнній Європі та став зразком для подальшого поширення інституту конституційного контролю.

8. У Франції якісні зміни у конституційному контролі обумовлені створенням у 1958 році Конституційної ради під час П'ятої Республіки, який на початку зводився до інструменту контролю за дотриманням меж компетенції між гілками влади, а не захисту прав людини. На сучасному етапі діяльність Конституційної ради Франції спрямована на утвердження та захист основоположних цінностей, закріплених у «блоці конституційності» – гідності, свободи, рівності, балансу між правами особи та загальним інтересом тощо.

РОЗДІЛ II.

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ КВАЗІКОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ФРАНЦІЇ ДО 1958 РОКУ

2.1. Витоки ідеї конституційного контролю у Франції: I – II Республіки

Форма держави Французької Республіки від початку Революції 1789 року до 1958 року змінювалася рекордною кількістю конституцій [297]. На сайті Конституційної ради Франції містися їх вичерпний перелік, щоправда декотрі з конституцій не вказані на сайті, адже вони були прийняті або лише частково, або у вигляді проєктів. До прикладу, йдеться про конституційні акти Жирондистської республіки 1792 року або Монтаньярську конституцію 1973 року [113, Р. 701]. Тож, починаючи з 1789 року, разом із змінами у бік парламенту та послабленням абсолютизму короля, можна стверджувати про початок зміни існуючої досі парадигми. Королівська влада стала обмежуватися парламентом, проте не конституційним контролем. Але важливо з'ясувати у рамках цього дослідження щодо функцій певних органів влади, які здалека нагадують повноваження органів конституційної юрисдикції.

Перша Республіка – поняття, що викликає певні дискусії навіть у французів. Проблема полягає у хронологічних рамках цього періоду, що позначається терміном «Перша республіка». На нашу думку, комплексний аналіз цього поняття повинен включати дві складові: по-перше, конституційні акти, прийняті в період з початку французької революції 1789 року і до початку ХІХ століття, що засвідчили формування республіканської форми правління у Франції, а по-друге, державні режими, які обумовлювались прийняттям цих актів, наслідком яких були зміни у конституційних механізмах республік.

До такого підходу наводить один із актів Національного Конвенту, прийнятий у вересні 1792 року – «Постанова про нове літочислення» від 22-25 вересня 1792 року (календар з доданою таблицею, що відтворює номенклатуру,

назву та положення під назвою «Республіканський довідник»). У цьому акті декретується, що «...усі державні акти віднині будуть помічатися датою Першого року Французької Республіки». Надалі усі Конституції Французької Республіки цього періоду іменувались відповідно до цього акту: Конституція I року Республіки (24 червня 1793 року), Конституція III року Республіки (22 серпня 1795 року), Конституція VIII року Республіки (консульська Республіка 1799 року), Конституція X року Республіки (довічне консульство 4 серпня 1802 року), Конституція XII року Республіки (імперія, 18 травня 1804 року). Як вказувалось вище, саме така хронологія республіканських режимів наведена на сайті Конституційної ради Франції [290]. Тож будемо надалі дотримуватись переважаючої концепції, тобто проаналізуємо становлення конституційного контролю при всіх державних режимах за період від вересня 1792 року до травня 1804 року.

З початком Революції 1789 року у Франції змінюється поступово (й часто) і форма державного правління. Серед ряду важливих документів, прийнятих Установчими зборами протягом першого етапу Революції найважливішою є Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року. Вона складається з Преамбули та сімнадцяти статей, де визначаються «природні та невід’ємні» права, серед яких – свобода, власність, безпека, супротив гніту, рівність перед законом тощо. Поділ влад – ще одне досягнення Декларації та революції в цілому. По суті, це один із перших у Європі каталог прав людини. Варто відмітити формулу конституції, що міститься у тексті Декларації 1789 року: «будь-яке суспільство, в якому не забезпечуються гарантії прав або не проведено розподілу влад, не має конституції взагалі». Крім того, зазначається, що законодавець, відповідальний за визначення меж особистої свободи (ст. 4), «все, що не заборонене законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що законом не передбачено» (ст. 5). Але ст. 6 також проголошує, що «закон є виразом загальної волі» [162]. Положення Декларації лягли в основу при розробці

нової конституційної моделі Франції, що була оформлена Конституцією від 3 вересня 1791 року. Згідно з положеннями цієї конституції Франція стає конституційною монархією. На перший план виходять права людини, крім особистих та політичних, ще й соціально-економічні. Зазначено, що судова влада належить суддям, які обираються народом на певний строк (розділ 3, ст.1, п. 5) [151]. Звертаємо увагу на те, що законодавча влада за цією Конституцією представлена лише однією палатою, адже існування другої могло б стати підставою для нової ієрархії та породжувало б нові привілеї для однієї з них. Це зроблено свідомо і засновано на ідеї неподільності державного суверенітету. Міністри призначаються королем та відповідальні перед ним. Вони не можуть бути членами парламенту. Проте серед багатьох прогресивних ідей вищевказаної Конституції не знайшлося місця для органу конституційної юрисдикції. Проте, у розділі, що стосується судової гілки влади, містяться положення про Верховний національний суд у складі якого члени касаційного суду та верховного журі. Цей суд розглядає проступки міністрів та головних агентів виконавчої влади, а також злочини, що загрожують загальній безпеці держави, після винесення Законодавчим корпусом постанови про обвинувачення [151].

Досліджуючи зміст Конституції Франції 1791 року на предмет наявності у ній механізму контролю за конституційністю законів, французький вчений Мартіал Мат'є прийшов до висновку, що законодавча влада не може видавати жодних законів, які порушують права людини, але оскільки свобода полягає лише у здатності людини робити все, що не завдає шкоди ні правам інших, ні громадській безпеці, то може бути встановлено законом покарання за дії, які посягають на громадську безпеку або права інших осіб. Однак, незважаючи на цю чітку заборону порушувати права, гарантовані конституцією, її розробники не передбачили жодного механізму перевірки того, чи законодавець справді дотримується цього принципу [327, Р. 207], [22, С. 38-39].

Інший французький вчений Жан-Луї Местре, вважає, що сам вислів «контроль за конституційністю» тоді ще не існував, проте прикметник «неконституційний» уже використовувався. Ба більше, поняття «неконституційний» використовувалося ще до того, як Генеральні штати стали Національними установчими зборами. Ми зустрічаємо їх в обвинуваченнях королівських уповноважених, обвинуваченнях, відтворених у вироках Касаційного суду. Перший приклад датується 9 грудня 1791 року: «Міністр юстиції передав усі документи королівському уповноваженому, який після ретельного вивчення встановив, що поведінка суду Бержака є неконституційною, а його рішення мають бути передані до Касаційного суду» [270, Р. 28]. Значення Декларації 1789 року важко переоцінити, адже вона стала частиною першої європейської конституції – Конституції 1791 року, а сьогодні – вона також є частиною так званого «конституційного блоку» Французької Республіки. Якщо Декларація закріпила ціннісну основу французького конституціоналізму, то Конституція 1791 року започаткувала спроби її інституційного забезпечення, у тому числі й з точки зору охорони Конституції.

Конституція 1791 року, поднавши принципи народного суверенітету з конституційною монархією, започаткувала ідею верховенства Конституції як акту вищої юридичної сили. Хоча механізму судового контролю вона ще не передбачала, проте закріплення Декларації у своєму тексті та встановлення присяги на вірність Конституції стали першим кроком до усвідомлення потреби у охороні Основного закону [151].

У вересні 1792 року дія Конституції від 3 вересня 1791 року разом з Декларацією, що включена до неї припиняє діяти, адже була проголошена республіка й до влади прийшли жирондисти. Конвент на своїй першій сесії відміняє королівську владу і таким чином Декретом про відміну монархії у Франції проголошується I Рік Республіки. З 22 вересня 1792 року усі офіційні документи датуються «I Роком Французької Республіки». У цьому ж Декреті

міститься мета – створити нову конституцію, яка «буде прийнята народом», закони, які ще не відмінені, залишаються в силі разом з посадовими особами, яких ще не відсторонено від влади, що залишаються виконувати свої обов'язки [354]. Варто нагадати про те, що Жирондистська конституція була прийнята лише частково та залишилася у вигляді проєкту.

Серед великої кількості прийнятих за цей час Декретів, що стосуються судової гілки влади, то варто вказати на Декрет від 10 березня 1793 року, у якому врегульовується створення та функціонування Надзвичайного кримінального трибуналу, основним завданням є покарання осіб, що вчинили злочини проти уряду та держави у цілому (глава I, ст. 1) [269, Р. 290], [22, С.43]. Якщо шукати ознаки контролю конституційності при цьому режимі, то їх фактично немає. Функції новоствореного органу не були пов'язані із забезпеченням верховенства Конституції чи захистом прав людини, а зосереджувалися на придушенні опозиції. Така практика засвідчила, що за відсутності інституціоналізованого конституційного контролю за законністю підмінювався репресіями.

Наступний режим – третій етап Французької революції – режим якобінської диктатури, французи ще називають його режимом «терору». Щодо нормативної бази, тут слід назвати Декларацію прав людини і громадянина та Конституцію від 24 червня 1793 року. Конституція не застосовувалася взагалі, хоча за змістом була достатньо прогресивною. Вона не передбачала контролю за конституційністю. Саме якобінський досвід зумовив ліквідацію надзвичайних органів у період правління термідоріанців, які прийняли нову Конституцію III року Республіки (від 26 жовтня 1795 року). Але її автори відхиляють пропозицію Сійеса, яка має своєю метою «довірити» контроль за конституційністю законів політичному органу – «Конституційному журі», що складався б з колишніх депутатів, відповідальних за скасування законів, які суперечать конституції. Вони, по суті, поклали надію на створення двопалатного законодавчого органу (Рада старійшин повинна здійснювати контроль за текстами, що ухвалені Радою

п'ятисот) [327, Р. 208]. Крім того, ця Конституція ще містить Декларацію прав і вона є досить лаконічною на відміну від попередніх, відмічає Каролін Сагессер. До речі, наступні французькі конституції, прийняті у XIX столітті уже не містять у своїх текстах декрарацій прав [135, Р. 67], [22, С.44]. У згаданій Конституції 1795 року, попри наявність декларативної частини, не було передбачено механізмів контролю за конституційністю законів.

Наступний період – це перехід до влади Наполеона Бонапарта внаслідок державного перевороту 9 листопада 1799 року. Передбачена Конституцією схема здійснення влади була досить цікавою: попри встановлення влади трьох консулів, остання передбачала досить складну систему прийняття законів. Державна рада під керівництвом уряду складала і пропонувала законопроекти, які потім надходили до Трибунату, після нього – до Законодавчого зібрання (приймав або відхиляв закони). Головне, що після такої ланки затверджений закон міг бути спрямований першим консулом до Охоронного сенату, який погоджував або відміняв закон як неконституційний (стаття 21) [156].

У 1802 році, а саме 10 травня, була прийнята нова Конституція – X року. У ній проголошувалося довічне консульство: «французький народ погоджує, а Сенат проголошує Наполеона Бонапарта першим довічним консулом» (стаття 1). З точки зору предмету дослідження потребує розгляду Титул V Конституції під назвою «Сенат». Сутність його повноважень зводиться до наступного: все, що не передбачено Конституцією, а необхідне для її діяльності є справою Сенату, а також «Сенат тлумачить статті Конституції, які дають підстави для різних інтерпретацій» (стаття 54). Крім того, Сенат видає акти під назвою сенатус-консульт (франц. – *senatus-consultes*), якими регулюються (серед іншого) такі питання як: призупинення на п'ять років функцій присяжних у департаментах, де цей захід є необхідним; оголошує департаменти поза межами Конституції; скасовує судові рішення, якщо вони завдають шкоди державній безпеці тощо [157], [22, С. 45–46].

Французький вчений П. Генеффі пропонує додати до поняття Першої Республіки у Франції також імперський режим – 1804-1814 роки, адже він має «революційне коріння», вважаючи хронологічні рамки, а саме: 1792-1804, не достатньо визначеними [345, Р. 11].

Враховувати таку аргументацію можливо, проте вважаємо необхідним притримуватися саме тієї парадигми, яка визнається переважною частиною науковців, у першу чергу, у Французькій Республіці. Тож, Перша Французька Республіка проіснувала до 18 травня 1804 року, коли Сенат прийняв рішення передати всю повноту влади в країні проголошеному імператору Наполеону Бонапарту. Із змісту Конституції від 18 травня 1804 року (Конституція XII року) випливає, що «правосуддя здійснюється від імені імператора офіцерами, яких він призначає» (ст. 1), стаття 3 закріплює передачу влади за спадковістю, титул III врегульовує статус імператорської родини, міститься в указаній Конституції також титул про регенство тощо. З точки зору перевірки конституційності закону у тексті Конституції є норма, що передбачає наступне: «Сенат протягом шести днів після прийняття законопроекту, обговорюючи доповідь спеціальної комісії, і після трьох читань постанови на трьох сесіях, проведених у різні дні, може висловити думку, що немає підстав для прийняття закону. Президент приносить Імператору аргументовану постанову Сенату» (ст.71) [155]. Імперський режим, заснований Конституцією XII року, передбачив контроль за конституційністю, що мав виключно теоретичний характер.

Увесь період, що існував до Другої республіки у Франції, також характеризувався відсутністю механізму конституційного контролю. Це такі режими як Реставрація Бурбонів (1814-1830 рр.) та Липнева монархія при Луї Філіпі I (1830-1848 рр.).

Революційні події та зречення з престолу Луї Філіпа I, а, одночасно, обрання Президентом Луї Наполеона Бонапарта засвідчили про утворення Другої республіки, починаючи з 24 лютого 1848 року. Останній привласнив собі

виключні повноваження. Була прийнята нова Конституція у 1848 році, що містила Декларацію прав людини і громадянина у своєму змісті, проте у новій редакції. Передбачено у змісті Конституції законодавчу владу – однопалатне Національне зібрання, виконавчу владу – Президент Республіки. І Президент, і члени парламенту обираються всезагальним голосуванням. До речі, Національне зібрання виступає центральним органом влади. У його компетенції – прийняття законів, бюджет, питання війни. Щодо судової гілки влади, то у главі VIII передбачається функціонування суду присяжних, суди першої та другої інстанцій, а також касаційного суду та державного контролю. Пункт 91 цієї глави дозволяє нам зробити висновок, що органом конституційної юрисдикції є Високий суд, адже він «розглядає обвинувачення, висунуті Національним зібранням проти Президента Республіки або міністрів». Цей суд також здійснює судовий розгляд справ щодо осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів, нападів або змов, які направлені проти внутрішньої і зовнішньої безпеки держави. Ст. 92 передбачає склад Високого суду – 5 суддів та 36 присяжних, а також процедури їх призначення. Ст. 99 Конституції передбачає, що «Національне зібрання та Президент Республіки можуть у всіх випадках передати розгляд дій будь-якої посадової особи, крім Президента Республіки, до Державної ради, доповідь якої заслуховується». Тож усі, крім Президента Республіки можуть бути усунуті з посади, якщо буде відповідне підтвердження від Державної ради. Передбачено також механізм усунення Президента з поста у порядку імпичменту, зокрема, ст. 100 закріпила таке повноваження за Високим судом. [152]. Іншими словами, крім функції усунення з поста Президента або інших передбачених у розділі VIII посадових осіб, жодного повноваження, що вкладається у поняття конституційної юрисдикції, у Конституції відсутнє. Можна стверджувати, що два органи – Державна рада та Високий Суд розділили між собою таку функцію [22, С. 47–49]. Отже, Конституція 1848 року не передбачала інституту конституційного контролю у сучасному розумінні, а лише

розподілила повноваження між Державною радою та Високим судом. Такий підхід свідчив про поступове повернення Франції до жорсткішої моделі конституційності.

Французький вчений Франсуа Люшер також притримується нашої позиції та вважає, що з 1848 року Франція повернулася до системи жорстких, або радше напівжорстких, конституцій, тобто конституцій, які можуть бути змінені лише спеціальним органом або за спеціальною процедурою, а не голосуванням звичайного закону; але відсутність будь-якого контролю за конституційністю закону зробила перевагу Конституції над звичайним законом дуже теоретичною [247, Р. 349].

Таким чином, Друга Республіка виявилася досить нетривалою: конституційна модель 1848 року не створила дієвих механізмів контролю та не забезпечила стабільності політичного режиму. Це й стало одним із чинників, що зумовили прихід до влади 2 грудня 1852 року Бонапарта, котрий проголошує себе Імператором (під іменем Наполеон III), що, фактично, означає закінчення Другої Республіки. З цього часу починається Друга французька імперія. У контексті Першої імперії, ми підкресливали важливу деталь про те, що де-юре існувала конституційна юрисдикція при цьому режимі. І, при Наполеоні III, існуюча Конституція 1852 року знову передбачає контроль за конституційністю законів. Така роль згідно з вказаною Конституцією належить Сенату. Ст. 25 Конституції 1852 року надає йому остатус охоронця фундаментальних прав людини, а ст. 29 деталізує повноваження Сенату у цій сфері: «Сенат залишає у силі або відмінює усі акти, визнані ним як неконституційні».

У контексті розглянутої проблематики, М. Матьє вважає, що зробивши Сенат «охоронцем базових прав та особистих свобод», автори визнали його повноваження блокувати промульгацію неконституційних законів, а, звідси – скасовувати неконституційні акти. Повернення цієї системи, яка розроблена Сієсом у VIII році республіки (проте не мала тоді реального втілення), дозволила

нейтралізувати схильність прибічників до контролю судового характеру. Справді, роль, надана конституцією цьому Сенату, позбавляє легітимності контроль, який здійснюють судді. На практиці, Сенат Другої імперії не був надто активним, як і його попередник. Він також втратив роль «охоронця конституції» у процесі конституційних переглядів 1869 і 1870 років [327, Р. 209], [22, С. 50].

Доцільно окремо зупинитися на розробці Еммануеля-Жозера Сієса (французький політичний діяч), який був Президентом Національного конвенту Франції у 1795 році щодо розуміння охорони Конституції. У першу чергу, Сієс розумів Конституцію як автономну правову норму, що має вищу юридичну силу за інші правові норми. Крім того, він запропонував систему контролю конституційності законів, яка повинна бути незалежною та вищою за інші гілки влади. Ця система має відповідати на юридичні питання у законі. Сієс бажає обмежити повноваження законодавця [269]. Зауважимо, що тоді, у 1795 році, виборці відкинули такий механізм, і це сталося знову ж таки через те, що закон вважається всемогутнім і будь-які перевірки останнього вбачалися підозрілими й не приймалися тогочасним суспільством. Але Наполеон III використав цей механізм та поклав їх в основу положень Конституції VIII року.

У контексті вище наведеного, французький вчений Олів'є Жуанжан вважає, що у більш загальному сенсі проблема будь-якого охоронця конституції полягає в тому, що такий охоронець обов'язково, представницький чи ні, є конституційованою владою, відповідальною за охорону скарбів установчої влади. За часів Установчих зборів той самий Сієс пояснював, що спір щодо конституційності може бути порушений та вирішений лише самою установчою владою, «власником» конституційного скарбу. Хранитель конституції – це установа, через яку установча влада вирішує передати свою власність на розпорядження інших, і така ситуація, очевидно, є ризикованою [339]. Варто додати, що назва «установчі збори» умовно вживається для позначення різних органів, які для розроблення або попереднього схвалення конституції нерідко

формує президент або уряд чи навіть недержавні організації, зокрема політичні партії. Установчі збори є самодостатнім способом прийняття конституції за умов, коли результати відповідного волевиявлення визнаються остаточними й не потребують затвердження іншим органом або безпосередньо виборцями [101, С. 226].

Зауважимо, що попри відсутність органу конституційної юрисдикції у Першій та Другій Республіках, ідеї про необхідність такої інституції формувались у теоретичному дискурсі. Однією з найвпливовіших концепцій у цьому напрямку була модель, яку запропонував Еммануель-Жозеф Сієс. Сутність його розробки полягала у тому, що Конституція є автономною правовою нормою, що має вищу юридичну силу порівняно з іншими законами. У межах цього він запропонував модель незалежного органу, уповноваженого здійснювати контроль за конституційністю актів законодавчої влади, обмежуючи її повноваження відповідно до вищої юридичної норми. Хоча ця ідея й існувала на теоретичному рівні, вона не втілювалася у життя у республіканських режимах. Цікаво, що лише Наполеон III використав цей механізм та поклав їх в основу положень Конституції VIII року [5, С. 533].

Таким чином, досвід Першої та Другої Республік у Франції засвідчив, що попри проголошення конституційних принципів та включення Декларації прав людини і громадянина до текстів конституцій, реальних механізмів контролю за конституційністю створено не було. Пошуки такого контролю відбувалися радше у формі політичних експериментів (революційні трибунали, спроби наділити Сент контрольними повноваженнями), ніж у вигляді незалежної юрисдикції. Це підкреслює, що проблема ефективної охорони Конституції вже тоді була усвідомленою, але потребувала подальшого інституційного оформлення, яке з'явиться лише пізніше.

2.2. Вплив парламентаризму та нормативізму Третьої та Четвертої Республік на заперечення ідеї конституційного контролю у Франції

Третя Республіка у Франції була проголошена 4 вересня 1870 року у складних умовах (після поразки Імперії під Седаном). Як кажуть самі французи, Третя Республіка проіснувала майже сімдесят років без справжньої Конституції. Річ у тім, що правова основа цього періоду – Конституція 1875 року є особливою за структурою, адже складається з трьох законів: Закон від 25 лютого 1875 року про організацію органів державної влади, Закон від 24 лютого 1875 року про організацію Сенату, а також Конституційний закон від 16 липня 1875 року про відносини між органами державної влади [153]. Уся ця складна конструкція як вказують французькі юристи має недоліки короткого та надто технічного тексту. Важливо підкреслити, що до тексту вищевказаної конституції не включено Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Відсутність конституційного закріплення прав і свобод мало безліч правових наслідків на практику режиму і захист прав людини. За період існування Третьої Республіки було запропоновано ряд проектів резолюцій з метою юридично закріпити ці принципи через перевірку конституційності законів [252, Р. 842].

Під час Третьої Республіки дебати були зосереджені навколо створення контролю за конституційністю законів, що здійснювалися апостеріорі, за моделлю Верховного Суду США. Це була спроба послабити парламент, поставити під сумнів його «всемогутність». Аналізуючи кожен із трьох Законів, – складових Конституції Третьої Республіки, на предмет наявності ознак органу конституційної юрисдикції, почнемо з аналізу Закону від 25 лютого 1875 року, який передбачав організацію діяльності органів державної влади. У його змісті містились положення про те, що «Президент Республіки обирається абсолютною більшістю голосів Сенатом і Палатою депутатів, які збираються у Національних зборах» (ст. 2), у ст. 3 вказується, що Президент оприлюднює закони після того, як за них проголосували дві палати парламенту [306]. Ст. 8 Закону про

організацію публічної влади передбачає, що «палати мають право шляхом окремих нарад, що проводяться у кожній з них абсолютною більшістю голосів, вирішити, що необхідно переглянути конституційні закони. Після того, як кожна із двох палат прийме цю резолюцію, вони зберуться у Національній асамблеї, щоб почати його перегляд». Авторка Аврора Гранеро, аналізуючи поправки до Конституції під час Третьої Республіки, вважає, що провал цих проєктів постанов можна пояснити тим, що у свій час створення конституційного контролю наштовхнулось на парламентський суверенітет. Введення контролю над законом означало фактично встановлення контролю над парламентським представництвом, що здавалося несумісним з практикою режиму і його нахилом у бік абсолютного парламентаризму. Більше того, встановлення такого контролю дозволило би надати «легальну зброю» ворогам Республіки. За усіма цими причинами прихильники та противники контролю над законом не лише стикались у палатах парламенту, а й викликали жваві дебати у тогочасних юристів. Вчена А. Гранеро також підводить до того, що Третя республіка піддавалась критиці за недостатню захищеність прав і свобод людини. Щоб компенсувати незавершеність роботи засновників Конституції 1875 року у аспекті захисту базових прав людини, у проєктах постанов було запропоновано інтерпретувати текст Декларації прав людини і громадянина 1789 року до конституційних законів 1875 року [252, Р. 841], [22, С. 51–53].

У Законі від 24 лютого 1875 року про організацію Сенату йдеться про вимоги до членів Сенату, їх повноваження тощо. Ст. 9 цього Закону закріплює положення про те, що Сенат може бути створений як Суд для того, щоб притягнути до відповідальності Президента Республіки або міністрів та розгляд справ щодо основ національної безпеки держави. Закон підкреслював рдвійну природу Сенату, з одного боку, це був орган законодавчої влади, а з іншого – особливий «аобітр» у випадку політичних криз.

Положення Конституції, а саме Конституційного закону про відносини між органами державної влади, у ст.12 передбачають можливість застосування процедури імпічменту щодо Президента Республіки, але це може ініціювати лише Палата депутатів, а звинуватити – лише Сенат. Крім того, міністри також можуть бути притягнуті до відповідальності за злочини, які вчинені під час виконання ними своїх функцій за цією ж схемою. Є ще одне у цій статті: «Сенат може бути створений як Суд Декретом Президента Республіки, що винесений у Раді Міністрів, для розгляду будь-якої особи, що обвинувачується у посяганні на державну безпеку» [153].

Французький науковець М. Матьє не здивований відсутністю контролю за конституційністю у Франції, адже це продиктовано попередньою конституційною традицією. Але факт того, що Декларація прав людини і громадянина не є частиною Конституційних законів 1875 року є прогалиною, адже означає відсутність існування гарантії дотримання прав людини. Домінування суверенітету парламенту, вважає автор, викликає закономірне питання про те, хто ж захищає громадян від свавілля парламенту [327, Р. 209], [22, С. 53–54].

Підтримуючи позицію М. Матьє, додамо, що відсутність декларативної частини позбавляла Конституцію не лише аксіологічного підґрунтя, але й інструментів прямого захисту громадян від свавілля державної влади. Додатково ця прогалина посилювалася практичною неможливістю перегляду положень Конституції, що унеможлиблювало внесення змін до базових засад організації держави. Знову ж таки це пов'язується з пануванням законодавчої гілки влади, адже конституційний контроль над законом означав би контроль законодавця та його діяльності. Незважаючи на це, двічі було здійснено конституційні перегляди Законів 1875 року: 21 січня 1879 року (замість Парижу резиденцією державної влади було переміщено до Версалю) та 14 серпня 1884 року (коли було

встановлено, що республіканська форма правління не може бути предметом перегляду) [289].

Огляд тексту Конституційних законів Третьої Республіки дозволяє зробити висновок про відсутність закріплення положень щодо органу конституційної юрисдикції. Але варто вказати на ст. 7 Конституційного закону від 16 липня 1875 року, що передбачає повноваження промульгації законів Президентом: «протягом строку, встановленого промульгацією, Президент Республіки може мотивованим повідомленням попросити обидві палати провести нове обговорення, в якому не може бути відмовлено» [153]. Іншими словами, конституційний контроль у Третій Республіці полягав у суверенній оцінці двома палатами парламенту, що здійснювалася рівноправно про доцільність обговорення того чи іншого тексту. Така модель підкріплювала принцип парламентського суверенітету, але позбавляла систему нейтрального арбітра, що могло б гарантувати верховенство Конституції над законом.

Таким чином, у Французькій Республіці історично склалася така система, що закон є вищою нормою, він виражає волю народу і ніхто не має права ставити цей факт під сумнів. Французький вчений Жан Ріверо підкреслює, що з початку ХІХ століття, а тим більше з 1875 року, за часів Третьої Республіки, парламенти були охоплені бажанням повної гегемонії: вони не терпіли б, щоб хтось підривав прийнятий ними закон. Цей абсолютизм парламентів, який був віддаленим наступником абсолютизму монарха, означав, що перед законом усі схилялися, навіть якщо закон не узгоджувався з Конституцією. Окрім того, жоден із конституційних текстів не передбачав жодного контролю за відповідністю закону Конституції. Проте є два винятки: Конституції Першої та Другої імперій. Виявляється, дуже «недемократичні» за своєю сутністю конституції передбачали, що Сенат, який перебував повністю у руках імператора, міг перевіряти відповідність закону Конституції. У результаті вважалося, що контроль за конституційністю був пов'язаний з антидемократичною владою, а

демократичні режими апіорі відкидали контроль за конституційністю [277, Р. 517].

Третя Республіка у Франції є недосконалою з точки зору форми правління (парламентська республіка) та балансу влади, виходячи з конституційного тексту. Формально закріпивши за судами місію охоронця прав людини, у реальності вони не мали права скасовувати закон на підставі його неконституційності. Контроль за конституційністю здійснюється лише щодо адміністративних актів або судових рішень. Закони, прийняті національним урядом, мають абсолютну презумпцію відповідності конституції. Після Першої світової війни питання про перевірку законів на відповідність нормам конституції уже стало критично необхідним, як і реформи у цьому напрямі [22, С. 55].

Оцінюючи режим Третьої Республіки у Франції варто звернути увагу на феномен парламентаризму, що проявляється у домінуванні парламенту відносно інших гілок влади. Помітно ще з часів Французької революції 1789 року аж до встановлення Третьої Республіки, що Франція пережила низку нестабільних політичних режимів, більшість з яких можна охарактеризувати навіть як репресивні. Французька держава коливалася між республікою та монархією, а глави держав переходили від суворого поділу влади без будь-якого зв'язку між інституціями (як за часів Директорії) до повної плутанини політичних сил (застосованої Наполеоном Бонапартом).

Один із французьких науковців, досліджуючи питання домінування впливу парламенту у цей період, прямо охарактеризував своє відношення до тогочасної ситуації, ототожнивши законодаця з насиллям: «на перший погляд, парламентаризм і насильство здаються несумісними. Парламент – це простір для діалогу та цивілізації, де насильству немає місця, оскільки воно є проявом жорстокої сили, що загрожує стабільності людських відносин» [273, Р. 698]. На сайті Сенату Французької Республіки у одній із статей наводиться приклад гегемонії парламенту з точки зору аналізу змісту текстів на гезетних шпальтах:

«парламентська діяльність поступово набула того вигляду, який ми знаємо сьогодні. Виникли парламентські групи обраних представників від однієї партії, з власним бюро, засіданнями та інструкціями щодо голосування. Дебати були дуже формальними: сенатори та депутати носили сюртуки. У залі образи були рідкістю, навіть у найгарячіших дебатах. Діяльність палат та втручання провідних діячів широко висвітлювалися пресою, і до 1926 року палати могли навіть, коли вважали за доцільне, друкувати та розміщувати найважливіші промови у всіх ратушах Франції» [65]. Фактично французький парламент відійшов від концепції, яка закріплена у Декларації прав людини і громадянина 1789 року, а саме з точки зору принципу поділу влади, прав громадян тощо. На практиці інституційна будова Третьої Республіки виявилася досить далекою від тієї, що передбачена Конституцією. Відповідно, законодавчий орган, зокрема, Палата депутатів, почав відігравати домінуючу роль у системі органів державної влади.

Таким чином, і у період Третьої Республіки закон розглядався як вища форма вираження народного суверенітету. Схема «верховенство парламенту над правом», як виявилось, глибоко вкорінилася у державі. Цей підхід було успадковано і Четвертою Республікою (1946-1958) навіть попри те, що більшість європейських держав у той період уже запровадили незалежні органи конституційного контролю [5, С. 534]. Уряд залежав від постійної підтримки Палати депутатів, що призвело до хронічної урядової нестабільності. Надмірна влада парламенту без ефективних механізмів стримувань і противаг перетворила виконавчу владу на похідну. Звичайно, що правовий режим Франції після падіння Третьої Республіки зазнавав значних трансформацій. Це пов'язано з Другою світовою війною та встановленим режимом Віші у Франції.

Слід підкреслити, що це не була нова республіка, а тимчасовий авторитарний режим, який виник як наслідок поразки у війні. Ще у 1940 році Вішистський уряд на чолі з маршалом Анрі Петеном фактично співпрацює з

Третім рейхом. Факт отримання диктаторських повноважень маршалом Петеном – наслідок окупації німецькими військами великої території Франції, включно з Парижем. Нормативно це підтверджено рядом конституційних актів [3, С. 10]. Одним із цих актів відміняється дія усіх положень Конституційних законів 1875 року.

Хоча частина французьких вчених вбачає у такій «співпраці» порятунок частини Франції, у першу чергу, Парижу – від руйнації, проте інша частина вважає режим Віші злочинним. Сьогодні Конституційна рада Французької Республіки прямо зазначає, що будь-яка правова норма, прийнята за часів цього режиму вважається неконституційною. З певних рішень Ради, де вона вказує на вимоги до принципу з тим, щоб він міг вважатись законом Республіки, чітко зазначено, що якщо він впливає із законодавства монархії, чи імперії, чи режиму Віші, то таким визнаватися не може [3, С. 9].

Друга світова війна для Франції показала, що парламентська більшість та «недоторканість» закону є прямою загрозою правам людини. Тим часом на європейському континенті відбувається так звана «ментальна» революція та сприйняття людських прав у іншій площині. На фоні цих подій у Франції 6 листопада 1945 року Установчі збори розпочали роботу над проектом нової Конституції. Перший проєкт містить преамбулу під назвою «Декларація прав людини», яка гарантує свободи та, з іншого боку, економічні та соціальні права. Нагадаємо, що у Третій Республіці Декларації прав людини і громадянина не передбачалось. Проєкт Конституції передбачає, зокрема, єдину Асамблею, яка обирає Президента Республіки та Голову Ради Міністрів. Глава держави більше не має права обирати голову ради. Він втрачає право на помилування. Асамблея затверджує склад і програму уряду і може голосувати за вотум недовіри. Розпуск підлягає дуже жорстким умовам. Законодавча влада Асамблеї дуже широка, оскільки закон є вираженням загальної волі, і сфера його дії не обмежена. Підтриманий комуністичною та соціалістичною партіями, проєкт, нарешті

представлений П'єром Котом, депутатом-комуністом, зустрівся з ворожістю з боку MRP (Mouvement républicain populaire), яка засудила створення уряду Асамблеї. Він був відхилений на референдумі 5 травня 1946 р. Другі Установчі збори були обрані в червні 1946 року.

Проект конституції другого скликання Установчих зборів був схвалений 13 жовтня 1946 року і оприлюднений 27 жовтня 1946 року. Він став результатом компромісу між прихильниками асамблеї та парламентської системи. Конституція Четвертої Республіки встановлює парламентський суверенітет і верховенство законодавчої влади [292].

Пропонуємо звернути увагу на основні положення Конституції 1946 року, зокрема, це принцип «соціальної держави» та принцип суверенітету, який належить французькому народу – «жодна особа не може взяти на себе його здійснення» (розділ I «Про суверенітет»); функціонування двопалатного парламенту – Національного зібрання та Ради Республіки (розділ II «Про парламент»); правовий статус уряду Республіки (розділ VI «Про Раду Міністрів»); правовий статус Вищої ради юстиції, членами якої є Президент Республіки, Міністр юстиції тощо (розділ IX «Про Вищу раду юстиції») [154].

Важливо, що Конституцією 1946 року було передбачено створення Конституційного комітету – органу конституційної юрисдикції. Конституційний комітет було скликано 16 червня 1948 року. Тож, аналіз процесу створення та повноважень останнього й стане об'єктом дослідження у цьому підрозділі.

Слід розпочати з того, що виникненню Конституційного комітету, як стверджує французький вчений М. Шарпі, сприяла поява Народного республіканського руху (Mouvement républicain populaire (M.R.P.)), адже ця партія, будучи прихильницею індивідуальних прав та свобод, передбачених Декларацією прав людини і громадянина 1789 року, боролася за перевірку конституційності законів. Рух пропонує народний контроль конституційності

законів, тобто контроль, останнє слово якого залишається за народом через референдум [319, Р. 447].

27 грудня 1946 року Національне зібрання прийняло резолюцію, яка врегульовувала вибори членів Конституційного комітету разом з іншими виборами, до прикладу, членів Вищої ради юстиції. Вибори відбуваються у такий спосіб: комісія загального виборчого права, регламенту та петицій приймає кандидатури, запропоновані депутатськими групами, перевіряє звання особи кандидатів і публікує їх в офіційному журналі за формами, передбаченою у ст. 16 регламенту, що стосується призначення членів комітетів. Середня тривалість мандата члена Конституційного комітету становить шість років, що більше, ніж членів парламенту. З двадцяти осіб, обраних під час Четвертої Республіки, шестеро переобиралися щороку. І, до речі, під час усього періоду існування Четвертої Республіки члени, призначені Радою Республіки, призначалися трьома домінуючими партіями [319, Р. 447], [22, С. 60–61].

Продовжуючи аналіз тексту Конституції 1946 року на предмет виявлення ознак конституційної юрисдикції, варто вказати на розділ XI з назвою «Перегляд Конституції», у ст. 90 якого передбачено форми здійснення перегляду Конституції. Якщо стисло, то рішення про перегляд повинно бути прийнято резолюцією абсолютною більшістю членів Національного зібрання з зазначенням предмету перевірки. Після другого читання Національне зібрання готує законопроект про внесення змін до Конституції. Цей проект вноситься на розгляд до парламенту і приймається більшістю голосів у тих формах, які передбачені звичайним законом. Якщо ж він не був прийнятий на другому читанні Національним зібранням у дві третини голосів або якщо за нього не проголосувало більшість у три п'ятих кожної із двох палат парламенту, то проект виноситься на референдум. Він оприлюднюється у вигляді конституційного закону Президентом Республіки протягом восьми днів після його прийняття [154].

Ст. 91 Конституції 1946 року передбачає склад Конституційного комітету – Голова Національного зібрання, Голова Ради Республіки, сім членів, що обираються Національним зібранням, та три члени, що обираються Радою Республіки [154]. Компетенція Конституційного комітету полягає у перевірці того, чи передбачають закони, прийняті Національними зборами, перегляд Конституції (ч. 2 ст. 91 Конституції 1946 року), а також те, що він має право лише приймати рішення щодо можливості перегляду положень Розділів I–X Конституції (ч. 3 ст. 92 Конституції 1946 року) [154]. Щодо повноваження, передбаченого п. 2 ст. 91 Конституції, то Комітет не оголошує закон таким, що не відповідає Конституції, тобто наслідком його висновку є проголошення такого закону таким, що передбачає перегляд Конституції. Тому постає очевидне питання: а чи є Комітет органом конституційної юрисдикції, чи він є органом, що узгоджує компетенцію між двома палатами парламенту? Відповідь на нього радше негативна: Конституційний комітет не можна вважати повноцінним органом конституційної юрисдикції, оскільки його компетенція була надто вузькою і зводилася до врегулювання відносин між палатами парламенту.

Щодо п. 3 ст. 92 Конституції, то це обмеження прямо спрямоване на виключення двох елементів із сфери компетенції Комітету: принципів, закріплених у Преамбулі Конституції 1946 року, та розділу XI, який передбачає перегляд Конституції та методи конституційного контролю. На думку французького автора М. Шарпі, це рішення, а саме – про виключення Преамбули з юрисдикції Комітету чітко ілюструє небажання парламенту обмежувати власний суверенітет. Таким чином, замість того, щоб надати органу контролю за конституційністю законів повноваження перевіряти сам зміст закону, автори Конституції 1946 року зробили Конституційний комітет органом контролю за формами закону [319, Р. 461], [22, С. 63].

Тож, Конституційний комітет під головуванням Президента Республіки здійснював контроль за законами з точки зору їх формальної «правильності». Це

означало те, що закон не міг бути відмінений, адже йшлося фактично про відтермінування їх оприлюднення до остаточного перегляду Конституції. Теза про те, що Конституційний комітет не здійснював реального конституційного контролю підтверджується більшістю французьких авторів. Зокрема, М. Лафлен запевняє, що текст Конституції від 27 жовтня 1946 року встановлює реальну систему конституційних гарантій, але цей потенціал не повністю реалізований «акторами» Четвертої Республіки. Текст Конституції 1946 року підтверджує, що роль Комітету полягає в тому, «чи прийняті Національною Асамблеєю закони відповідають положенням Конституції» [328, Р. 326–327].

Попри аргументи, що Конституційний комітет не можна вважати охоронцем прав людини, є думка про те, що останній все ж таки мав певний вплив у тодішньому правопорядку. Йдеться про таке явище як парламентські дебати. Якщо наприкінці процедури звернення до Конституційного комітету палати парламенту не досягли згоди, то ст. 93 Конституції передбачає, що закон, який, на думку Комітету, передбачає перегляд Конституції, надсилається назад до Національного зібрання для нового обговорення. Якщо парламент залишить своє перше голосування, то закон не може бути промульгований до того, як цю Конституцію буде переглянуто у формах, передбачених ст. 90. Тобто, існує так зване «блокування» з боку Конституційного комітету, іншими словами, якщо закон, який він розглядає, не поважає конституційну систему 1946 року, то це перешкоджає його оприлюдненню, якщо до Конституції не буде внесено поправок. Хоча Комітет не може реально санкціонувати закон, він стверджує, що закон не може бути проголошений, доки Конституція не буде переглянута. Аналізуючи факт залежності Комітету від парламенту, важливо все ж таки підкреслити певний його вплив на правопорядок Четвертої Республіки. Його діяльність засвідчила перші спроби інституалізувати конституційний контроль у Франції, запровадивши механізм відкладення промульгації закону у разі його невідповідності Конституції.

Разом із тим, важливо врахувати, що компетенція Конституційного комітету не була однозначною: його висновки мали двоякий характер. По-перше, якщо закон визнано таким, що відповідає положенням розділів 1–10 Конституції, то він може бути опублікований. По-друге, якщо закон суперечить тим самими конституційним положенням, то він може бути опублікований лише після конституційного перегляду [3, С. 17].

Неспроможність владної системи Четвертої Республіки у Франції та її причини досліджує французький вчений Даніель Гаксі. Він вважає, що слабкість виконавчої влади є передусім слабкістю її передбачуваних лідерів: Президент Республіки є лише посередником, який використовує свої повноваження для вирішення конфліктів, а голова Ради найчастіше паралізований, який змушений поважати обережні доводи при обговоренні кожного рішення [160, Р. 72]. Цей же автор приходить до висновку, що відповідь на питання щодо слабкості уряду є загалом інституційною: Конституція Четвертої Республіки встановлює верховенство всемогутньої Національної асамблеї над урядом, і цей дисбаланс посилюється розмноженням політичних груп і частковими розбіжностями [160, Р. 73].

Таким чином, вважаємо, що така нестабільність правопорядку Четвертої Республіки у Франції пояснюється переважанням парламенту в її інституційній системі. Останній контролював уряд, втручаючись у його склад через інвестиру та надто часто ставлячи під сумнів його відповідальність. Ця політична ситуація призвела до тривалих і паралізуючих міністерських криз. Відповідно кризам впрिया пропорційна система голосування і як наслідок відсутність стабільної політичної більшості. Одночасно парламент неодноразово відмовлявся від своєї законодавчої компетенції шляхом прийняття законів, які надають уряду спеціальні повноваження (наприклад, закони-декрети). Таким чином, така практика призвела до змішування повноважень, не гарантуючи

інституційної стабільності, необхідної для безперервності та ефективності функціонування держави.

Французький науковець Бенджамін Фарго вважає, що Конституційний комітет проклав шлях до Конституційної ради і до акліматизації у Франції форми контролю, дуже далекої від початкових очікувань виборців 1946 року. Комітет був спеціальним органом, склад якого залежить від асамблей і який користується правом вето, яке можна подолати лише шляхом перегляду конституції. Тому з точки зору моделей конституційного правосуддя цілком можна побачити у Комітеті «далекого родича» конституційного правосуддя. Досвід Четвертої Республіки свідчить про те, що контроль конституційності істотно відрізняється від «кельзенівського» шляху. Для того, щоб компенсувати безспірну юрисдикційну природу комітету, необхідно було придумати йому статус, який жодним чином не нагадуватиме юрисдикцію. Конституційний комітет не мав змоги знайти задовільного рішення у регулюванні своєї влади і як наслідок був допущений лише за умови, що він буде обережним відносно свого складу і неясним у відношенні своїх процедур. Наведене вище, вважає автор, не є найважливішим із багатьох компромісів, що були досягнуті у 1946 році, проте він є одним із найбільш згубних за своїми довгостроковими наслідками. Вибір 1946 року – це погано продумана зародкова юрисдикція замість відкриття нового шляху. Формула сьогodнішньої Конституційної ради дуже сильно нагадує формулу Конституційного комітету. Основна відмінність між двома органами також пов'язані з тим фактом, що були враховані уроки розбіжностей Четвертої Республіки та були взяті до уваги особливості, пов'язані з інституційною архітектурою П'ятої Республіки [124].

Цілком погоджуємось із думкою Жана-П'єра Дюбуа у розумінні того питання, що на відміну від Третьої та Четвертої Республік у Франції, тим часом у Англії повною мірою «примирюється» парламентський суверенітет з судовою владою, що позначений інститутом Habeas corpus 1678 року, доктриною

загального права, що заснована на правових прецедентах. Суддя є гарантом особистих свобод, так само як і парламент – політичних свобод, і обидві ці гілки влади забезпечили «обмеження» монархії, що встановила верховенство закону. Зі свого боку, США, будучи федерацією, з самого початку організували подвійний та сильний «вертикальний» розподіл влад (між владою федерації та штатів), а також «горизонтальний» (між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади). Від цього моменту на судову владу була покладена подвійна функція захисту «периферії» (штатів) від «центру» (федеральної законодавчої та виконавчої влади). Натомість, вважає автор, судова влада у Франції історично «виключена». Починаючи від революції, судді не є насправді незалежними (принаймні до недавнього минулого). А що стосується адміністративних суддів, то вони набули відносну, але реальну незалежність ціною постійної підтримки «близькості» з владою. У цій республіканській схемі священний закон довгий час залишався поза досяжністю суддів [276, Р. 11], [22, С. 69].

Таким чином, переважання парламенту та відсутність належного балансу між гілками влади у періоди Третьої та Четвертої Республік дозволяє зробити висновок про те, що механізм судового контролю не сприймався у зв'язку з домінуванням ідей верховенства парламенту та недоторканості закону як прояву волі нації.

Крім того, доктрина парламентського верховенства, яка склалася у Франції у період Третьої та Четвертої Республік, виявилася неспроможною запобігти конституційним кризам, оскільки ототожнення волі парламенту з волею нації призвело до підміни принципу верховенства Конституції принципом верховенства закону. Така концепція, що ґрунтувалася на юридичному позитивізмі та ідеї «недоторканості закону», фактично унеможливлювала ефективний судовий контроль за конституційністю актів парламенту.

Висновки до Розділу II:

1. Починаючи з 1789 року (Французька революція) спостерігаємо глибокі перетворення французького суспільства, що позначилися як на політичній, так і на соціально-економічній складовій держави. Зокрема, Перша Республіка (умовна назва усіх державних режимів, які існували з вересня 1792 року до травня 1804 року) сприяла формуванню нових інституцій, переосмисленню ролі конституції як фундаментальної норми та відповідних механізмів контролю за її верховенством, в основі яких були закладені ідеї законності, рівності усіх верств суспільства.

2. У період Другої республіки (1848-1852 рр.) французьке суспільство отримало нові імпульси демократизації, а конституційна модель цієї доби характеризувалася намаганнями поєднати сильну президентську владу з парламентськими механізмами контролю. Натомість інститут конституційного контролю залишався нерозвиненим, оскільки не було створено окремих інституцій чи процедур для перевірки нормативних актів на відповідність Конституції, тому попри прогресивність окремих положень Конституції, Друга республіка не забезпечила становлення ефективного механізму верховенства Конституції.

3. Історичний розвиток французької моделі конституційного контролю від Третьої до Четвертої Республіки засвідчив поступовий перехід від ідеї парламентського суверенітету до формування передумов юридичної конституційності. Загалом, Третя республіка (1870-1940 рр.) характеризувалася стійкістю інституційної системи та формуванням традиції парламентського суверенітету, конституційний контроль у цей період мав політичний, а не юридичний характер. Вказане обумовлено тим, що контроль за законністю актів зосереджувався у Державній раді, проте мав суто адміністративну природу. Сенат і Президент відігравали роль політичних стримувальних механізмів, але не здійснювали юридичної перевірки конституційності законів.

4. Характерною особливістю Четвертої Республіки Франції (1946-1958 рр.) є дисбаланс у системі поділу влади, а саме домінування парламенту над урядом, на що не змогло вплинути навіть створення Конституційного комітету. Механізм формування уряду на основі парламентської інвеститури, а також пропорційна виборча система, яка унеможлиблювала формування стійкої більшості, призвели до політичної фрагментації, а виконавча влада виявилася залежною від нестабільних коаліцій. При цьому парламент нерідко делегував уряду повноваження з прийняття нормативних актів у формі «декретів-законів», у чому вбачається своєрідний «зсув» центру законодавчих повноважень. У цих умовах так званий контроль за конституційністю законів, що був покладений на Конституційний комітет, мав формальний вигляд та фактично зосереджувався на перевірці зовнішньої відповідності законів конституційному тексту, не більше.

5. Конституційний комітет, у свою чергу, відіграв роль органу з моніторингу конституційності актів парламенту і не мав автономності. Його діяльність обмежувалася арбітражем між двома палатами парламенту, у якій складно віднайти елементи конституційного контролю. Методика формування складу Комітету не відповідає критеріям незалежності. Не зважаючи на те, що члени Конституційного комітету обиралися палатами парламенту (Національним зібранням та Радою республіки), механізм їх призначення залишався вразливим до впливу парламентської більшості, що фактично зумовило політичну залежність Комітету. Вказане підтверджує відсутність повноцінного механізму конституційної юрисдикції у Четвертій Республіці.

6. Французький досвід Четвертої Республіки засвідчив домінування парламентської моделі, що було наслідком історичної недовіри французів до сильної виконавчої влади після авторитарних режимів XIX – початку XX століть. Традиція парламентського суверенітету та культ законодавчої влади як виразника народного суверенітету зумовили утворення системи, де парламент мав переважальні позиції, а уряд – залежний статус. У таких умовах

конституційний контроль сприймався як загроза демократії, адже наділення суду правом скасовувати закони могло виглядати як посягання на волю представників народу.

7. Схильність французів до парламентської моделі у період Четвертої Республіки мала історичне та політичне підґрунтя, проте саме кризи цієї моделі зумовили поступовий перехід до концепції інституційного балансу і формування повноцінного механізму конституційної юрисдикції у П'ятій Республіці.

РОЗДІЛ III.

СТАНОВЛЕННЯ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА П'ЯТОЇ РЕСПУБЛІКИ

3.1. Конституційна криза 1958 року та політико-правові передумови створення Конституційної ради

Четверта Республіка у Франції та негативні наслідки її існування, а саме нестабільність уряду, конфлікти між політичними партіями та алжирська криза призвели до її краху. Більшість французьких науковців підтверджують цей факт, до прикладу, професор Ф. Гелінас стверджує, що у першу чергу урядова неспроможність 1940-х років вирішити алжирську кризу й привела до падіння Четвертої Республіки та прийняття Конституції 1958 року [241, Р. 23].

Згадана криза у Алжирі (у 1958 році війна уже тривала п'ятий рік) спонукала генерала де Голля покласти крапку у війні, що роками не мала результату. Розробка Конституції П'ятої Республіки цілком відповідала прагненню де Голля уникнути загрози державного перевороту. Йдеться про такі кроки як:

- 1) поява виборчого права як легітимного джерела влади та встановлення використання референдуму;
- 2) відновлення стабільності та примату виконавчої влади, яку втілює генерал де Голль;
- 3) проголошення Тимчасового уряду Алжирської Республіки.

27 травня генерал де Голль повідомив, що він розпочав процес врегулювання, що є необхідний для створення республіканського уряду. Кабінет Міністрів йде у відставку. Де Голль формує новий уряд (1 червня 1958 року) [265, Р. 483].

Важливою частиною розуміння становлення моделі конституційного судочинства у Франції є сам процес розробки конституційного тексту. Робота

над майбутньою ще тоді Конституцією 1958 року почалася ще в середині червня 1946 року та завершилася через місяць попереднім проектом, який отримав назву «червоний блокнот». З 29 липня до 3 вересня 1958 року відбувався розгляд проекту Конституції. Законом від 3 червня 1958 року був створений Конституційний консультативний комітет. Вчений Франсуа Гогель у своєму дослідженні пише про те, що процес оформлення документів щодо підготовки до Конституції 1958 року був «уривчастим». По-перше, це включає підготовчу роботу щодо вищезгаданого Закону від 3 червня 1958 року, що передбачає перехідний виняток з положень статті 90 Конституції 1946 року. Попередній проект, поданий урядом до Конституційного консультативного комітету 29 липня 1958 року, був оприлюднений; висновок, прийнятий 14 серпня Конституційним консультативним комітетом; текст, ухвалений урядом за згодою Державної ради та винесений на референдум 28 вересня. Але, звертаємо увагу на те, що нічого не відомо ані про підготовчу роботу зі створення попереднього проекту, ані про обговорення Конституційного консультативного комітету (аналітичний звіт якого залишився конфіденційним), ані про дебати, які викликав проект перед Державною радою [245, Р. 67–68], [22, С. 77–78]. Так, Конституційний закон від 3 червня 1958 року та проект, в основі яких лежать ідеї Шарля де Голля та Мішеля Дебре, становлять основу для розробки Конституції 1958 року.

Відповідно, Національні збори, підтримавши Конституційний закон від 3 червня 1958 року 350 голосами, надали Шарлю де Голлю мандат для підготовки нової Конституції Французької Республіки. Основні положення цього Закону зводяться до такого: всезагальне виборче право; розподіл влад, зокрема, законодавчої та виконавчої; відповідальність уряду перед парламентом; незалежність судової гілки влади та гарантування реалізації свобод, передбачених Преамбулою Конституції 1946 року та Декларацією прав людини і громадянина 1789 року тощо [284].

28 вересня 1958 року було проведено народний референдум щодо затвердження Конституції Французької Республіки. За нову Конституцію проголосувало 82, 6 % виборців, що, фактично, надає їй дуже широкої легітимності. 4 жовтня 1958 року Конституція була оприлюднена, а наступного дня опублікована у Офіційному журналі [355].

Порівняно з Конституцією 1946 року, Конституція 1958 року у Французькій Республіці запровадила такі важливі інституційні нововведення, які будуть у центрі проведеного нами аналізу. Маємо такі нововведення: зміцнення виконавчої влади, раціоналізація парламенту (процедури, що обмежують та регулюють повноваження парламенту), створення Конституційної ради – органу конституційної юрисдикції, референдум.

Франсуа Гогель аналізує власне сам процес та, зокрема, кожен деталь у процесі розробки тексту Конституції 1958 року. Він вважає, що якщо розглядати глобально, то здається, що щодо інститутів Республіки попередній проект, поданий до Конституційної консультативної ради, в основному включає три категорії положень: ті, щодо яких генерал де Голль взяв ініціативу, ті, які були представлені Мішелем Дебре, і, нарешті, ті, додали державні міністри [245, Р. 67].

Тож, Конституція Французької Республіки, як видається, пронизана ідеєю раціоналізації повноважень парламенту та зміцнення виконавчої влади. Щоб підтвердити останню тезу вдамося до аналізу її змісту. Заснована на принципах національного суверенітету (ч. 1 і 2 ст. 3 Конституції), Французька Республіка підтверджує принцип поділу влади. Правовий статус Президента Республіки, що визначений у Розділі II Конституції, полягає у тому, що він є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності (ч. 2 ст. 5), очолює уряд та призначає Прем'єр-міністра, а за його пропозицією – інших членів уряду (ст. 8-9), має право розпускати парламент (ст. 12), є головнокомандувачем (ст. 15) тощо. Наступні розділи присвячені діяльності та функціонуванню уряду (Розділ III, ст.

20-23), організації діяльності та повноваженням парламенту (Розділ IV, ст. 24-33), відносинам між парламентом та урядом (Розділ V, ст. 34-51) [371].

У контексті аналізу правового режиму Французької Республіки за Конституцією 1958 року один із французьких дослідників, Франсуа Люшер, вважає, що уже у 90-ті роки режим перетворився на «Шосту» Республіку, адже уже не відповідає П'ятій Республіці, якою її хотів генерал де Голль, або принаймні якою він її уявляв. Для де Голля режим ґрунтувався на угоді між главою держави та народом; він довів це, залишивши посаду після провалу референдуму 1969 року. Консультативний комітет з перегляду Конституції, призначений 30 листопада 1992 року Франсуа Міттераном під головуванням Деана Веделя, вважав, що «конституція безперечно встановлює парламентський режим, але багато її рис нагадують певні риси президентського режиму».

Щодо реформування функціонуючого режиму, то мало хто з політиків не висловлювався щодо реформи інституцій, іноді кількома словами; але чотири досить комплексні проєкти заслуговують на особливу увагу. Деякі схиляються до модифікованого президентського режиму; це стосується проєкту Франсуа Байру (16 грудня 2005 року), який закликає до Шостої республіки; це також стосується проєкту Ніколя Саркозі (12 січня 2006 року), який оголошує себе вірним П'ятій Республіці. І навпаки, депутат Арно Монтебур та юрист Бастьєн Франсуа хочуть Шостої республіки з парламентським режимом. Нарешті, проєкт комісії під головуванням Деана Веделя (текст від 15 лютого 1993 року) схиляється до парламентського режиму без визначення нумерації Республіки.

Однак, ці чотири проєкти мають дві спільні характеристики:

По-перше, вони зберігають обрання Президента Республіки загальним голосуванням; але проєкт Байру пропонує, щоб у другому турі балотувалися всі кандидати, які отримали понад 10% голосів у першому турі. Проєкт Саркозі обмежує функції Глави держави двома мандатами. Незважаючи на ці відмінності,

складається враження, що обрання Глави держави загальним голосуванням є частиною загального іміджу, який французи бачать у Республіці.

Друга пропозиція, спільна для всіх цих проєктів, — це доступ до Конституційної ради для кожного громадянина з метою захисту своїх прав і свобод. Це підтверджує прийняття конституційного контролю всіма французами, за можливим винятком крайніх лівих [246, Р. 36]. У процесі подальшого аналізу, з'ясуємо, що саме із проєктів втілюється у життя.

З точки зору об'єкту нашого дослідження найбільший інтерес викликає розділ Конституції, який врегульовує створення та функціонування Конституційної ради (ст. 56–63). Конституційна рада, вважає Фабіан Гелінас, є «сторожевим псом виконавчої влади», покликана контролювати парламент і гарантувати повагу до регуляторної сфери та прерогатив уряду. Проте розробники Конституції уникали встановлення справжньої конституційної юрисдикції, як це було у Німеччині. У той же час, текст нової Конституції залишає відкритими двері для еволюції ролі Конституційної ради [241, Р. 23].

Варто звернути увагу на тезу про те, що Конституційна рада уособлює таку собі «несправжню» конституційну юрисдикцію і це пов'язано у першу чергу з її повноваженнями (еволюцію повноважень Ради буде розкрито у наступному підрозділі дисертації). У новому політичному режимі Франції, що встановлений Конституцією 1958 року, очевидно, що важливе місце займає Конституційна рада. Повноваження Ради в основному стосуються контролю за проведенням виборів – вибори Президента Республіки, депутатів та сенаторів, проведення референдумів. Друге важливе завдання Ради – це перевірка правильності різних текстів. Звісно, що найбільш властивою Конституційній раді функція полягає у перевірці законів, прийнятих парламентом. Конституція чітко вказує, що положення, що визнане Радою як таке, що відповідає Конституції, не може бути проголошено або виконано (ст. 62) [371].

Крім Конституції, нормативною основою функціонування Конституційної ради Франції є Постанова 1958 року про органічний закон про Конституційну раду із змінами з доповненнями. У Постанові йдеться про порядок призначення членів Конституційної ради – вони призначаються рішенням Президента Республіки, Голови Національного зібрання та Голови Сенату (крім членів *ex officio*), про призначення Голови Ради (ст. 1) та про строки їх повноважень (ст. 2). Статті 4 і 5 містять положення про несумісність посад членів Конституційної ради. Розділ II цього Положення передбачає власне особливості діяльності Конституційної ради (статті з 13 по 54). Після проведення реформи 2008 року до розділу II включені норми, що стосуються пріоритетного питання конституційності (QPC) [341].

Конституція від 4 жовтня 1958 року була доповнена вісімнадцятьма законами (ордонансами), які реалізують органічні закони, що були прийняті Урядом між проголошенням Конституції та 4 лютого 1959 року в силу повноважень перехідного періоду, передбачених ст. 92 Конституції. Ці органічні закони стосуються, зокрема, складу палат, умов прийнятності та несумісності, законів про фінанси, Вищої ради юстиції, Економічної і соціальної ради тощо. Крім того, згідно з традицією французького публічного права, виборчий режим встановлюється звичайним законом, тобто законом від 13 жовтня 1958 року. Щодо створення інституцій, то після 4 жовтня 1958 року це відбувалося поступово: вибори депутатів 23 і 30 листопада, вибори Президента Республіки 21 грудня, формування Уряду – 8 січня 1959 року, вибори до Сенату – 19 квітня [118, Р. 514], [22, С. 82].

У контексті оголошеної тези про те, що Конституційна рада – продукт, автори якої уникнули справжньої конституційної юрисдикції, французький науковець Мішель Фромон вважає, що якщо Рада і є юрисдикцією, то вона є недосконалою з точки зору не лише свого правового статусу, а й процедури здійснення нею своїх функцій. Щодо статусу, то автор вважає, що Конституційна

рада інколи є дорадчим органом, адже вона надає поради Президенту Республіки у випадку застосування ним так званих кризових повноважень чи Уряду – у випадку організації виборів Президента або проведення референдуму. Інший бік повноважень – це судові повноваження Ради (ст. 37, 41, 54, 61 Конституції). Йдеться про конституційність актів парламенту, надаючи оцінку яким вона перетворюється на суд конституційної юрисдикції. А ще вона має повноваження звичайного суду, коли вирішує питання щодо законності виборів у частині мандатів (ст. 58, 59, 60 Конституції) [249, Р. 173]. Що стосується самої процедури, то М. Фромон стверджує, що вона позбавлена змагального характеру, і, відповідно, не є юрисдикційною. Процедура, передбачена ст. 61 Конституції, не передбачає ані дебатів, ані контакту з доповідачем відповідного комітету, ані з авторами направлення. Єдиний елемент суперечливої процедури – це контакт між доповідачем Ради та Генеральним Секретаріатом уряду, який «захищає» закон. Крім того, автор зазначає щодо термінів процедури. Так, Рада має максимум місяць для прийняття рішення, іноді навіть лише один тиждень (стаття 41 та невідкладність згідно зі статтею 61). Хоча справжня юрисдикція, на думку автора, не повинна виносити рішення протягом обмеженого часу, за винятком, надзвичайних процедур [249, Р. 175], [22, С. 83].

Звертаємо увагу на те, що Конституція 1958 року, порушуючи попередні конституційні традиції, передбачила формальну та матеріальну концепцію закону, уточнюючи, що він не лише ухвалюється парламентом, але й встановлює правила та визначає основні принципи у питаннях, які перераховані у ст. 34 Конституції. Саме ці положення, які містяться у ст. 34 і є сферою закону. Поза цією сферою компетенцією є уряд через нормативні акти (ст. 37 Конституції: «питання, окрім тих, що входять до сфери закону, мають регулятивний характер») [371]. Відповідно, Конституційна рада на самих початках була задумана як захисник регуляторної сфери.

Створення Конституційної ради, на думку вченої А. Робло-Труазьє, було покликане гарантувати рівновагу між законодавчою та виконавчою владою у межах раціоналізованого парламентаризму. Після розширення повноважень (1971 р., 1974 р. та 2008 р.) – Рада стала не просто арбітром між гілками влади, а реальним елементом поділу влад. Авторка доводить, що контроль конституційності (як попередній, так і наступний) оновлює та зміцнює поділ влад, оскільки судовий контроль виступає гарантією верховенства Конституції. Отже, колись судовий контроль за законом вважався порушенням поділу влад, а сьогодні – ознака його зрілої форми [111, Р. 94–95].

Французький вчений Ф. Люшер взагалі вважає, що одним із спотворення принципів 1958 року є та частина роботи Конституційної ради, що стосується розподілу влади, який автори конституції інтерпретували всупереч законодавцю; фактично, ст. 34 конституції обмежує сфери, що підпадають під законодавчу владу, тоді як ст. 37 розширює сферу регуляторної влади, отже, виконавчої. Але своїм рішенням від 30 липня 1982 року (143 DC) Конституційна рада скасувала це обмеження, вважаючи, що закон, який стосується об'єкта, відмінного від тих, що визначені у ст. 34, не є таким чином неконституційним. Більше того, оскільки закон може бути змінений лише іншим законом, регуляторні повноваження втрачають свою сферу застосування, оскільки вони більше не можуть втручатися у сферу, яку законодавець взяв на себе, окрім як шляхом отримання від Конституційної ради пониження статусу відповідного закону (ст. 37) [246, Р. 26–27].

Таким чином, відповіддю на слабкість Четвертої Республіки став новий конституційний проєкт, розроблений Ш. де Голлем та міністром юстиції М. Дебре, котрий зміцнив владу уряду, заклавши основу для семирічного президентства та можливості розпускати парламент. Конституція 1958 року закріпила роль Президента і уряду як центру політичної стабільності, щоб запобігти повторним кризам через часті зміни уряду. Норми Конституції 1958

року закріплюють організацію влади у державі: Президент, парламент, уряд, а статті 56–63 врегульовують функціонування Конституційної ради – органу конституційної юрисдикції. Склад, порядок призначення та особливості функціонування цього органу визначаються також Постановою від 1958 року про органічний закон про Конституційну раду із змінами та доповненнями.

Місце Конституційної ради у системі відносин між парламентом і президентом визначається її арбітражною функцією у структурі біцефальної виконавчої влади. Створена за Конституцією 1958 року як елемент інституційного балансу, Рада покликана запобігати порушенню меж компетенції між гілками влади, насамперед – між законодавчою та виконавчою. На відміну від попередніх форм, коли парламент вважався носієм верховного суверенітету, у П'ятій Республіці Конституційна рада стала гарантом верховенства самої Конституції, яка є виразом загальної волі.

У відносинах між парламентом і Президентом Рада відіграє роль арбітра, який забезпечує дотримання розмежування компетенцій та легітимності двоголової (біцефальної) виконавчої влади. Завдяки своїй юрисдикції вона унеможливує зловживання законодавчою владою на шкоду виконавчій і навпаки, зберігаючи баланс між політичною відповідальністю уряду перед парламентом та конституційною легітимністю Президента як глави держави.

Таким чином, Конституційна рада постала інституційним посередником між парламентською і президентською легітимністю, забезпечуючи узгодження їх повноважень у межах правопорядку. Її діяльність стала практичним втіленням концепції раціоналізованого парламентаризму, який надав французькій політичній системі стабільності й запобіг повторенню криз, що були характерними для попередніх республік [371], [146], [112].

Отже, Конституція 1958 року, ухвалена в умовах глибокої політичної кризи, трансформувала інституційний баланс у Французькій Республіці, зміцнивши виконавчу владу та ввівши практику конституційного контролю.

Вона поєднала елементи класичного парламентаризму та посиленої президентської влади, що дозволило створити дієздітну й стійку політичну систему. Подальші реформи та діяльність Конституційної ради лише підтвердили життєдіяльність і гнучкість цієї моделі, яка стала орієнтиром для європейської правової традиції.

3.2. Генезис та інституційно-процесуальні засади моделі Конституційної ради

У конституційній традиції Французької Республіки еволюція органу конституційної юрисдикції пройшла довгий та складний шлях. У попередніх розділах нами обгрунтовано, що причиною цього був феномен суверенітету закону. Дослідивши еволюцію конституційної юрисдикції у Першій-Четвертій Республіках, робимо висновок, що саме Конституційна рада стала тою інстанцією, що може здійснювати справжній контроль конституційності законів. Проте навіть Конституція 1958 року передбачила такі її повноваження, які однаково вирізняють її з-поміж інших європейських конституційних судів того часу. Як слушно зазначає французький науковець Жан Ріверо, французи, створивши Конституційну раду, відступили від своєї попередньої правової традиції та надали останній місію – стежити за тим, щоб парламент залишався в межах, які йому були визначені [277, Р. 519].

Конституцією 1958 року засновано орган конституційної юрисдикції – Конституційну раду. Більшість науковців підтримують думку, що створення Ради – це одне й найголовніших переваг Конституції 1958 року. Зокрема, Т. Флорен вважає Конституцію достатньо прогресивною. Підставами для такого твердження він вважає посилення президентської функції, інститут законодавчого референдуму та утворення Конституційної ради [375, Р. 4].

20 лютого 1959 року троє суб'єктів призначення – Шарль де Голль, Жак Шабан-Дельмас та Гастон Моннервіль призначили перших дев'ять членів Конституційної ради. Крім них, до нового органу приєдналися й колишні Президенти Республіки Вінсент Орюль та Рене Коті [349]. Пояснимо унікальність складу Ради, адже наявність колишніх Президентів Республіки у французькому конституційному судочинстві є дещо дивним явищем, яке достатньо критикується з точки зору незалежності членів Ради. Почнемо з того, що п. 2 ст. 56 Конституції 1958 року містить положення про те, що крім дев'яти

членів, до складу Конституційної ради довічно входять колишні Президенти Республіки. Феномен 9+х членів досить вдало пояснює один із французьких дослідників Патрік Ваксман. Він вважає, що це як мінімум певне дивацтво, хоча мета цього членства у Раді – забезпечити комфортну відставку для колишніх президентів. Автор вважає, що за кілька десятиліть це могло бути виправлено. Крім того, колишні президенти Четвертої Республіки, для яких фактично розроблено це правило, повинні були утриматися від активної політичної ролі: вони були обмежені представницькими і арбітражними функціями, що не викликало проблем по відносно якості члена Конституційної ради. Хоча, якщо йдеться про Президентів П'ятої Республіки, то ситуація тут дещо інша. Адже Президент зазвичай, якщо не лідер опозиції уряду, то по крайній мірі, є дуже активною силою у ній. Практика колишніх президентів була досить різноманітна: відсутність у Конституційній раді (де Голль, Міттеран), відмова засідати у Раді (Оріоль), тимчасова неможливість засідати (д'Естен) тощо [349].

Фабіан Гелінас висуває тезу про те, що автори Конституції 1958 року уникли встановлення реальної конституційної юрисдикції як у Німеччині, до прикладу, вважаючи Раду «розподільником повноважень між законодавцем та регулюючим органом». З іншого боку, вчений розглядає конституційний текст як такий, що залишає можливість для еволюції Конституційної ради [241, Р. 9].

Повноваження Конституційної ради свідчать про її роль як арбітра та гаранта інституційної рівноваги між парламентом та іншими гілками влади. Йдеться про такі повноваження:

- 1) повноваження контролювати регулярність парламентських виборів. Ст. 59 Конституції 1958 року передбачила повноваження Конституційної ради вирішувати «у разі виникнення спору законність виборів депутатів та сенаторів»;
- 2) конституційність регламенту палат парламенту. У ст. 61 Конституції 1958 року зазначається, що перед застосуванням регламентів палат парламенту, вони подаються до Конституційної ради, щоб остання прийняла рішення про їх

відповідність нормам Конституції. Без сумніву, контроль конституційності регламенту палат парламенту є одним із головних нововведень Конституції 1958 року;

3) контроль за виконанням законодавчих функцій. Перед оприлюдненням органічні закони та поправки до них подаються до Конституційної ради, щоб остання надала висновок щодо їх конституційності (ст. 61 Конституції 1958 року) [371], [22, С. 94].

Із змісту Конституції 1958 року спробуємо умовно поділити повноваження Конституційної ради на типи:

1. Попередній (ст. 61) та наступний контроль (ст. 61-1).
2. Виборчі повноваження (ст. 58-60).
3. Процедурні повноваження (ст. 11) – перевірка дотримання умов при ініціюванні законодавчого референдуму, (ст. 89) – підтвердження дотримання процедури перегляду Конституції. Вважаємо уточнити, що повноваження, передбачені статтями 11 та 89 Конституції, мають водночас і змістовний (субстантивний) характер, оскільки передбачають оцінку не лише формальної процедури, але й допустимості предмета референдуму або перегляду Конституції з огляду на основоположні принципи правопорядку.

4. Консультативні повноваження (ст. 16, ст. 58, ст. 60). У рамках дії ст. 16 Конституції Конституційна рада зобов'язана надавати обов'язковий, аргументований висновок щодо відповідності передумов застосування ст. 16 (використання надзвичайних повноважень). Крім того, вимога обов'язкової консультації стосується організації президентських виборів та референдумів [371].

Консультативні повноваження Ради, окрім названих вище повноважень включають так зване застережне тлумачення законів, коли орган конституційної юрисдикції визнає положення формально конституційними, але ставить умови для їх реалізації. Вважаємо доцільним проаналізувати застереження

Конституційної ради щодо тлумачення, адже такий механізм дозволяє кваліфікувати рішення щодо відповідності чи невідповідності правових текстів Конституції, а, отже, забезпечувати баланс повноважень між органами влади та відповідність прийнятих законів. Вийшовши за межі початкової схеми контролю за конституційністю, яка обмежується декларацією відповідності чи невідповідності закону, Конституційна рада запропонувала оригінальну третю альтернативу – залишати положення діючим за певних вказаних цим органом умов.

Перш ніж перейти до аналізу процедури застереження щодо тлумачення, варто звернути увагу на наслідки декларацій про відповідність. З ч. 2 ст. 62 Конституції випливає, що у разі невідповідності норми закону Конституції Конституційна рада оголошує про її скасування, тобто, норма, визнана неконституційною, втрачає чинність і припиняє свою дію. Існують два варіанти скасування законодавчого положення, що не відповідає Конституції:

- 1) негайне скасування;
- 2) скасування з відстроченою дією (що є винятком).

Щодо першого (негайне скасування), то воно набирає чинності у день публікації рішення Конституційної ради. Натомість рішення про відкладне скасування дозволяє відкласти скасування на пізнішу дату, яка встановлюється Радою, щоб залишити законодавцю можливість виправити наслідки заяви про невідповідність [326, Р. 5–6], [22, С. 105].

Така форма рішення Конституційної ради як застереження щодо тлумачення не передбачена жодним нормативним актом у Французькій Республіці. Наприклад, у Постанові від 7 листопада 1958 року, що стосується Органічного закону про Конституційну раду, згадується лише два типи рішень: декларацію про відповідність Конституції або декларацію про невідповідність. На практиці Конституційна рада, здійснюючи судові тлумачення, розширює свої повноваження, таким чином, рішення щодо відповідності законодавчого

положення Конституції бувають двох типів: або розглянуте положення оголошується відповідним без застережень, або воно оголошується таким, що відповідає вимогам тлумачення. Йдеться про застереження щодо тлумачення.

Подібна техніка тлумачення, відома у німецькій доктрині як конституційно-конформне (узгоджене) тлумачення, полягає у наданні нормативним положенням такого змісту, який узгоджується з Конституцією, навіть якщо буквально прочитання могло б призвести до протилежного результату. Федеральний конституційний суд Німеччини послідовно застосовує цей підхід як засіб збереження конституційності закону без його скасування [133], [134].

Аналогічний підхід поступово формується й у практиці Конституційного Суду України, зокрема у рішеннях останніх років [86],[85], де Суд уникає визнання норми неконституційною, натомість уточнює її зміст через тлумачення у світлі Конституції. На відміну від німецької моделі, КСУ лише у поодиноких випадках вдається до узгодженого тлумачення норм закону у контексті Конституції. Попри все, такий підхід у практиці КСУ є функціонально близьким до французького застереження щодо тлумачення і свідчить про зближення європейських моделей конституційної юрисдикції.

Французький вчений Тьєррі Ді Манно пропонує таким чином визначати сутність цього феномену: за допомогою цієї техніки, яка не передчачена текстами, Конституційна рада звільняється від зобов'язання бінарної схеми прийняття рішень, щоб діяти безпосередньо на нормативну суть закону з метою приведення її у відповідність із конституційними вимогами [370, Р. 3], [389, С. 3].

У 1959 році (у рішенні, що стосується регламенту Національних зборів) Конституційна рада Французької Республіки вперше використала такий механізм – застереження щодо тлумачення. Саме на прикладі цього рішення можна пояснити сутність цієї процедури. У висновках цього рішення, Рада у ст.1 назвала

певні положення, що суперечать Конституції. А уже у ст. 2 орган конституційної юрисдикції залишає інші положення конституційними, проте зазначає певні умови. У своїх позиціях Конституційна рада аргументує, що статті цього регламенту визнаються такими, що відповідають конституційному тексту, але з врахуванням таких зауважень: ці положення не визначають голосування лише Національних зборів за пропозиціями, що прийняті Конференцією Президентів, крім питань, що включені до порядку денного, за рішенням Уряду згідно з положеннями ст. 48 Конституції [163].

Ще приклад. У своєму рішенні від 12 грудня 2002 року щодо Закону про фінансування соціального забезпечення на 2003 рік Конституційна рада визнала конституційність ст. 43, яка дозволяє «тариф фіксованої відповідальності» для усіх ліків, що підпадають під дію у межах однієї «родової групи». Оскільки ця система покладає на пацієнта відповідальність за частину ціни ліків, що перевищує ставку відповідальності, то Рада додала два застереження щодо тлумачення до декларації конституційності. По-перше, необхідно вжити інформаційних заходів серед лікарів, фармацевтів і пацієнтів для сприяння використанню генеричних препаратів у всіх випадках, коли вводиться тариф відповідальності. По-друге, постанова, яка визначає ціну, не може встановлювати її на рівні, який нехтує принципом доступу для всіх на піклування, гарантоване абзацом 11 Преамбули Конституції 1946 року [189]. Таким чином, застосувавши застереження щодо тлумачення, Конституційна рада залишає у силі законодавчий текст, проте разом із застереженням [389, С. 3–4]. Іншими словами, роблячи застереження, Конституційна рада допускає вихід до правового поля положення, яке за умови іншої інтерпретації не могло б відповідати Конституції.

У французькій системі конституційної юрисдикції можна виділити таку класифікацію застережень щодо тлумачення: нейтралізуючі (елемент, який може зробити тлумачення неконституційним, видаляється з оскаржуваного положення); директивні (Конституційна рада вказує у якому сенсі положення має

тлумачитись, щоб воно відповідало Конституції); конструктивне, буває рідко, адже може бути сприйнято як посягання на компетенцію парламенту (коли Рада доповнює закон, щоб привести його у відповідність із нормами Конституції) [326, Р. 3].

Тож, механізм застереження щодо тлумачення, будучи частиною процедури контролю конституційності, дозволяє піддавати перевірці певні законодавчі положення. Виділяють ряд переваг, що має ця процедура, зокрема, переглядаючи закон, Конституційна рада повинна виявити кожну з гіпотетичних можливостей, щоб уникнути сценаріїв застосування, що суперечать Конституції. Крім того, ця процедура вирішує попередні питання застосування закону, що сприяє правовій визначеності, а також сприяє запобіганню конфліктів між урядом та парламентською більшістю, що проголосувала за закон [298].

Цей метод не є специфічним для французького конституційного судді, але має для них потрійне значення. По-перше, це кількісна важливість. До прикладу, одне рішення від 15 березня 1999 року щодо Органічного закону Нової Каледонії містить п'ять застережень. Тобто, частка застережень щодо тлумачення має тенденцію до збільшення. По-друге, це якісне значення. У кожному рішенні, у якому Рада формує застереження, система нагадує, що положення закону, визнані такими, що відповідають Конституції, і діють лише «з урахуванням застережень, зазначених вище». Крім того, застереження мають значення лише у тій мірі, у якій вони керуються вирішенням спорів, що виникають у подальшому внаслідок тлумачення або застосування закону. Суддя, відповідальний за застосування закону, повинен мати на увазі, що, якби Рада не видала таке застереження щодо законодавчого положення, то він не дозволив би його оприлюднення. По-третє, це політичне значення, адже застереження щодо тлумачення є результатом імпліцитного «пакту» між конституційним суддею, з одного боку, та урядом, більшістю та опозицією, з іншого боку [370, Р. 4–6], [389, С. 4].

Повноваження Конституційної ради тлумачити закон не передбачають перегляду або контролю рішень судів загальної юрисдикції. Йдеться про здійснення інцидентного (конкретного) конституційного контролю, коли Рада перевіряє не правозастосування, а відповідність закону Конституції. Водночас, як слушно зазначає Агнес Робло-Трузьє, вплив Конституційної ради проявляється у тому, що її рішення, зокрема, застереження щодо тлумачення мають нормативне значення та стають орієнтиром для адміністративних та судових органів. Таким чином, Рада не переглядає судові рішення, але її юриспруденція визначає рамки, у яких суди мають застосовувати закон відповідно до Конституції [109]. Варто відзначити, що французькі вчені підкреслюють важливість такого механізму та вважають, що застереження щодо тлумачення, видані Конституційною радою, спрямовані на подолання обмежень, що характерні для апріорного контролю конституційності [370, Р. 3].

Таким чином, застереження щодо тлумачення є дуже вдалим способом забезпечити застосування закону відповідно до конституційних положень. У зв'язку з цим Конституційна рада у одному із своїх рішень (від 12 січня 2022 року) підтвердила, що саме вона має тлумачити норми: «Конституційна рада має продовжити тлумачення положень переданого їй закону в тій мірі, в якій таке тлумачення є необхідним для оцінки його конституційності; застосування закону залежить від компетентних адміністративних і юрисдикційних органів, у разі необхідності з урахуванням застережень, які Конституційна рада могла сформулювати для визнання його відповідності Конституції» [188], [389, С. 4–5].

Застереження щодо тлумачення є ефективним засобом правового захисту, з одного боку, для збереження законодавчого положення та, з іншого боку, для очищення цього самого законодавчого положення від тлумачення, яке потенційно могло б суперечити Конституції [389, С. 5]. Крім того, вказаний інститут є важливим механізмом у французькому конституційному

правопорядку, адже забезпечує вимоги правової визначеності законодавчого положення, а, отже, верховенства права.

Отже, Конституційна рада демонструє здатність виходити за межі традиційного тлумачення та формувати нові інструменти впливу. Саме ця практика засвідчує, що повноваження Ради не залишалися сталими, а еволюціонували, часто завдяки власним рішенням. Відтак, розглядаючи розвиток Конституційної ради, необхідно простежити, як сформовані нею доктрини поступово трансформували її інституційний статус та функції.

Слід розпочати з того, що у рішенні від 6 листопада 1962 року Конституційна рада визнала себе некомпетентною приймати рішення щодо прийнятого референдумом закону, що стосується переобрання Президента Республіки шляхом таємного голосування, аргументуючи це тим, що закони прийняті народом через референдум є прямим виявом національного суверенітету [164]. Іншими словами, Рада продемонструвала вказаним рішенням обмеженість своїх повноважень, що підкреслює первісно вузьке розуміння функцій Ради. Проте уже через кілька років Конституційна рада обрала шлях до розширення повноважень.

Першим рішенням, яке відкрило зовсім нову концепцію – «блоку конституційності» є рішення від 16 липня 1971 року про свободу асоціацій. Так, через багато років свого функціонування Конституційна рада вирішує справу по суті та приходять до висновку, що закон, який вносить зміни до Закону від 1 липня 1901 року про свободу асоціацій, порушує один із фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки.

На думку П. Жана, цим рішенням засновано нову конституційну юрисдикцію, яка покликана гарантувати основні права людини і цим самим Конституційна рада значно розширює свої можливості для внутрішнього контролю за законом. Як автентичний інтерпретатор конституційних норм, Рада будує нову ідентичність, що підвищує її авторитет і легітимність [343, Р. 72]. Для

Конституційної ради Франції це рішення можна вважати еквівалентним рішенням Верховного Суду США у справі «Марбері проти Медісона» 1803 року. По суті Рада витлумачила для себе можливість здійснювати перегляд не лише тексту Конституції, а ширшого кола джерел, у яких закріплені права людини.

П. Бон, досліджуючи природу на вплив рішення від 1971 року, стверджує, що визнання згаданим рішенням повної конституційної цінності положень Преамбули докорінно змінило перспективи перевірки конституційності. Сформульована резолютивна частина Конституції містить лише кілька основних положень щодо здійснення законодавчої влади (причому останні містяться переважно у преамбулі), але перш за все положення стосуються галузі права та законодавчих процедур. Отже, до тих пір, поки контроль конституційності законів здійснювався виключно щодо статей Конституції, можна було дійсно вважати, що його єдина місія полягала у тому, щоб обмежити законодавця його сферою і змусити поважати обов'язкові правила законодавчої процедури, «раціоналізовані» новою Конституцією. Одним словом, контроль, здавалося, мав основною функцією не захист публічних свобод, проголошених преамбулою, а обмеження парламенту. З рішенням від 16 липня 1971 року і багаторічною прецедентною практикою, яка послідувала за ним, захист особистих прав виявляється на першому місці серед функцій контролю за конституційністю законів, як це було протягом тривалого часу для інших європейських країн з конституційною [350, Р. 60].

Важливість цього рішення підкреслює й Бруно Дожерон, пояснюючи, що саме з його прийняттям Рада повертає у бік «матеріального» та «сутнісного» конституційного права, яке впливає у більшості з її тлумачень Преамбули Конституції 1958 року [129, Р. 215], [22, С. 276–277].

Резюмуючи, підкреслимо, що з моменту прийняття цього рішення Конституційна рада здійснює вже не лише контроль за компетенцією, контроль за дотриманням процедур, а й істотний контроль за законами, які їй передані.

Крім цього, вперше Рада посилається на «фундаментальні принципи, визнані законами Республіки» і визнає їх такими ж цінними, як і Конституцію. Йдеться про розширення «конституційного блоку». Такий крок означав принциповий злам у юриспруденції Ради – від самообмеження до активного розширення власної компетенції.

Найступний крок у еволюції Конституційної ради – рішення, прийняте нею у 1974 році. Йдеться про розширення сфери конституційного контролю, якому сприяв конституційний перегляд від 29 жовтня 1974 року з одним предметом: частину другу статті 61 Конституції замінено наступним положенням: «З тими ж цілями закони можуть передаватися до Конституційної ради до їх промульгації Президентом Республіки, Прем'єр-міністром, Президентом Республіки Національні збори, Голова Сенату або шістдесят депутатів або шістдесят сенаторів» [300]. Тобто, коло суб'єктів звернення до Ради збільшилося і наразі таке право отримали шістдесят депутатів або шістдесят сенаторів. Рішення, що виносились Конституційною радою, почали істотно відрізнятись з 1974 року. Іншими словами, положення, передбачені рішенням 1974 року, посилюють роль Конституційної ради. Закон, переданий на розгляд Конституційної ради, не може бути проголошений (застосований), доки остання не винесе рішення. Також ця реформа є прогресом у визнанні прав опозиції [22, С. 277–278].

Водночас уже у рішенні від 15 січня 1975 року Конституційна рада демонструє інший бік своєї еволюції: вона визнала себе некомпетентною перевіряти відповідність закону міжнародним зобов'язанням, зокрема, у цьому рішенні йдеться про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Наведемо основні аргументи з вищевказаного рішення. Враховуючи, що рішення, прийняті на виконання ст. 61 Конституції, мають абсолютний та остаточний характер, як впливає із ст. 62, яка перешкоджає оприлюдненню та здійсненню будь-якого положення, оголошеного неконституційним, що, навпаки, є перевагою договорів над законами, принцип

якого згаданий у ст. 55 Конституції, має характер відносний та умовний, зумовлений, з одного боку, тим, що він обмежується сферою дії договору і, з іншого боку, він підпорядковується умові взаємності, реалізація якої може змінюватися в залежності від поведінки держав. Вважаючи, що закон, який суперечить договору, однак, не суперечить Конституції, а також що контроль за дотриманням принципу, встановленого ст. 55 Конституції не може здійснюватися у рамках перевірки, передбаченою ст. 61, у зв'язку з різним характером цих двох перевірок. Таким чином, Конституційна рада не повинна перевіряти відповідність закону положенням договору або міжнародної угоди [167]. Така динаміка свідчить про те, що розвиток Ради не був лінійним, а здійснювався через поєднання розширення юрисдикції та паралельне визначення меж своєї компетенції.

З цього приводу професор Єльської школи права, Алек Стоун Світ, висловлює занепокоєння, вважаючи, що виключивши зі сфери своєї компетенції Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конституційна рада зробила велику помилку. Конвенція була нарешті включена до французького законодавства, отримавши більш високий статус, ніж закон; і два верховних суди поступово почали застосовувати її з метою захисту від цензури з боку Страсбургського суду та розвитку і консолідації нових повноважень у питаннях судового контролю. За останні роки, спростивши складний процес, Касаційний суд та Державна рада де-факто стали конституційними суддями. Вони конструктивно застосовують як конституційні права, так і Конвенцію, без будь-якого контролю з боку Ради та законодавця. Автор вважає, що заявники, які мають намір протиставити права і свободи законодавчому положенню в суді, будуть частіше покладатися на Конвенцію, ніж на Конституцію Франції, яка надає перевагу верховним судам, а не Раді. Крім того, Рада не має засобів контролю над тим, як Касаційний суд та Державна рада застосовують Конвенцію. Більше того, кожен із двох верховних судів виконує

функцію – по своїй суті конституційну – визначення того, як конституційні та конвенційні права повинні поєднуватись між собою. Постійний потік бізнесу дає їм можливість безперешкодно змінювати або посилювати своє становище [115], [22, С. 278–279].

Викликає цікавість теза щодо того, що Державна рада та Касаційний суд у Французькій Республіці «де-факто стали конституційними суддями». Відповідно, щоб підтвердити чи спростувати її проаналізуємо точки дотику Конституційної ради з двома верховними судами – Державною радою та Касаційним судом.

У 2008 році у Французькій Республіці була проведена конституційна реформа, частиною якої стало запровадження процедури QPC (пріоритетного питання конституційності). Сутність цієї процедури буде розкрито у одному з підрозділів цієї дисертації. Проте, саме через появу QPC Державну раду та Касаційний суд можна сплутати з органом конституційної юрисдикції. Все зводиться до того, що обидва верховні суди є так званими «фільтрами» у процесі здійснення QPC.

Питання щодо їх взаємодії є важливим у зв'язку з тим, що у 80-ті роки обидва згадані верховні суди відмовляються визнавати авторитетність аргументів Конституційної ради. Остання піддавалась критиці за свою діяльність. Річ у тім, що аргументуючи свої рішення, Рада часто вдавалась до таких висловлювань, що, мовляв, вона не має оцінки повноважень рішень, ідентичних парламенту.

Процедуру пріоритетного питання конституційності особисто громадянин Франції, котрий вважає, що його права, гарантовані Конституцією, порушені, зніціювати не може. Тобто, питання конституційності повинні порушуватися в судах загального права і проходити через Державну раду або Касаційний суд, які одноосібно вирішують чи є підстави передати їх до Конституційної ради (перший «фільтр» – суддя першої інстанції (*le juge a quo*), другий – Державна рада чи Касаційний суд). Суддя будь-якої інстанції (умовно, суддя QPC) може

відмовитись від юрисдикції, закрити справу або відхилити висновки як неприйнятні, не вимагаючи розгляду QPC. Щоб положення підлягало розгляду воно повинно відповідати ряду умов. Зокрема, щодо серйозності поставленого питання, його новизни, застосовності закону до спору, відсутності попередньої заяви про невідповідність (тобто відповідне законодавче положення не повинно бути вже визнане Конституційною радою таким, що відповідає Конституції). На відміну від Конституційної ради, суддя Державної ради чи Касаційного суду не може визнавати положення неконституційними, але, погодимося, що така оцінка QPC Конституційною радою й не відбудеться, якщо Державна рада або Касаційний суд не вбачатиме у питанні серйозності чи новизни. Виникає логічна підозра, що Державна рада та Касаційний суд, за рахунок вищенаведеного, перетворилися на вищі конституційні суди.

У контексті останньої тези, доречно буде вказати на позицію французької професорки Агнес Робло-Трузьє, котра вважає, що вони (Державна рада та Касаційний суд) стають охоронцями конституційності закону в кількох аспектах: по-перше, тому що на них покладається місія перевірити, чи застереження щодо тлумачення законів, сформульовані Конституційною радою, правильно враховані судами нижчих інстанцій; тоді, оскільки конституційність закону залежить від їхньої власної прецедентної практики, Рада пропонує їм зберегти їх такими, як вони є, і, отже, перевірити, щоб суди нижчої інстанції не відступали від них. Це запрошення також заохочує їх вважати, що їхня прецедентна практика є достатньою, щоб компенсувати потенційну неконституційність закону, і, таким чином, вважати несерйозними численні QPC, що стосуються законодавчих положень, тлумачення яких призвело до прецедентного права. Таким чином, верховні суди стають конституційними судами загального права [109].

Одна із французьких вчених, Маріна Калара, стверджує, що саме через критерій «серйозності», Державна рада та Касаційний суд сприяють розвитку та збагаченню конституційної юриспруденції. Йдеться про те, що судді другого

фільтру пропонується здійснити більш поглиблений розгляд питань конституційності, які не тільки повинні бути позбавлені серйозного характеру, але повинні мати серйозний характер. Тобто, судді другого фільтру мають ширші межі розсуду, ніж судді першого фільтру (судді першої інстанції). Крім того, від суддів-фільтрів вимагається ухвалити рішення про існування принципу, на який посилається сторона в судовому процесі, і, якщо необхідно, витлумачити його, щоб винести рішення щодо серйозності питання конституційності [324, Р. 3], [390, С. 4–5]. Разом з цим, оцінка «серйозності» порушених питань невіддільна від ширшої компетенції Державної ради та Касаційного суду. Тому доцільно окремо зупинитис на їхніх повноваженнях, які й забезпечують можливість ефективного виконання зазначеної ролі у системі конституційного правосуддя.

Про повноваження Державної ради та Касаційного суду. Державна рада є вищим адміністративним органом, забезпечує виконання рішень адміністративної юстиції. Вона не розглядає спір повторно, а перевіряє застосування закону та відсутність процесуальних недоліків. З часів свого створення (починаючи від наполеонівського режиму) Державна рада виконувала консультативні функції. Щодо суддівських функцій, то слід зазначити, що це відбувалося поступово. Створення адміністративних судів у 1953 році, а потім апеляційних адміністративних судів у 1987 році поставило цю установу на найвищий рівень адміністративного порядку [260]. Державна рада, крім того, є апеляційним судом, якщо це стосується спорів, пов'язаних з регіональними та європейськими виборами; у випадках апеляцій, спрямованих проти розпоряджень Президента Республіки, указів, нормативних актів міністрів та інших органів з національною юрисдикцією [145].

Судові навички Державної ради, вважає французький вчений Жак Шавальє, дають їй можливість не лише забезпечувати дотримання законності адміністративними службами, а й брати участь у побудові стандартів. Ці нормативні повноваження приймають три основні форми: тлумачення законів,

яке може доходити настільки далеко, що суперечить букві їх положень; створення юриспруденційних правил за відсутності письмових текстів; освячення принципів дуже загального масштабу. Поєднання консультативної функції та судової функції дозволяє Державній раді тримати обидва кінці ланцюжка створення та застосування закону [264, Р. 7]. У контексті цього дослідження варто зазначити ще одне повноваження Державної ради – приймати постанови про необхідність передачі пріоритетного питання конституційності до Конституційної ради.

Касаційний суд є найвищою судовою інстанцією у Французькій Республіці, який здійснює касаційний перегляд рішень судів цивільної і кримінальної юрисдикції, перевіряючи правильність застосування норм права без переоцінки фактичних обставин справи. Іншими словами, його місія полягає в контролі та уніфікації тлумачення закону таким чином, щоб норми права застосовувалися однаково всіма судами та апеляційними судами судового порядку. Він не переглядає факти, які стали приводом для спору, але перевіряє, чи було правильно застосовано закон і дотримано процесуальних норм. Отже, Касаційний суд виносить рішення не щодо конфлікту між сторонами, а щодо якості винесеного правового рішення. Крім того, Касаційний суд перевіряє, чи справді дотримано умов для передачі до Конституційної ради пріоритетного питання конституційності (QPC), поставленого сторонами під час судового розгляду. Важливо зазначити про склад цього Суду, адже він складається з шести палат. Кожна з них є спеціалізованою: саме природа поставленого правового питання визначає палату, покликану вирішити спір. П'ять палат розглядають спори, що стосуються цивільного права, а одна палата розглядає спори, що стосуються кримінального права [313].

Державна рада чи Касаційний суд фактично виступають «судьями конституційності», але лише у процесуальному сенсі, адже вони не вирішують питання відповідності закону Конституції по суті. Їхня роль полягає у здійсненні

попереднього відбору пріоритетного питання конституційності (QPC) та перевірки, чи дійсно порушене право має конституційний характер і чи є підстави для передачі справи до Конституційної ради. Водночас, якщо суди вважають, що застосування певної норми призвело б до порушення прав, гарантованих Конституцією, вони можуть безпосередньо застосувати її положення, реалізуючи принцип прямої дії Конституції, не звертаючись до Конституційної ради. Таким чином, йдеться не про здійснення власне конституційного контролю, а про практику уникнення застосування сумнівних положень закону, що суперечать конституційним принципам. У зв'язку з цим очевидно, що роль вищих судів у сфері забезпечення конституційності значно зросла після запровадження результатів конституційної реформи 2008 року. Такий підхід логічно пов'язує французьку модель із європейською правовою традицією конституційного правосуддя, де співіснують попередній (апріорі) та наступний (апостеріорі) контроль конституційності.

Апріорний та апостеріорний контроль за конституційністю. Європейська модель конституційного правосуддя визнає конституційні суди такими, що мають можливість перевірити закон на конституційність як апріорі, так і апостеріорі. Але саме французька організація конституційної юрисдикції уникає так званих «європейських схем». Це стосується як способу призначення, так і функціонування та контролю Конституційної ради. Щодо методу призначення, то призначення політичними органами, як це організовано у Франції, є унікальним у Європі. Нарешті, що стосується контролю, то лише в 2010 році (набула чинності), тобто через п'ятдесят два роки після створення Конституційної ради, Франція приєдналася до інших європейських держав, дозволивши Раді здійснювати апостеріорний (наступний) контроль за законами.

Специфіку апріорного та апостеріорного контролю можна також побачити з огляду на еталонні стандарти, які використовує Конституційна рада. Деякі з них є загальними, а саме конституційні права та свободи, на які посилається QPC,

навіть ті, що нещодавно закріплені та очікують застосування в рішенні ДС (франц. *Décision de conformité*, рішення про відповідність). Подібним чином, порушення міжнародного зобов'язання або втручання законодавця у сферу регуляторної влади не буде розглянуто Радою.

Однак на багато конституційних норм можна посилалися лише апріорі, особливо на ті, що регулюють законодавчу процедуру, які займають все більше місця в рішеннях ДС. До речі, такі рішення стосуються перевірки конституційності звичайних законів, органічних законів, постанов Національного зібрання та Сенату, а також договорів та міжнародних зобов'язань. Лише апріорний контроль гарантує стандарти, що стосуються територіального устрою держави, її унітарного та децентралізованого характеру, а також способи консультування виборців у разі зміни меж територіальної спільноти. Відносини Франції з наднаціональним законодавством також не підпадають під контроль статті 61–1, незважаючи на те, чи це параграф 14 Преамбули 1946 року, чи це конституційна вимога щодо транспонування директив. Повноваження Президента Республіки, принцип щорічності бюджету або перевірка фінансових законів не можуть бути предметом QРС. Принципи нормативності законів, згоди на податки тощо не були включені в автономне поняття прав і свобод, конституційних у розумінні статті 61–1 Конституції. Нарешті, певні конституційні норми можуть застосовуватися автономно апріорі, але лише опосередковано в апостеріорному контролі. На додаток до негативної некомпетентності, відсутність визнання певних цілей конституційної цінності, принципу фінансового вирівнювання між місцевими органами влади та статті 6 Екологічної хартії не може «сама по собі» бути підставами для QРС.

Насамкінець, проходження пріоритетним питання конституційності подвійного фільтру, який розрахований для перевірки суті питання неконституційності – спочатку суддею першої інстанції, а потім Державною радою чи Касаційним судом є аналогічним системі направлення попередніх

питань у Європейському суді звичайними судами, що не має рівних у інших внутрішніх європейських системах [279], [119, С. 15]. Таким чином, обидва види контролю у Франції утворюють збалансовану систему гарантій, яка реалізується через рішення Конституційної ради. Саме їхні типи доцільно розглянути далі.

Типи рішень Конституційної ради. Усі рішення Конституційної ради класифікуються за типами:

1) рішення про відповідність нормативних актів конституції *ex ante*, які класифікуються як рішення про відповідність (франц. *Décision de conformité, DC*). З 1958 року Радою було прийнято 859 рішень DC. Такі рішення стосуються перевірки конституційності звичайних законів, органічних законів, постанов Національного зібрання та Сенату, а також договорів та міжнародних зобов'язань;

2) рішення по заявам на пріоритетне рішення з питань конституційності, які позначені QPC. З моменту створення цього інституту (пріоритетне питання конституційності) у 2008 році було винесено 966 таких рішень (станом на 24 січня 2024 року). Хоча рішень на сайті Конституційної ради вказано 1077, фактично – це 966, адже Рада може винести аналогічне рішення по кільком QPC;

3. рішення, що містять лист L (франц. *Déclassement législatif*, тобто законодавча «перекласифікація») про перегляд розподілу повноважень між законодавчою та виконавчою владами;

4) рішення, позначені як LOM відносно розподілу повноважень між державою та заморськими територіями. Таких рішень є 13. Конституційна рада має право протягом трьох місяців з моменту свого звернення відмітити, що закон був прийнятий у зоні юрисдикції Французької Полінезії, Сен-Бартелемі або Сен-Мартена. Таким чином, рішення LOM дозволяють зацікавленому співтовариству змінити або відмінити оспорюваний закон або статтю закону;

5) рішення, пов'язані з виборчими спорами на парламентських виборах, тобто контроль за виборами до Національного зібрання та Сенату (позначаються франц. AN (Assemblée Nationale, National Assembly) або SEN (Senate). З 1958 року рішень AN налічується 3884, а SEN – 275. Тож, Конституційна рада у разі виникнення спору на виборах до парламенту визначає правильність їх проведення. Також вона може відсторонити від участі у виборах. Право оскаржувати вибори належить усім особам, що зареєстровані у списках виборців або консульських виборчих списках округу, у якому проводились вибори, а також особам, що подали заяву [141];

6) рішення, що стосуються режиму несумісності для членів парламенту (позначаються як I) та їх усунення депутата від посади після встановлення дискваліфікації (позначаються як D). Таких рішень небагато, зокрема, 28 рішень (D), у яких Конституційна рада оголошує про дискваліфікацію депутата та 41 рішення (I), які стосуються парламентської несумісності;

7) рішення, що стосуються виборів Президента Республіки (позначаються як PDR). Йдеться про наступне: оголошення результатів, списки кандидатів, списки довірених осіб, які представляють кандидатів на виборах Президента Республіки, контроль за фінансуванням виборчих операцій [93]. Інші типи рішень є незначними за кількістю. Вони стосуються контролю під час проведення референдуму або це рішення про відхилення тощо. Таким чином, різноманітність типів рішень Конституційної ради свідчить про багатофункціональність цього органу.

Отже, Конституційна рада Французької Республіки має такі повноваження: судові та консультативні. Еволюція Ради за роки існування П'ятої Республіки відбулася у напрямку зміцнення ролі останньої. Своїми власними рішеннями Конституційна рада розширювала свої повноваження у бік захисту прав людини [22, С 106–108].

Попри позитивні зміни, що відбулися у період П'ятої Республіки з Конституційною радою, варто вказати, що присутні й недоліки у діяльності та функціонуванні останньої. Найкраще їх проілюструвати через пропозиції Бернара Рульє, котрий пропонує шляхи, які можуть зміцнити та вдосканалити конституційне правосуддя у Франції. Серед них, назовемо наступні:

1) під час наступних призначень членів Ради у 2025 році: вимагати правової експертизи; дотримуватись періоду «бездіяльності» після виконання урядових функцій або парламентського мандату; оголосити публічний конкурс; вимагати від кандидатів супровідний лист та мотивувати пропозиції від суб'єктів призначення;

2) під час майбутнього конституційного перегляду: змінити назву Ради на «Конституційний Суд»; включати обов'язок мати юридичну компетенцію для призначення, а також період «бездіяльності» після виконання урядових функцій або парламентського мандату; покінчити з членами *ex officio*, які є колишніми президентами Республіки; збільшити кількість шести кооптованих членів, три яких призначаються, відповідно, Державною радою, Касаційним судом і Рахунковою палатою, і три кооптованих; встановити граничний вік після закінчення повноважень (сімдесят або сімдесят п'ять років);

3) внести зміни до Постанови від 7 листопада 1958 року, що стосується органічного закону про Конституційну раду: визначення конфлікту інтересів; зобов'язання щодо депортації та відкликання зобов'язання декларувати інтереси та фінансовий стан тощо [126].

Переважну більшість цих проблемних питань ми проаналізували у процесі дослідження, тож важко не погодитись із слушними пропозиціями автора цих «антикризових» заходів. Є сподівання, що зміни відбудуться і Рада зможе по праву відповідати правовому статусу органу конституційної юрисдикції як охоронця прав людини та Конституції у цілому.

Насамкінець, аналізуючи еволюцію органу конституційної юрисдикції – Конституційної ради Французької Республіки, варто підкреслити, що конституційна реформа від 2008 року дала Раді найбільший поштовх у формуванні своєї інституційної спроможності. Зокрема, виникнення пріоритетного питання конституційності є сьогодні чи не найкориснішим із надбань.

Наступним кроком у дослідженні є порівняльний аналіз органів конституційної юрисдикції Французької Республіки та України, що відкриває ширший контекст для оцінки ефективності конституційної юрисдикції. Найвдаліше спільні та відмінні риси можна спостерігати за допомогою таблиці.

**Порівняльно-правовий аналіз конституційних юрисдикцій у
Французькій Республіці та Україні.**

1. Назва органу конституційної юрисдикції	Конституційна рада	Конституційний суд України
2. Характер органу	Політико-правовий орган, не входить до системи судів (Прим.1)	Повноцінний судовий орган
3. Тип контролю	Переважно попередній контроль законів; З 2008 р. – наступний (QPC)	Переважно наступний контроль; можливий попередній контроль щодо міжнародних договорів
4. Форми звернення	Не має поділу на форми. Умовно поділяється на «звернення» про	конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга

	конституційність акту до набрання ним чинності та пріоритетне питання конституційності (QPC)	
5. Конституційна скарга	У класичному розумінні відсутня; але існує QPC	Існує інститут конституційної скарги (з 2016 року)
6. Суб'єкти звернення	Президент, Прем'єр-міністр, голови палат парламенту, 60 депутатів або сенаторів	Президент, 45 народних депутатів, омбудсман, Верховний суд
7. Перевірка міжнародних договорів	До ратифікації	До ратифікації
8. Обов'язковість рішень	Остаточні	Загальнообов'язкові
9. Призначення членів/суддів	9 членів: по 3 призначають Президент, Голова Нац.зборів і Голова Сенату + члени ex officio	18 суддів: по 6 призначають Президент, Верховна рада та З'їзд суддів України

Примітка 1. Особливість Конституційної ради Франції полягає в її розташуванні поза судовою системою, навіть якщо, відповідно до ст. 62 Конституції, її рішення є обов'язковими для усіх адміністративних і юрисдикційних органів.

Виходячи з даних таблиці, висновуємо, що обидва органи конституційної юрисдикції мають ряд спільних ознак, але у рамках цього вислідження варто зацентувати на відмінностях:

1. Обсяг конституційної юрисдикції. Конституційна рада має «звужений» обсяг юрисдикції порівняно з Конституційним Судом України (далі – КСУ).

2. Форми звернень. На відміну від Франції в Україні є чітко передбачені форми звернень до КСУ – конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.

3. Суб'єкти звернень. В Україні коло суб'єктів звернення було звужено після внесення змін до Конституції України Законом від 02 червня 2016 року – Президент України та щонайменше 45 народних депутатів (включно з тим, що може звертатися до КСУ безпосередньо громадянин з конституційною скаргою) [46].

4. Процедура розгляду заяви громадянина. В Україні діє інститут конституційної скарги (КСУ вирішує «питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України») [47], а у Французькій Республіці особа може звернутися із заявою прямо під час судового провадження, хоча не безпосередньо, а через процедуру (франц. *prioritaire de constitutionnalité*, QPC) [15, С. 24].

Таким чином, від початку створення Конституційна рада виконувала радше стримуючу політико-правову функцію, покликану контролювати рівновагу між гілками влади. Поступово еволюція Конституційної ради відбулася у напрямку посилення її ролі як охоронця прав людини, іншими словами, вона стала реальним органом конституційної юрисдикції. Цьому сприяли ряд доленосних рішень, у першу чергу, рішення від 1971 р. [166]. Але найбільшим надбанням французького конституційного судочинства є проведення конституційної реформи 2008 року, серед основних аспектів якої варто виділити появу пріоритетного питання конституційності (QPC). До цього часу Конституційна

рада здійснювала лише апріорний (попередній) конституційний контроль, а після реформи з'являється апостеріорний (наступний) контроль. Якщо раніше Рада вважалася «негативним законодавцем», то сьогодні її роль поступово зближується з класичним конституційним судом, зокрема, вона стала активною у сфері захисту прав людини. Попри значний прогрес, залишаються питання, що потребують вдосконалення, про які буде зазначено у підрозділі про незалежність членів Конституційної ради.

Отже, еволюція Конституційної ради Французької Республіки засвідчує поступовий перехід від органу, що виконував радше політико-правову функцію між гілками влади, до справжнього арбітра конституційності. Вирішальним етапом цього процесу стало розширення її компетенції завдяки поєднанню апріорного та апостеріорного контролю, а також запровадженню механізму QPC, який дозволив громадянам опосередковано звертатися до Ради. Внаслідок вказаних змін Конституційна рада перетворилася на центральний елемент французької системи конституційної юрисдикції, що має безпосереднє значення і для розвитку порівняльних досліджень у контексті України.

3.3. Французька доктрина конституційності: від Конституції 1958 року до сучасного розширеного блоку

Французька доктрина конституційності традиційно виходить із двох підходів до розуміння Конституції. У вузькому сенсі Конституція зводилася виключно до тексту Основного закону 1958 року, що визначав організацію влади та її взаємодію. Проте поступово сформувався широкий підхід, за яким Конституція розглядається як комплекс норм і принципів, що мають найвищу юридичну силу. Саме такий підхід став теоретичним підґрунтям концепції «блоку конституційності», який виходить за межі конституційного тексту 1958 року. вирішальним етапом становлення цього широкого підходу стало рішення Конституційної ради від 16 липня 1971 року, у якому Рада вперше послалася не лише на текст Конституції 1958 року, а й на Преамбулу 1946 року та Декларацію прав людини і громадянина 1789 року. Саме цим рішенням було фактично закріплено існування «блоку конституційності», що став базовим концептом французької доктрини конституційності. Перехід від вузького до широкого розуміння Конституції був поступово закріплений у практиці Конституційної ради.

Як і у будь-якій демократичній та правовій державі, у Французькій Республіці Конституція знаходиться на вершині ієрархії нормативно-правових актів. Водночас, французька доктрина конституційності набула не лише формального, а й матеріального виміру, поєднуючи текст Конституції з цінностями, закріпленими в історичних актах французького конституціоналізму. Разом з еволюцією Конституційної ради Франції, еволюціонує й розуміння Конституції. Важливо зазначити, що від початку заснування П'ятої Республіки до сьогодні поняття конституції у Франції стало ширшим і позначається терміном «блок конституційності». Цей блок складається з правових норм, що мають конституційне значення, до яких звертається Конституційна рада, реалізуючи контроль за конституційністю.

Тобто Конституція 1958 року не обмежується лише власне своїм текстом, адже у своїй прецедентній практиці Конституційна рада надала певним нормам таку цінність, яку має сама Конституція. А гарантом дотримання останніх є сама Конституційна рада. Вважаємо необхідним дослідити сутність конституційного блоку у Французькій Республіці, адже їх досвід може стати корисним і для України.

У першу чергу, варто вказати, що поняття «конституційний блок» є доктринальною розробкою і сама Конституційна рада досить рідко вживає саме це поняття. Частіше вона застосовує термін «еталонні стандарти для перевірки конституційності» або «принципи та норми, що мають конституційну цінність» [110, Р. 129]. Надалі використовуватимемо все ж таки поняття «блок конституційності».

Історично «блок конституційності» бере початок із рішення від 19 червня 1970 року, у якому згадується «Конституція та, зокрема, її Преамбула» [165]. Таке ж формулювання буде використано у рішенні від 16 липня 1971 року «Свобода асоціацій», у якому Рада робить посилання на Преамбулу, щоб визначити положення закону такими, що суперечать Конституції.

Специфіка «блоку конституційності» полягає у тому, що він утворений через розгортання існуючих у Конституції 1958 року норм. Тобто, Конституційна рада, звертаючи у своїх рішеннях увагу на Преамбулу (крім самої Конституції), тим самим звертає нашу увагу на ті положення, що містяться у Преамбулі. Справді, у першому абзаці Преамбули Конституції 1958 року зазначено, що «французький народ урочисто заявляє про прибічність правам людини і принципам національного суверенітету, які були визначені в Декларативній Декларації 1789 року, підтверджені і доповнені у Преамбулі Конституції 1946 року, а також правам і обов'язкам, визначеним у Хартії про довкілля 2004 року») [371]. Тож, очевидно, що це поняття з'явилося завдяки посиланням у Преамбулі Конституції 1958 року.

Повернемося до процесу наповнення цього «блоку» певними наборами текстів, адже звернемо увагу на те, що Екологічна хартія була додана до «конституційного блоку» у 2004 році. Іншими словами, Конституційна рада поступово розширює зміст поняття «конституційного блоку» шляхом тлумачення та визнання конституційної сили актів, на які посилається Преамбула Конституції 1958 року. Зробимо висновок щодо того, що поняття «блоку конституційності» не є вичерпним. Конституційна рада залишає за собою право надавати юридичну силу Конституції іншим актам, використовуючи свої широкі повноваження щодо тлумачення.

Цікавим є аналіз «конституційного блоку» Аньєс Робло-Трузьє, яка досліджує джерела конституційного права з позицій конституційного правосуддя. Це поняття є суто доктринальною та догматичною конструкцією, що розроблена внаслідок вивчення прецедентного права. Вираз вперше з'явився у працях Клода Емері та Жана-Луї Серена, які коментували рішення Конституційної ради від 20 листопада 1969 року. Таким чином, з самого початку поняття «блок конституційності» було покликане підкреслити різноманітність еталонних стандартів контролю конституційності, які складаються із стандартів різного правового значення, мають спільну точку обумовлення конституційності стандартів. Термін «блок», на думку вченої, виражає ідею цілого, однорідного та стабільного. Проте саме джерела конституційного права не є ні однорідними, ні стабільними. Вони складаються із сукупності писаних та неписаних джерел, інтерпретацій текстів політичними діячами та суддями, норм конституційного значення та норм, які обумовлюють конституційність, але які не мають конституційної цінності, виведених із конституційного тексту. Тож, Аньєс Робло-Трузьє доводить, що традиційне уявлення про «блок конституційності» більше не відповідає реальності конституційного судочинства [110, Р. 134], [22, С. 87].

Нормативно-правові акти, що становлять «блок конституційності» сьогодні у Французькій Республіці – це не лише текст Конституції 1958 року разом з Преамбулою, як в Україні. Це ширше коло джерел, кожен з яких буде проаналізовано у цій частині дисертаційного дослідження.

Слід почати з Конституції 1958 року, яка є базовим текстом у французькому правопорядку. Вона є установчим актом, за допомогою якого суспільство встановлює свою ідентичність і визначає бажаний суспільний порядок. Зокрема, Конституцією передбачаються базові конституційні принципи, правовий статус та повноваження органів державної влади тощо. На початку цього підрозділу було проаналізовано структуру Конституції 1958 року, відповідно, звернемо увагу на те, що конституційний текст був доповнений внаслідок проведеної у 2008 році конституційної реформи. Остання завдячує своєму проведенню колишньому Президенту Французької Республіки Ніколя Саркозі. Наслідком реформи стало прийняття Конституційного закону «Про модернізацію інститутів П'ятої Республіки» (набрав чинності 1 жовтня 2008 року) [305].

Основні положення цього Закону можна резюмувати таким чином:

1. Надання парламенту додаткових повноважень. Якщо коротко, то Конституція прямо покладає на Парламент завдання контролювати уряд та оцінювати державну політику (ст. 24). Сприяє парламенту у його місії Рахункова палата (ст. 47–2). Важливість комісії по розслідуванню була підтверджена доповненням до Конституції статті 51–2, що надає їй конституційну основу.

2. Встановлення певних нових повноважень для Президента Республіки. Цей закон надає главі держави можливість виступити перед парламентом (ст. 8). Раніше президент міг виступати на парламентських зібраннях лише шляхом письмових повідомлень. Також після реформи 2008 року «ніхто не може здійснювати більше двох наступних мандатів» (ст. 6), тобто десять років повноважень. У статті 13 Закону йдеться про призначення на певні посади. Тепер це може здійснюватися після висновків компетентних постійних комітетів у

Національному зібранні та Сенаті. Їх члени можуть скористатися правом вето, коли більшість у три п'ятих поданих голосів виступають проти президентського вибору.

3. Надання громадянам нових прав: право будь-якого громадянина оспорювати закон у процесі судового розгляду («питання пріоритетного конституційного контролю» (франц. QPC) (ст. 61–1), створення інституту Захисника прав, що відповідальний за збір скарг від людей, що вважають себе постраждалими від роботи на державній службі (ст. 71–1), можливість подання петицій до Економічної, Соціальної та Екологічної Ради (ст. 69) [305]. Отже, конституційні зміни 2008 року завершили формування конституційного тексту як складової «конституційного блоку» [22, С. 88]. Однак Конституція 1958 року у сучасному вигляді – це не лише зміни 2008 року, а й частина ширшого блоку, центральне місце у якому посідає Преамбула.

Преамбула Конституції 1958 року є невід'ємною частиною останньої та має нормативний характер. Починаючи з 1971 року – з прийняттям Конституційною радою рішення щодо свободи асоціацій, остання звертається до змісту Преамбули 1958 року, цим самим надаючи їй конституційної цінності. Головна її особливість полягає у тому, що саме Преамбула 1958 року відсилає до ряду джерел – Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 року, Преамбула Конституції 1946 року, Хартія навколишнього середовища 2004 року. Відповідно, й усі ці джерела набувають такої ж ваги як сама Конституція 1958 року. Преамбула 1958 року разом з Конституцією є тим фундаментом, який лежить в основі прийняття Конституційною радою своїх рішень.

Інший елемент «блоку» – це Преамбула Конституції 1946 р. Вона визначає права і свободи людини, зокрема соціальні права: право на отримання роботи, на страйк, право на охорону здоров'я, відпочинок тощо, а також створює конституційну основу для соціально-економічних реформ. У п. 10 рішення від 15 січня 1975 року йдеться про наступне: «враховуючи, що жодне з виключень,

що передбачені законом, у його нинішньому вигляді не суперечать одному із основоположних принципів, визнаних законами Республіки, і при цьому він не ігнорує принцип, викладений в преамбулі Конституції 27 жовтня 1946 року, згідно з яким нація гарантує дитині охорону здоров'я, не більше, ніж будь-яке з інших положень, що мають конституційну цінність, закріплених у тому ж тексті» [167]. Станом на сьогодні майже усі положення Преамбули 1946 року мають конституційне значення [22, С. 89].

Резюмуючи, Преамбула 1946 року більше спрямована на гарантування соціально-економічних, аніж особистих прав, крім того, вона містить принципи, на яких засновується врегулювання міжнародних відносин Французької Республіки [27, С. 9].

Варто зацентувати, що Преамбула 1946 року містить посилення на фундаментальні принципи, визнані законами Республіки (PFRLR). Фактично, це принципи, які створені парламентом, але не містяться у Конституції 1958 року. Важливо підкреслити, що сам термін «фундаментальні принципи, визнані законами Республіки» (PFRLR) у Преамбулі називається, проте які саме принципи відносяться до цієї категорії не перераховано. Конституційна рада своєю судовою практикою надає певним принципам саме такого статусу. Рада використовує п'ять критеріїв для встановлення цих PFRLR. Вони повинні виходити із закону до 1946 року, прийнятого за республіканського режиму (який виключає імперії та Віші), застосовуватися безперервно, мати загальний і необумовлений характер і, нарешті, впливати на основні права та свободи, національний суверенітет чи організацію органів державної влади. Назвемо кілька таких принципів – свобода совісті, свобода асоціацій, свобода освіти, незалежність викладачів університету. Аналіз цих принципів та інших принципів PFRLR буде зроблено у третьому розділі цього дослідження. Лише параграфи 16, 17 і 18 Преамбули до Конституції 1946 року є де-факто застарілими, оскільки їх об'єктом є Французький Союз, якого більше не існує. Підкреслимо, що саме

своїми рішеннями Конституційна рада може визнати певний принцип таким, що має статус PFRLR і по суті вона «розгортає» їх зміст [27, С. 9].

Франсуа Люшер, французький науковець, стверджує, що у контексті розуміння основоположних принципів, визнаних законами Республіки слід зробити три зауваження:

а) по-перше, ці принципи мають міститися в «законах Республіки», як вони існували на момент набрання чинності Конституцією 1946 року, що вимагає уточнення періодів, протягом яких Франція була Республікою, а також, у разі конкуренції між двома режимами, того, який мав республіканську легітимність. Відтак, Перша Республіка розпочалася 22 вересня 1792 року і закінчилася 18 травня 1804 року (28 квітня XII року); отже, Цивільний кодекс, останній розділ якого був оприлюднений 29 березня 1804 року, є законом Республіки. Це не стосується інших кодексів, оприлюднених Наполеоном після проголошення Імперії. Друга республіка розпочалася 26 лютого 1848 року та закінчилася 7 листопада 1852 року. Третя республіка розпочалася 4 вересня 1870 року; з цієї дати Франція завжди була республікою; але з 16 червня 1940 року «республіканську» легітимність слід вважати представленою урядовими органами, очолюваними в Лондоні, а потім в Алжирі генералом де Голлем, а потім тимчасовим урядом Французької Республіки (указ від 9 серпня 1944 року про відновлення республіканської законності на території метрополії). Проте автори Преамбули 1946 року могли надати конституційної цінності лише принципам, визнаним у текстах, які вони мали знати, тобто в текстах, що існували станом на 27 жовтня 1946 року, дату набрання чинності цією конституцією. Стверджувати, що наступні закони можуть надавати конституційної цінності принципам, які раніше такої цінності не мали, означало б визнавати за пересічним законодавцем установчі повноваження, яких він явно не має;

(b) по-друге, конституційну цінність мають не самі закони, а принципи, які вони містять; саме тому принцип конституційної цінності можна знайти у

скасованому тексті, якщо скасовуючий захід не призвів до зникнення цього принципу (КК, 22 липня 1980 року щодо незалежності адміністративного судді).

(с) по-третє, це питання лише фундаментальних принципів; тлумач може вважати, що закон встановив правило, але не бажаючи пов'язувати його з принципом або навіть без того, щоб цей принцип можна було вважати фундаментальним; таким чином, Конституційна рада вважала, що закон від 30 липня 1880 року, який забороняв платні мости на певних дорогах, не встановив (фундаментального) принципу вільного руху на цих самих дорогах [247, Р. 346–347].

Ще один складник «блоку конституційності» є згадана у Преамбулі 1958 року Декларація прав людини і громадянина 1789 року. Положення Декларації 1789 року є фундаментом республіканської моделі у Французькій Республіці. Відповідно Декларація прав людини і громадянина 1789 року є стандартом для контролю конституційності, що здійснюється Конституційною радою (рішення від 16 липня 1971 року та 27 грудня 1973 року). Вперше Конституційна рада посилається на принцип рівності, що є у Декларації у рішенні від 27 грудня 1973 року (було визнано неконституційними ряд положень бюджетного закону 1974 року) [391]. Ще одним своїм рішенням – від 1982 року Рада підтвердила повну конституційність прав, що містить Декларація 1789 року: «враховуючи, що, на референдумах 13 жовтня 1946 р. та 28 вересня 1958 р. французький народ схвалив тексти, які надають конституційного значення принципам і правам, проголошеним у 1789 р.; що фактично преамбула до Конституції 1946 року урочисто підтверджує права та свободи людини і громадянина, закріплені в Декларації прав 1789 року, і лише має тенденцію доповнити їх формулюванням політичних і економічних принципів і соціальних аспектів, особливо необхідних у нашій країні. час; що, відповідно до положень преамбули до Конституції 1958 року, французький народ урочисто проголошує свою відданість правам людини та принципам національного суверенітету, визначеним Декларацією 1789 року,

підтвердженим і доповненим преамбулою до Конституції 1946 року» (п. 15 рішення) [173].

Декларація прав людини і громадянина 1789 року чітко визначає індивідуальні права і свободи (йдеться про такі, ефективність яких не залежить від позитивних обов'язків держави): свобода поглядів, зокрема релігійних (ст. 10), свобода висловлювати свої думки та погляди (ст. 11) або право на власність (ст. 2 і 17). Виконуючи свою юрисдикційну функцію, Конституційна рада також мала змогу вивести певну кількість прав і свобод зі статей Декларації – право на повагу до приватного життя впливає зі ст. 2 Декларації 1789 року. Крім того, у ній виділено принципи організації держави, зокрема, принципи національного суверенітету (ст. 3), згоди на оподаткування (ст. 14) та поділу влади (ст. 16).

Роль Декларації прав людини і громадянина 1789 року важко переоцінити, адже вона стала прикладом створення каталогів прав людини на світовому рівні. На основі Декларації було розроблено інші інструменти захисту основних прав, таких як Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 року) та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (4 листопада 1950 року) [22, С. 90-91].

Екологічна хартія, а саме Конституційний закон Французької Республіки «Про Хартію навколишнього середовища» від 1 березня 2005 року (посилання на неї було включено до Преамбули діючої Конституції) є останньою частиною «блоку конституційності». Екологічна хартія закріплює нові так звані права та обов'язки «третього покоління». Після політичних та соціально-економічних прав, Хартія включає право кожного «жити в збалансованому середовищі, яке поважає здоров'я». Остання закріплює поняття сталого розвитку («вибір, спрямований на задоволення потреб сьогодення, не повинен ставити під загрозу здатність майбутніх поколінь та інших народів задовольняти власні потреби») і закріплює принцип «обережності» в Конституції. Кожен покликаний нести відповідальність за майбутнє планети та за збереження спільного блага, яке

представлене захистом екосистем. Повага до навколишнього середовища, якість життя, збереження здоров'я при забезпеченні кожного засобами для свого розвитку – ось новий виклик, що стоїть перед людством. Серед 10 статей, які складають зміст Екологічної хартії важливе значення має ст. 5: «коли спричинення шкоди може серйозно та безповоротно вплинути на навколишнє середовище, державні органи забезпечують, застосовуючи принцип застереження та в зонах їх відповідальності, впровадження процедур оцінки ризиків та прийняття попередніх та пропорційних заходів для запобігання виникненню шкоди» [304], [22, С. 91]. Крім того, базова гарантія міститься у ст. 7, що передбачає отримання доступу до інформації про навколишнє середовище від органів державної влади.

Конституційна рада у своїх позиціях (рішення від 7 травня 2014 року) підтвердила, що статті 1–4 Екологічної хартії є тими правами, що гарантуються Конституцією: «Кожен має право жити в збалансованому середовищі, яке поважає здоров'я»; «Кожен зобов'язаний брати участь у збереженні та покращенні навколишнього середовища»; «Кожна особа повинна, за умов, визначених законом, запобігати шкоді, яку вона може завдати довкіллю, або, якщо це неможливо, обмежувати наслідки»; «Кожна особа повинна робити свій внесок у відшкодування шкоди, яку вона завдає довкіллю, на умовах, визначених законом» (п. 7 рішення) [206].

Консолідуючи витоки «блоку конституційності», підкреслимо, що Конституційна рада у згаданому нами вище рішенні від 1971 року («Свобода асоціацій») виробила новий підхід, який послідовно впливає з одного джерела до іншого:

1) Рада посилається на Преамбулу до Конституції: «Беручи до уваги Конституцію та, зокрема, її Преамбулу».

2) Преамбула Конституції 1958 року посилається на Преамбулу 1946 року і саме останню Конституційна рада застосовує.

3) Сам текст Преамбули 1946 року посилається на «фундаментальні принципи, визнані законами Республіки» (PFRLR).

4) Рада підтверджує, що свобода асоціацій є одним із принципів PFRLR: «Враховуючи, що серед основоположних принципів, визнаних законами Республіки та урочисто підтверджених преамбулою Конституції, доцільно включити принцип свободи асоціації» [166].

Варто зазначити, що у практиці ФКС Німеччини сформовано також подібний підхід до тлумачення їхнього Основного Закону, який дозволяє суду виводити низку основоположних принципів, що становлять так звану матеріальну конституцію. Водночас німецька модель не утворює окремого, нормативно визначеного «каталогу» джерел, подібного до французького «конституційного блоку».

Для України цінною є практика сприйняття й ролі Преамбули до Конституції Французької Республіки, зокрема, її нормативного характеру та інструментальної цілі у тлумаченні Конституції. Досвід розуміння «конституційного блоку» у Французькій Республіці важливий для більш широкого розуміння Конституції України з включенням до неї не лише тексту (з Преамбулою), а й деяких інших установчих документів Української держави, до прикладу, Акту проголошення незалежності України 1991 року [27, С. 12].

Таким чином, у французькій правовій традиції термін «блок конституційності» має важливе теоретико-правове навантаження. Його складовими є джерела, які попри різний юридичний характер, сприймаються як єдине ціле, більше того, з однаковою юридичною силою: Конституція 1958 року, її Преамбула, Преамбула Конституції 1946 року, Декларація прав людини і громадянина 1789 року, фундаментальні принципи, визнані законами Республіки. З 1 березня 2005 року до «блоку» було додано так звану Екологічну хартію (Закон «Про хартію навколишнього середовища»). Висновуємо, що розуміння конституції у Франції не обмежується самим текстом Конституції 1958

року. Такий підхід свідчить про аксіологічне розширення змісту останньої та дозволяє гнучко тлумачити норми конституції в умовах еволюції. Крім того, це відкриває можливість юридичного визнання інших установчих актів як джерел з силою основного закону, зокрема, в Україні це може бути Акт проголошення незалежності 1991 року або ж інших конституційних принципів або цілей конституційної цінності.

Таким чином, блок конституційності Французької Республіки демонструє здатність правової системи еволюціонувати, поєднуючи текст Конституції з актами і принципами, що відображають базові цінності демократичної держави. Далі постає питання інституційних та процедурних гарантій, які забезпечують незалежність цього органу.

3.4. Інституційні та процедурні гарантії незалежності Конституційної ради

Незалежність Конституційної ради Французької Республіки є однією з основних умов її ефективного функціонування як органу конституційної юрисдикції. Лише за наявності належних інституційних та процесуальних гарантій Рада здатна виконувати роль арбітра між політичними силами та гаранта верховенства Конституції. Тому питання незалежності Конституційної ради набуває першочергового значення.

У всіх державах, які засновані на принципах верховенства права, існують мінімальні правила, які діють задля забезпечення незалежності органів конституційної юрисдикції від впливу на них політичної влади. Йдеться, зокрема, про тривалість повноважень, призначення суддів, незмінністю функцій тощо [7, С. 5].

Модель контролю за конституційністю законів, що є незалежною від політичних органів влади, яка розроблена Г. Кельзенем, передбачає наступне: існування спеціального суду, основним завданням якого є перевірка відповідності законів Конституції; судді призначаються кількома органами державної влади; строк повноважень суддів є досить тривалим без можливості бути ще раз суддею конституційного суду. Якщо класична модель, розроблена Гансом Кельзенем, заклала основи інституційної незалежності конституційної юрисдикції, то у XXI столітті ці засади отримали подальший розвиток у міжнародних стандартах правосуддя.

У XXI столітті існують певні вимоги до суду, які підтверджені судовою практикою Європейського суду з прав людини у контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Ст. 47 Хартії основних прав Європейського Союзу також містить базові гарантії незалежного правосуддя. Серед них, зокрема: розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду [140], [22, С. 109].

Алексія Девід у своєму дисертаційному дослідженні аналізує поняття неупередженості (безсторонності) судді. На її думку, визначення неупередженого судді, який ще остаточно не прийняв ту чи іншу сторону, і, відповідно, зберігає свою свободу мислення. І навпаки, упереджений суддя – це суддя, який передчасно прийняв чиясь сторону і в результаті втратив цю свободу розсуду до закінчення процедури. Ця ж авторка висловлюється з розуміння принципу незалежності. Вона констатує, що залежність означає відношення підпорядкування з ідеєю підпорядкування. Цей зв'язок залежності може призвести до упередженості з боку судді, оскільки така ситуація підпорядкування може позбавити суддю свободи вибору, і, відповідно, призвести до упередженого рішення. Такий ризик усувається у текстах, які передбачають механізми, що спрямовані на попередження створення і здійснення зв'язків підкорення між конституційними суддями та іншими органами влади чи партіями [117].

Перш ніж дослідити гарантії незалежності Конституційної ради у Французькій Республіці, необхідно проаналізувати специфіку французької судової організації. Двома основними характеристиками судової організації у Франції є розподіл юрисдикційних порядків та місце державного обвинувачення у судовій юрисдикції. Обидві ці ознаки пояснюються політичною концепцією справедливості, витоки якої необхідно взяти з історії. Поділ юрисдикційних порядків був відомий ще за часів старого режиму. Конституція 1791 року фактично обмежила повноваження суддів і заборонила їм втручатися до державних справ. Конституційне правосуддя ж виникло значно пізніше через принцип верховенства закону та, скажімо, «першості» парламенту, про що описано у першому розділі цього дослідження [22, С. 109–110].

Враховуючи еволюцію принципу незалежності суддів, яка сформульована судовою практикою ЄСПЛ, а в останні десятиліття Конституційною радою Франції, необхідно відмітити збільшення обсягу цього принципу, як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Тож, першим кроком у напрямку з'ясування наповнення поняття незалежності судді Конституційної ради Франції буде Розділ VII Конституції Франції 1958 року, який присвячений функціонуванню Конституційної ради. З його положень випливає те, що засновники намагалися гарантувати незалежність Конституційної ради. Цю аксіому підтвердила й сама Конституційна рада у пункті 6 свого рішення від 9 липня 2008 року, яке стосувалося перевірки на відповідність Конституції норм органічного закону щодо архівів Конституційної ради: «... з усіх положень розділу VII Конституції випливає, що конституція мала на меті гарантувати незалежність Конституційної ради» [197], [22, С. 110].

Крім положень Конституції від 1958 року, правовий статус членів Конституційної ради визначається Постановою від 7 листопада 1958 року про органічний закон про Конституційну раду, до якого вносилися зміни кілька разів, а також Постановою від 13 листопада 1959 року, що визначає обов'язки членів Ради.

Постанова від 7 листопада 1958 року містить норми, що регулюють організацію Конституційної ради (питання несумісності, винагороди тощо) та її діяльність. Крім того, Розділ II присвячений деклараціям про відповідність Конституції, а з введенням результатів реформи від 2008 року було додано розділ, що стосується процедури пріоритетного питання конституційності. Решта розділів стосуються особливостей нагляду за проведенням референдуму, питання виборів Президента Республіки та ряд інших побічних питань [341].

Постанова від 13 листопада 1959 року передбачає, у першу чергу, ряд обов'язків для членів Ради. Відповідно, «члени Конституційної ради мають спільне зобов'язання утримуватись від усього, що може поставити під загрозу незалежність та гідність їхніх функцій» (ст. 1). Ст. 2 передбачає заборни на певні види діяльності під час виконання ними своїх функцій. Йдеться про наступне: «займати будь-яку публічну позицію або консультиватися з питань, які були або можуть стати предметом рішень Ради», «займати будь-яку відповідальну посаду

або керівну посаду у політичній партії», «дозволяти згадувати свій статус члена Конституційної ради у будь-якому документі, який може бути опублікований і стосується будь-якої суспільної або приватної діяльності» [227].

Французький нацковець Р. Франк стверджує, що оскільки усі судді Конституційної ради призначаються політиками, і оскільки декотрі судді були колись політиками, то вірогідно, що рішення Ради щодо повної або часткової відміни законів можуть пояснюватися політичними поглядами суддів і політичними обставинами, які переважали на момент винесення рішень [243, Р. 451], [22, С. 111]. Чи відповідає ця позиція дійсності?

Відповідь на питання дає позиція Конституційного Суду України, який у своїй практиці послідовно наголошує, що незалежність суддів «є невід'ємною складовою їхнього статусу». У цьому рішенні йдеться про те, що незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням [78], [22, С. 112–113].

Натомість Конституційна рада Франції у своєму рішенні від 1 березня 2007 року, у якому вона перевіряла на предмет відповідності Конституції Органічний закон, який стосується набору, підготовки та відповідальності суддів, констатує, що принцип незалежності судової влади спрямований на гарантування можливості прийняття рішення без будь-якого тиску. Ані законодавець, ані будь-

який адміністративний орган не можуть посягати на функції суддів. У п. 10 вказаного рішення йдеться про те, що: «враховуючи, що ст. 16 Декларації 1789 року та ст. 64 Конституції гарантують незалежність судів, а також специфіку їх функцій, на які не можуть посягати ні законодавець, ні уряд, ні будь-яка адміністративна влада» [195].

З цього приводу французький науковець Еммануель Бада визначає такі аспекти незалежності конституційного суду: регулятивна, адміністративна, фінансова. Регулятивна автономія полягає в тому, що конституція та закон встановлює загальні рамки для даної системи, проте конституційний суд сам повинен розробляти свої правила. Авторка уточнює, що у Франції органічний закон, який стосується Конституційної ради обов'язково підлягає її контролю. Органічний закон про конституційний суд спрямований на те, щоб максимально виключити конституційну юрисдикцію з-під впливу органів виконавчої влади, а також правила, які стосуються діяльності і складу суду. На рівні адміністративної автономії конституційна юрисдикція повинна мати автономну внутрішню адміністрацію, що відрізняється від адміністрації виконавчої та законодавчої влади. Таким чином, це передбачає існування місця знаходження установи, відмінної та окремої від інших установ. І щодо фінансової автономності, то конституції і закони надають юрисдикціям повноваження встановлювати свій бюджет, вільно оцінювати його витрати. Зрозуміло, що надаючи конституційній юрисдикції значні фінансові ресурси, це створює ефективність у роботі судів [236], [22, С. 111–112].

Ще дещо варто додати у питанні вивчення явища незалежності суддів, що дозволить дещо систематизувати розуміння – це пов'язаність із двома факторами. Першою групою таких факторів є ендогенні фактори, які пов'язані з чесністю, довірою та неупередженістю суддів. Друга група – екзагенні фактори, вони пов'язані з тиском, обмеженнями та впливами, які можуть бути щодо нього

застосовані, оскільки часто судді не повністю захищені від прямого чи непрмого впливу на них політичних органів [147, Р. 9], [22, С. 112].

Якими є гарантії незалежності суддів? Тобто які запобіжники можна використовувати, щоб уникнути гіпотетичного суддівського свавілля. Знову ж таки звернемося, у першу чергу, до позиції Конституційного Суду з цього питання. Так, у своєму рішенні від 27 жовтня 2020 року останній пояснив поняття «гарантій незалежності суддів», вважаючи, що це передбачені належні засоби мінімізації та усунення негативних впливів на суддів під час відправлення ними правосуддя, спрямовані на ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Самостійність і незалежність органів судової влади та конституційного контролю означає, що вони виконують свої функції без жодного втручання у свою діяльність, не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади, тому будь-який їхній вплив на судову владу повинен припинятися на етапі призначення суддів [84], [7, С. 6–7].

Слідуючи складовим, які перераховані у вищевказаному понятті, проаналізуємо суддів Конституційної ради Франції на предмет їх незалежності і почнемо з першої гарантії – органи конституційної юрисдикції не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади. Слід розпочати з того, що Конституція Французької Республіки визнає незалежність конституційного правосуддя, але не прямо. У частині 6 рішення від 9 липня 2008 року про Органічний закон про архіви Конституційної ради, остання вважає, що «із усіх положень розділу VII Конституції випливає, що засновник мав намір гарантувати незалежність Конституційної ради» [197].

Декларація прав людини і громадянина 1789 року у своїй статті 16 передбачає положення про те, що «будь-яке суспільство, у якому не забезпечені гарантії прав людини і не здійснено поділу влад не має конституції». Ця стаття разом з ст. 64 Конституції Франції гарантують незалежність судів, а також

специфіку їх функцій, на які не розповсюджується ні законодавець, ні уряд, ні будь-який адміністративний орган [195].

У Конституції Франції розділом VII передбачено, що виконавча і законодавча влади беруть участь у призначенні суддів Конституційної ради. Трое членів призначаються Президентом республіки, троє – Головою Національного зібрання, троє – Головою Сенату [371], [7, С. 6–7]. Для порівняння, у ФРН діє виключно парламентська система призначення суддів. Тож, шістнадцять федеральних конституційних суддів Німеччини призначаються наполовину Бундестагом, а наполовину Бундесратом [22, С. 114–115].

На думку вченої Констанц Грєве, окрім загальної схожості статусів конституційних судів, статус Конституційної ради та статус Австрійського суду, що був реформований у 1929 році, досить подібні. Тобто більшість європейських конституційних судів призначається найвищою політичною владою, але лише Австрія і Франція віддають перевагу виконавчій та/або парламентській більшості у цьому процесі. Так, у Франції цей результат досягається завдяки поєднанню призначень, зроблених Президентом Республіки, Головами Національних зборів та Сенату. А от в Австрії цей механізм більш складний. Усі судді, тобто президент, віце-президент, дванадцять титулованих суддів і шість суддів-заступників призначаються Президентом Федерації, але повноваження останнього повністю залежать від наданих йому пропозицій. Половина суддів, а також президент і віце-президент обираються урядом, інша половина обирається Національною радою, нижньою палатою парламенту (три титулованих і два заступники) і Федеральною радою, верхньою палатою (три титулованих і один заступник). Уряд не зовсім вільний у своїх позиціях, оскільки він має обирати майбутніх суддів Конституційного суду з числа суддів, державних службовців, професорів університетів. У результаті дев'ять із дванадцяти титулованих суддів, а також їх президент і віце-президент призначаються політичною більшістю на місці. Однак найчастіше це складається з коаліції, тому традиційно дві найбільші

партії розподіляють призначення конституційних суддів [150, Р. 194]. Зарубіжний вчений Р. Спіноза вважає, що судді Конституційної ради при винесенні суджень керуються ідеологічними або ж то політичними міркуваннями. Погоджуючись також з певними аспектами, що висувають Л. Фельд та С. Фойгт, він вказує, що призначення суддів повинно бути максимально відділено від інших гілок влади, щоб гарантувати більшу незалежність. Присутність колишніх президентів Республіки у Конституційній раді послаблює незалежність останньої [359, Р. 561], [7, С. 6].

Як вказує сама Конституційна рада члени *ex officio* «підлягають тим самим зобов'язанням, що й інші члени Конституційної ради». Проте, як стверджує у своєму дослідженні А. Давід, на колишніх президентів не поширюється певна кількість зобов'язань. Вони не складають присяги, адже ст. 3 Постанови від 7 листопада 1958 року чітко покладає цей обов'язок лише на призначених членів. Тобто, присяга передбачає обов'язок неупередженості та зобов'язання зберігати таємницю обговорення та голосування, що означає, що члени *ex officio* формально не повинні цього робити як інші судді [117, Р. 143], [22, С. 115–116]. Зауважимо, що хоча колишні Президенти вже склали присягу під час вступу на президентську посаду, ця присяга не охоплює обов'язки члена Конституційної ради. Саме тому французькі дослідники, зокрема А. Давід, підкреслюють, що така практика створює певний дисбаланс у статусі членів Ради та може викликати сумніви щодо принципу неупередженості.

До речі, склавши присягу, члени Конституційної ради зобов'язуються виконувати свої обов'язки неупереджено, з повагою до Конституції. Крім того, вони повинні зберігати таємницю обговорень і голосувань навіть після закінчення повноважень. Судді не повинні займати жодної публічної позиції та не надавати жодних консультацій з питань, що належать до компетенції Ради [341].

Ще один аспект щодо незалежності судів, на який варто звернути увагу, проявляється у складі суду. Вищезгаданий автор Р. Спіноза дослідив вплив політики на конституційні рішення. У період з 1995 по 2013 роки можна дізнатися про склад Ради по кожному рішенню. Він прийшов до висновку про те, чи менш ймовірно, що закони, які прийняті «правими», будуть визнані недійсними, якщо у Раді домінують судді, призначені «правими». Тобто, чим більше суддів призначені представниками «правих», тим менш вірогідно, що закони «правих» будуть піддаватися цензурі. Автор зазначає, що цей результат є відносним [359, Р. 560].

Враховуючи все вище вказане, зрозуміло, що сам факт незалежності Конституційної ради істотно критикується. Призначення суддів повинно бути якомога подальше від виконавчої та законодавчої влади [22, С. 116–117]. Професор публічного права Страсбурзького університету Патрік Ваксман у своїй праці дослідив наступне. Якщо розглядати склад конституційних судів, то майже усі у своєму законодавстві передбачають вимоги до їх членів: вони повинні демонструвати високу юридичну компетентність, а також моральні якості. Так, до прикладу, згідно з ст. 147 австрійського Федерального конституційного закону від 1 жовтня 1920 року з поправками, усі члени Конституційного суду «повинні мати вищу освіту у галузі права і політичних наук та мати досвід роботи за професією не менше 10 років», крім того половина суддів повинна бути обрана із «суддів, державних службовців Адміністрації та професорів університетів, що викладають юридичні дисципліни». Або інший приклад, в Угорщині. Ст. 5 Закону про Конституційний суд 1989 року вказує, що «члени Конституційного суду обираються парламентом з числа видатних спеціалістів у галузі юридичних наук, професорів університетів чи тих, хто мають ступінь доктора наук у галузі політичних наук і права, або юристів, у яких стаж юридичної практики не менше 20 років». До цього ж. «Не може бути членом Конституційного суду будь-яка

особа, яка протягом чотирьох років до виборів, була членом уряду, перебувала на службі в партії або була агентом державної адміністрації» [349].

Для порівняння, в Україні добір кандидатів на посади суддів КСУ здійснюється із застосуванням сучасних процедур оцінювання професійної компетентності, доброчесності та етичної відповідності. Відповідно до Закону «Про Конституційний Суд України» (у редакції після реформ), оцінювання кандидатів відбувається за участю Дорадчої групи експертів (ДГЕ) (ст. 10-2), що забезпечує прозорість та неупередженість відбору [45]. Такий підхід можна розглядати як демократичний і відкритий порівняно з традиційною французькою моделлю призначення членів Конституційної ради.

Наступний аспект – це несумісність посади члена Конституційної ради з іншими видами діяльності. Відповідно до положень Органічного закону від 19 січня 1995 року, функції члена Конституційної ради несумісні з функціями міністра, члена парламенту і Європейського парламенту, члена Єкономічної, соціальної та екологічної ради і з будь-яким виборчим мандатом. Крім того, їм заборонено займати відповідальні або керівні посади в політичній партії [307], [7, С. 7].

Постанова від 7 листопада 1958 року доповнює та уточнює ст. 57 Конституції, передбачаючи, зокрема, що функції члена Конституційної ради є несумісними з функціями члена Економічної і Соціальної ради. З моменту набрання чинності Органічним законом від 19 січня 1995 року члени Конституційної ради більше не можуть отримати виборний мандат або виконувати дорадчі функції, яких вони не мали до початку їх повноважень. Несумісність, що застосовується до членів парламенту, також застосовується до них. Постанова від 13 листопада 1959 року також забороняє їм обіймати будь-яку відповідальну чи керівну посаду у політичній партії протягом терміну виконання ними своїх функцій. У разі виникнення подібних труднощів, Рада приймає

рішення щодо сумісності між членством і відповідним видом діяльності [386, Р. 8], [22, С. 117–118].

Про строк повноважень (мандат конституційних суддів). Серед гарантій незалежності конституційних судів є вимога щодо строку повноважень. Ще з часів прийняття Конституції США (члени Верховного Суду займають свої посади «доки поведуть себе бездоганно», тобто довічно), а також судова практика ЄСПЛ у контексті критеріїв незалежності суду свідчить, що незалежність судової влади гарантується характером та строком повноважень.

У цьому відношенні Конституційна рада Франції належить до кельзенівської моделі конституційної юрисдикції, оскільки її члени не є частиною судової системи у класичному розумінні, а виконують функцію негативного законодавця, здійснюючи контроль за конституційністю законів. Звідси випливає особливий статус та тимчасовий характер їхніх повноважень. Факт призначення членів Конституційної ради на 9 років без права переобрання [371] свідчить про запобігання можливому впливу на них органів, що їх призначили.

Строк повноважень є одним із структурних елементів конституційно-правового статусу судді. Саме поняття «строк повноважень» прямо не формулюється правовою доктриною, проте його наповнення слід шукати у правовому статусі судді, зокрема, у такому елементі як незалежність. У Рекомендаціях про суддівські повноваження Венеційська комісія зазначила, що фіксований строк повноважень суддів є інструментом для збереження незалежності, запобігання зловживанням і забезпечення балансу гілок влади [136, Р. 21]. На думку вчених Д. Коммерса та Р. Міллера, фіксований строк судді – це обмеження у часі здійснення суддівських повноважень, що не підлягає поновленню, і має на меті уникнути ризику залежності від влади, яка його призначала [282, Р. 17–18]. Французький науковець Л. Фаворо вважає, що тривалість повноважень суддів Конституційної ради (орган конституційної

юрисдикції) визначена законом і є незмінною, оскільки стабільність складу забезпечує неперервність інтерпретації Конституції. Крім того, у своєму дослідженні «Легітимність конституційного судді», Л. Фаворо розглядає способи призначення суддів та підкреслює, що незалежно від вжитих запобіжних заходів (кваліфікована більшість, наприклад), призначення завжди є результатом політичного процесу. Причому деякі країни вдаються до партійної рівності, тобто пропорційного або збалансованого розподілу місць між політичними партіями (ФРН), тоді як інші (Франція) певним чином покладаються на чергування, щоб забезпечити плюралізм чутливих питань у рамках конституційної юрисдикції [316, Р. 573].

Вважаємо, що «строк повноважень судді» – це елемент правового статусу суддів, який визначає тривалість його перебування на посаді та є одним із механізмів забезпечення суддівської незалежності, зокрема, через усунення впливу політичної влади, що здійснює призначення [35, С. 115].

Строк повноважень членів Конституційної ради Франції складає дев'ять років і не може бути продовжений. Важливо, що склад оновлюється на третину кожні три роки (ст. 56 Конституції Франції). До речі, судді Конституційного Суду України також призначаються строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно (с. 9 Закону «Про Конституційний Суд України»). І тут цікавим є висновок Р. Еспінози, з яким неможливо не погодитись, про те, що у цьому відношенні дев'ятирічний термін з меншою вірогідністю гарантує незалежність судової влади, ніж пожиттєві строки, як, до прикладу, у суддів Верховного суду США [359, Р. 556], [7, С. 7].

Французький юрист П. Гардєн вважає, що строк мандату члена Конституційної ради терміном у дев'ять років та неможливість його продовження є додатковою гарантією незалежності. Продовжуваність повноважень фактично перевищує п'ятирічний строк президенського строку, і призначений суддя не зацікавлений у спробах догодити органу, що його

призначив, оскільки його функції не можуть бути продовжені. Крім того, повноваження по призначенню «розмиті», тобто не одна й та ж особа призначає усіх членів Конституційної ради, а три різних органи влади, а саме Президент Республіки, Голова Національного зібрання і Голова Сенату, кожен із яких призначає по три члени. Таким чином, Рада не знаходиться у залежності, тим більше, що вона не оновлюється повністю, а оновлення членів відбувається по трьом кожні три роки [352], [22, С. 118–119].

Кілька слів про присягу. Кожен призначений член Конституційної ради повинен принести присягу перед Президентом Республіки. Але варто зауважити, що члени *ex officio* (тобто колишні президенти), на відміну від призначених членів (про що згадувалось попередньо), не зобов'язані приносити присягу при вступі на посаду перед Президентом. І тут виникають сумніви власне щодо рівності, а насправді її відсутності, у членів Конституційної ради.

Щодо автоматичної присутності у Раді колишніх Президентів Республіки, вважає французький вчений Жан-Клод Кольяр, вона не була виправдана взагалі. Історичною причиною їх присутності теоретично було забезпечення колишнього Президента моральним і матеріальним статусом, що дозволяє йому зберегти свій ранг. Що стосується морального статусу, то згадка на візитівці «колишній Президент Республіки», вартує, як мінімум, «член Конституційної ради». Що стосується матеріального статусу, то він значною мірою забезпечується Республікою, починаючи з Закону 1953 року, щорічною дотацією, еквівалентною зарплаті державного радника, часто пенсіями для вищих державних службовців і парламентарів, квартирою або офісами, автомобілем і співробітниками і т.д. Тоді залишається обґрунтування досвідом... Добре, але ми повинні бути обережними щодо ситуації, коли колишній Президент, який має лише один голос, потрапляє в меншість під час голосування в Раді, що означає, що той, хто застосовував Конституцію сім– п'ять років, не засвоїв її повністю. Тому перевага невелика, до

того ж за столом достатньо досвідчених політиків, вважає автор Жан-Клод Кольярд [266, Р. 162].

Ст. 63 Конституції 1958 року хоча й передбачає, що «Органічний закон визначає правила організації та діяльності Конституційної ради...», проте у цьому тексті не міститься жодної умови, якій би мали відповідати особи, що призначаються до Конституційної ради. У цьому контексті автор нагадує про тези, сформульовані Кельзенем – творця конституційного суду Австрії [349], [22, С. 119–120].

У Франції членом Конституційної ради може бути будь-який громадянин, який користується своїми особистими та політичними правами. На практиці це особи, компетентність яких визнається, особливо в юридичних та політичних питаннях, призначення яких повинно бути погоджено парламентом. Починаючи з прийняття Конституційного закону від 23 липня 2008 року, до цих призначень застосовується порядок, передбачений останнім пунктом ст. 13 Конституції. Таким чином, призначення, які здійснює Президент Республіки, залежать від думки компетентного постійного комітету кожної палати, і Президент може здійснити призначення, якщо додавання голосів проти у кожному комітеті складає не менше трьох п'ятих поданих голосів в обидвох комітетах. Призначення, що здійснюються головами кожної з палат, підлягають одностайній думці компетентного постійного комітету відповідної палати парламенту [299].

Що стосується строку повноважень суддів, то виділяються три основні формули: призначення пожиттєво, призначення на тривалий невідновлювальний мандат та проміжкова формула. Перший варіант – це американська формула. Ця практика є надійною гарантією незалежності суддів у тій мірі, у якій вони будуть продовжувати виконувати свої функції після відходу політичної влади, яка їх призначила. Проте є й недоліки у цій практиці. Може статися так, що, оскільки

суддя десятиліттями засідав у суді, неможна виключати, що останній більше не повністю відповідає еволюції права та моралі.

Найпоширеніша формула у світі (наприклад, Франція, Німеччина, Італія тощо) – це призначення судді на тривалий скрок повноважень. Важливим елементом тут є невідновлювальний характер цього строку повноважень. Справді, ця особливість може дозволяти судді вільно здійснювати свою професійну діяльність, оскільки на нього не здійснюється тиску відносно того, чи буде він призначений повторно чи ні з боку органу, що призначає. І останнє, проміжкове призначення, полягає у прийнятті рішення про те, що суддя залишається членом конституційного суду до тих пір, поки він не досягне віку, що відповідає виходу на пенсію (Бельгія, Австрія) [236], [22, С. 120–121].

Вчена Констанц Грєве підкреслює, що термін повноважень, який у Франції триває дев'ять років із частковим трирічним оновленням, у Австрії чи Бельгії він становить до 70 років (пенсійний вік). Чим молодший суддя призначається, тим довше буде термін його перебування на посаді. На практиці таке призначення відбувається з 35 років за виконання певних професійних умов. Проте авторка вважає, що незважаючи на те, що необмежений термін повноважень дає дорогоцінну гарантію незалежності, але ціна, яку доведеться сплатити, все одно здається високою [150, Р. 196]. До речі, у ФРН тривалість мандату судді Конституційного суду становить дванадцять років з віковим обмеженням 68 років.

На думку Ксав'єра Магнона, період тривалості строку повноважень у дев'ять років є достатньо тривалим, щоб гарантувати автономію судді, зокрама по відношенню до органу політичного призначення. Крім того, первісна зміна тривалості повноважень членів Конституційної ради, трьох членів було призначено на три роки, інших трьох – на шість років, а останніх трьох – на дев'ять років, дає змогу «поглинати» зміни більшості, і гарантує певну незалежність установи в цілому. Зміцнюючи незалежність судді у цьому аспекті, органічний

закон забороняє, з одного боку, будь-яке призначення на державну посаду, а з іншого боку, державний службовець, який є членом Конституційної ради, може отримати підвищення... «під час виконання своїх функцій». Автор вважає, що незалежність у цьому випадку є досить відносною, оскільки призначення або просування по службі можуть цілком «втрутитися» після мандату. Також, варто зауважити, що мандат є «безвідкличним». Єдиною процедурою, яка дозволяє припинити повноваження судді достроково і поза волею останнього є застосування ст. 10 Закону від 7 листопада 1958 року. Це такі випадки як: якщо суддя займається діяльністю, що є несумісною з його статусом конституційного судді, якщо він не користується своїми особистими та політичними правами, якщо він демонструє стійку фізичну недієздатність. Також Постановою від 13 листопада 1959 року до таких випадків відноситься ще й нехтування своїми статутними обов'язками [383, Р. 4]. У Франції система професійної несумісності, яка застосовується до парламентарів, поширюється також на членів Конституційної ради. Вона закріплена у ст. 142 Органічного закону та наступним Виборчим кодексом [22, С. 121–122]. У 2011 році Органічним законом додається нова несумісність: функції захисника прав. Однак лише Законом від 11 жовтня 2013 року режим справді змінився, він доповнився формулою, специфічною для Ради: «Виконання функцій члена Конституційної ради несумісне з виконанням будь-яких повноважень державного службовця та будь-якої іншої професійної або оплачуваної діяльності». Також додано абз. 6, у якому йдеться про те, що функції члена Конституційної ради є несумісними із здійсненням професії адвоката [312].

Вкотре погоджуємось з французькою вченою К. Грєве щодо потреби у реформі щодо процедури призначення суддів та їх голови. Якщо б призначення суддів було б більш прозорим, то було б менше натяків на взаємодію між Президентом Ради та Президентом Республіки, якби останній більше його не призначав. Ця ж авторка вважає, що доцільно було б подумати про стиль

оформлення рішень Конституційної ради або, навіть, запровадження окремих думок суддів. Сьогоднішній курс рішень Ради, безумовно, відповідає французькій правовій традиції, однак фактом залишається те, що рішення такої важливості з часом потребуватимуть більшої мотивованості, щоб консолідувати та підвищити легітимність конституційного судді та не наражати його на необгрунтовану критику [150, Р. 195].

У контексті незалежності суддів Конституційної ради Франції необхідно звернути увагу на ще один нюанс, про який зазначив у своєму дослідженні Жан Ріверо – умова, яка пояснює незалежність суддів, а саме вік членів Ради. Автор вважає, що «старих джентльменів не чекає довге майбутнє», отже, члени Конституційної ради не є амбітними. Вважаючи, що спокій пов'язаний з відсутністю амбіцій, Ж. Ріверо підкреслює, що це пов'язано саме з віком суддів. Звісно, що у Франції не повинно бути так, щоб усі члени Ради були старше вісімдесяти років, це було б надмірно. Проте сьогодні Конституційна рада складається з чоловіків віком від сімдесяти до сімдесяти восьми років і це є мудрим рішенням, адже вони звільнені від кар'єрних турбот, тому є незалежними [277, Р. 523]. Ця позиція є досить логічною, адже, навіть з точки зору психології, людина, котра досягла певного рівня кар'єрного та матеріального росту й справді готова працювати в задоволення та задовольняти свої духовні потреби. Якщо враховувати шкалу потреб Маслоу, то й справді люди за сімдесят потребують саме духовного розвитку, а не якихось особистих чи професійних досягнень [22, С. 122–123].

Останньою у даному дослідженні можна вказати на таку гарантію незалежності як фінансова незалежність. Слід зазначити, що вперше класична судова система була заснована Конституцією США у 1787 році. Серед гарантій незалежності Верховного Суду, крім пожиттєвого строку повноважень, вказувалося на отримання «винагороди, що не повинна зменшуватися протягом цілого часу їх урядування» [374], [7, С. 7]. Члени Конституційної ради, окрім

того, мають певну фінансову незалежність – вони отримують найвищу заробітну плату на рівні державної служби, пише у своєму дослідженні Р. Спіноза [359, Р. 551]. Також у розділі VI Постанови від 7 листопада 1958 року про органічний закон про Конституційну раду зазначено, що «Президент і члени Конституційної ради відповідно отримують надбавку, що прирівнюється до заробітної плати, що відноситься до двох вищих категорій державних посад, класифікованих поза шкалою» [341], [22, С. 123–124]. Подібний підхід простежується і в Україні. Конституційний Суд України у рішенні від 11 жовтня 2005 року підкреслив, що належне матеріальне та соціальне забезпечення є невід’ємною складовою гарантій незалежності суддів [79], адже фінансова стабільність виключає можливість впливу на них шляхом економічного тиску. У той же час, у французькій доктрині увагу приділяють не стільки умовам діяльності Ради, скільки її результатам.

У цьому ключі вчений Жан Ріверо відзначає, що елементом так званої «мудрості» Конституційної ради є безперервність її юриспруденції. Зараз, особливо з 1971 року, можна констатувати про справжню конституційну юриспруденцію, і вона є постійною. Останні рішення базуються на попередніх рішеннях. Це не зовсім принцип авторитету прецеденту, який ми маємо в англійському праві, але існує дуже велике занепокоєння щодо наступності, що частково пояснює те, що зараз, перед ухваленням законодавчого тексту, члени уряду, які готують законопроект, ознайомлюються із збірками конституційного прецедентного права та заздалегідь перевіряють, чи проєкт який розроблений, ризикує цензурою з боку Ради, чи ні [277, Р. 525]. Попри попередньо висловлену позицію, Конституційна рада є незалежним органом, оскільки її рішення є обов’язковими для органів державної влади, у тому числі для Президента Республіки, а також для усіх адміністративних і юрисдикційних органів. Цієї думки дотримується й вчений П. Гардєн [352]. Рішення Конституційної ради оскарженню не підлягають (ст. 62 Конституції 1958 року) [22, С. 124].

Важливим проявом незалежності суддів є можливість вільно висловлювати власну позицію у випадку незгоди з рішенням більшості. Інститут окремих думок суддів не лише підкреслює їх автономію, а й сприяє прозорості діяльності органу конституційної юрисдикції. Попри наведене, у Французькій Республіці не прийнято висловлювати суддям свої окремі позиції у випадку незгоди з винесеним більшістю суддів рішенням. Очевидно, що окремі думки могли б зробити судовий процес більш відкритим.

Нагадаємо, що в Україні Законом «Про Конституційний Суд України» у статті 93 передбачено окремі думки суддів. Тож, суддя, який підписав рішення, висновок, ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження, може викласти окрему думку в строки, встановлені Регламентом. У частині 2 цієї ж статті вказано, що суддя викладає окрему думку в письмовій формі, що додається до відповідного акта Суду та без зwołікання оприлюднюється на офіційному веб-сайті Суду [47]. Така ж сама можливість скласти окрему думку передбачена й Європейською конвенцією з прав людини 1950 року у ч. 2 ст. 45 [392].

У Конституційній раді панує думка, що так звані окремі думки, підписані одним чи двома суддями, «руйнують» юридичну силу доводів, критикують винесене рішення. Переважання такого рішення позбавило б рішення його характеру очевидної необхідності і послабило б його авторитет. Тобто публікація окремих думок призведе до втрати моральної сили рішення [288], [22, С. 125].

Тож, чи матимуть колись у Франції місце окремі думки суддів? Домінік Руссо, професор публічного права Паризького університету, 9 січня 2023 року виступив на відкритті Касаційного суду з серйозними міркуваннями про те, що можливо потрібно ввести «інтегровану окрему думку». Крім того, комісія під головуванням Андре Потоцького фактично закликала «відкрити можливість включення меншості до обґрунтування рішення в анонімній формі і з дозволу більшості» [234].

Відповідна пропозиція щодо конституційного закону про нагляд за призначенням членів Конституційної ради та про публікацію окремих думок № 1309, була подана паном Стефаном Пеу 1 червня 2023 року та передана до Комісії з конституційних законів, законодавству та загальному управлінню Республіки [229]. Проте станом на зараз так звана «доктрина Веделя», суть якої полягає у негативному відношенні до окремих думок суддів, зокрема, й Конституційної ради, здається непохитною. Цей самий Дін Ведель вважає, що французька судова традиція не рухається у напрямку пропаганди «інакшомислення». Натомість визнання такого «інакшомислення» буде мати руйнівні наслідки [244, Р. 270].

Тож, попри значні переваги феномену «окремої думки» (наполегливо вважаємо, що це сприяє кращому розумінню рішення суду, крім того, окремі думки роблять зміни у судовій практиці більш передбаченими, а самі рішення добре аргументованими), Франція досі не відступила від своєї традиції, вважаючи окремі думки саме тим, внаслідок чого рішення стає менш серйозним та підриває авторитет суддів [22, С. 125–126].

Отже, інституційна та процесуальна незалежність Конституційної ради забезпечується через систему гарантій – порядок формування, тривалість повноважень, матеріальне забезпечення тощо. Разом із тим французька модель має і певні суперечливі риси, що залишають простір для подальших наукових дискусій щодо оптимального забезпечення незалежності конституційної юрисдикції.

Висновки до Розділу III.

1. Процес заснування П'ятої Республіки у Франції був тривалим, перші проєкти були розроблені починаючи з 1946 року, але сам Конституційний закон від 3 червня 1958 року, в основі якого лежали ідеї Шарля де Голля та Мішеля Дебре, стали підґрунтям для розробки Конституції 1958 року. Сам Основний Закон був прийнятий 4 жовтня 1958 року, закріпивши основні положення щодо зміцнення виконавчої влади, раціоналізації парламенту (процедури, що обмежують та регулюють повноваження парламенту), у тому числі створення Конституційної ради як органу конституційної юрисдикції. Конституція 1958 року була затверджена всенародним референдумом, що сприяло високому рівню легітимації, на відміну від попередніх.

2. У правовому полі Французької Республіки окреме місце займає Конституційна рада, що є органом конституційної юрисдикції. Конституційна рада у момент її створення здійснювала такі повноваження як, по-перше, здійснення контролю за проведенням президентських виборів, виборів депутатів і сенаторів та проведенням референдумів, по-друге, перевіряла відповідність Конституції текстів, прийнятих парламентом. Водночас лише закони є предметом такої перевірки, інші нормативно-правові акти не підлягають оцінці Конституційною радою, що, на думку французьких вчених, дозволяє вважати її «регуляторним органом», тобто інституцією, створеною для нагляду за парламентом.

3. Еволюція Конституційної ради відбулася у напрямку посилення її ролі як «охоронця прав людини» з одночасною трансформацією у реальний орган конституційної юрисдикції. Цьому сприяли ряд доленосних рішень, зокрема, рішення про асоціації від 1971 року та про посилення опозиції 1974 року. Найбільшим надбанням конституційного судочинства у Франції стало пріоритетне питання конституційності (QPC).

4. У Французькій Республіці Конституція розуміється не вузько, адже крім самого конституційного тексту таку ж юридичну силу мають і ряд інших джерел права, які у сукупності складають «блок конституційності», який сформувався завдяки судовій практиці Конституційної ради Франції. Для України широке розуміння Конституції та усвідомлення нормативної ролі її преамбули було б доцільним. Крім того, варто надати юридичної сили конституції ряду інших установчих документів Української держави, до прикладу, Акту проголошення незалежності України 1991 року, включно з основоположними принципами права, що визнаються органом конституційної юрисдикції та беруться до уваги при здійсненні контролю за конституційністю.

5. Факт появи пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці, з одного боку, реалізував механізм перевірки законодавчих положень на конституційність після набуття ними чинності (наступний контроль), а з іншого боку, надав двом судовим органам – Державній раді та Касаційному суду, повноваження здійснювати оцінку на предмет доцільності передачі до Конституційної ради QPC. Вказане призвело до запровадження апостеріорного контролю за конституційністю законів у Франції з одночасним перетворенням адміністративних судів та судів загальної юрисдикції на «конституційні суди загального права». Так, звичайний суд першої інстанції або Державна рада чи Касаційний суд фактично виступають майже судами конституційного правосуддя, а їх роль як верховних судів значно зросла після проведення конституційної реформи 2008 року.

6. Враховуючи еволюціонування принципу незалежності суддів під впливом судової практики ЄСПЛ, в останні десятиліття спостерігається розширення змісту цього принципу у Французькій Республіці. Вагомими аспектами незалежності суддів стали порядок їх обрання/призначення на посаду, строк повноважень, заборона будь-якого впливу на суддів, гарантування їх фінансової незалежності та ряд інших гарантій.

7. У Франції реформування потребує процедура призначення суддів та голови суду, оскільки необхідно забезпечити більшу прозорість у призначенні членів Конституційної ради. Крім того, присутність у Раді членів *ex officio* (колишніх президентів) дискредитує орган конституційної юрисдикції. Більше того, у всіх державах, які сповідують принцип верховенства права, законодавство вимагає принаймні юридичної освіти, або здійснення легальної професійної діяльності чи членства у вищих юрисдикціях, а у Франції відсутні подібні вимоги до кандидатів на посаду члена Конституційної ради.

8. Французькій Республіці варто відійти від попередньої своєї традиції, а саме слід запровадити феномен окремих думок суддів, що сприяло б прозорості судового процесу та глибшому розумінню позицій суддів.

РОЗДІЛ IV.

КОНСТИТУЦІЙНА РАДА ЯК ГАРАНТ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

4.1. Захист фундаментальних конституційних принципів

Захист фундаментальних конституційних принципів є центральною функцією конституційних судів. Належна й ефективна процедура забезпечує відповідне застосування конституції, а, отже, сприяє їх охороні. Роль правових принципів полягає у двох взаємопов'язаних процесах – лімітації (обмеженні) органів державної влади, а також поваги до конституції з боку тих самих владних органів. Доцільно проаналізувати поняття фундаментальних правових принципів як в українській, так і у французькій юриспруденції з метою дізнатися сутність, механізм їх дії та власне виявити можливі відмінності у розумінні правових принципів.

Український вчений А. М. Колодій у своєму дослідженні звертається до терміну «принцип», вказуючи, що він походить від латинського слова «*principium*», яке означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [53, С. 42]. У цій самій праці він формулює поняття принципів права, пояснюючи, що це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [53, С. 43].

Професор Зайчук О. В. вважає, що принципи права — це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права. Отже, правові принципи

пронизують правову матерію, і у першу чергу, правові ідеї. Принципи — це перш за все ідеї. Елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, що властивий ідеї, досить чітко простежується і в принципах права. Потім принципи перетворюються у норми, втілюються у них. Закон можна вважати правовим настільки, наскільки він уособлює демократичні правові принципи. І насамкінець, принципи пронизують процес реалізації права. Принципи права концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього [44, С. 23–24].

Принципи права є системою вимог, що відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють певну ієрархічну єдність, забезпечуючи системність правового регулювання, вважає українська вчена О. Уварова. Кожна з вимог, що ставить зміст певного принципу права, також може набувати характер принципу, але нижчого рівня. Таким чином, уся система принципів права представляє собою певне розгортання принципу справедливості через виведення з його змісту системи вимог, яким має відповідати практика суспільних відносин, і вимог, що висуваються до самого механізму правового регулювання. У той самий час розкриття принципів права як системи вимог не повинно призводити до того, щоб принцип сприймався як вичерпний перелік таких вимог, оскільки це значно обмежить зміст принципу, можливість реалізації цінностей, які відображає принцип. Визначальну роль у розкритті змісту принципів права мають відігравати судові органи. У сучасних умовах роль принципів права у праворегулюванні в країнах різних правових сімей все більше посилюється. Захист прав людини, повага людської гідності, дотримання Конституції та верховенство права мають стати спільними цінностями, на яких засноване правове регулювання [98, С. 82], [22, С. 130–131].

Питання про безпосереднє застосування принципів права тісно пов'язане з темою добудови (розвитку) права під час його реалізації, вважає С. П. Погребняк [73, С. 124]. За допомогою принципів права суди можуть роз'яснити оціночні

поняття, застосування сенсу принципів права сприяють подоланню прогалин у законодавстві тощо [73, С. 127–128]. Власне основоположні принципи права, вважає автор, є вимогами, що діють в усіх галузях та інститутах права. Це дозволяє нам зробити логічне припущення, що такі вимоги мають діяти і щодо певних конкретних відносин. Тому для регулювання відносин, що не є подібними до інших, ми прагнемо виробити конкретне правило, яке б максимально узгоджувалося з принципами [73, С. 130–131]. Крім того, застосування основоположних принципів права є засобом, який вкрай рідко безпосередньо використовується при здійсненні правосуддя. Іншими словами, цей засіб розрахований на його застосування в екстраординарних випадках. Саме загальні принципи мають допомогти в тому випадку, коли законодавча влада не запропонувала суду жодного придатного правила. [73, С. 131].

Вітчизняний вчений А. С. Даніелян аналізує різні підходи до визначення поняття принципів права. Зокрема, з точки зору природного права принципи права – це вихідні ідеї керівного характеру, які встановлюють порядок регламентації суспільних відносин, виходячи із об'єктивних реалій суспільного розвитку на конкретному етапі історичного розвитку. Інший підхід, зазначає автор, позитивістський – відповідно, принципи права – це вихідні положення або ж ідеї, що мають своїм призначенням забезпечити нормативну регламентацію певного виду суспільної активності та, які були закріплені в рамках положень діючого законодавства [40, С. 182].

Безперечно, крім проаналізованих понять українських вчених, необхідно зазначити, що принципи права розглядаються у різних аспектах: як загальнотеоретичні засади функціонування правової системи: (О. Петришин) [97], як фундаментальні конституційні положення (М. Козюбра) [51], як аксіологічна основа верховенства права (П. Рабінович [75], С. Головатий) [39] тощо.

Вчений М. Савчин визначає правові принципи як певні універсалії, які забезпечуються засобами правового захисту згідно з конституцією та визначають стандарти та вимоги до законодавства, публічної адміністрації та правосуддя [92, С. 127]. Натомість, М. Менджул вважає, що принцип – це стандарт, якого слід дотримуватись настільки, наскільки він виражає справедливість, правильність чи будь-який інший моральний вимір, що сприяє його легітимації [63, С. 18]. Відомий вітчизняний теоретик права М. Козюбра під принципами права розуміє відправні ідеї, що визначають природу права, його соціальне призначення, найбільш важливі юридичні вимоги, творцями й адресатами яких є люди (суб'єкти права) [43, С. 69].

У вітчизняній науці принципи права розглядаються як складна категорія, від їх розуміння як універсальних засад правової системи до їх ролі у забезпеченні правопорядку та захисту прав людини. Водночас обмеження лише національним підходом може звузити обсяг дослідження. Саме тому важливо зіставити ці напрацювання з французькою доктриною.

У Франції поняття загальних принципів права було закріплене Державною радою (Conseil d'État) у 1945 році. Відомим став прецедент Aramu від 26 жовтня 1945 року, де Рада сформулювала, що такі принципи можуть застосовуватися навіть за відсутності відповідних текстів закону. Це було нововведенням, адже до того рішення Держради спиралися лише на тексти чи на правила відомого походження [267, Р. 163]. Відомий теоретик права Ж.-Л. Бержель називає такі особливості загальних принципів права, серед яких виокремимо таке: принципи права не впливають безпосередньо з текстів законів, а виводяться судами з духу законодавства й судової практики, що надає їм самостійний характер [267, Р.165], а також із суспільних цінностей, що надає їм загального, постійного й надпозитивного характеру [267, С. 167].

Французька правова наука приділяє особливу увагу принципам права як елементу, що поєднує позитивне право з ціннісними основами суспільства.

Принципи розглядаються не лише як технічний інструмент тлумачення норм, але й як джерело нормативності, здатне впливати на розвиток усього правопорядку. У цьому сенсі французька доктрина формує багатовимірне бачення принципів. Слід вказати, що французький словник «*Topictionnaire*» містить таке поняття загальних принципів права: це неписані норми загального застосування, які не сформульовані в жодному тексті, але які суддя вважає обов'язковими для адміністрації та держави, а порушення яких вважається порушенням норми закон. Додається важливий момент – вони повинні відповідати трьом критеріям: 1) вони застосовуються навіть за відсутності тексту; 2) вони вирішені судовою практикою; 3) вони «відкриваються» суддею з правового стану та суспільства в даний момент як такі, що лежать в основі існуючого правового стану [287]. Уже згаданий нами французький теоретик Ж.-Л. Бержель пропонує таке визначення загальних принципів права: це положення (правила) об'єктивного права (а не природного чи ідеального права), які можуть виражатися, а можуть і не виражатися в текстах, але (обов'язково) застосовуються у судовій практиці й мають достатньо загальний характер [267, Р. 168].

Поняття «принцип» – це не лише технічне поняття, це правовий ідеал, який визначає організацію та дії держави, вважає французький вчений Еммануель Деко, який дав таке визначення у передмові до праці Мулуда Бумгара [334, Р. 6]. Професор державного права Лотарингського університету розглядає загальні принципи права через призму адміністративного права та зазначає, що загальні принципи права слід відрізняти від основоположних принципів права, визнаних законами Республіки: «загальні принципи права є нормами, які відкриває адміністративний суддя і рідше судді судового порядку. Іноді освячені законодавцем, вони відрізняються як від «основоположних принципів, визнаних законами Республіки», які мають конституційну цінність, так і від «фундаментальних принципів», згаданих у ст. 34 Конституції, для визначення яких законодавець має виключно компетентний [351]. Себто у Французькій

Республіці крім загальних конституційних принципів існує поняття «фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки» (далі – основоположні принципи), які займають свою окрему нішу у правовому полі.

У Франції нині визнається, що існує щонайменше дві категорії загальних принципів права:

1. Фундаментальні принципи – ті, що мають конституційне значення і є обов’язковими навіть для законодавця.

2. Інші загальні принципи – обов’язкові лише для виконавчої влади й не поширюються на сам законодавчий рівень. Разом із тим робиться висновок: хоч будь-який фундаментальний принцип завжди є загальним, але не кожний загальний принцип може вважатися фундаментальним [267, Р. 174-175].

У першу чергу, слід розпочати із загальних конституційних принципів, які містяться у Конституції Французької Республіки від 1958 року. У своїй ст. 1 конституційний текст вказує, що Франція є «неподільною, світською, демократичною та соціальною Республікою». Ці формулювання відображають чотири основоположні принципи, які набули подальшого розвитку у практиці Конституційної ради. Остання неодноразово тлумачила зазначені принципи, формуючи сталі доктринальні позиції щодо їхнього змісту і меж реалізації. Найповніше така практика розвинулась у контексті принципу світськості.

Принцип світськості (секуляризму) полягає насамперед у повазі до свободи совісті та свободи віросповідання і, за умови, що їх прояв не порушує громадський порядок, встановлений законом, людина спокійно може публічно висловлювати свої думки та вірування. Крім того, з відокремленням церкви від держави зобов’язання нейтралітету покладено на державні органи [22, С. 133–134].

Конституційна рада у 2013 році розглянула пріоритетне питання конституційності, що стосується роз’яснень з питання сутності принципу світськості. На думку асоціації-заявника, передбачаючи, що заробітна плата

пасторів консисторіальних церков буде забезпечена, ці положення нехтують конституційним принципом секуляризму; що він стверджує, що правило несубсидування релігій і принцип невизнання релігій, які впливають із принципу секуляризму, забороняють державним органам влади фінансувати сповідування релігії та надавати статус або державну підтримку конкретним релігіям (п. 2 рішення). Положення вищезгаданого закону від 9 грудня 1905 року і, зокрема, положення першого речення його ст. 2, яка говорить: «Республіка не визнає, не використовує і не субсидує жодну релігію», а також ті його статті 44, згідно з якими: «Усі положення, що стосуються громадських організацій, є і залишаються скасованими релігіями, раніше визнаними державою, а також будь-які положення, що суперечать цьому закону і, зокрема, закону 18 Germinal Року Х»; що, таким чином, у цих департаментах оскаржувані положення, що стосуються поводження з пасторами консисторіальних церков, залишаються в силі (п. 4 рішення). Згідно зі ст. 10 Декларації прав людини і громадянина 1789 року: «Ніхто не повинен зазнавати переслідувань за свої переконання, навіть релігійні, за умови, що їх прояв не порушує громадського порядку, встановленого закону»; що згідно з першими трьома реченнями першого абзацу статті 1 Конституції: «Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною республікою. Він забезпечує рівність перед законом для всіх громадян без різниці походження, раси чи релігії. Вона поважає всі переконання»; що принцип секуляризму належить до прав і свобод, які гарантує Конституція; що це призводить до нейтралітету держави; що це також призводить до того, що Республіка не визнає жодної релігії; що принцип секуляризму передбачає, зокрема, повагу до всіх переконань, рівність усіх громадян перед законом без різниці релігії та що Республіка гарантує вільне сповідування релігії; що це означає, що воно не пропагує жодної релігії (п. 5 рішення). Враховуючи, однак, що це впливає як з підготовчої роботи над проєктом Конституції від 27 жовтня 1946 року, яка стосується її статті 1, так і з

роботи проєкту Конституції від 4 жовтня 1958 року, яка включала те саме положення, що, проголошуючи, що Франція є «республікою»...світським», автори Конституції не ставили собі за мету поставити під сумнів конкретні законодавчі чи нормативні положення, що застосовуються в кількох частинах території Республіки після набрання чинності Конституцією та стосуються організації певних релігій і, зокрема, винагорода служителів релігії (п. 6 рішення). З усього вищевикладеного випливає, що скарга, заснована на тому факті, що стаття VII органічних статей протестантських релігій закону 18 Germinal року X щодо організації релігій суперечила б принципу секуляризму необхідно викинути; вважаючи, що оскаржувані положення не суперечать будь-яким іншим правам чи свободам, гарантованим Конституцією; що, отже, вони повинні бути оголошені такими, що відповідають Конституції (п. 7 і 8 рішення) [203], [22, С. 134–135].

З вищевказаного рішення Ради можна вивести три важливі тези, що розгортають принцип секуляризму у Французькій Республіці:

1) «принцип світськості належить до прав людини та свобод, які гарантує Конституція». Тому на нього можна посилається в контексті пріоритетного питання конституційності;

2) як організаційний принцип Республіки, секуляризм передбачає «нейтралітет держави», а також принцип, згідно з яким «Республіка не визнає (...) і не віддає данини жодній релігії»;

3) «принцип секуляризму вимагає, зокрема, поваги до всіх переконань, рівності усіх громадян перед законом незалежно від релігії та того, що Республіка гарантує вільне сповідання релігії».

Поняття «демократичної республіки» показує, що республіка та демократія – два взаємодоповнюючі поняття. Республіка заснована на участі та представництві громадян. Виборче право є загальним, вільним і рівним. Закон є вираженням загальної волі, якій повинні сприяти усі громадяни безпосередньо

або через своїх представників. Громадяни є рівними незалежно від походження чи інших анкетних даних. Жодна частина народу чи будь-яка особа не може претендувати на здійснення суверенітету [22, С. 135–136].

Республіка проголошує та гарантує публічні свободи, зазначені в Преамбулі: особисті, політичні, що проголошені у Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року (рівність перед законом, свобода совісті, свобода вираження поглядів, право голосу, безпека, свобода пересування, право власності тощо), соціальні, економічні та культурні права, що впливають з основних соціальних законів Третьої Республіки (свобода зборів, асоціацій, свобода преси тощо), що були довершені у 1946 році (рівність чоловіків та жінок, соціальний захист тощо), права третього покоління разом з Екологічною хартією.

Принцип соціальної держави полягає у тому, що Республіка додає до демократичних принципів соціальний зміст. Особисті та політичні права, гарантовані державою, поширюються на соціальному рівні правами, визнаними за кожною людиною. У Преамбулі 1946 року викладено «особливо необхідні для нашого часу принципи», які знайдуть відображення в основних законах, прийнятих у сфері трудового права та соціального захисту.

Соціальна Республіка опирається на два важливі поняття:

1) «братерство», яке має на меті зв'язок, що об'єднує членів тіла нації, сформованого спільнотою вільних і рівних громадян без різниці походження, раси, релігії, об'єднаних спільним ідеалом свободи, рівності та братерства;

2) солідарність, яка закріплена як обов'язок нації: у Преамбулі 1946 року сказано: нація забезпечує людині та сім'ї умови, необхідні для їх розвитку. Таким чином, національна солідарність доповнює, за необхідності, дефіцит (недостатність) сімейної солідарності. Вона стає активною для більшої рівності для усіх членів спільноти. Усі положення соціальної Республіки пов'язані з принципом рівності: права належать «кожному». А рівність пов'язана з загальністю прав і обов'язків [357, Р. 5], [22, С. 136–137].

У французькій доктрині прийнято вважати, що свобода демократії не гарантована, якщо її економічна система не забезпечує робочих місць і не забезпечує виробництво та розподіл товарів, здатних підтримувати прийнятний рівень життя. Він вважає, що Конституційна рада повинна бути охоронцем суспільної Конституції П'ятої Республіки. Постійне розширення його прерогатив, зокрема запровадження у 2008 році пріоритетного питання конституційності (QPC), мало призвести до того, що він стане справжньою юрисдикцією, що складається з більшості – як це має місце в усіх основних поважних демократіях із поділом повноваження – компетентні юристи з великим досвідом неупередженого тлумачення закону. Але ми спостерігаємо зворотну еволюцію. Жоден видатний юрист більше не засідає в ньому, і більшість його нинішніх членів брали участь у своїх попередніх функціях у розробці законів, конституційність яких вони мають оцінювати. Процедура QPC дає їм можливість динамічно використовувати законодавчі положення, безпосередньо натхненні принципом солідарності, щоб забезпечити переважання вільної конкуренції. Таким чином, задовольняючи вимоги страховиків, він одним махом пера викреслив статтю L. 912-1 Кодексу соціального страхування, дозволивши їм інвестувати в дуже прибутковий ринок додаткового медичного страхування, не турбуючись про «високий ступінь солідарності» між компаніями в одній галузі діяльності, яку законодавець, черпаючи натхнення з європейської юриспруденції, мав намір заохочувати. Рада використала ту саму аргументацію, щоб засудити Закон, що стосується соціальної та солідарної економіки.

Другий фактор корозії Соціальної Республіки – європейський. Це примат європейського права над конституційним правом держав-членів. Відповідно до позицій Суду Європейського Союзу (СЄС) або Європейської комісії, цей примат є абсолютним, і національний суддя завжди повинен залишати без застосування національну конституційну норму, яку він вважає такою, що суперечить європейському праву. У Німеччині ця вимога була оскаржена

Bundesverfassungsgericht, згідно з яким «якщо в контексті розвитку європейської інтеграції виникне диспропорція між характером і обсягом прав суверенітету, які здійснюються, з одного боку, і ступенем демократичної легітимності, з іншого боку, Федеративна Республіка Німеччина через її інтеграційну відповідальність повинна діяти з метою зміни такої ситуації та, як крайній засіб, відмовитися від подальшої участі в Європейському Союзі». Роль охоронця демократії, яку таким чином визнав німецький конституційний суддя, стосується соціал-демократії, оскільки, за його словами, «Основний закон не лише захищає соціальні функції німецької держави від посягань наднаціональних інституцій, але він також хоче пов'язати європейські публічної влади до соціальної відповідальності, коли вона виконує функції, які їй були передані».

Конституційна рада Франції ніколи не демонструвала такої зухвалості і задоволена тим, що підпорядкувала примат європейського права повазі до «конституційної ідентичності» Франції. «Соціальна республіка», безперечно, є частиною цієї «ідентичності», але лише її жорстке ядро могло уникнути сумніву щодо економічних і соціальних прав з боку СЕС [22, С. 137–138].

Третій чинник роз'їдання нашої суспільної конституції — міжнародний. Це гонка до дна в соціальному та фінансовому плані, у яку стирання комерційних і фінансових кордонів залучило всі країни світу. Але самій цій гонці сприяла амбівалентність післявоєнної соціальної держави. У французькій традиції соціального республіканізму, як і в американській громадянській традиції, політична демократія невіддільна від економічної демократії. Дійсно вважається, що демократія передбачає, що громадяни користуються автономією в роботі та завдяки роботі. Автономія в роботі передбачає мінімум свободи та відповідальності в її виконанні, а автономія в роботі передбачає достатній дохід для гідного існування. Перше стосується організації виробництва, а друге — розподілу його плодів [114, Р, 219–220].

Останні зміни до Конституції запровадили нові принципи:

- 1) конституційний перегляд 28 березня 2003 року встановив принцип децентралізованої організації Республіки;
- 2) 1 березня 2005 року проголошено прихильність французького народу «правам і обов'язкам, визначеним у Екологічній хартії», включаючи, зокрема, сталий розвиток і принцип безпеки;
- 3) Конституційний закон від 23 липня 2008 року доповнив положення на користь рівного доступу жінок і чоловіків до виборчих мандатів і виборних функцій, а також до професійних і соціальних обов'язків (стаття 1 Конституції) [356], [22, С. 138–139].

Серед фундаментальних конституційних принципів, що містяться у текстах Конституцій більшості демократичних держав, у Франції, окрім принципів демократії, правової, соціальної держави тощо, діє принцип братерства. Це унікальний принцип, про який згадується ще з часів революції 1789 року, властивий ідентичності правової системи Французької Республіки і стане об'єктом цього дослідження. Так, поряд із з принципами рівності та свободи у статті 2 Конституції Франції від 1958 року міститься принцип братерства. Це так званий трилогічний девіз, кожна із складових якого взаємодоповнює одна одну.

Слід розпочати з того, що цей принцип впливає із принципу соціальної держави. У одному з французьких досліджень йдеться про те, що соціальна Республіка опирається на два важливі поняття:

- 1) «братерство», яке полягає у зв'язку, що об'єднує членів тіла нації, сформованого спільнотою вільних і рівних громадян без різниці походження, раси, релігії, об'єднаних спільним ідеалом свободи, рівності та братерства;
- 2) солідарність, яка закріплена як обов'язок нації: у Преамбулі 1946 року сказано: нація забезпечує людині та сім'ї умови, необхідні для їх розвитку. Таким чином, національна солідарність доповнює, за необхідності, дефіцит (недостатність) сімейної солідарності. Вона стає активною для більшої рівності для усіх членів спільноти. Усі положення соціальної Республіки пов'язані з

принципом рівності: права належать «кожному». У свою чергу, рівність пов'язана з універсальністю прав і обов'язків [357, Р. 6].

Сутність принципу братерства, з одного боку, полягає у тому, що братерство може існувати лише між вільними та рівними людьми, з іншого боку, свобода та рівність не можуть існувати в суспільстві, де братерство ігнорується. Тобто республіканський девіз є складовою суверенітету, тобто елементом, специфічним для національної нормативної системи, умовою легітимності влади; це ідеал, який французи приписують конституційним повноваженням; різновид вищої конституційності, не кажучи вже про надконституційність [4, С. 20–21].

Проте більшість французьких конституціоналістів не розуміють факт введення братерства у стандарти ідентичності Французької Республіки. Йдеться передусім про політичне братерство, що ґрунтується на належності до однієї спільноти або до групи й обов'язково базується на засадах свободи та рівності. Відтоді братерство стало політичним принципом і цементацією нації. Саме з цією метою Конституція 1791 року у своєму першому розділі – «Основні положення, гарантовані Конституцією» – передбачала, що «національні свята встановлюються для збереження пам'яті про Французьку революцію, для підтримки братерства громадян і приєднання їх до Конституції, Батьківщини та законів» [151]. Відтак республіканські свята, зокрема 14 липня, є продовженням цієї ідеї, так само як і визначні моменти республіканського братерства та великі колективні вибухи, чи то страйки 1936 року, чи події травня 1968 року. З іншого боку, інститут Батьківщини, привілейованого місця свободи та рівності, як концептуальна основа братерства дозволяв революціонерам розуміти її дуже широко; братерство мало об'єднати всіх тих, французів, а також іноземців, які боролися за прихід свободи та рівності [154].

У рішенні від 6 липня 2018 року, розглядаючи пріоритетне питання конституційності щодо злочину, пов'язаного з пособництвом незаконного виїзду, пересуванню чи перебуванню іноземця, Конституційна рада закріпила «принцип

братерства», надавши йому конституційну цінність. Французький вчений Крістель де Годемон називає три чіткі текстові основи, на які Конституційна рада опиралася, щоб визнати принцип братерства:

1. Преамбула Конституції: «Французький народ урочисто проголошує свою відданість правам людини та принципам національного суверенітету, як вони були визначені Декларацією 1789 року, підтвердженою та доповненою преамбулою Конституції 1946 року, а також права та обов'язки, визначені в Екологічній хартії 2004 року. «На підставі цих принципів і принципу вільного визначення народів Республіка пропонує заморським територіям, які висловлюють бажання приєднатися до неї, нові інституції, засновані на загальному ідеалі свободи, рівності та братерства і розроблені з метою їхня демократична еволюція»;

2. Параграф 4 статті 2 Конституції: «Девізом Республіки є «Свобода, рівність, братерство»;

3. Пункт 1 статті 72-3 Конституції: «Республіка визнає в межах французького народу населення за кордоном спільний ідеал свободи, рівності та братерства» [142]. У рішенні, про яке йдеться, Конституційна рада виводить наступні позиції. З принципу братерства випливає свобода допомагати іншим з гуманітарною метою, незважаючи на законність свого перебування на національній території. Проте попереднє формулювання не означає, що іноземець має абсолютне право доступу та проживання на цій території. А ціллю, що має конституційну цінність є боротьба з нелегальною міграцією та охорона громадського порядку. Власне необхідно відшукати баланс між принципом братерства та захистом громадського порядку (п. 8–10 рішення) [212], [4, С. 22–23].

Освячення Конституційною радою братерства як принципу, що має конституційну цінність, дозволяє зробити наступний висновок: «з принципу братерства випливає свобода допомагати іншим, у гуманітарних цілях, без

урахування регулярності його перебування на національній території». Однак Рада вказує, що законодавець повинен забезпечити узгодження між принципом братерства (у цьому випадку свободою взаємодопомоги) та захистом громадського порядку, причому останній становить мету з конституційним значенням: «жоден принцип чи правило конституційного значення не гарантує загальні та абсолютні права іноземців на доступ і проживання на національній території. Крім того, мета боротьби з нелегальною імміграцією сприяє охороні громадського порядку, що є метою конституційної цінності» [142], [4, С. 23].

Вартує дослідження принцип поваги до людської гідності, адже у Французькій Республіці, завдяки рішенням Конституційної ради, цей принцип наразі домінує у законі про охорону здоров'я (тексти, що стосуються переривання вагітності та дослідження ембріона), у кримінальному праві (умови ув'язненого тощо), права іноземців, положення, що стосується житла.

Термін «гідність» у Французькій Республіці вживається лише в ст. 6 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка вимагає, щоб усі громадяни мали право на державні посади, посади та посади відповідно до своїх здібностей і без будь-якої іншої відзнаки, окрім чеснот і талантів [22, С. 143].

До речі, на відміну від інших іноземних конституцій, таких як Основний закон Німеччини від 23 травня 1949 р. (ст. 1) або Конституція Іспанії від 27 грудня 1978 р. (ст. 10), гідність людської особистості прямо не закріплена в Конституції 1958 року або текстами, згаданими в його Преамбулі. До поняття людської гідності, то вчений Кожан В. В. навів у своєму дослідженні таке її розуміння: це сукупність таких якостей, як неповторність, моральність, свобода, рівність та самостійність, які визначають цінність людини для суспільства, з одного боку, та самоцінність – з іншого. Відповідно, право на гідність – природна, невід'ємна та невідчужувана можливість визнання цінності кожної людини як біопсихосоціальної істоти з боку інших людей, організацій, держави тощо та можливість усвідомлення людиною своєї цінності [50, С. 8].

У своєму рішенні по біоетиці Конституційна рада вивела з першого речення преамбули до Конституції 1946 року принцип захисту гідності людини від будь-якої форми поневолення та приниження, який має конституційну цінність: «Після перемоги, здобутої вільними народами над режимами, які намагалися поневолити та принизити людську особистість, французький народ знову проголошує, що кожна людина, незалежно від раси, релігії чи переконань, має невід'ємні та священні права». Крім того, з впливає, що захист гідності людської особистості від усіх форм поневолення та приниження є принципом конституційної цінності [180].

Показовим для розуміння принципу гідності є рішення Конституційної ради від 2 червня 2017 року щодо припинення процесів життєдіяльності. Асоціація-заявник вважала, що положення порушують ст. 34 Конституції, принцип гідності людини (з якого випливає право на життя) та ст. 2 Декларації 1789 року, яка гарантує особисту свободу. Ці положення не гарантують поваги до волі пацієнта, який не може висловити свою волю; рішення ухвалюється колегіально, але остаточне слово має лікар (п. 4 рішення). Сутність першочергового питання конституційності стосується слів «і, якщо останній не може висловити свою волю, дотримуючись колегіальної процедури, визначеної регламентом». Судді вважають, що оскаржувані положення надають лікарю, який опікується пацієнтом, котрий не може висловити свою волю, повноваження припинити або не застосовувати лікування, якщо воно видається марним, непропорційним чи таким, що не має іншого ефекту, окрім виключно штучного підтримання життя, у випадку, коли відмова зумовлена надмірною впертістю (п. 9 рішення). У цьому випадку лікар застосовує глибоку і безперервну седацію до смерті в поєднанні з аналгезією. Рада зазначила, що лікар повинен перед ухваленням рішення проконсультуватися з довіреною особою пацієнта або його близькими (п. 10 рішення). Як і у багатьох своїх рішеннях, Конституційна рада підкреслила, що не має права загального оцінювання та прийняття рішень такого

ж характеру, як парламент, відповідно, не має права замінювати оцінку законодавця своєю оцінкою умов, за яких у відсутність відомих бажань пацієнта, лікар може прийняти, у ситуації невиправданої терапевтичної впертості, рішення припинити або продовжити лікування. Коли бажання пацієнта залишаються невизначеними або невідомими, лікар не може покладатися лише на цю обставину, з якої він не може вивести жодних припущень, щоб прийняти рішення про припинення лікування (п. 11 рішення). Рішення лікаря ухвалюється лише після колегіальної процедури, що перевіряє дотримання правових і медичних умов припинення лікування (п. 12 рішення). Резюмуючи, Рада не побачила порушення ст. 34 Конституції 1958 року та вважає, що законодавець забезпечив достатні гарантії для процедури, яку він запровадив, не спричинив неконституційного посягання на принцип захисту гідності людини та особисту свободу [209], [22, С. 144–146].

У судовій практиці Конституційної ради Французької Республіки є кілька рішень, з яких впливає розуміння принципу поваги до гідності людини. Першим із них є рішення від 15 січня 1975 року, яким Рада перевіряла на відповідність Конституції Закон про добровільне переривання вагітності. Позиції Ради полягали тоді у такому: по-перше, положення Закону не порушують принцип свободи (ст. 2 Декларації 1789 року); Закон допускає порушення принципу поваги до усіх людей з самого початку життя лише у ситуаціях необхідності та відповідно до умов та обмежень, ним же передбачених; водночас самі виключення не суперечать ані принципам, які сформульовані у Преамбулі 1946 року (згідно з яким нація гарантує охорону здоров'я дітей), ані фундаментальним принципам, визнаним законами Республіки [167].

Інше рішення, що сприяє більшому розумінню принципу поваги до людської гідності, є рішення Конституційної ради від 27 червня 2001 року, предметом якого є проблема добровільного переривання вагітності. Рада розглянула на відповідність нормам Конституції статті Закону про добровільне

переривання вагітності та контрацепцію, зокрема ст. 2, 4, 5, 8 і 19. Перше питання, яке перевірялося на відповідність Конституції – період (від десяти до дванадцяти тижнів), протягом якого вагітна жінка опиняється через свій стан у важкій ситуації. Заявники вважають, що оскаржувані положення нехтують принципом захисту людської гідності від будь-якої форми приниження через, зокрема, «певний ризик євгенічної практики, спрямованої на відбір ненароджених дітей», який, на думку заявників, є результатом можливості виявлення на цьому етапі росту плоду, «більша кількість аномалій» і «розпізнати стать ненародженої дитини». Рада у п. 7 рішення вказала, що незважаючи на те, що добровільне переривання вагітності є більш делікатною медичною процедурою, коли воно відбувається між десятим і дванадцятим тижнями, його можна практикувати, враховуючи сучасний рівень медичних знань і техніки, у безпечних умовах, таких, що здоров'ю жінки нічого не загрожує; що закон, про який йдеться, містить у цьому відношенні достатні гарантії; що за цих умов скарга, заснована на порушенні одинадцятого абзацу преамбули до Конституції 1946 року, має бути відхилена [186], [22, С. 146–148].

Питання поваги до гідності людини також можемо проаналізувати з рішення Конституційної ради від 18 липня 2023 року, у якому піднялось пріоритетне питання конституційності (QPC) щодо певних положень Кримінально-процесуального кодексу, зокрема, тримання під вартою повинно здійснюватися в умовах, що забезпечують повагу до гідності особи. Асоціація-заявник оскаржила ці положення, зазначивши, що вони дозволяли тримання під вартою в поліції в неприйнятних умовах та не передбачають обов'язку враховувати стан приміщень і матеріальні можливості місць, де має виконуватися цей захід. За її словами, законодавець знехтував власною компетенцією в умовах, що зачіпають принцип захисту гідності людини, і здійснив невиправданий і непропорційний наступ на цей самий принцип.

Посилаючись на позиції з рішення «Біотика», Рада вважає, що судові органи та компетентні органи судової поліції повинні забезпечити, щоб за будь-яких обставин тримання під вартою здійснювалося з повагою до гідності особи. Таким чином, вони повинні забезпечити, щоб приміщення, в яких утримуються люди під вартою, були ефективно обладнані та підтримувалися в умовах, які гарантують дотримання цього принципу. Крім того, компетентні судові органи в межах їх повноважень мають запобігати та припиняти дії, що принижують гідність особи, яка перебуває під вартою, і вимагати відшкодування заподіяної шкоди.

З одного боку, до особи, яка перебуває під вартою, можуть бути застосовані лише суворо необхідні заходи безпеки. Особа, яка перебуває під вартою, має право на огляд лікаря, що ухвалює рішення щодо можливості наступного тримання під вартою та формує відповідні висновки. Крім того, у звіті, складеному працівником судової міліції на застосування ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу, зокрема, згадується тривалість періодів відпочинку, які розділяли її слухання, та години, коли вона могла поїсти. З іншого боку, міра тримання під вартою вирішується працівником судової міліції під контролем судового органу. Проводиться, залежно від справи, під контролем прокурора або слідчого судді. Особа, затримана під вартою, має право надати цьому судді, коли він вирішить питання про можливе продовження строку тримання під вартою, зауваження щодо припинення цього заходу. Нарешті, прокурор повинен перевіряти стан приміщень міліції, коли він вважає за потрібне, але не рідше одного разу на рік [22, С. 148–149].

У цьому рішенні Конституційна рада формулює застереження щодо тлумачення. У ньому зазначено, що у випадку посягання на гідність особи оскаржувані положення вимагають від компетентного магістрату негайно вжити будь-яких заходів, щоб припинити цей посягання, або, якщо жодні заходи не дозволяють цього, розпорядитися про його звільнення. Якщо цього не зробити,

особа, яка утримується під вартою в негідних умовах, може бути притягнута до відповідальності держави з метою отримання компенсації за завдану шкоду. Це застереження щодо тлумачення призводить до доручення судовим органам завдання не лише контролю за умовами поміщення чи тримання під вартою в поліції, але й припинення ситуацій, що суперечать гідності. Таким чином, це рішення покладає тягар на магістратів покласти край негідним умовам позбавлення волі або вжити будь-яких заходів, щоб покласти край цьому порушенню, або видати наказ про звільнення особи [224], [22, С. 149–150].

Незважаючи на відсутність норми, що закріплює принцип поваги до людської гідності, у Конституції 1958 року, у Франції завдяки судовій практиці Конституційної ради вказаний принцип зайняв своє пріоритетне місце. Орган конституційної юрисдикції продовжує надавати йому все більшого наповнення у своїх рішеннях.

Дослідження сутності принципу поваги до людської гідності варто завершити тим, що він є ключовим орієнтиром для створення суспільства, що розвивається, у якому кожна людина отримує визнання та повагу незалежно від своєї позиції чи поглядів. У медичній галузі у широкому сенсі, і особливо у галузі біомедичних досліджень за участю людей, принцип поваги до людської гідності набуває виняткового значення. Він формує суть взаємин між медичним працівником (або дослідником) та пацієнтом (або учасником дослідження), зберігаючи всі вищезазначені характеристики. Слід зазначити, що дотримання цього принципу не лише рекомендується, а й є абсолютно обов'язковим: без нього неможливо проводити етичноприйнятні біомедичні дослідження, а також створювати ефективну систему охорони здоров'я загалом [380, Р. 945].

Власне конституційний текст 1958 року встановлює у своїй ст. 34 те, що саме положеннями закону визначаються певні основоположні принципи: «загальна організація національної оборони; вільне управління місцевими органами влади; освіта; збереження навколишнього середовища; режим

власності, речових прав та громадянських і комерційних обов'язків; трудове право, права профспілок і соціальне забезпечення» [371].

Крім загальних принципів, у Французькій Республіці існують фундаментальні принципи, визнані законами Республіки (далі – PFRLR). Вони отримують цей «статус» за результатами розгляду рішень Конституційною радою. Остання роз'яснює (тлумачить) основні принципи, права та свободи людини, але, крім того, просто створює нові принципи [12, С. 117].

Пояснюючи появу PFRLR, варто, у першу чергу, варто констатувати, що вираз було взято із Закону від 31 березня 1931 року, який передбачав, що свобода освіти є фундаментальним принципом, визнаним законами республіки, а по-друге, необхідно згадати про особливу формулу у Преамбулі 1946 року, яка з самого початку не використовувалась у позитивному праві. Преамбула фактично підтверджує, що після прав і свобод людини і громадянина, закріплених у Декларації прав 1789 року, існують фундаментальні принципи, визнані законами Республіки. І саме рішення Конституційної ради від 16 липня 1971 року вперше надає принципам значно іншого масштабу. Вищевказаним рішенням Рада запровадила так званий «блок конституційності» і цим самим вона починає відігравати роль гаранта основних прав та свобод людини. Тодішній міністр внутрішніх справ розпочав реформу законодавства про асоціації, бажаючи встановити законом обов'язок контролювати адміністративний контроль за створенням асоціацій, проте Закон 1901 року передбачає, що їх створення є безкоштовним, необхідний лише простий факт заяви до префектури. Так, Голова Сенату звернувся до Конституційної ради для проведення нею перевірки відповідності цієї зміни Конституції. Тож, Преамбула 1958 року дозволяє Раді захищати права, яких немає у Конституції 1958 року і проголошує, що французький народ урочисто проголошує свою прихильність до прав людини та принципу національного суверенітету як вони були визначені Декларацією 1789 року, підтвержені та доповнені Преамбулою Конституції 1946 року [154]. Отже,

Рада зарезервувала за собою право контролювати відповідність закону не лише Конституції, а й основним свободам, які містяться у Декларації 1789 року та Преамбулі 1946 року. Враховуючи Преамбулу 1946 року, яка включає посилання на фундаментальні принципи, визнані законами Республіки (PFRLR), принцип свободи асоціацій є основоположним і відповідно до нього асоціації утворюються вільно [166], [22, С. 150–151].

Наступним, що необхідно дослідити – це умови, за яких Конституційна рада може визнати певний принцип таким, що має статус PFRLR. Зокрема, йдеться про такі три умови:

1) щоб бути фундаментальним (основоположним), принцип повинен встановлювати досить важливе правило, мати достатню ступінь загальності та зачіпати сфери, що є важливими для життя нації, такі як основні свободи, національний суверенітет або організація органів державної влади. У п. 9 рішення йдеться про те, що беручи до уваги, що у будь-якому випадку зазначена норма не має такого значення, щоб її можна було вважати такою, що входить до числа основоположних принципів, визнаних законами Республіки, згаданих у першому параграфі Преамбули Конституції 1946 року, то, отже скарга має бути відхилена [184]. Іншими словами, якщо норма мала б важливе значення, про яке було згадано, то, відповідно, входила б до вищевказаних принципів.

2) цей принцип повинен знайти текстову основу в одному або декількох законах, що прийняті за республіканського режиму до 1946 року. Рішення у своєму п. 15 вказує на це. Беручи до уваги, що положення ст. 10 і ст. 13 від 16 і 24 серпня 1790 року та Постанови від 16 Фруктидора Третього року, які встановлюють у своїй загальності принцип поділу адміністративної та судової влади, самі по собі не мають того ж самого конституційного значення; тим не менш, відповідно до французької концепції розподілу влади, серед фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки, з'являється те, згідно з чим (за винятком питань, які за природою закріплені за судовою владою)

остаточна відповідальність лежить на компетенції адміністративної юрисдикції скасування або зміна рішень, прийнятих, при здійсненні прерогатив публічної влади органами виконавчої влади, їх уповноваженими особами, місцевими органами влади Республіки, які перебувають під їхньою владою чи їх контролем [175]. Відтак, «впливати з республіканського законодавства» означає те, що норма (положення), про яке йдеться, повинно впливати із республіканського законодавства, яке прийнято до набрання чинності Конституцією Четвертої Республіки.

3) принцип повинен бути предметом постійного застосування. Жодного відступу від цього принципу республіканським законом до вступу в силу Конституції 1946 року не допускається. П. 12 рішення передбачає, що якщо переважна більшість текстів, прийнятих з питань амністії в республіканському законодавстві, прийнятому до набрання чинності Преамбулою до Конституції 1946 року, не містять положень, що стосуються, крім кримінальних звинувачень, щодо яких вони були приводом, відносинами, започаткованими з приватно-трудова договорів, залишається факт: закон про амністію від 12 липня 1937 року відійшов від цієї традиції; отже, традиція, на яку посилаються автори звернення, в жодному разі не може розглядатися як така, що створила основоположний принцип, визнаний законами Республіки у сенсі першого параграфу Преамбули Конституції 1946 року [176], [22, С. 151–152].

Отже, щоб Конституційна рада визнала певний принцип фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки (PFRLR) необхідно, щоб принцип встановлював досить важливе правило, він має міститись у будь-якому законі, що прийнятий до 1946 року за республіканського режиму та бути предметом постійного застосування.

Наступне, на чому зацентруємо увагу – це факт створення Конституційною радою нових принципів. Кілька прикладів проілюструють це: право на сімейне життя, створене рішенням від 13 серпня 1993 року, що стосується закону про

контроль імміграції та в'їзду, прийому та проживання іноземців у Франції; право на презумпцію невинуватості, яке з'явилося ще в 1981 році у прецедентному праві Конституційної ради, прямо додане до ст. 9 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, а закріплено до Цивільного кодексу Законом від 4 січня 1993 року; право на гідне житло, встановлене як конституційна ціль у 1995 році на основі принципу гідності та параграфів 10 і 11 Преамбули до Конституції 1946 року, право на захист персональних даних, закріплене автономно на підставі ст. 2 Декларації прав людини і громадянина з 2012 року; право на здорове довкілля, згадане у ст. 1 Екологічної хартії, яке Конституційна рада визнала обов'язковим для усіх тощо [233, Р. 13], [22, С. 153–154].

Інший варіант роботи Ради полягає у тлумаченні (роз'ясненні) існуючих принципів, а також прав людини. До прикладу, принцип рівності, який Цивільний кодекс виразив ще у 1804 році у такій формулі: «усі французи наділені особистими правами» (ст. 11). Конституційна рада надає цьому принципу зовсім іншу сферу дії, символічно посилаючись на конституційний текст, який прямо забороняє певні форми дискримінації (походження, раса, релігія, переконання та стать) і, практично, розширюючи сферу рівності, незалежно від того, чи йдеться про її отримувачів (оскільки принцип рівності приносить користь не лише усім французам, але й також потенційно розгортає свої наслідки, виходячи за межі, на користь іноземців, і нав'язує себе державі, яка має не лише забезпечувати рівне користування цивільними правами, а й забезпечувати повагу до рівності у здійсненні прав у приватних відносинах, наприклад, у сімейному чи трудовому праві) [233, Р.10–11].

Варто зазначити, що історія фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки (PFRLR), як еталонних стандартів для контролю конституційності, що здійснюється Конституційною радою, почалася досить давно. Першим рішенням, у якому сформульовано історично перший такий принцип було рішення від 16 липня 1971 року – свобода асоціацій. Згідно з цим

принципом асоціації створюються вільно і можуть функціонувати лише за умови подачі попередньої заяви. Положення, яке передбачає, що набуття дієздатності підлягає попередньому контролю з боку судової влади, оголошується неконституційним.

Крім цього принципу, можна виокремити такі як: індивідуальна свобода, свобода освіти і, зокрема, свобода вищої освіти, свобода совісті, незалежність адміністративної юрисдикції, незалежність професорів університетів тощо.

Принцип індивідуальної свободи Рада обґрунтовує у своєму рішенні від 12 січня 1977 року, яким вона перевіряла конституційність Закону, що дозволяє перевірку транспортних засобів з метою розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Враховуючи, що текст, поданий на розгляд Конституційній раді, має на меті надати службовцям судової поліції або, за їхнім наказом, агентам судової поліції повноваження обшукувати будь-який транспортний засіб або його вміст за умови, що транспортний засіб знаходиться на дорозі, відкритій для громадського руху, і що обшук відбувається в присутності власника або водія (п. 3 рішення). Суд указує, що такі повноваження можуть здійснюватися без обмежень у всіх випадках, поза межами реалізації правового режиму виняткових повноважень, навіть якщо не було скоєно жодного правопорушення та без закону, який підпорядковує цей контроль наявності загрози порушення громадського порядку. Наостанок, враховуючи, дуже загальний характер випадків, у яких ці повноваження можуть бути реалізовані, та нечіткість обсягу перевірок, які вони можуть спричинити, цей текст підриває основні принципи, на яких ґрунтується захист індивідуальної свободи; що, отже, не відповідає Конституції [168].

Французький вчений Патрік Ваксман вважає, що це рішення є одним із тих, які сприяли встановленню іміджу Конституційної ради як «охоронця» прав та свобод людини. Проте, він не розуміє, для чого Рада звертається до основоположних принципів, визнаних законами Республіки та проголошених

Преамбулою Конституції 1946 року (у цьому рішенні), якщо він прямо закріплений у одній із статей Конституції 1958 року. У рішенні йшлося не про арешт по суті, а про «напад на основні принципи, на яких ґрунтується захист свободи особи». Тобто Рада засуджує рішення через надмірний обсяг повноважень, що надані органам судової поліції та їх агентам, якщо коротко, йдеться про порушення у кінцевому результаті вимог верховенства права. У пріоритеті захист приватного життя, а, відповідно, певні її елементи були пов'язані з індивідуальною свободою. Тож, законодавець зайшов надто далеко і це, вважає Суд, є нападом на свободу особи [348, Р. 244–245], [22, С. 156–157].

Свобода освіти як фундаментальний принцип, визнаний законами Республіки, має більш широке значення, ніж просто гарантія приватної освіти. Свобода освіти включає в себе, з одного боку, свободу надавати освіту, а з іншої – свободу отримувати освіту, яка передбачає, що учень може вступати до навчального закладу за своїм власним вибором. У рішенні від 23 листопада 1977 року, що стосується оцінки Закону, який передбачає свободу освіти, Конституційна рада взяла до уваги, що цей принцип згаданий у статті 91 Закону про фінанси від 31 березня 1931 року і є одним із основоположних, що підтверджений Преамбулою Конституції 1946 року. У зв'язку з тим, що організація безкоштовної та світської державної освіти на усіх рівнях є обов'язком держави, то це не може виключати існування приватної освіти. Враховуючи, що якщо закон передбачає прийняття на себе державами витрат, пов'язаних з діяльністю приватних навчальних закладів та навчанням їх викладачів, він не містить яких-небудь положень, що суперечать Конституції [169]. Ця свобода передбачає плюралістичний характер освіти і, відповідно, можливість створення приватних освітніх шкіл. До речі, у цьому ж рішенні Рада розкрила певні аспекти принципу свободи совісті. Взнявши за основу умови статті 10 Декларації прав людини і громадянина, у якій йдеться про те, що ніхто не повинен зазнавати утисків через вираження своїх поглядів, навіть релігійних, при

умові, що їх прояв не порушує громадський порядок, встановлений законом, Рада також згадує про Преамбулу Конституції 1946 року, яка передбачає, що нікому не може бути нанесено шкоду у його роботі чи зайнятості через його походження, його погляди чи переконання. Отже, свобода совісті повинна розглядатися як один із основоположних принципів, визнаних законами Республіки [169], [22, С. 158–159].

Свобода совісті та віросповідання формально не згадується у тексті Конституції 1958 року. Свобода поглядів і свобода релігії є поняттями, які лише частково збігаються. Що особливо відрізняє свободу релігії від свободи поглядів у загальному розумінні цього терміну, так це те, що вона передбачає колективну ритуальну практику. Свобода релігії включає сповідання своєї віри, вільне сповідання релігії, дотримання обрядів, колективну організацію богослужіння, а також навчання та поширення релігійної доктрини. Оскільки вона передбачає можливість входити до спільноти вірних і дотримуватися ритуальних практик, релігійна свобода має особливий зміст, тоді як свобода поглядів, згадана в ст. 10 Декларації прав людини і громадянина, бере до уваги лише індивідуальний аспект релігійних переконань та їх виявів. Релігійна свобода вимагає, зокрема, колективної свободи особливого роду: свободи віросповідання. Ця специфіка, однак, прямо не визнається в позитивному конституційному праві. «Вільне сповідання релігії» гарантується лише на законодавчому рівні ст. 1 Закону від 9 грудня 1905 року. Визнання цього принципу на законодавчому рівні не є дискусійним. З іншого боку, визнання конституційного принципу свободи віросповідання чітко не закріплено.

Що стосується поваги до переконань і секуляризму, то ці принципи визначають загальні обов'язки органів державної влади, а не основні права. Вони підпадають під дію об'єктивного права, яке безособово регулює правила поведінки влади, а не є суб'єктивним правом, безпосередньо визнаним за особами. Виділяють дві категорії стандартів у цьому сенсі. Деякі стандарти

створюють права на користь «суб'єктів права», тобто конкретних власників, які можуть відстоювати в суді право власності, визнане за ними. Інші стандарти — це норми об'єктивного права, за виконання яких відповідають державні органи, які вони призначають. Класичні свободи, які зараз називають основними правами, натхненними німецькою термінологією, в принципі є суб'єктивними правами: вони визначають юридичні прерогативи для осіб, які користуються цими правами, які можуть забезпечити їх дотримання в суді. Об'єктивні права відповідають переважно абстрактним нормам. Вони встановлюють обов'язки та поведінку в загальному порядку, не обов'язково створюючи особисті права для конкретних осіб. Організаційні правила та правові місії органів державної влади, покладені на них цілі становлять такі об'єктивні права: вони визначають стандарти, які повинні бути впроваджені, але не відповідають особистим правам. У сфері релігійної діяльності принцип секуляризму та його різні компоненти (зобов'язання нейтралітету, повага до переконань і недискримінація) підпадають під дію об'єктивного права, що визначає правову поведінку органів державної влади в релігійних справах. З іншого боку, свобода релігії, совісті та віросповідання є суб'єктивними правами [274, Р. 565].

Варто відзначити, що лише своїм рішенням від 23 листопада 1977 року, яке стосувалося свободи освіти, Конституційна рада вперше визнає свободу совісті на конституційному рівні. Але знову ж таки свобода совісті, хоч і згадується у ст. 1 Закону 1905 року, проте окремо не згадується у конституційних текстах. Відповідно Рада визнала принцип свободи совісті фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки, взявши за основу ст. 10 Декларації прав людини і громадянина 1789 року та Преамбулу Конституції 1946 року.

Важливим з точки зору трактування принципу свободи та рівності між жінками та чоловіками є рішення Конституційної ради від 7 жовтня 2010 року, у якому остання перевіряла відповідність Закону, що забороняє приховувати обличчя у громадських місцях, Конституції. Ст. 1 і 2 вищезазначеного Закону

передбачає власне саму заборону та громадські місця, де не можна з'являтися у паранджі. Рада у своєму рішенні вказала на ст. 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, де нагадала сутність принципу свободи. Тобто людина є вільною доти, доки не порушує права інших людей або норму закону. Проте законом можуть передбачатись обмеження. Також взято до уваги ст. 10 Закону, у якій йдеться про те, що нікого не можна турбувати за його погляди, у тому числі релігійні, за умови, що їх прояв не порушує громадського порядку, встановленого законом; а також параграф 3 Преамбули Конституції 1946 року, що передбачає гарантування жінкам у всіх сферах права рівні з чоловіками права. Конституційна Рада вважає, що статті 1 і 2 Закону прийнята законодавцем для запобігання можливих загроз громадської безпеки та вважає, що жінки, які приховують свої обличчя, добровільно чи ні, опиняються у ситуації ізоляції і неповноцінності, що є явно несумісною з конституційними принципами свободи та рівності і що законодавець, прийнявши ці положення, цим самим доповнив та узагальнив правила, які до цих пір були передбачені для конкретних ситуацій у цілях захисту громадського порядку. Крім того, законодавець, на думку Конституційної ради, прийняв положення, які забезпечують захист громадського порядку та гарантують конституційні права і це не є явно непропорційним. Заборона приховувати своє обличчя у громадських місцях не може обмежувати здійснення релігійної свободи у місцях відправлення культу, відкритих для публіки. Ці положення не суперечать Конституції. Інші статті Закону, у тому числі й стаття 4, що передбачає покарання у вигляді одного року позбавлення волі і штрафу у розмірі 30000 євро, також визнані Радою такими, що не суперечать Конституції [200], [22, С. 157].

Наступним принципом, що має статус PFRLR є принцип незалежності адміністративної юрисдикції. У рішенні від 22 липня 1980 року Конституційна рада визнає незалежність адміністративної юрисдикції. Наведемо кілька позицій суду з цього рішення. Орган конституційної юрисдикції перевірів на

відповідність Конституції Закон про визнання адміністративних актів. З основного можна взяти наступне: за виключенням кримінальних справ, закон може включати положення зворотної сили; гарантується незалежність судів, а також специфіка їх функцій, на які не можуть посягати ні законодавець, ні уряд, і таким чином, ні законодавець, ні уряд не повинні піддавати цензурі рішення судів, накладати на них заборони і займати їх місце при вирішенні спорів, що підпадають під їх юрисдикцію; той факт, що закон, представлений на розгляд Конституційної ради, втручається до питання, яке призвело до розгляду апеляцій, навряд чи призведе до того, що цей закон буде вважатися не відповідним Конституції. Беручи до уваги, що законодавець, який уповноважений, відповідно до статті 34 Конституції, встановлювати правила, що стосуються основних гарантій, які надаються цивільним та військовим посадовим особам, мав, з міркувань загального інтересу, можливість використовувати свою владу приймати ретроактивні міри для вирішення питання у зв'язку з відміною Постанови від 29 червня 1977 року, і для цього надати законну силу постановам, що прийняті після консультації з центральним об'єднаним технічним комітетом, а також прийняті та їх основні нормативні та ненормативні акти [172], [22, С. 159].

Принцип незалежності судової влади має на меті гарантувати можливість ухвалення рішень без будь-яких вказівок чи тиску. У своєму рішенні від 1 березня 2007 року Конституційна рада встановила: «беручи до уваги, що ст. 16 Декларації 1789 року та ст. 64 Конституції гарантують незалежність судів, а також специфічний характер їхніх функцій, на які не можуть посягати законодавча влада, уряд чи будь-який адміністративний орган» [195].

Свобода професорської діяльності стала фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки (PFRLR) у 1984 році. Вказаний принцип гарантує їх незалежність у межах їх повноважень. Йдеться про рішення від 20 січня 1984 року, у якому Рада перевіряла на конституційність положення Закону про вищу освіту. Серед основних позицій Конституційної ради варто виокремити п. 19 та

п. 20. Враховуючи, таким чином, що за своєю природою викладацькі та дослідницькі функції не тільки дозволяють, але й вимагають, в самих інтересах служби, щоб вільне волевиявлення та незалежність персоналу були гарантовані положеннями, що застосовуються до них; що ст. 57 закону, в принципі, відповідає цим вимогам, передбачаючи: «Викладачі-дослідники, викладачі та дослідники користуються повною незалежністю та повною свободою вираження поглядів під час виконання своїх викладацьких функцій та дослідницької діяльності, з урахуванням застережень, накладених на них, відповідно до традицій університету та положень цього закону, принципами толерантності та об'єктивності». Беручи до уваги, що щодо професорів, на яких стаття 55 закону покладає особливі обов'язки, гарантія незалежності також впливає з фундаментального принципу, визнаного законами Республіки, і, зокрема, положеннями, що стосуються регулювання несумісності між парламентським мандатом і державними функціями [174].

У 1993 році Конституційна рада розширила сферу дії PFRLR на викладачів, постановивши, що «за своєю природою викладацькі та дослідницькі функції вимагають, в самих інтересах служби, забезпечення вільного самовираження та незалежності викладачів-дослідників. Було також додано, що «стосовно вчителів гарантія незалежності також впливає з фундаментального принципу, визнаного законами Республіки» [179]. Таким чином, у Франції, де науковці є державними службовцями, вони користуються особливим статусом, який є відступом від загального права державної служби, яке забезпечує їм, під час виконання їхніх викладацьких і дослідницьких функцій, можливість вільно виражати свої думки та гарантує їхню незалежність. Враховуючи мету академічної свободи, її користь виправдовується лише у виконанні функцій навчання та дослідження. У всьому іншому по суті вони виконують функції державних службовців.

Один із французьких вчених Франсуа Шинеді розглянув еволюцію принципу свободи договору у Франції, який був підтверджений Законом від 10

лютого 2016 року. Тож, перший етап, на його думку, полягав у запереченні цього принципу Конституційною радою: «жодна норма конституційного значення не гарантує свободи договору». Другий етап стосувався непрямого захисту: стверджуючи, що «принцип свободи договору сам по собі не має конституційної цінності», Рада вважала, що на його «незнання» можна посилалися, коли він передбачає «досягнення конституційно гарантованих прав і свобод». Третім етапом стало посвячення: з початку 2000-х років, Рада справді регулярно нагадувала, що принцип свободи договору впливає із статті 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Четвертим етапом є уточнення, тобто деталізація цього принципу у принаймні двох аспектах: свобода вибору співпідрядника та свобода визначення змісту контракту. Згідно з ст. 1102 Цивільного кодексу Франції цей принцип не є абсолютним, адже може мати правові обмеження. І завданням Конституційної ради у цьому аспекті є забезпечити, щоб такі обмеження були не лише виправдані загальними інтересами, але були також пропорційні поставленій меті. Цей принцип був підтверджений у небагатьох рішеннях Конституційної ради, до прикладу, рішення від 9 листопада 1999 року щодо цивільного пакту солідарності. У ньому Рада підтвердила, що свобода, гарантована ст. 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, виправдовує «те, що приватно-правовий контракт на невизначений строк може бути розірваний у односторонньому порядку однією чи іншою стороною» та інші положення [244, Р. 56].

Щодо принципу відповідальності, то з самого початку Конституційна рада вирішила розкрити принцип цивільної відповідальності через конституційний принцип рівності. Першим рішенням у цьому напрямку було відоме рішення від 22 жовтня 1982 року щодо права на страйк. Законодавець хотів суттєво зменшити цивільно-правову відповідальність страйкуючих. Рада виступила проти цієї ініціативи на тій підставі, що вона порушує рівність між жертвами протиправних дій. Професор Страсбурзького університету Бенедикт Жірд вважає, що

Конституційна Рада досягла бажаного результату, використавши надзвичайну гнучкість принципу рівності, проте одночасно критикує її, вважаючи, що судді могли прямо й чітко висловити свої вимоги щодо відповідальності. Пізніше у 1999 році Конституційна рада все ж таки закріпила справжній конституційний принцип відповідальності, який вона вивела із ст. 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Хоча стаття 4, яка підтверджує як принцип, так і межі свободи, сформульована у таких загальних термінах, Конституційна рада послідовно вивела два моменти. По-перше, мінімальний поріг відповідальності – хто заподіяв шкоду з своєї вини, той повинен бути визнаний відповідальним. По-друге, у 2015 році Рада встановила обмеження відповідальності, вимагаючи, щоб правила відповідальності не були надто суворими для винних [123, Р. 65]. Таким чином, аналізуючи еволюцію формування цього принципу Конституційною радою, бачимо, що відбувається підтвердження принципу відповідальності на користь потерпілих, а також скасування принципу відповідальності на користь інших постраждалих [22, С. 155–156].

Варто відзначити, що у Французькій Республіці діє Закон, який посилює повагу до принципів Республіки. Тож, Конституційна рада перевірила і його положення на предмет відповідності Конституції своїм рішенням від 13 серпня 2021 року. Депутати та сенатори звернулися до Конституційної ради з оскарженням порядку прийняття та декотрих положень Закону, що закріплює повагу до принципів Республіки (зокрема, ст. 12 і 26 тощо). Деякі з оскаржуваних положень зобов'язують будь-яку асоціацію або фонд, які вимагають надання субсидії від адміністративного органу, підписатися на республіканський трудовий договір. Із цих положень виходить, що зобов'язання, передбачені чинним договором, полягають у повазі принципів свободи, рівності, братерства та гідності людської особистості. У цьому рішенні (пункт 22) підкреслено: «свобода об'єднань є одним із основоположних принципів, визнаних законами Республіки і урочисто підтверджених у Преамбулі Конституції. Згідно з цим

принципом, асоціації створюються вільно і можуть бути оприлюднені лише за умови подання попередньої заяви». Якщо коротко, то оспорювані положення передбачають, що у випадку порушення трудового договору державна субсидія буде відмінена за мотиваційним рішенням органу влади. Однак ця відмова не може, не викликаючи жодного пропорційного зазіхання на свободу об'єднань, призвести до повернення сум, виплачених за період до порушення трудового договору. Скарга по цьому пункту була відхилена.

Деякі положення вищевказаного Закону (зокрема, 3 та 4 абз. п. 1 ст. 16) визнані такими, що суперечать Конституції. Йдеться про рішення про призупинення діяльності асоціації або фактичної групи, процедуру здійснення якої депутати, що подали це звернення, вважають такою, що ігнорує свободу об'єднань. Суть полягає у тому, що нова стаття Закону дозволяє міністру внутрішніх справ дати наказ про призупинення діяльності асоціації у випадку надзвичайної ситуації як запобіжний захід на строк не більш, ніж на три місяці з можливістю продовження один раз. Тож, Рада вважає, що законодавець зробив посягання на свободу об'єднань, яке не є необхідним, доречним і пропорційним [216], [22, С. 160–161].

Проаналізувавши специфіку формулювань Конституційною радою фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки через її рішення, звертаємо увагу та те, що орган конституційної юрисдикції має таку собі монополію на формування таких принципів. Відповідно, якщо Рада створює та розгортає принципи PFRLR, вона має повноваження їх не створювати. Прикладом «відмови» визнати принцип основоположним принципом, визнаного законами Республіки стало «нове» поняття шлюбу як союзу чоловіка та жінки. Йдеться про рішення від 17 травня 2013 року щодо перевірки на конституційність Закону, що дозволяє вступати у шлюб одностатевим парам. Конституційна рада у рішенні перевіряла порядок прийняття Закону, парламентську процедуру тощо. Щодо власне шлюбу, то ст. 1 Закону передбачає, що шлюб укладають дві особи

різної або однієї статі. На думку заявників, укладення шлюбу між одностатевими парами ігнорує основоположний принцип, визнаний законами Республіки, згідно з яким шлюб є союзом чоловіка та жінки, крім того, зміни визначення (поняття) шлюбу порушує вимоги параграфу 14 Преамбули Конституції 1946 року. У свою чергу, сенатори вважають, що шлюб між особами однієї статі ігнорують «природні коріння цивільного права», за якими сексуальна «інакшість» є основою шлюбу та те, що дозвіл на шлюб для одностатевих пар «спрямує інститут шлюбу на цілі, що не пов'язані з інститутом шлюбу». Аргументи Конституційної ради полягають у наступному: враховуючи, що на республіканську традицію не можна з користю посилатися, щоб довести, що законодавчий текст, який суперечить їм, буде суперечити Конституції, якщо тільки ця традиція не породила б основоположний принцип, визнаний законами Республіки у сенсі першого параграфу Преамбули Конституції 1946 року; якщо республіканське законодавство до 1946 року та наступні закони до згаданого закону розглядали шлюб як союз чоловіка і жінки, то це правило, яке не стосується ні основних прав і свобод, ні національного суверенітету, ні організації публічної влади може бути основоположним принципом, визнаним законами Республіки у сенсі першого параграфу Преамбули 1946 року. Тобто скарга, заснована на тому, що шлюб «природно» буде союзом чоловіка та жінки, повинна бути відхилена. Враховуючи те, що надавши доступ до інституту шлюбу одностатевим парам, законодавець вважав, що різниця між одностатевими та різностатевими парами не виправдовує їх неможливість доступу до інституту шлюбу, статусу та правового захисту, пов'язаних з шлюбом. Конституційна рада не вправі підмінити своєю оцінкою оцінку законодавця відносно врахування у питаннях шлюбу цієї різниці у становищі [205]. Крім цього, заявники висловили побоювання, що результатом введення Закону в дію буде стимулювання іноземців приїхати у Францію, щоб «обходити перешкоди їх національного законодавства» чи підтримка «фіктивних шлюбів». Рада на це контраргументує

тим, що компетентні суди повинні попереджати, робити неефективною та «присікати» подібну практику. Звісно, що й ці положення були визнані такими, що не суперечать Конституції. У рішенні також піднімаються питання усиновлення та презумпції батьківства та положень, що стосуються прізвища. Отже, Конституційна рада цим рішенням демонструє свій нейтралітет відносно соціальних та етичних питань, заявивши, що ні право на сімейне життя, що впливає із п. 10 Преамбули до Конституції 1946 року, ані принцип рівності перед законом, що впливає із ст. 6 Декларації прав людини і громадянина, не вимагали від законодавця дозволяти шлюби між особами однієї статі.

Рішення від 2013 року є важливим ще з однієї причини. Конституційна рада не вважала за необхідне визнавати принцип, за яким шлюб укладається між чоловіком і жінкою (чи між особами однієї статі), основоположним принципом, визнаним законами Республіки (PFRLR), адже він, на її думку, не відноситься до основних прав і свобод [22, С. 164–165].

Таким чином, конституційні принципи у сучасній правовій доктрині вважаються базовими правалами, сутність яких полягає у ціннісному вимірі правопорядку. У контексті французької правової системи вони виконують завдання певних конституційних орієнтирів, які забезпечують єдність правопорядку. Конституція Франції 1958 року у поєднанні з іншими елементами «блоку конституційності» формує корпус таких принципів. Зокрема, принцип демократії, світськості, соціальної держави, неподільності по суті утворюють певні межі ідентичності правової системи Франції, а також вказують межі конституційного контролю, що здійснює Конституційна рада.

Цікавим принципом з точки зору тієї ж ідентичності є принцип братерства, який на відміну від деяких інших принципів не мав формалізованого юридичного статусу впродовж тривалого часу, хоча є частиною гасла Французької Республіки. Останнім часом у доктрині та судовій практиці спостерігаємо тенденцію до розширення нормативного змісту цього принципу, що був

визнаний принципом конституційного рівня, у першу першу через судову аргументацію Конституційної ради. Одним із фундаментальних принципів конституційного правопорядку Франції є принцип поваги до людської гідності, який також отримує нормативне наповнення через практику Конституційної ради. Особливого значення набула його реалізація у сфері біоетики, охорони здоров'я та пенітенціарного права.

У складі «блоку конституційності» містяться «фундаментальні принципи, визнані законами Республіки» (RFRLR). Джерелом таких принципів є Преамбула Конституції 1946 року та Декларація прав людини і громадянина 1789 року. Предметом RFRLR є права людини, захист національного суверенітету та питання щодо державних органів. Саме Конституційна рада визнає певні правові норми такими, що мають вищу юридичну силу порівняно із законами, ставлячи їх у одну «лінію» з Конституцією. Однак для визнання певного принципу фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки він має відповідати певним вимогам. Оцінюємо таку діяльність як важливу та доцільну, що дозволяє забезпечити безперервність правової традиції та надає стабільності конституційній системі, обмежуючи можливість зміни ключових цінностей через звичайне законодавство. Цікавий нюанс полягає у тому, що Конституційна рада також залишає за собою дискреційні повноваження у вирішенні питання про надання тому чи іншому принципу статусу RFRLR. Іншими словами, Рада по суті «вितягує» з текстів історичних законів Республіки певні принципи, що є результатом конституційного тлумачення (інтерпретації).

4.2. Інтерпретація прав людини у юриспруденції Конституційної ради Франції

Витоки сучасного праворозуміння сягають епохи, коли свобода вперше була оформлена юридично. Білль про права 1689 року та Французька декларація прав людини і громадянина 1789 року започаткували той нормативний гуманізм, на якому ґрунтується європейська концепція гідності й свободи людини.

Французька Республіка та її традиції формування концепції прав людини починаються з моменту прийняття Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Сьогодні Преамбула до Конституції від 4 жовтня 1958 року посилається на Декларацію 1789 року – «французький народ урочисто проголошує свою відданість правам людини та принципам національного суверенітету» [162]. Декларація 1789 року є еталонним стандартом для контролю за конституційністю, який здійснює Конституційна рада. Це значить, що права та принципи, визначені у 1789 році мають конституційну цінність. Важливо підкреслити, що джерелом натхнення для розробки Загальної декларації прав людини 1948 року також стала Декларація прав людини і громадянина 1789 року.

Права людини, їх сутність розвивалися поступово. Цей процес залежить від історичних, соціальних та політичних умов. Найбільшого значення така проблематика набуває за наслідками Другої світової війни, коли вчинялися найбільш жорстокі злочини проти людства. Важливо підкреслити, що прихильність саме міжнародної спільноти правам людини починається з прийняття Загальної декларації прав людини у 1948 році. Відтоді міжнародне співтовариство запровадило потужні концепції (вони місяться у змісті Загальної декларації 1946 року), які були втілені у ряді національних, наднаціональних та міжнародних правових документах.

У 1993 році Віденська декларація та Програма дій, прийняті Всесвітньою конференцією з прав людини, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, підтвердили принцип, згідно з яким усі права людини є нероздільними,

взаємозалежними та тісно пов'язаними. Згідно з цим принципом, усі права людини мають однакову важливість для повноцінного розвитку людської особистості та добробуту людини. Відповідно, не може бути ефективної реалізації громадянських і політичних прав без поваги до соціальних, економічних та культурних прав [148].

Тезу щодо того, що першим важливим міжнародним документом, що визначає «права людини» є Загальна декларація прав людини 1948 року, підтримують і вчені Л. Досвальд-Бек та С. Віте та зазначають її особливість у тому, що вона стосується не лише особистих та політичних прав, а й соціальних та економічних. Під час розробки Декларації 1948 року було враховано різні філософії щодо змісту прав людини. Також автори зазначають, що виникли певні труднощі саме тоді, коли була зроблена спроба перетворити цей документ на інструмент конвенційного права [28, С.134-135].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року вимагає, щоб усі держави-учасниці зобов'язувалися поважати та гарантувати усім особам на своїй території та у межах своєї юрисдикції права, визнані цим Пактом. У свою чергу, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року передбачає, що кожна з держав-учасниць зобов'язується діяти як власними зусиллями, так і через міжнародну допомогу та співпрацю, особливо на економічному та технічному рівнях, у межах своїх наявних ресурсів з метою поступового забезпечення повного здійснення прав, визнаних у цьому Пакті. Основна відмінність полягає у тому, що громадянські та політичні права сприймаються як такі, що не вимагають певного рівня економічного розвитку, оскільки більшість із них стосується індивідуальних свобод. Однак було б неправильно стверджувати, що повага до Пакту про громадянські і політичні права не передбачає створення певних структур на державному рівні. Зокрема, право на справедливий суд потребує певної інфраструктури, а також певної професійної підготовки. Те ж саме стосується політичних прав. Факт залишається

фактом, що реалізація більшості економічних прав вимагає певних ресурсів, а також зусиль, направлених на досягнення оптимальної моделі кращого рівня життя найбільш економічним способом. Справжні труднощі, вважають науковці, виникають, коли справа доходить до тлумачення цього Пакту у конкретних обставинах кожної держави та безпосередньо впливають на характер економічних прав людини. [314, Р. 110].

Один із французьких вчених у своєму дослідженні вказує, що права людини, хоч і ґрунтуються на ідеї природи людини, але їм потрібний певний час, щоб ствердитись. Фактично вони є продуктом протистояння свавілля старого режиму (*Ancien Régime*) та утвердження універсальної природи, яка встановлює рівність усіх людей. Отже, і в цьому полягає парадокс поняття прав людини, хоча ці права є такими, що стосуються позачасової природи людини, все ж є продуктом історії, протягом якої їх визнання та вираження могли набувати різних форм. Це причина, чому поняття має розвиватися, щоб брати до уваги конкретні умови існування людей, які розглядаються як продукт історії та суспільства, з якого вони походять, а не від незмінної сутності людини, реальність якої може здаватися сумнівною. І тут ми знаходимо протилежність між теоріями природного права та юридичним позитивізмом, сучасна концепція прав людини вносить елемент позитивізму у їх визначення [238, Р. 7].

Поняття прав людини та їх характеристики є предметом дослідження низки вчених. Керолайн Сегесер у своєму дослідженні дає таке визначення прав людини: вони є вродженими правами особи, якими вона володіє незалежно від будь-якого визнання політичною владою [135, Р. 1], [28, С. 135].

У інтерпретації Саманти Бессон, права людини – це підгрупа універсальних моральних прав, які захищають загальні та основні інтереси людей від державних установ (національних, регіональних або міжнародних) [22, С. 170]. Авторка пояснює, що права людини є моральними правами. Вони відповідають об'єктивним індивідуальним інтересам, достатньо важливим для виникнення

зобов'язань. Щоб право було визнано, інтереси, що охороняються, повинні бути зважені з іншими інтересами. Насправді кожному абстрактному праву відповідає невизначена кількість конкретних зобов'язань залежно від обставин. Цей феномен називають «динамізмом прав людини». Другим елементом, що відрізняє права людини від інших моральних прав, є те, що вони захищають фундаментальні та загальні об'єктивні індивідуальні інтереси. Тому вони відрізняються від прав, які відповідають певному статусу чи діяльності, і є загальними. Вони не захищають жодних загальних об'єктивних індивідуальних інтересів, а лише ті інтереси, які мають фундаментальне значення для добробуту. Саме з цієї причини вони є універсальними. Крім того, те, що відрізняє права людини від інших універсальних моральних прав, полягає в тому, що права людини ідентифікуються за посиланням на певну політичну спільноту та рівність статусу у цій спільноті. Права людини захищають основні інтереси, які політична спільнота у цілому вважає рівноправним членством у суспільстві. По-третє, права людини зобов'язують органи державної влади – від національних до міжнародних.

Погоджуємося з С. Бессон щодо того, що природа прав людини є як моральною, так і політичною. Адже права людини існують лише у політичній спільноті і мають політичну функцію. Але сутність їх залишається моральною, оскільки є результатом поєднання основи в об'єктивних інтересах індивідів і політичної рівності, що дає змогу визначити їхню соціально-порівняльну важливість. [362, Р. 56–57].

Тож, позиції більшості вчених зводяться до того, що поява Загальної декларації прав людини 1948 року є важливою віхою в усвідомленні сутності прав людини. Крім того, права людини – це універсальний механізм, організований державою задля захисту людини від різних форм свавілля. Характеристиками прав людини є універсальність, невідчужуваність тощо [28, С. 136]. Іншими словами, основною ідеєю прав людини, консолідуючи положення французької

доктрини, є те, що вони – це не лише абстрактна моральна категорія, а й конкретний політико-правовий інструмент, що гарантує рівність, свободу й захист особи у відносинах з державою.

В українській доктрині тематика визначення прав людини, їх змістовного наповнення та характеристик, не позбавлена інтересу. Зокрема, український вчений П. М. Рабінович розглядає права людини через призму соціально-потребного підходу та називає їх буттєвими правами. За його твердженням, будь-яке право людини – це право на задоволення її певних потреб [75, С. 20]. Крім того, автор констатує, що буттєві людські права, їх реалізація впливає із їхньої сутності, а саме – забезпечувати мінімально необхідні умови існування людини у кожному суспільстві. Одним із основних засобів забезпечення такого соціального стану слугує певна уніфікація, стандартизація цих прав і свобод людини, тобто встановлення загальнолюдських (всесвітніх) взірців, еталонів – так званих стандартів, яким мають відповідати права і свободи людини, де б і коли б вона не перебувала, існувала, а також забезпечення різноманітними соціальними інструментами (так званими гарантіями) їхньої реалістичності, здійсненності. З-поміж таких гарантій вкрай важливого значення набули засоби міжнародного рівня, зазначає П. М. Рабінович [75, С. 23].

Представник іншої української правової школи, Козюбра М. І., пропонує таке визначення прав людини: права людини – це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу. З цього визначення випливають принаймні три характерні ознаки прав людини. По-перше, права людини – це не просто певні можливості людини, необхідні для її існування і розвитку, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем економічного, духовного і соціального розвитку людства, а блага, яких може домагатися особа від держави. По-друге, ці блага не є суто моральною категорією, вони мають бути визнаними світовим

співтовариством, тобто легітимізовані у відповідних формах (міжнародних договорів, рішень міжнародних судових органів тощо). По-третє, забезпечення цих благ має бути реальним в умовах досягнутого людством прогресу; не може бути визнане суб'єктивним, юридичним правом людини домагання, яке об'єктивно неможливо задовольнити [43, С. 50–51].

Вважаємо, проаналізувавши доктринальні позиції українських вчених, що сутність прав людини полягає у наявності таких ознак як універсальність та невідчужуваність, орієнтація на гідність та самореалізацію особи, а також обмежувальна функція щодо державної влади. Іншими словами, дефініція прав людини могла б узагальнено виглядати так: це гарантовані національним та міжнародним правом невідчужувані та універсальні можливості особи діяти у межах власної гідності та свободи, які забезпечуються захистом з боку державних органів від будь-яких посягань [28, С. 136–137].

Акцентуємо на тому, що Конституція від 4 жовтня 1958 року не містить упорядкованого каталогу основних прав людини, проте у певних своїх статтях вона встановлює принципи, які гарантують ці права і свободи. Йдеться про принцип рівності перед законом (ст. 2), рівності виборчих прав (ст. 3), вільного створення політичних партій (ст. 4), незалежності судової влади (ст. 64), індивідуальної свободи (ст. 66) і вільного управління місцевими органами влади (ст. 72) [371]. Права та свободи в основному закріплені в текстах, згаданих у преамбулі до Конституції 1958 року, тобто Декларації прав людини і громадянина (DDHC) від 26 серпня 1789 року, преамбулі до Конституції від 27 жовтня 1946 року та Екологічній хартії 2004 року.

Зрештою, турбота про повагу до дискреційних повноважень законодавця відбувається паралельно з бажанням французького конституційного судді забезпечити ефективний захист прав і свобод, що мають конституційне значення. Його прецедентне право є наразі достатньо розгалуженим, щоб ми змогли окреслити та проаналізувати конституційний та юриспруденційний статус

основних прав. У цьому ключі досліджує концепцію публічних свобод (з французької – *libertés publiques*) вчений В. Шамплей-Деплат, який констатує, що не існує єдиної, стабільної концепції публічних свобод, що затверджена Конституційною радою. Здебільшого, спостерігається тенденція до використання тесту пропорційності, стримування через принцип необхідності обмежень, а також через вимоги чітких, достовірних норм, щоб не залишати невизначеність і можливість зловживань [378].

Звертаємо увагу на те, що для встановлення нових прав і свобод як конституційних, Рада використовує категорії принципів і цілей, що мають конституційну цінність. У цьому процесі вирішальним є обсяг повноважень щодо тлумачення. Так, розширення «блоку конституційності» сприяло появі та посиленню захисту великої кількості прав та свобод, які Конституційна рада виокремила як основні. Відповідно, свободу совісті та особисту свободу можна було описати як фундаментальні принципи, визнані законами Республіки, або свободу пересування було піднесено до рангу принципів, що мають конституційну цінність. Тому, враховуючи таку стилістику викладу та розуміння, проаналізуємо права людини, не відштовхуючись від традиційного поділу прав людини на групи, передбаченого двома Пактами 1966 року.

У питаннях особистих (громадянських) свобод і в більш загальному плані захисту основних прав Конституційна рада неодноразово застосовувала прецедентне право загального масштабу, яке вимагає від законодавця повної реалізації повноважень, що випливають із ст. 34 Конституції 1958 року. Факт перебування законодавця поза його компетенцією сам по собі є підставою для неконституційності. На цій підставі були піддані цензурі законодавчі положення, які неточно визначали як елементи кримінального правопорушення, так і умови встановлення сервітуту на комунальні послуги тощо [291, Р. 8].

Запровадження QPC (1 березня 2010 року) дозволило Конституційній раді переглядати усі закони, які стосуються особистого та сімейного права. Крім того,

реформа, яку ми вказали, дозволила Раді переглянути прецедентне право Касаційного суду та Державної ради, застосовуючи та тлумачачи попередні закони. Насправді під час першого QPC щодо статусу осіб, що стосується ст. 365 Цивільного кодексу, Рада визнала, що «будь-який учасник судового процесу має право оскаржувати конституційність ефективного обсягу, який надає цьому положенню постійне юридичне тлумачення».

В українському праві **право на свободу на особисту недотокраність** займає центральне місце у системі основоположних прав людини. КСУ у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що це право є одним із засадничих прав, невіддільним однаково для кожного, особливо цінним для кожної людини і суспільства загалом, яке потребує посилення гарантій захисту для унеможливлення свавільного позбавлення свободи людини. Тому держава зобов'язана запроваджувати юридичне унормування, яке забезпечить людину від свавільного позбавлення свободи та відповідатиме конституційним нормам і принципам [56]. У цьому контексті цікавим видається порівняння з практикою Конституційної ради, де також приділено значну увагу цьому праву. Слід зробити акцент на тому, що поняття та сутність особистої свободи є досить відносною. Можна простежити, що Конституційна рада не завжди прямо посилається на це право. Особиста свобода – це назва, яку конституційний суддя надав поняттю, що охоплює ст. 2 та ст. 4 Декларації прав людини і громадянина. Французькі вчені К. Біу та М. Глінель вирішили проаналізувати рішення Конституційної ради, що стосуються традиційних компонентів особистої свободи, що включає такі права як: свобода укладення шлюбу; охорона здоров'я та біоетика, свобода пересування та право на повагу до приватного життя. Пропонуємо узагальнити практику Конституційної ради Франції щодо кількості рішень, винесених у межах QPC з окремих її аспектів:

1) з питань особистої свободи Конституційна рада винесла лише 57 рішень;

- 2) свобода укладення шлюбу стосується 4 QPC, жодна з яких не дає підстави для заяви про невідповідність (що виключає їх із сфери аналізу);
- 3) захист здоров'я та біоетика – всього 3 QPC (так само жоден з них не завершується рішенням про невідповідність, що так само виключає це із сфери аналізу);
- 4) свобода пересування – 21 QPC, 11 з яких призводять до заяви про невідповідність;
- 5) право на повагу до приватного життя включає 29 QPC, з яких 14 є рішеннями про невиконання [382, Р. 4–5], [22, С. 182]. Таке статистичне розуміння кількості рішень, вважають автори, дозволяє легше поглибитися щодо розуміння корисного ефекту рішень QPC з точки зору особистої свободи.

Свобода особистості (індивідуальна свобода) отримала своє конституційне вираження рішенням Конституційної ради від 12 січня 1977 року. У цьому важливому рішенні Рада постановляє, що: «свобода особистості є одним із фундаментальних принципів, гарантованих законами Республіки і проголошених преамбулою до Конституції 1946 року, підтверджених преамбулою до Конституції 1958 року» (п. 1) і що «ст. 66 Конституції, підтверджуючи цей принцип, покладає її на охорону судової гілки влади». Визнавши індивідуальну свободу фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки, Конституційна рада цим самим підкреслює, що фундаментальна природа індивідуальної свободи існує ще до прийняття Конституції 1958 року, захист якої організований у ст. 66. Сутність вказаного рішення (від 12 січня 1977 року) зводиться до того, що судова влада є «охоронцем індивідуальної свободи». Іншими словами, починаючи з 1977 року, через свої рішення Рада застосовувала режим захисту ст. 66 Конституції не лише до питань, що стосуються позбавлення волі, а й тримання під вартою, усіх форм затримання тощо.

У кожному випадку Конституційна рада визначає контури гарантії, визначає її метод контролю: необхідність і серйозність суворості, збалансоване

узгодження між індивідуальною свободою та стандартами конституційної цінності, які виправдовують обмеження, за умови не позбавлення правових гарантій конституційних вимог, забезпечення того, щоб ці порушення були пропорційними переслідуваній меті і, нарешті, щоб вони були оточені достатніми процесуальними гарантіями. Застосовуючи ці принципи, методи втручання судової влади є фіксованими та різноманітними: попередній дозвіл чи ні на захід, розподіл завдань між прокурорами та суддями, контроль за його виконанням і можливість його переривання в будь-який час, апостеріорна перевірка його обґрунтованості та судження про обов'язки, породжені його природою або його незаконним виконанням. Цей конструктивний рух тривав без будь-яких інших принципових посилянь, окрім пунктів 1 і 2 ст. 66 Конституції та загального застосування гарантії судової влади, що впливає з цього. Незважаючи на те, що Рада часом вагалася у формулюванні своїх рішень, вона ніколи не відхилялася від цієї загальної лінії. Крім того, її аргументаційний апарат поступово зміцнювався протягом періоду стабілізації, який завершився між 1993 і 1996 роками [258].

Як стверджує колишній член Конституційної ради Г. Каніве, за останні роки Рада посилила свою прецедентну практику щодо нових положень або для розширення обсягу гарантії ст. 66 Конституції, або для доповнення чи уточнення методу щодо нових інтрузивних методів судового розслідування чи нових форм обмеження свободи, або навіть для роз'яснення процесуальних прав відповідних осіб [258]. Переважну частину таких рішень буде проаналізовано у наступному підрозділі дисертаційного дослідження.

Тож, право на особисту свободу та недоторканість у судовій практиці Ради розглядається як фундаментальна конституційна цінність, що охоплює не лише питання позбавлення волі, а й усі форми обмеження свободи, включно з триманням під вартою, затриманням тощо. Крім того, орган конституційної

юрисдикції активно формує нормативне наповнення цього права, розширюючи зміст ст. 66 Конституції 1958 року відповідно до стандартів прав людини.

Право на гідну смерть у рішеннях Конституційної ради. Серед європейських держав, які забороняють будь-які види евтаназії є і Французька Республіка. Проте з 2016 року у державі діє закон, який надає невиліковно хворим пацієнтам право на «безперервну глибоку седацію» (CDS), яка передбачає введення сильних доз седативних засобів для полегшення будь-яких страждань перед смертю пацієнта. Хоча деякі автори описують це як «пасивну евтаназію», Закон чітко розрізняє евтаназію та CDS, що відрізняє підхід Франції від інших європейських держав. Вчені відзначають це як «альтернативу евтаназії» та «французьку відповідь на проблеми у кінці життя». У квітні 2021 року до парламенту Франції внесено законопроект про легалізацію евтаназії [323, Р. 482].

Деталізуючи вищенаведене, варто зазначити, що Конституційна рада розглянула QPC за трьома статтями Кодексу охорони здоров'я у їх формулюванні, що випливає із закону від 2 лютого 2016 року щодо створення нових прав для хворих і людей «наприкінці життя». Ці статті передбачали медичну допомогу «наприкінці життя». Йдеться про словосполучення «якщо останній не може виразити свою волю, в колегіальній процедурі, визначеній нормативним актом». Згідно з Законом лікар може припинити лікування пацієнта. Однак, Рада вважає, по-перше, що лікар спочатку повинен дізнатися про гіпотетичні бажання пацієнта, зокрема, за відсутності біологічного заповіту, лікар повинен проконсультуватися з довіреною особою, призначеною пацієнтом, або родиною чи близькими. По-друге, коли бажання пацієнта є невизначеними або невідомими, лікар не може, поклатися лише на ту обставину, із якої він не може зробити жодних припущень, для прийняття рішення щодо припинення лікування. Рішення лікаря та його оцінка побажань пацієнта підлягають, де це може бути застосовано, перегляду судом відповідно до умов Закону. Тож, із

вищевказаного впливає, що законодавець, прийнявши Закон, не викликав антиконституційного посягання на принцип захисту гідності та свободи людини [209] + [18, С. 851].

Ще одне рішення ОРС, яке прийняла Конституційна рада 2 червня 2017 року також стосується надання медичної допомоги наприкінці життя. Вона цим рішенням підтвердила положення про припинення лікування лікарями людей, які не можуть висловлювати свої бажання. На думку асоціації-заявника, відповідні положення Кодексу громадського здоров'я в його редакції, що є результатом Закону від 2 лютого 2016 року, порушують ст. 34 Конституції, оскільки вони позбавляють правових гарантій, з одного боку, конституційного принципу захисту гідності людської особистості, з якого випливає право на життя, і, з одного боку, з іншого боку, особисту свободу, захищена ст. 2 Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Ці положення не гарантували б поваги до волі пацієнта, якщо останній не в змозі її висловити, до такої міри, якщо наприкінці колегіальної процедури, визначення якої передається до регулюючого органу, лікар одноосібно вирішує припинити лікування, не будучи зв'язаним значенням зібраних висновків. Асоціація-заявник також критикує ці самі положення за нехтування правом на ефективний судовий захист, яке випливає зі ст. 16 Декларації 1789 року, за відсутності призупинального характеру апеляцій, поданих на рішення про припинення догляду за життєзабезпеченням. Отже, першочергове питання конституційності стосується слів «і, якщо останній не може висловити свою волю, дотримуючись колегіальної процедури, визначеної регламентом». За скаргами, які ґрунтуються на нехтуванні принципом захисту гідності людини та особистої свободи та негативній некомпетентності законодавця Рада наводить такі позиції:

Преамбула до Конституції 1946 року підтверджує, що кожна людина, незалежно від раси, релігії чи переконань, має невід'ємні та священні права. Захист гідності особи від усіх форм поневолення та приниження є одним із цих

прав і є принципом конституційної цінності. Особиста свобода проголошена статтями 1, 2 і 4 Декларації 1789 року (п. 6 та 7 рішення).

Таким чином, законодавець, компетентний у застосуванні ст. 34 Конституції, встановлює правила щодо основоположних гарантій, наданих громадянам для здійснення публічних свобод, зокрема в медичних питаннях, визначає умови, за яких рішення щоб припинити лікування, що підтримує життя, можна вживати, поважаючи гідність особи (п. 8 рішення).

Оскаржувані положення уповноважують лікаря, який опікується пацієнтом, який не може висловити свою волю, припинити або не застосовувати, на підставі відмови через необґрунтоване впертість, лікування, яке виглядає марним або непропорційним або не має ніякого іншого ефекту, окрім виключно штучного підтримання життя. У цьому випадку лікар застосовує глибоку і безперервну седацію до смерті в поєднанні з аналгезією (п. 9 рішення) [18, С. 851].

Однак, по-перше, лікар повинен спочатку поцікавитися передбачуваними бажаннями пацієнта. У зв'язку з цим, відповідно до статті L. 1111-11 Кодексу охорони здоров'я, необхідно поважати попередні вказівки, сформульовані останнім, за винятком відхилення їх, якщо вони здаються явно невідповідними або не відповідають ситуації пацієнта. За їх відсутності він повинен проконсультуватися з довіреною особою, призначеною пацієнтом, або, якщо такої немає, з його родиною чи близькими.

По-друге, Конституційна рада, яка не має повноважень загального оцінювання та прийняття рішень такого ж характеру, як парламент, не має права замінювати оцінку законодавця своєю оцінкою умов, за яких у відсутність відомих бажань пацієнта, лікар може прийняти, у ситуації невиправданої терапевтичної впертості, рішення припинити або продовжити лікування. Коли бажання пацієнта залишаються невизначеними або невідомими, лікар не може

покладатися лише на цю обставину, з якої він не може вивести жодних припущень, щоб прийняти рішення про припинення лікування.

По-третє, рішення лікаря може бути прийняте лише після колегіальної процедури, спрямованої на його роз'яснення. Ця процедура дозволяє медичній групі, яка відповідає за пацієнта, перевірити дотримання правових і медичних умов для припинення лікування та впровадження, у цьому випадку, глибокої та тривалої седації, пов'язаної з аналгезією (п.10–12 рішення).

Нарешті, рішення лікаря та його оцінка побажань пацієнта підлягають, якщо це застосовно, перегляду суддею. З усього вищесказаного випливає, що, ухвалюючи оскаржувані положення, законодавець, який забезпечив достатні гарантії для процедури, яку він запровадив, не спричинив неконституційного посягання на принцип захисту гідності людини та особисту свободу. Таким чином, скарги, що ґрунтуються на їх ігноруванні та ігноруванні статті 34 Конституції, мають бути відхилені (п. 13 та п. 14 рішення) [209], [18, С. 851-852].

У контексті вказаної проблематики варто звернути увагу на такий аспект як медична помилка. Звертаючись за медичною допомогою, людина розраховує на надання високоякісної медичної допомоги для швидкого одужання. Однак нерідко трапляється, що медичні працівники допускають медичну помилку, завдаючи шкоди здоров'ю пацієнта, що може призвести навіть до його смерті. У таких випадках хворий або його родичі намагаються знайти справедливість через рішення суду. Проблема юридична полягає у тому, що довести лікарську помилку чи лікарську недбалість дуже складно. Доказом складності таких справ є їх розгляд Європейським судом з прав людини, хоча право на охорону здоров'я не належить до прав, що гарантуються Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [130, Р. 158].

Відповідно, Конституційна рада Франції утвердила правову допустимість припинення штучного підтримання життя у окремих випадках, водночас встановивши високі процесуальні стандарти захисту прав пацієнтів, зокрема й

тих, хто не здатен самотійно висловити свою волю. Це вказує на наявність балансу між правом на життя та гідністю, а також реалізацію права на ефективний засіб правового захисту у складних біоетичних справах.

Розвиток біотехнологій спричинив низку серйозних загроз можливості реалізації права на життя. Сучасне розуміння змісту права на життя стосується низки біоетичних аспектів, перш за все пов'язаних з розвитком науково-технічного прогресу як у біології, так і в медицині. Зміст права людини на життя у контексті досягнень репродуктивних прав значно розширюється, що призводить до нового його розуміння не лише як фундаментального права людини, а й як сукупності прав, що стосуються людського життя, з урахуванням принципів біоетики. Тому необхідність зіставлення мети та засобів у біологічних та медичних маніпуляціях з людським життям, їх врахування з етичного та морального боку є надзвичайно важливим для подальшого розвитку всього правового масиву щодо біомедицини [379, Р. 2534].

Право на ефективний засіб правового захисту. Важливим основоположним правом людини є право на ефективний засіб правового захисту. Це право є одним із тих, що гарантує ЄКПЛ, зокрема, у своїй ст. 13. У одному із рішень у справі, що стосувалася Французької Республіки – «Гебремендін проти Франції» (2007 р.), ЄСПЛ використав Рекомендацію Комітету Міністрів № R (98) 13 стосовно прав осіб, яким відмовлено в притулку, на ефективний засіб проти рішення про вислання в контексті статті 3 Європейської конвенції про права людини від 18 вересня 1998 р. У цьому документі чітко закладені критерії щодо «ефективності» таких засобів. Якщо коротко, то «засіб у національних органах вважається ефективним, якщо:

2.1. орган є судовим; або він є квазісудовим або адміністративним органом із чіткими повноваженнями, і складається з членів, які є незацікавленими і мають гарантовану незалежність;

2.2. такий орган має повноваження як постановляти рішення щодо існування умов, встановлених статтею 3 Конвенції, так і надавати відповідну допомогу;

2.3. засіб є доступним для осіб, яким відмовлено в притулку...» [95].

У Французькій Республіці право на ефективний засіб правового захисту є предметом захисту у судах та Конституційній раді, зокрема. Першим прикладом є рішення № 2021-945 QPC від 4 листопада 2021 року у справі про спілкування між затриманим і адвокатом. Заявник пан Аристид Л. звернувся до Конституційної ради з питання дотримання прав і свобод, що гарантовані Конституцією у ст. 25 закону № 2009-1436 від 24 листопада 2009 року про в'язниці. Згідно з ст. 25 вищезгаданого Закону «затримані вільно спілкуються зі своїми адвокатами». Заявник критикує це положення за «ігнорування прав на захист, оскільки для забезпечення їх повної ефективності законодавчі органи повинні були визначити умови спілкування між затриманим та адвокатом». Також варто було б організувати право на телефонний зв'язок. Крім того, на думку заявника, законодавець повинен встановлювати норми, що стосуються кримінального права та процесу, визначати правила, що стосуються основних гарантій, що надаються затриманим особам.

Суд вважає, що право на спілкування зі своїм адвокатом сприяє повазі права на захист. З одного боку, оспорювані положення можуть застосовуватися до усіх затриманих осіб і не обмежують ні причини, згідно з якими здійснюється це право, ні засоби, за допомогою яких забезпечується таке спілкування, чи то конкретні відвідування, телефонні переговори чи письмова переписка. З іншого боку, здійснення цього права може бути об'єктом обмежень лише тоді, коли вони (обмеження) виправдані моментами безпеки. Забезпечення цих речей лежить на адміністрації в'язниці. Крім того, законодавець гарантував конфіденційність розмов між затриманим та його адвокатом. Так, відповідно до ст. 40 Закону від 24 листопада 2009 року письмова переписка між затриманим та його адвокатом

не може бути перевірена чи збережена. Також, відповідно до ст. 39 цього ж закону та ст. 727–1 Кримінально-процесуального кодексу їх телефонні та електронні повідомлення не можуть бути записані, розшифровані або перервані адміністрацією в'язниці. Отже, суд дійшов висновку, що законодавчі органи не позбавили юридичних гарантій права на захист, якими користуються в'язні у межах, що присутні триманню під вартою. Тож, скарги повинні бути відхилені. Положення є такими, що відповідають Конституції [217].

У контексті попереднього рішення варто також проаналізувати рішення, у якому заявник, шляхом формування пріоритетного питання конституційності QPC, критикує частину першу статті 115 Кримінально-процесуального кодексу за те, що вона дозволяє слідчому судді відмовити у видачі дозволу на спілкування зі співробітниками або спільниками адвоката особи, яка перебуває під слідством і затримана, коли вона має не назвав їх поіменно. Це призведе до ігнорування прав захисту. Крім того, залишаючи слідчому судді повну свободу видавати чи не видавати такий дозвіл на спілкування, згадані положення суперечили б принципу рівності перед судами. Нарешті, заявник, до якого приєдналися деякі сторони, які вступили в справу, стверджує, що ці положення ігнорують мету конституційної цінності належного відправлення правосуддя. Тож, у цьому рішенні від 20 травня 2022 року, Конституційна рада наводить такі аргументи:

- 1) ці положення мають на меті гарантувати особі, яка перебуває під слідством, свободу обирати собі адвоката (п. 9 рішення);
- 2) з одного боку, особа, щодо якої проводиться розслідування, може в будь-який час отримання інформації призначити одного або кількох юристів, які належать, якщо це можливо, до однієї фірми, незалежно від того, чи є вони працівниками, співробітниками чи партнерами. Цей вибір може бути зроблений під час допиту або шляхом заяви секретарю слідчого судді, але також, коли слідчу особу затримано, впливає з заяви начальника пенітенціарної установи

або листа-доручення, наданого реєстратора його представником і додається до декларації, складеної останнім (п. 10 рішення);

3) крім того, кожен із призначених таким чином адвокатів може вимагати видачі дозволу на спілкування, який повинен видати слідчий суддя (п. 11 рішення);

Таким чином, слова «ім'я обраного ними адвоката», які містяться в абз. 1 ст. 115 Кримінально-процесуального кодексу, у редакції Закону № 2004-204 від 9 березня 2004 року про адаптацію правосуддя до розвитку в злочину, відповідають Конституції [220], [22, С. 191–192].

Резюмуючи, зауважимо, що право на ефективний засіб правового захисту у Франції не зводиться лише до формального доступу до суду, а передбачає наявність чітко гарантованих процедурних і матеріальних умов, які дозволяють особі реально та своєчасно скористатися своїми правами, зокрема, у контексті досудового тримання під вартою.

Соціальні права. Захист соціальних прав – один з окремих напрямків діяльності держави. Поширена позиція, за якою громадянські й політичні права потребують «негативних» зобов'язань держави, а соціально-економічні – «позитивних» є хибною. Всі групи прав людини потребують захисту (тобто активної діяльності) з боку держави, з огляду на їхній внутрішньо логічний і сутнісний зв'язок.

У сучасних умовах такий підхід переосмислюється у багатьох аспектах. По-перше, низка соціальних прав (наприклад, свобода праці, вибір професії, заборона примусової праці, право на професійні об'єднання тощо), по суті, є органічними сегментами таких фундаментальних цінностей, як свобода та рівність, які є в основі всієї системи прав людини. По-друге, соціальні права, як і інші блоки прав людини, потребують здійснення позитивних обов'язків держави, які ґрунтуються на ресурсах, доступних для держави. По-третє, лише декілька держав (до прикладу, Угорщина) прямо істотно обмежили на рівні

конституційного принципу можливість судового захисту соціальних прав [34, С. 279].

Велика кількість рішень Конституційної ради Франції стосуються прав іноземців (до прикладу, рішення від 13 серпня 1993 року). Питання, яке набуло значення конституційного – право на гідне житло (рішення від 21 січня 1995 року), у якому виводячи з Преамбули Конституції 1946 року ключові позиції, по суті, Конституційна рада формулює розуміння обсягу та способів реалізації соціальних прав [181].

Одним із ключових для розуміння соціальних прав людини є рішення Конституційної ради від 18 грудня 1997 року. У ньому Конституційна рада прийняла, на підтвердження попередньої судової практики, згідно з якою неможливо оскаржити перед Конституційною радою питання стосовно контролю закони про фінансування соціального забезпечення. Рада, визнавши, що республіканське законодавство до набрання чинності Преамбулою 1946 року безперервно підтверджувало обов'язок громади захищати сімейну одиницю та забезпечувати в інтересах дитини матеріальну підтримку сімей, зокрема щодо багатодітних сімей, підкреслила, що цей закон ніколи не надавав абсолютного характеру принципу, згідно з яким ця допомога повинна бути універсальною і стосуватися всіх сімей. Нарешті, Конституційна рада постановила, що якщо абз. 10 та 11 Преамбули Конституції 1946 року передбачають реалізацію національної політики солідарності на користь сім'ї, законодавець у рамках цієї вимоги має можливість обрати найбільш відповідні способи надання допомоги сім'ям [182], [32, С. 32].

12 грудня 2002 року Конституційна рада, розглядаючи питання конституційності закону про фінансування соціального забезпечення на 2003 рік, підкреслила, що в оцінці конституційності закону, зокрема важливо те, що ні прогнози доходів, ні цілі видатків на медичне страхування в цьому законі не свідчать про явні помилки. Відтак законодавець не нехтує принципом рівності,

коли встановлює різницю в ставленні до мети загального інтересу, яку він окреслив. Це стосується внеску на пиво з високим вмістом алкоголю з метою забезпечення охорони здоров'я населення, оскільки останнє захищається абз. 11 Преамбули до Конституції від 27 жовтня 1946 року [189], [22, С. 199].

На наше переконання, потребує детальнішого аналізу рішення від 16 серпня 2007 року, одним із ключових питань якого є умови реалізації права на страйк. Аргументи Конституційної ради полягали у такому:

по-перше, що положення, які збільшують з п'яти до тринадцяти днів максимальний період, який може бути встановлений між моментом, коли профспілкова організація повідомляє роботодавця про причини, з яких вона розглядає колективні дії, і початком можливого страйку; що цей період має на меті спочатку провести ефективні переговори, щоб уникнути страйку, а потім, якщо необхідно, реалізувати адаптований транспортний план з метою забезпечення безперервності громадських послуг; що цей період не накладає будь-яких невинуватених обмежень на умови здійснення права на страйк;

по-друге, той факт, що колективний рух ґрунтується на міжпрофесійних потребах, не позбавляє будь-якої мети обов'язок внутрішнього соціального діалогу всередині компанії; що, отже, скаргу про те, що зобов'язання вести переговори перед страйком не зарезервовано виключно для колективних рухів на основі причин, специфічних для компанії, слід відхилити;

по-третє, що, враховуючи особливий характер права на страйк, законодавець може, як він уже зробив, наділити представницькі профспілкові організації особливими прерогативами щодо ініціювання страйку; що ця роль, визнана за цими організаціями щодо подання повідомлення про страйк, надає кожному працівнику повну свободу особисто вирішувати, брати йому участь чи ні; тому скаргу слід відхилити;

по-четверте, законодавчий орган має вживати заходів, які він вважає доцільними, щоб уникнути повторного застосування короткочасних страйків, які

ставлять під загрозу безперервність державної служби, щоб забезпечити узгодження між захистом професійних інтересів і захистом загальних інтересів, які страйк може підірвати; що положення статті 3 оскаржуваного закону, які з цією метою забороняють тій самій профспілці подавати нове повідомлення про страйк з тієї ж причини до закінчення терміну дії попереднього повідомлення, не накладають надмірного обмеження на здійснення права на страйк (п. 11-14 рішення). Тож, Рада прийшла до висновку, що ст. 2 і 3 Закону про соціальний діалог та безперервність надання громадських послуг у регулярних наземних пасажирських перевезеннях не суперечать конституційним вимогам щодо реалізації права на страйк [196]. Цим рішенням встановлено, що право на страйк є принципом, який має конституційну цінність.

Одне з останніх актуальних рішень Конституційної ради, що стосується соціальних прав, а саме права на оплачувану відпустку для працівника, який перебуває на лікарняному, є рішення від 8 лютого 2024 року. З QPC звернулась пані Леопольдіна П. Слід розпочати з того, що ст. L. 3141–3 Кодексу законів про працю в цій редакції передбачає, що працівник має право на відпустку тривалістю два з половиною робочі дні за місяць фактичної роботи у того самого роботодавця, а загальна тривалість необхідної відпустки не становить може перевищувати тридцять робочих днів. П. 5 ст. L. 3141–5 того ж кодексу передбачає, що періоди в межах безперервної тривалості одного року, протягом яких виконання трудового договору припиняється через нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання [226].

QPC критикує ці положення, з одного боку, як такі, що позбавляють працівника, у разі відсутності через непрофесійне захворювання, будь-якого права на отримання оплачуваної відпустки протягом періоду призупинення його трудового договору і, з іншого боку, обмежити одним роком період, який враховується для розрахунку оплачуваної відпустки працівника, відсутнього внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. За

її словами, це призведе до нерозуміння права на здоров'я та права на відпочинок (п. 4 рішення) [22, С. 206].

Конституційна рада не має загальних повноважень оцінювати та ухвалювати такі ж повноваження, як парламент. Він не може досліджувати, чи можна було досягти цілей, встановлених законодавцем, іншими засобами, доки методи, прийняті законом, не є явно невідповідними для переслідуваної мети (п. 10 рішення). Із підготовчої роботи над згаданим вище законом від 18 квітня 1946 року, який лежить в основі оскаржуваних положень, випливає, що законодавець хотів запобігти нещасному випадку чи хворобі працівника, жертви якого стало результатом його професійної діяльності та що призвело до призупинення його трудового договору, також втрачає будь-яке право на оплачувану відпустку протягом цього періоду (п. 11 рішення). З огляду на цю мету, законодавець мав право віднести до періодів фактичної роботи лише періоди відсутності працівника через нещасний випадок на виробництві чи професійне захворювання, не поширюючи перевагу такого віднесення до періодів відсутності через непрацездатність. - професійне захворювання. Він також мав право обмежити цей захід безперервним періодом в один рік (п. 12 рішення). Таким чином, скарга, заснована на неповазі до права на відпочинок, має бути відхилена.

Професійне захворювання та нещасний випадок на виробництві, які виникають під час виконання самого трудового договору, відрізняються від інших захворювань чи нещасних випадків, які можуть вплинути на працівника (п. 15 рішення). Таким чином, з огляду на мету закону, законодавець мав змогу передбачити різні правила набуття права на оплачувану відпустку працівниками, які перебувають на лікарняному, залежно від причини призупинення трудового договору (п. 16 рішення).

Отже, різниця в поводженні, що випливає з оскаржуваних положень, яка ґрунтується на різниці в ситуації, пов'язана з об'єктом права. Таким чином,

скаргу, засновану на зневазі принципу рівності перед законом, слід відхилити [226], [22, С. 206–207].

Якщо порівнювати захист соціальних прав через призму рішень Європейського суду з прав людини, то його судова практика відштовхується від ідеї про те, що права людини є цілісною системою, в якій між групами прав відсутні вагомі протиріччя. Їх об'єднують такі фундаментальні цінності, як людська гідність, свобода та рівність, що формують їхню сутність. Судова практика ЄСПЛ підтвердила, що конвенційна система захисту стосується також і соціальних прав людини. Крім того, соціальні права у конвенційній системі були піддані захисту через загальні захисні механізми Конвенції, передовсім – через право на справедливий суд (ст. 6) або заборону дискримінації (ст. 14). Такий підхід нерідко призводив до виведення ЄСПЛ так званих «імпліцитних» (незакріплених у Конвенції) прав у соціальній та економічній сфері [33, С. 151–152]. В Україні при забезпеченні захисту соціальних прав КСУ має враховувати практику ЄСПЛ та Суду ЄС, оскільки Україна має позитивні зобов'язання відповідно перед Радою Європи та згідно із Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [31, С. 207]. Конструкція «позитивних» і «негативних» зобов'язань держав у сфері прав людини не є достатньою для сучасного правового розуміння гарантування прав. Як зазначено у статті 1 ЄКПЛ, держава зобов'язана «гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією» [392]. Така формула охоплює обидва типи обов'язків – негативні (утримуватися від порушень) та позитивні (вживати заходів для ефективного здійснення прав людини), що відповідає сучасному баченню ролі держави у системі конвенційного захисту прав людини [8, С. 73].

Таким чином, позитивні зобов'язання розглядаються не лише як теоретична категорія, а як функціональний інструмент забезпечення реальності прав людини, що конкретизується у судовій практиці. Саме через неї Суд підходить до таких соціальних питань, як доступ до медичної допомоги,

соціального забезпечення чи освіти. Зокрема, можна назвати певні такі обов'язки держави, як створення законодавства, підтримання інфраструктури правопорядку, здійснення певної адміністративної практики тощо [13, С. 44–45].

В Україні принцип соціальної держави, визначений у ст. 1 Конституції 1996 року, тлумачиться Конституційним Судом України через його численні рішення. Виходячи з практики Конституційного Суду України (що не є достатньо послідовною) та положень Конституції і законів, соціальні права є досить широкими порівняно з їх закріпленням у інших європейських державах; існує загальна заборона «звуження» та «скасування» цих прав; зміст та обсяг соціальних прав не повинен залежати від фінансових можливостей держави.

Через рішення КСУ можна простежити еволюцію захисту соціальних прав від неможливості скасування або звуження певних грошових виплат як соціальних прав (рішення від 11 жовтня 2005 р. [79], рішення від 22 травня 2008 року [80] до зміни такої позиції (рішення від 26 грудня 2011 року [82], рішення від 25 січня 2012 року [83]).

Основою соціальної держави є право людини на отримання допомоги від держави у визначеній законом ситуації (навіть незалежно від її попередніх внесків). Це, звісно, в ідеалі і тут конфлікту немає, бо йдеться про захист гідності людини. Однак, на практиці в окремих державах принцип «соціальної держави» розуміється настільки широко, що до гідності людини таке розуміння (і відповідні пільги) не мають жодного відношення. Тут є декілька ліній конфлікту цінностей. По-перше, носії таких пільг активно лобіюють їх на політичному рівні, спотворюючи демократію. По-друге, таке наповнення соціальної держави реально загрожує фінансовій дієздатності держави, її правопорядку [119, Р. 13].

Конституційний Суд України зазвичай застосовує формально-юридичний підхід до інтерпретації соціальних прав. Практика свідчить про обмежену ефективність захисту соціальних прав, що часто розглядаються залежно від ресурсних можливостей держави. Попри наявність заборони на зменшення

обсягу прав, КСУ рідко визнає соціальні закони такими, що суперечать Конституції.

Відповідно, соціальні права у Французькій Республіці розглядаються як складова конституційної ідентичності соціальної держави, гарантованої Преамбулою до Конституції 1946 року, тобто Конституційна рада не лише формально визнає права з Преамбули, а інтерпретує їх у світлі ідеї соціальної держави. Реалізація соціальних прав допускає балансування між публічним інтересом, фінансовими можливостями держави та принципом рівності. При цьому враховується широкий розсуд законодавця. Рада своєю практикою підтверджує наявність соціальних прав, але не розглядає їх як абсолютні.

Екологічні права. До 2005 року у «блоці конституційності» Французької Республіки не було жодної згадки про екологію. Лише того року, коли було прийнято Екологічну хартію, підкріплену Конституцією Франції, питання охорони навколишнього середовища було піднято на конституційному рівні.

У ХХІ столітті важливим питанням є не лише міжнародний захист навколишнього природного середовища шляхом прийняття законів, а також право на повагу до довкілля, яке поступово визнається основним правом людини. Таке «новоспечене» право не може поки що бути визначеним з достатньою точністю, тож основний тягар у реалізації цього права лягає на судові органи.

Поняття права на довкілля беруться тлумачити вчені, зокрема, французькі. Наприклад, А. Кіс розуміє вказане право як процесуальне право, роз'яснюючи його як обов'язок органів державної влади допомагати тим, хто зазнав шкоди під час користування цим правом [116].

Звертаючись до Екологічної хартії, варто відзначити, що крім положень десяти статей, вона включає сім параграфів. Звертаємо увагу на те, що не усі положення Екологічної хартії мають однакову сферу дії. Декотрі положення не встановлюють права чи свободи, гарантовані Конституцією, відповідно, «на них

не можна посилалися на підтримку пріоритетного питання конституційності (QPC) на підставі статті 61– 1 Конституції» (п. 5 рішення) [206], [10, С. 12].

Якраз Конституційна рада у своїх рішеннях визначає ті статті, які розміщені у одній ієрархії з Конституцією, тобто встановлюють права чи свободи, гарантовані Конституцією. Підкреслюємо у даному дослідженні, що лише ці статті Екологічної хартії мають конституційну цінність, іншими словами, встановлюють права або свободи, порушення яких можна посилалися на підтримка QPC (пріоритетне питання конституційності):

Ст. 1 – право жити в збалансованому середовищі, яке поважає здоров'я;

Ст. 2 – обов'язок брати участь у збереженні та покращенні навколишнього середовища;

Ст. 3 – обов'язок запобігати або обмежувати шкоду навколишньому середовищу;

Ст. 4 – сприяти відновленню довкілля;

Ст. 7 – право на участь у розробці державних рішень, що впливають на навколишнє середовище. Тож, відповідальністю законодавця та, у межах, визначених законом, адміністративних органів є визначення, відповідно до принципів, викладених у Хартії, способів реалізації цих положень [304].

Додамо, що ст. 6, що стосується вимоги щодо сприяння сталому розвитку, не встановлює право чи свободу, які гарантовані Конституцією, можуть бути використані в рамках QPC (рішення № 2012-283 QPC від 23 листопада 2012 р.) [202]. В апіорному контролі Конституційна рада вважає, що законодавець має визначити умови реалізації цього положення (рішення № 2013-666 DC від 11 квітня 2013 р.) [204], [10, С. 13].

У рішенні Конституційної ради від 31 січня 2020 року йдеться про формулювання мети захисту навколишнього середовища, яка виведена з Преамбули Екологічної хартії. Конституційна рада, розглянувши пріоритетне питання конституційності (QPC), вважає, що, ухвалюючи положення, які

забороняють виробництво, зберігання та обіг у Франції засобів захисту рослин, що містять активні речовини, не схвалені Європейським Союзом, законодавець мав на меті ! яка може бути спричинена розповсюдженням активних речовин, що містяться у відповідних продуктах (п. 9 рішення). Перешкоджаючи таким чином компаніям, заснованим у Франції, брати участь у продажу таких продуктів у будь-якій точці світу і, отже, опосередковано, завдавати шкоди, яка може виникнути внаслідок цього для здоров'я людини та навколишнього середовища, і навіть за межами Європейського Союзу, виробництво та продаж таких продуктів, ймовірно, буде дозволено, законодавець надав свободу здійснювати напади, які тісно пов'язані з цілями конституційної цінності охорони здоров'я та навколишнього середовища (п. 10 рішення). На останок, відстрочивши до 1 січня 2022 року набрання чинності заборони на виробництво, зберігання або обіг засобів захисту рослин, що містять несанкціоновані діючі речовини, законодавець залишив для компаній, на які вона поширюватиметься, строк трохи більше трьох років, щоб відповідно адаптувати свою діяльність (п. 11 рішення). Таким чином, шляхом прийняття оскаржуваних положень законодавець забезпечив узгодження, яке не є явним дисбалансом між свободою підприємницької діяльності та цілями конституційної цінності захисту довкілля та здоров'я (скаргу на невизнання цієї свободи слід відхилити, вважає Рада) [213], [22, С. 176]. Підкреслимо, що саме рішенням від 31 січня 2020 року Конституційна рада вперше визначила ціль конституційного значення – захист навколишнього середовища, спільної спадщини людей. Ба більше, Конституційна рада апелює до того, що захист загальної спадщини людей, беручи до уваги шкоду, завдану навколишньому середовищу та здоров'ю людей, дозволив врахувати вплив діяльності, що здійснюється у Франції, на навколишнє середовище за межами держави.

Важливо зазначити, що цілі конституційного значення – це керівні принципи, видані Конституційною радою, надані законодавцю. Вони не

встановлюють права, але дозволяють Раді обмежувати певні конституційні принципи з метою надання певним іншим конституційним правам чинності. Їх не слід плутати з принципами конституційної цінності (PVC), які є принципами, встановленими Конституційною радою і дотримання яких вимагається як від законодавця, так і від інших органів держави. Вони самі по собі є правовими стандартами [143], [10, С. 13].

Своїм рішенням від 12 серпня 2022 року щодо конституційності закону про купівельну спроможність Конституційна рада відзначила новий етап у конституційному визнанні прав і обов'язків у питаннях навколишнього середовища та клімату, і, по суті, розширила сферу дії права на навколишнє середовище, яке передбачено ст. 1 Екологічної хартії. Як зазначено в п. 6 рішення, яке коментується, ст. 29 зазначеного закону стосується режиму дозволу та продовження експлуатації плавучого LNG-терміналу. Ст. 30 містить процедурні правила, що застосовуються до проекту встановлення плавучого терміналу LNG на території порту Гавр.

Це рішення передбачає два застереження щодо тлумачення, сформульовані Радою, які стосуються надзвичайних заходів для захисту купівельної спроможності:

- 1) до створення плавучого LNG-терміналу (ст. 29 і 30 оспорюваного Закону) (плавучий LNG-термінал – це судно, яке виконує функцію установки для переробки скрапленого природного газу, пришвартоване в порту, де воно з'єднане трубопроводом з мережею транспортування природного газу. З огляду на його призначення та наслідки встановлення та введення в експлуатацію плавучого LNG-терміналу, ймовірно, завдасть шкоди навколишньому середовищу;

- 2) збільшення ліміту викидів парникових газів, що застосовується до установок, що виробляють електроенергію з викопного палива (ст. 32 і 36 Закону).

Звертаючись до преамбули Екологічної хартії та її статей 1, 6 та 7, Рада наводить такі базові аргументи:

по-перше, з підготовчої роботи випливає, що ці положення мають на меті реагувати на труднощі у постачанні газової енергії шляхом збільшення національних потужностей з переробки скрапленого природного газу. Роблячи це, вони реалізують конституційні вимоги, властиві захисту основних інтересів нації, включаючи незалежність нації, а також основні елементи її економічного потенціалу (п. 11 рішення);

по-друге, оскаржувані положення передбачають, що продовження експлуатації плавучого LNG-терміналу, а також встановлення такого терміналу на території порту Гавр є можливим, якщо необхідно збільшити національні потужності з обробки зрідженого природного газу, щоб забезпечити безпеку постачання. Проте з преамбули до Екологічної хартії випливає, що збереження навколишнього середовища має здійснюватися так само, як інші фундаментальні інтереси нації, і що вибір, спрямований на задоволення потреб сьогодення, не повинен ставити під загрозу потенціал майбутнього покоління для задоволення власних потреб. Тому, якщо не ігнорувати статтю 1 Екологічної хартії, ці положення можуть застосовуватися лише у випадку серйозної загрози безпеці газопостачання (п. 12 рішення);

по-третє, положення ст. 29 передбачають, що плавучий термінал LNG, визначений наказом, підлягає правилам і міжнародно визнаним заходам безпеки, які застосовуються до категорії суден, і зокрема до тих, що перевозять скраплений природний матеріал усі приписи, прийняті префектом за пропозицією влади, наділеної повноваженнями портової поліції, зокрема з метою запобігання незручностям або небезпеці для навколишнього середовища. Ці вимоги визначають зобов'язання, пов'язані з демонтажем або адаптацією установок і обладнання після закінчення їх експлуатації, включаючи будь-які зобов'язання щодо повторного використання ділянки (п. 13 рішення);

по-четверте, з одного боку, положення статті 30, які передбачають процедурні винятки, застосовуються лише до будівництва плавучого LNG-терміналу на території порту Гавр і протягом періоду експлуатації, який не може перевищувати п'яти років. З іншого боку, ці винятки, які перелічені вичерпно, можуть бути реалізовані, лише якщо вони суворо пропорційні потребам цього проекту та до 1 січня 2025 року. У всіх випадках громадськість інформується про значний вплив проекту на навколишнє середовище та здоров'я людини, і оператор повинен дотримуватися заходів для уникнення та зменшення шкоди видам, що охороняються, та середовищам їх існування. Крім того, протягом шести місяців з моменту введення в експлуатацію терміналу оператор зобов'язаний провести загальнодоступне дослідження щодо впливу на навколишнє середовище, пов'язаного з експлуатацією терміналу. Він також повинен за шість місяців до завершення операції надати оприлюднене дослідження про умови демонтажу експлуатації, вжиті компенсаційні заходи та стан біорізноманіття та підлог. Крім того, рішення компетентного органу, прийняті відповідно до цих винятків, можуть бути оскаржені в адміністративному судді, в тому числі в порядку спрощеного провадження (п. 14 рішення). Зважаючи на вищенаведене, Конституційна рада прийшла до висновку, що оскаржувані положення не порушують ст. 1 Екологічної хартії, відповідно, жодну іншу статтю Екологічної хартії чи конституційну вимогу за умови цього самого застереження, узгодженими з Конституцією [222], [10, С. 14].

Резюмуючи, ст. 1 Екологічної хартії вимагає від законодавця пошуку дуального балансу: з одного боку, баланс між збереженням навколишнього середовища та іншими фундаментальними інтересами нації, та, з іншого боку, баланс між потребами теперішнього та майбутніх поколінь.

Важливо зробити акцент на тому, що Хартія встановлює нову категорію конституційних прав, що фактично є доповненням до особистих, політичних,

соціально-економічних прав. Ці права відповідно супроводжуються обов'язками, що містяться у ст. 2, 3 та 4 Екологічної хартії.

Звертаємо увагу на зв'язок права жити у збалансованому середовищі з правом на охорону здоров'я. До речі, у ст. 2 Екологічної хартії цей зв'язок підкреслено буквально. Отже, «збалансоване» середовище – це середовище, в якому люди зберігають своє здоров'я. Відповідно, охорона здоров'я є невід'ємною частиною конституційного блоку: згідно з абз. 11 преамбули Конституції 1946 року, нація «гарантує всім, зокрема дітям, матерям і літнім працівникам, охорону здоров'я, матеріальне забезпечення, відпочинок і дозвілля». Ще в 1975 році у своєму історичному рішенні «IVG» Конституційна рада використала преамбулу 1946 року та положення, що стосується права на охорону здоров'я, вважаючи їх частиною позитивного права. Проте лише в 1980 році Конституційна рада визнала, що охорона здоров'я має «характер принципу конституційної цінності» [171]. У своєму рішенні від 12 травня 2012 року Конституційна рада підтвердила, що захист здоров'я є метою конституційної цінності [201]. Крім того, охорона здоров'я обмежує обсяг прав на приватність і ведення нормального сімейного життя. Положення, про яке йдеться, надавало матері, яка збирається народжувати, право на анонімність та безкоштовний догляд під час пологів. Заявники оскаржують це положення на підставі права на приватне життя та права вести нормальне сімейне життя. Рада обґрунтовує позицію законодавця, уточнюючи, що він «мав на меті уникати перебігу вагітності та пологів в умовах, які можуть загрожувати здоров'ю як матері, так і дитини, а також запобігати дітовбивству чи відмові від дитини». На завершення Конституційна рада підкреслює, що законодавець «таким чином переслідував конституційно дійсну мету захисту здоров'я». Помітно з наведеного, що Рада керує конфронтацією між декількома конституційними принципами, що призводить до того, що вона надає перевагу захисту здоров'я над правом на недоторканність приватного життя та правом на нормальне сімейне життя.

Резюмуючи, здоров'я та навколишнє середовище, по суті, є рухомими принципами, які значною мірою залежать від наукових даних, які також постійно розвиваються. Конституційній раді важко мати постійну позицію з питань, що стосуються цього. Природно, законодавець повинен забезпечити захист здоров'я та навколишнього середовища відповідно до конституційних вимог, оскільки прийняття та застосування законів не мають постійного характеру, ідентичного характеру Конституції. Хоча до Конституції важко внести зміни, і вона складається з принципів, які є достатньо загальними та універсальними, щоб діяти десятиліттями, навіть століттями, закон має бути адаптований до потреб часу, незважаючи на його визначення як загальної та абстрактної норми. Конституційна рада залишає законодавцю вільний вибір у світлі технічних знань. Таким чином, він обмежує ступінь свого контролю, з одного боку, адекватністю між засобами, обраними законодавцем, і переслідуваними цілями. І, з іншого боку, до відсутності явного дисбалансу в узгодженні конституційних цілей і принципів.

Таким чином, Конституційна рада демонструє поєднання нормативізму та ціннісного підходу, утверджуючи комплексну модель захисту прав людини, у якій особисті та політичні права отримують підвищений рівень захисту, соціальні права – визнання з широкою дискрецією парламенту, екологічні права – як новітня категорія публічного інтересу – набули самостійного конституційного статусу після включення до блоку конституційності Екологічної хартії 2004 року. Весь спектр прав становить невід'ємну частину конституційного правопорядку Франції як правової, демократичної та соціальної держави.

4.3. Баланс індивідуальних прав і публічних інтересів у практиці Конституційної ради

Одним із ключових викликів конституційної юрисдикції є пошук рівноваги між індивідуальною свободою та суспільним інтересом. Такий пошук у правовій доктрині виражається через принцип пропорційності. Цей принцип є одним із найважливіших у практиці Європейського суду з прав людини, адже забезпечує баланс між втручанням держави і захистом прав особи. Його застосування передбачає триетапний тест: визначення легітимної мети, перевірку необхідності обраного засобу та оцінку співмірності обмеження права із поставленою метою. Таким чином, пропорційність виступає критерієм розумного балансу між публічними інтересами й індивідуальними правами [72, С. 51].

Зазвичай, поняття загального інтересу використовується Конституційною радою для визначення причин, які можуть виправдати втручання органів державної влади, яке зменшує певні індивідуальні права чи свободи, які покликані поступитися місцем колективним імперативам. Нагадування про загальний інтерес, пов'язаний із конкретними цілями закону, також визначає рамки, в яких Конституційна рада контролює закон, на який вона звернулася, зокрема, коли ці цілі були визнані такими, що мають конституційну цінність.

Існує безліч понять, що походять від загального інтересу, вважає вчена Жанна де Глініасті, – «спільний інтерес», «інтерес усіх», «національний інтерес», «спільне благо» тощо – а інші, більш категоричні колективні інтереси, також врівноважують захист прав і свобод перед конституційним суддею – громадська безпека, громадське здоров'я, або, точніше, фундаментальні інтереси нації, найкращі інтереси дитини тощо. Однак загальний інтерес як колективний імператив *par excellence* має особливість, яка виправдовує його окремий розгляд. По-перше, якісно, завдяки функції, історично відведеній йому в поділі публічної та приватної сфер, а отже, і в самому формуванні публічного права, загальний інтерес є всеохоплюючим поняттям, яке включає всі колективні інтереси, а

кількісно – посилення на інші колективні інтереси в судовій практиці значно менші [275, Р. 2].

Але загальний інтерес сам по собі не має конституційної цінності (якщо тільки він не стосується принципу чи правила такого характеру). На щастя, простого посилення на загальні інтереси недостатньо, щоб знищити конституційні гарантії прав людини та громадянина та можливості, надані будь-якій особі, відстоювати свої права за допомогою ефективного засобу правового захисту. Конституційна рада визнає це, коли заявляє, у питаннях законодавчого підтвердження, що якщо законодавець має повноваження ухвалювати податкові положення зворотної дії, він може робити це лише з огляду на достатній мотив загального інтересу, за умови, що це не позбавляє правових гарантій конституційних вимог.

Загальний інтерес, на думку почесного члена Конституційної ради Ноеля Ленуара, — це більше, ніж конституційний стандарт у строгому значенні, а передусім стандарт контролю, корисний для перевірки законності чи конституційності нормативного або законодавчого акту [336].

Незважаючи на відсутність визначення поняття, представленого як стандарт публічного права, і мовчання Конституції з цього питання, конституційний суддя прямо робить загальний інтерес інструментом контролю за законом, зокрема щодо прав і свобод, гарантованих Конституцією, вважає французька вчена Ж. де Глінасті [275, Р. 1]. Навіть якщо воно пов'язане з певною свободою чи правом, посилення на загальний інтерес не охоплює конкретних чи однозначних ситуацій, і Конституційна рада не розробляє жодного об'єктивного критерію, коли вона визначає, чи відповідає оскаржуване законодавче положення причині загального інтересу. Крім того, оскільки поняття загального інтересу не фігурує в блоці конституційності та не є предметом жодного законодавчого визначення, його нормативне значення залишається невизначеним. З іншого боку, мета загального інтересу, яку повинен переслідувати законодавець, коли

вона порушує права та свободи, дійсно має значення, яке конституційний суддя надає їй відповідно до ступеня свого контролю. Конституційний суддя також може додати вимогу пропорційності до контролю за досягненням мети загального інтересу: шляхом перевірки того, що порушення права чи свободи не є непропорційним поставленій меті, він відкриває свій контроль для оцінки відповідності засобів досягненню цілей і таким чином підсилює його інтенсивність. Проте також суддя може вибрати більш чітко, зробити загальні інтереси конституційною нормою. Потім він перевіряє, що законодавець справді керувався метою загального інтересу і що захід, який він вжив для цієї мети, забезпечує узгодження, «яке не є явно незбалансованим» між принципом свободи підприємницької діяльності та цією метою, піднесеною до рангу «цілі з конституційним значенням», яка становить, наприклад, боротьбу з шахрайством та ухиленням від сплати податків або запобігання нападам на громадський порядок [275, Р. 6].

Метою, яку ми ставимо перед собою у цьому підрозділі, є звернення до рішень Конституційної ради, у яких йдеться про «загальний інтерес». Іншими словами, через аналіз судової практики Конституційної ради, ми з'ясуємо, чи загальний інтерес правильно виконує свою основну функцію, а саме функцію захисту основних прав.

Використання загальних інтересів у конституційному судочинстві є прямим наслідком рішення від 16 липня 1971 року, згідно з яким Рада визнала себе охоронцем основних прав. Виконуючи цю місію, суддя не має наміру надавати абсолютний захист конституційним принципам. Для гармонійного функціонування демократичного суспільства необхідна здатність законодавця регулювати умови реалізації прав і свобод громадян. Тому необхідно переконатися, що законодавчі обмеження базуються на законних занепокоєннях. Однак однією зі слабких сторін французьких конституційних текстів є те, що

вони містять мало інформації про підстави, які виправдовують напади на права та свободи, вважає вчений Гійом Мерланд [257, Р. 3–4].

Перевіримо попередньо висловлену тезу через аналіз рішень Конституційної ради. У першу чергу, звернемося до права на повагу до приватного життя та кореспонденції, що передбачено ст. 2 Декларації прав людини та громадянина 1789 року. У рішенні від 21 жовтня 2016 року (щодо моніторингу і контролю передач за допомогою каналу Герца), заявники скаржаться на те, що дозволяючи заходи для моніторингу та контролю передач за допомогою радіохвиль без визначення умов збору, використання, зберігання та знищення зібраної таким чином інформації та без надання будь-якого механізму моніторингу цих заходів, законодавець спричинив непропорційне порушення права на повагу до приватного життя та права на ефективний засіб правового захисту. Відповідно до Конституції, порушення цього права має бути виправдано причиною загального інтересу та має бути адекватним і пропорційним до цієї мети. Оспорювані положення дозволяють органам державної влади приймати з метою захисту національних інтересів міри по моніторингу і контролю передач по радіоканалу. По-перше, оскільки положення дозволяють органам влади вживати вищевказані міри, без виключення можливості перехоплення повідомлень або збору індивідуальних даних, вони охоплюють порушення права на повагу до приватного життя та таємницю кореспонденції. По-друге, такі міри можуть прийматися виключно з метою захисту національних інтересів, але вони не забороняють використовувати ці міри для цілей, більш широких, ніж просто реалізація цих вимог. Насамкінець, оспорювані положення не визначають характер мір нагляду та контролю, які уповноважені приймати державні органи. Вони не обумовлюють застосування цих мір будь-якими матеріальними або процесуальними умовами і не надають жодних гарантій їх реалізації. Із вищенаведеного випливає, що за відсутності відповідних гарантій оспорювані положення є явно невідповідного посяганням

на право на повагу до приватного життя та таємниці кореспонденції, що впливає із ст. 2 Декларації 1789 року, відповідно, суперечить Конституції [208], [22, С. 222–223].

Актуальним є рішення ДС від 25 жовтня 2018 року, у якому Рада перевіряла на відповідність Конституції Закон про збалансовані комерційні відносини в аграрному та харчовому секторі та здорове, стійке та доступне харчування для всіх. Методика оцінювання судом балансу між загальним суспільним інтересом та індивідуальними інтересами була застосована таким чином. За словами заявників, ця нова судова заборона спрямована лише на агропродовольчу галузь, хоча зобов'язання публікувати звітність покладаються на всі комерційні компанії. Це призведе до порушення принципу рівності перед законом.

У п. 7 рішення йдеться про те, що відповідно до статті 6 Декларації прав людини і громадянина 1789 року закон «має бути однаковим для всіх, незалежно від того, захищає він чи карає». Принцип рівності не перешкоджає законодавцеві регулювати різні ситуації по-різному, а також відхилятися від рівності з міркувань загального інтересу, за умови, що в одному та в іншому випадку результуюча різниця в поводженні безпосередньо пов'язана з об'єктом права. закон, який його встановлює.

Приймаючи оскаржувані положення, законодавець мав на меті, беручи до уваги дисбаланс у комерційних відносинах між суб'єктами агропродовольчого та розподільного секторів, сприяти прозорості цих відносин. Таким чином, він переслідував мету загального інтересу. У зв'язку з тим, що різниця в ставленні безпосередньо пов'язана з об'єктом права, скарга на недотримання статті 6 Декларації 1789 року має бути відхилена (п. 8 та 9 рішення). Отже, перше речення статті L. 123-5-2 Господарського кодексу, яке не ігнорує жодної іншої конституційної вимоги, відповідає Конституції [211], [22, С. 244–245].

Конституційна рада через велику кількість пріоритетних питань конституційності (QPC) здійснювала контроль за режимом надзвичайного стану,

який був введений після терактів протягом 719 днів. Також Рада прийняла кілька рішень про надзвичайний стан у сфері охорони здоров'я, у забезпеченні балансу між метою конституційної цінності охорони здоров'я та повагою прав і свобод, а саме: рішення від 13 листопада 2020 року, від 9 листопада 2021 року та від 21 січня 2022 року.

Рішення від 13 листопада 2020 року стосується дотримання прав і свобод, що гарантуються Конституцією у другому параграфі ст. 54 і першому параграфі ст. 55 Закону від 29 липня 1881 року про свободу друку. Так, компанія-заявник стверджує, що положення ст. 55 Закону від 29 липня 1881 року в інтерпретації Касаційного суду забороняють цивільну юрисдикцію спрощеного провадження, порушеного особою, яка вважає себе жертвою клевети. Це спричинить відсутність визнання права на ефективний засіб правового захисту. Крім того, вона критикує положення ст. 54 того ж Закону за те, що вони не виключають застосування цього десятиденного періоду, коли клевети відбувається під час виборчої кампанії, зокрема, з метою проведення професійних виборів, і спрямований проти особи, яка не є кандидатом, знову призведе до ігнорування права на ефективний судовий захист та принципу відкритості голосування, гарантованого, зокрема, ст. 3 Конституції. Отже, пріоритетне питання конституційності стосується слів «проти кандидата на виборну посаду», що зустрічаються в абз. 2 ст. 54 Закону від 29 липня 1881 року, та слів «протягом десяти днів після вручення повістки», що фігурує у першому абзаці ст. 55 того ж Закону. Крім того, Рада підкреслила, що повага до права на захист гарантується. Тобто законодавець забезпечив примирення, яке не є явно незбалансованим, з одного боку, свободою вираження поглядів і правами на захист, а з іншого боку, правом на ефективний судовий захист. Щодо положень, що стосуються виборчого права Конституційна рада взяла за основу ст. 3 Конституції, у якій вказано, що вибори є загальними, рівними та таємними, це підтверджує Преамбула Конституції 1946 року (параграф 8). По-перше, свобода вираження

поглядів має особливе значення у політичних дебатах та під час виборчих кампаній. Воно гарантує інформування кожного та захист будь-яких поглядів, крім того захищає від зловживань, які здійснюються на його основі, особливо у випадку клевети. По-друге, навіть у тому випадку, коли у період виборів клевети спрямований проти особи, що не є кандидатом, оспорюване положення не позбавляють суддю з виборів, що розглядає таку скаргу, можливості оцінити, чи міг клевети змінити правдивість голосування та при необхідності, оголосити про анулювання виборів. Отже, слова «проти кандидата на виборну посаду» та «протягом десяти днів після повідомлення про виклик» не суперечать Конституції [215], [22, С. 247–248].

У рішенні Конституційної ради від 9 листопада 2021 року йдеться про звернення щодо Закону, який встановлює різні положення з охорони здоров'я. Ст. 1 цього Закону продовжує до 31 липня 2022 року правову основу, що регулює режим надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я. Депутати оспорюють конституційність цього продовження через те, що, мовляв, воно дозволить реалізувати міри, які є непропорційним посяганням на права і свободи, стосовно потреб охорони здоров'я та запланованих на цей період виборів президента та парламенту. Йдеться про свободу в'їзду та виїзду, право на повагу до приватного життя, свободу ведення бізнесу та свободу вираження поглядів.

Тож, Рада підкреслила, що Конституція не виключає можливості передбачити законодавцем режим надзвичайного стану у сфері охорони здоров'я. У цьому контексті його завданням є забезпечення відповідності цієї мети конституційній цінності і поваги до прав і свобод, визнаних за жителями Республіки. Продовження терміну не мають ані мети, ані ефекту оголошення самого надзвичайного стану у сфері охорони здоров'я, вважає Рада. Крім того, відповідним Законом передбачається строк продовження і він становить один місяць. Також, у рішенні йдеться про те, що ці міри повинні бути пропорційними ризикам, що виникають. Їх дія припиняється негайно, коли уже немає в них

необхідності. Суддя несе відповідальність за забезпечення того, щоб ці міри були адаптовані, необхідні і відповідали меті, яку вони переслідують [22, С. 249].

По ст. 2 Закону, яка власне передбачає продовження строку до 31 липня 2022 року. На думку депутатів, що оскаржили цю міру, 8-місячний строк призведе до незбалансованого примирення між конституційною цінністю захисту здоров'я та правами і свободами, які можуть бути зачеплені. Це призведе до відсутності розуміння свободи пересування та права на повагу до приватного життя. Конституційна рада вважає, що законодавець хотів дати можливість органам державної влади приймати міри, які направлені на боротьбу з розповсюдженням епідемії Covid-19. В свою чергу, Рада не має повноважень оцінювати і приймати рішення, такі як приймає парламент. Крім того, міри, які можуть бути оголошені у рамках режиму управління виходу з кризи можуть бути зроблені лише в інтересах загальної охорони здоров'я і єдиною метою – боротьбою з розповсюдженням з Covid-19. З іншого боку, якщо ці міри можуть бути прийняті під час виборчого періоду, то надання «медичного пропуску» не потребується для доступу на виборчі дільниці або політичні зібрання. Вони можуть стати предметом спрощеного рішення, яке забезпечить повагу права на колективне вираження поглядів з боку регулюючого органу. Тобто, ст. 2 Закону не суперечить Конституції.

Проте у цьому рішенні є положення Закону, а саме: статті 13 і 14, які були визнані такими, що суперечать Конституції. Зокрема, абз. 3 ст. 13 уповноважує Уряд до 31 липня 2022 року приймати Постановою будь-які міри, що підпадають під дію Закону, що спрямовані на відновлення, адаптацію або доповнення окремих положень Трудового кодексу. Із ст. 38 Конституції випливає, що Уряд може запросити у Парламенту дозвіл на видання таких розпоряджень. Однак оспорювані положення, декотрі з них були введені первинним законопроектом, а інші – поправками уряду, перш ніж були виключені у першому читанні, були відновлені у новому читанні шляхом внесення парламентських поправок. Тому

вони не були прийняті за вимогою уряду. Рада дійшла висновку, що дані положення були прийняті за процедурою, що ігнорують вимоги ст. 38 Конституції, а отже протирічать Конституції [218], [22, С. 249–250].

У рішенні Конституційної ради від 21 січня 2022 року йдеться про відповідність Конституції Закону, який посилює інструменти для врегулювання кризи у галузі охорони здоров'я та вносить зміни до Кодексу охорони здоров'я. Зокрема, ст. 1 цього Закону передбачає, що Прем'єр-міністр може забезпечити доступ осіб у віці не менше 16 років до певних місць, установ, послуг або заходів, на яких здійснюється діяльність, за умови надання доказу вакцинації від Covid-19. Аргументи Ради полягали у тому, що, по-перше, одинадцятий параграф Преамбули Конституції 1946 року гарантує усім охорону здоров'я. По-друге, Рада погоджується з тим, що положення порушують певні права людини, однак, законодавець мав намір надати органам державної влади можливість приймати міри, спрямовані на боротьбу з епідемією Covid-19 шляхом застосування вакцинації. Таким чином, парламент переслідував мету конституційної цінності охорони здоров'я. Підтверджуючи це висновками наукової комісії від 24 грудня 2021 року та 13 січня 2022 року, Рада вважає, що люди, котрі зробили щеплення, становлять набагато менший ризик передачі вірусу Covid-19 та розвитку важкої форми, ніж ті, що не мають щеплення. По-третє, Рада не вправі ставити під сумнів оцінку законодавцем такого ризику або перевіряти, чи ця мета могла бути досягнена іншими засобами. Рада зауважує, що законодавець застосував ці міри щодо видів діяльності, у яких йдеться про одночасно велику кількість людей в одному місці і, таким чином, становить підвищений ризик поширення вірусу. По-четверте, законодавець передбачив, що постановою будуть визначені умови, за яких докази дотримання графіку щеплень будуть дійсними за умови пред'явлення негативного результату вірусологічного скринінгового обстеження, підтвердження статусу щепленого. І на останок, законодавець зміг оцінити на тому рівні наукових знань, що він мав, що неповнолітні особи, так

само як і дорослі, є носіями розповсюдження вірусу і тому планують застосувати обов'язок подання «паспорту на щеплення» для доступу у певні місця. Рада приходить до висновку, що оспорювані положення, враховуючи попереднє тлумачення, є збалансованим поєднанням вищезгаданих конституційних вимог.

Крім питання наявності паспорту щеплень у громадських місцях, Рада оцінила положення щодо можливості зібрань. У цьому аспекті вона вважає, що законодавець намагався розширити доступ до зібрань, де може бути підвищений ризик розповсюдження вірусу, за умови надання «паспорту здоров'я». Таким чином, він переслідував мету конституційної цінності охорони здоров'я. Проте Рада зауважує, що всупереч положенням, за яких Прем'єр-міністр може забезпечити доступ до певних місць за умови надання документів про стан здоров'я, оспорювані положення не потребували прийняття таких мір з боку організатора політичного зібрання ні при умові, що вони проводяться в інтересах охорони здоров'я, і навіть не те, що ці міри строго пропорційні ризикам, що виникають для здоров'я і відповідають обставинам місця і часу. Саме в цих умовах, вважає Рада, положення не забезпечують збалансованої відповідності вищезгаданим конституційним вимогам і вони не відповідають Конституції. Особи, відповідальні за політичні зібрання, як і раніше можуть приймати будь-які запобіжні заходи для здоров'я, такі як обмеження кількості учасників, роздача масок чи провітрювання приміщень [219], [22, С. 250–251].

У контексті питання вакцинації важливо підкреслити, що обов'язкова вакцинація, яка встановлена законом, узгоджується з людською свободою та верховенством права, оскільки є пропорційним засобом для досягнення важливої суспільної мети – захисту здоров'я населення, а відтак – прав людини у цій сфері. Загрози новітніх пандемій останнім часом лише стверджують такий висновок, оскільки йдеться про захист навіть людського життя, а не лише здоров'я. Основним засобом протидії COVID-19 вважається створення та запровадження вакцини. При цьому важливими питаннями залишаються методи впровадження

вакцинації з боку держави, співвідношення в них санкцій закону із діалогом та переконанням [96, С. 36].

У рішенні від 8 липня 2022 року QPC критикує другий абзац статті L. 2141-2 Кодексу громадського здоров'я, у його формулюванні, що впливає із Закону від 2 серпня 2021 року, що позбавляє чоловіків доступу до медичного відтворення потомства поодинці або у стосунках з чоловіком, незважаючи на те, що ті з них, які, народжені жінкою в реєстрі цивільного стану, змінили позначення своєї статі, можуть бути здатні виносити вагітність. Таким чином, це встановило б невинуватену різницю в поводженні між людьми з гестаційними можливостями залежно від вказівки їх статі в цивільному стані. Таким чином, вони суперечили б принципам рівності перед законом і рівності чоловіків і жінок. З тих самих причин законодавець неправильно зрозумів би обсяг своєї компетенції в умовах, що впливають на вищезазначені принципи (п. 2 рішення).

Відповідно до цих положень будь-яка пара, що складається з чоловіка та жінки або двох жінок, або будь-яка незаміжня жінка має доступ до медичного відтворення потомства (п. 4 рішення).

Конституційна рада вважає, що з підготовчої роботи випливає, що, приймаючи ці положення, законодавець мав на меті надати жінкам рівний доступ до медичного відтворення без різниці, пов'язаної з їхнім сімейним станом чи сексуальною орієнтацією. Роблячи це, під час здійснення своєї юрисдикції він вважав, що різниця в ситуації між чоловіками та жінками щодо норм цивільного статусу може виправдати різницю у ставленні щодо мети закону щодо умови доступу до медичного запліднення. Конституційна рада не має права замінювати свою оцінку оцінкою законодавця щодо врахування в цьому питанні такої різниці в ситуації (п. 8 рішення) [22, С. 252].

Отже, слова «будь-яка пара, що складається з чоловіка та жінки або двох жінок або будь-якої незаміжньої жінки, має доступ до медичного відтворення потомства», що з'являється у другому реченні першого абзацу статті L. 2141-2

Кодексу охорони здоров'я, в редакції закону № 2021-1017 про біоетику відповідають Конституції [221], [22, С. 252].

Останнім часом, у медичній сфері набула поширення «концепція солідарності», яка виступає інструментом забезпечення справедливості та рівності у питаннях охорони здоров'я. Ця концепція охоплює ряд передових медичних інновацій та практик. Ключові компоненти цієї концепції включають:

1. Інтегровані інформаційні системи охорони здоров'я, які забезпечують ефективний обмін медичними даними.
2. Біобанки – це спеціалізовані сховища біологічних матеріалів і пов'язаної з ними інформації, які сприяють розвитку медичних досліджень.
3. Персоналізована медицина, яка передбачає індивідуальний підхід до діагностики та лікування з урахуванням генетичних та інших особливостей пацієнта.
4. Програми донорства органів, тканин, клітин і крові, які відіграють вирішальну роль у забезпеченні життєво важливих ресурсів для медичних втручань [248, Р. 2079].

Наведені аспекти є частиною сучасної філософської концепції, яка пропонує радикальне переосмислення природи людини шляхом використання передових технологій, спрямованих на подолання біологічних обмежень людини – трансгуманізму. Розвиток трансгуманістичних ідей породжує нові етичні, правові та соціальні виклики, зокрема щодо прав людини, особистої свободи та обмежень технологічного втручання у людське тіло та свідомість. Трансгуманізм тісно пов'язаний з розвитком біоетики. Необхідно знайти баланс між технічним прогресом і збереженням основних прав людини, що вимагає розробки нових правових мехпнізмів і етичних принципів регулювання трансгуманістичних технологій [248, Р. 2081].

Продовжуючи проблематику, що стосується вирішення нагальних проблем, що виникають у ситуаціях введення надзвичайного стану, доцільно

проаналізувати рішення Конституційної ради від 23 липня 2015 року, де остання перевірила на відповідність Закон про розвідницьку діяльність, прийнятий після терористичних атак у Франції у 2015 році. Це одне з найважливіших рішень, що стосується балансу між публічною безпекою та захистом основоположних прав, зокрема права на приватність та таємницю зв'язку. Основні позиції у рішенні підтверджують конституційність більшості положень вказаного Закону (використання технічних засобів спостереження без згоди суду; можливість масового збору даних тощо). Проте такими, що відповідають Конституції, було визнано норми, що передбачають механізм «чорних ящиків», який дозволяв використання автоматизованих алгоритмів для виявлення підозрілої поведінки без чітко визначених меж і без достатніх гарантій для прав особи (п. 78 рішення). Тобто, алгоритмічне стеження без чіткого предмета й меж є надмірним втручанням у приватне життя [207].

Важливим з точки зору балансу між зальним суспільним інтересом та правами людини є рішення Конституційної ради від 14 квітня 2023 року щодо пенсійного віку, який не може бути встановлений вище 62 років. Цим рішенням Рада мала б підтвердити, що законний пенсійний вік не може бути встановлений вище 62 років. Якщо коротко, то Конституційна рада мала б ухвалити рішення про те, чи можна ініціювати процедуру референдуму за загальною ініціативою, яка передбачена статтею 11 Конституції Франції, для скасування встановлення пенсійного віку у 64 роки.

У самому рішенні згадуються ситуації, що саме повинна перевірити Конституційна рада (взято з Постанови від 7 листопада 1958 року, ст. 45–2):

- 1) що законопроект представлений не менш ніж однією п'ятою частиною членів парламенту, причому ця п'ята частина розраховується на основі кількості місць, фактично заповнених на дату реєстрації звернення, заокругленого до найближчої більш високої цифри у випадку фракції;

2) що його мета відповідає умовам, вказаних у третьому та шостому параграфах ст. 11 Конституції, причому вказані у ній строки обчислюються на дату реєстрації звернення;

3) що жодне положення цього закону не суперечить Конституції.

Отже, встановлено Радою, що на дату реєстрації звернення запропонований Закон, що направлений на підтвердження того, що законний пенсійний вік не може бути встановлений вище 62 років, не має наслідком зміни у законодавстві. Таким чином, це не відноситься, у сенсі ст. 11 Конституції, до «реформи» соціальної політики. Відповідно, запропонований закон, який не відноситься до жодного з інших об'єктів, згаданих в абз. 1 ст. 11 Конституції, відповідає умовам, встановленим абз. 3 тієї ж статті і 2 статті 45–2 Постанови від 7 листопада 1958 року. Так, Конституційна рада постановила, що закон, направлений на підтвердження того, що законний пенсійний вік не може бути встановлений вище 62 років, не відповідає умовам, встановленим ст. 11 Конституції і ст. 45–2 Постанови від 7 листопада 1958 року, що стосується Органічного закону про Конституційну раду [223], [22, С. 253].

Конституційна рада Франції своїми рішеннями розкриває сутність права на повагу до приватного життя та питання захисту персональних даних. Сьогодні соціальні мережі та пошукові системи зберігають таку кількість і різноманітність інформації, яку раніше неможливо було уявити. Якщо правильно перевірити, навіть найнешкідливіші дані можуть виявити конфіденційну інформацію. Такі ресурси почали приваблювати уряди, які все частіше відслідковують інформацію, щоб мати змогу передбачити потенційні загрози, особливо громадській безпеці. Захист даних має на меті забезпечити справедливу обробку (збір, використання, зберігання) персональних даних як державним, так і приватним секторами.

Право приватної власності (конфіденційність) і захист даних є двома основними правами, закріпленими в Договорах Європейського Союзу (далі – ЄС) і Хартії основних прав ЄС. У Франції захист персональних даних регулюється

Законом від 6 січня 1978 року про обробку даних, файли та свободи. Потім цей Закон було змінено Законом від 20 червня 2018 року про захист персональних даних, щоб адаптувати його до положень Загального регламенту захисту даних (GDPR), який застосовується в Європі з 25 травня 2018 року. Ці події значно посилили права громадян у Європейському Союзі щодо використання персональних даних. У Франції місію органу захисту особистих даних виконує Національна комісія з інформаційних технологій і свобод (CNIL).

Звертаємо увагу на те, що Конституція Французької Республіки 1958 року прямо не визнає ані права на повагу до приватного життя, ані права на захист персональних даних. У Франції право на приватне життя впливає зі статті 2 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, на яку посилається Прембула Конституції, а саме право на захист персональних даних виводиться з права на приватність. Це останнє право по суті є розширенням першого і, здається, не є автономним від нього. Не маючи чіткої текстової основи, Конституційна рада спочатку визнала право на повагу до приватного життя фундаментальним правом, а потім приєднала до нього право на захист персональних даних. Попри це французьке прецедентне право відстає від конституційного прецедентного права інших зарубіжних судів, зокрема, німецького [11, С. 115].

Крім того, право на приватність не є абсолютним правом, адже повинно бути узгоджене з іншими законними конституційними правами чи принципами. Необхідно знайти справедливий баланс між загальним інтересом та індивідуальними правами, тому першим кроком, який необхідно зробити у контексті контролю за конституційністю, є те, що законодавець, який має намір порушити повагу до приватного життя, повинен виправдати це конституційною вимогою або загальним інтересом.

У контексті згаданого права, варто звернути увагу на кілька рішень Конституційної ради. Зокрема, право на повагу до приватного життя стало правом, яке можна розглянути за процедурою пріоритетного питання

конституційності. У рішенні від 16 вересня 2010 року, що стосується генетичних відбитків пальців засуджених за один із злочинів, передбачених КПК та їх зберігання, Рада, серед іншого, постановила:

1) враховуючи, по-перше, що згідно зі статтею 34 Конституції законодавець зобов'язаний самостійно визначати сферу застосування кримінального закону; що, щодо кримінального процесу, ця вимога необхідна, зокрема, щоб уникнути непотрібної суворості під час розшуку виконавців правопорушень (п. 10 рішення);

2) враховуючи, по-друге, що саме законодавець має забезпечити узгодження між, з одного боку, запобіганням порушенням громадського порядку та розшуком осіб, які вчинили правопорушення, обидва з яких є необхідними для захисту прав і принципів конституційну цінність, і, з іншого боку, захист гарантованих Конституцією прав і свобод, включаючи повагу до приватного життя, захищену статтею 2 Декларації 1789 року, поважати презумпцію невинуватості, принцип гідності людської особистості, а також особисту свободу, яку стаття 66 ставить під захист судової влади; Таким чином, якщо законодавець може передбачити проведення спеціальних слідчих заходів з метою встановлення злочинів і проступків особливої тяжкості та складності, збору доказів і розшуку винних, то за умови, що ці заходи проводяться відповідно до з прерогативами судової влади, охоронця свободи особистості згідно зі статтею 66 Конституції, і що обмеження, які вони вводять до конституційно гарантованих прав і свобод, є необхідними для прояву правди, пропорційної серйозності та складності вчиненого правопорушення і не запроваджувати невиправданої дискримінації (п. 11 рішення) [11, С. 116-117].

Так, Рада вважає, що ризик для свободи збереження слідів правопорушення, яке могло бути вчинене, є менш серйозним, ніж ризик незнаходження інформації, якщо підозрюваний насправді вчинив злочин. Потрібне втручання судді [199].

У рішенні від 22 березня 2012 року Конституційна рада розглянула наслідки «права на захист персональних даних». На думку депутатів та senatorів, що статті 5 і 10 Закону, що регулює це питання, суперечить положенням Конституції. Основні аргументи Ради (із рішення):

1) враховуючи, по-перше, що стаття 34 Конституції передбачає, що закон встановлює правила щодо основних гарантій, наданих громадянам для здійснення публічних свобод, а також кримінального процесу; що законодавець у межах своєї компетенції повинен забезпечити узгодження між, з одного боку, охороною громадського порядку та розшуком осіб, які вчинили правопорушення, що є необхідним для захисту принципів і прав конституційного значення і, з іншого боку, повага до інших захищених Конституцією прав і свобод; що він у будь-який час вільний приймати нові положення, доцільність яких він сам оцінює та змінює попередні тексти або скасовує їх шляхом заміни, у разі необхідності, іншими положеннями, оскільки, здійснюючи це повноваження, не позбавляє правових гарантій конституційних вимог (п. 7 рішення);

2) беручи до уваги, по-друге, що свобода, проголошена статтею 2 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, передбачає право на повагу до приватного життя; що, отже, збір, запис, збереження, консультування та передача персональних даних повинні бути виправдані причиною загального інтересу та здійснюватися в адекватний і пропорційний спосіб цій меті (п. 8 рішення);

3) беручи до уваги, що створення процесу обробки персональних даних, призначеного для збереження цілісності даних, необхідних для видачі посвідчень особи та проїзних документів, дає змогу забезпечити видачу цих документів та підвищити ефективність боротьби з шахрайством; що це таким чином виправдано причиною загального інтересу (п. 9 рішення);

4) враховуючи, однак, що, враховуючи її мету, ця обробка персональних даних призначена для збору даних, що стосуються майже всього населення французької національності; що біометричні дані, записані в цьому

файлі, зокрема відбитки пальців, які самі по собі можуть бути порівняні з фізичними слідами, залишеними ненавмисно особою або зібраними без її відома, є особливо чутливими; що технічні характеристики цього файлу, визначені оскаржуваними положеннями, дозволяють запитувати його з метою, відмінною від перевірки особи особи; що положення закону, про які йдеться, дозволяють ознайомлення або опитування цього файлу не лише з метою видачі або відновлення посвідчень особи та проїзних документів та перевірки особи власника такого документа, але також для інших цілей адміністративної чи судової поліції (п. 10 рішення);

5) беручи до уваги те, що з вищесказаного випливає, що з огляду на характер записаних даних, обсяг цієї обробки, їх технічні характеристики та умови ознайомлення з ними, положення статті 5 стосуються права на повагу до приватного життя та порушення, яке не можна вважати пропорційним переслідуній меті; що, отже, статті 5 і 10 закону мають бути визнані такими, що суперечать Конституції; що те саме стосується, відповідно, третього абзацу статті 6, статті 7 та другого речення статті 8 (п. 11 рішення) [11, С. 118–119]. Тож, беручи до уваги чотири характеристики системи, а саме: розмір файлу, конфіденційність даних, технічні характеристики, що дозволяють ідентифікацію за біометричними даними та цілі адміністративної чи судової поліції, крім тих, які необхідні для видачі чи поновлення документи, що посвідчують особу та проїзні документи та перевірка особи власника такого документа, встановлення такої обробки персональних даних порушує право на повагу до приватного життя, що не може вважатися пропорційним меті, що переслідується [393].

У рішенні від 21 жовтня 2016 року Рада перевіряла положення Податкового кодексу, що стосується публічного реєстру трастів. Заявник стверджує, що ці положення нехтують правом на повагу до приватного життя та заплямовані негативною некомпетентністю в умовах, які порушують це право, оскільки вони надають громадськості абсолютно вільний і нерегульований доступ до

конфіденційної інформації, що стосується створення трасту. Ці положення також нехтують принципом рівності перед законом.

Знову ж таки у цьому рішенні Рада нагадала попередні свої позиції, зокрема, збір, запис, збереження, консультація та передача персональних даних повинні бути виправдані причиною загального інтересу та здійснюватися в адекватний та пропорційний спосіб цій меті. Серед основних аргументів Конституційної ради назвемо ключовий, а саме: «згадка в загальнодоступному реєстрі імен засновника, бенефіціарів та адміністратора трасту надає інформацію про спосіб, у який особа має намір розпоряджатися своїми активами. Це призводить до порушення права на повагу до приватного життя. Проте законодавець, який не вказав на якість чи причини, що виправдовують звернення до реєстру, не обмежив коло осіб, які мають доступ до даних цього реєстру, покладених на податкову адміністрацію. Таким чином, оскаржувані положення спричиняють явно непропорційний напад на право на повагу до приватного життя щодо переслідуваної мети» (п. 6 рішення) [11, С. 119].

Визнавши, що мета конституційної цінності боротьби з шахрайством та ухиленням від сплати податків дозволила законодавцю створити реєстр трастів, судді прийшли до висновку, що зазіхання на приватне життя було явно непропорційним за відсутності обмеження кола осіб, які мають доступ до даних цього реєстру, які містили інформацію про те, яким чином особи, включені до нього, мали намір розпорядитися своїм майном [394].

У рішенні від 27 жовтня 2017 року заявник стверджує, що положення статті 230-8 КПК нехтують правом на повагу до приватного життя, оскільки вони дозволяють людям, які отримали виправдувальний вирок, або по ним припинено провадження, отримати дострокове видалення персональних даних щодо них, які внесено до кримінальної справи. Виключаючи осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, але звільнених від покарання, від застосування цього заходу, ці положення призвели б до непропорційного нападу на право на повагу до

приватного життя, беручи до уваги характер записаних даних, термін їх зберігання, поліцейське призначення файлу та сферу його використання [11, С. 120]. Рада відзначає у цьому рішенні певний дисбаланс між важливістю файлу та обмеженням права на видалення даних. Переш ніж перейти до висновку органу конституційної юрисдикції, варто звернути увагу на аргументацію суддів:

1) встановлюючи, що справи про судимості можуть містити інформацію, зібрану під час розслідування чи розслідування стосовно особи, щодо якої існують серйозні або послідовні ознаки ймовірності того, що вона могла брати участь у вчиненні певних правопорушень, законодавець дозволив таке: стаття 40–26 Кримінально-процесуального кодексу передбачає, що можуть бути зафіксовані відомості про цивільний стан, професію або сімейне становище особи та фотографія, яка містить технічні характеристики, що дозволяють використовувати пристрій для розпізнавання обличчя (п. 10 рішення);

2) картотеки судимостей, ймовірно, охоплюють велику кількість осіб, оскільки вони містять інформацію про всіх осіб, обвинувачених у вчиненні злочину, проступку та певних правопорушень п'ятого класу (п. 11 рішення);

3) законодавець не встановив граничний строк зберігання відомостей, що внесені до справи про судимість. Так, стаття Р. 40–27 Кримінально-процесуального кодексу передбачає тримання під вартою на строк від п'яти до сорока років залежно від віку особи та складу злочину (п. 12 рішення);

4) до цієї інформації можна звертатися не лише з метою виявлення правопорушень проти кримінального законодавства, збору доказів цих правопорушень та пошуку їх винних, але й для інших цілей адміністративної поліції;

5) таким чином, позбавляючи осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, крім тих, щодо яких було винесено виправдувальний вирок, звільнення з посади чи звільнення, будь-якої можливості домогтися видалення своїх персональних даних, занесених до картотеки судимості, оскаржувані

положення становлять непропорційний напад на право на повагу до приватного життя. Тому абзац перший статті 230-8 КПК слід визнати таким, що суперечить Конституції [210].

Тож, Рада фактично зробила застереження щодо процедури видалення даних щодо особи. Адже право на видалення доступне лише дуже обмеженій кількості людей. Крім того, деякі суб'єкти взагалі можуть бути не винними у вчиненні правопорушень [11, С. 120].

Наступним фундаментальним правом, яке заслуговує на більш ретельне дослідження є свобода вираження поглядів. У сучасному світі це право тісно пов'язане з мережею Інтернет, що й виклакало науковий інтерес. У ХХІ столітті Інтернет значно розширив засоби реалізації свободи вираження поглядів на благо всіх громадян. Там, де так звані «традиційні» медіа діяли як фільтр на основі їхньої редакційної лінії та якості пропонованого контенту, Інтернет уможливив появу цифрових платформ, на яких без будь-якого попереднього контролю чи посередництва надходить будь-який вміст від людей, які вже не є профі в поширенні думок, а є простими особистостями. У Facebook чи Twitter, а також на сайтах, які вони самі створили, кожна особа може спілкуватися, поширювати інформацію чи висловлювати думки та критику. Коментарі, що транслюються таким чином, також розповсюджуються в усьому світі, без жодних бар'єрів. Лише надлишок інформації зараз обмежує ефективний доступ до останньої. Наведене підкреслює, що Інтернет не лише допомагає реалізації свободи вираження поглядів, а також сприяє отриманню інформації чи ідеї, доступу до них. У контексті вказаного питання, у Франції, парламент у 2011 році прийняв закон, відомий як «НАДОПІ» (це абревіатура урядової установи, яка створена для захисту авторських прав в Інтернеті), а Конституційна рада, у свою чергу, змогла у своїх рішеннях адаптуватися до викликів цифрової революції.

У своїй судовій практиці Конституційна рада переходить до балансування інтересів між положеннями, які регулюють Інтернет та свободою вираження

поглядів. У Французькій Республіці так зване «цифрове» право не міститься у конституційному тексті від 1958 року та міжнародних договорах, які стосуються прав людини. Завдяки прийняттю рішення Конституційною радою (від 10 червня 2009 року) більшість французів схиляються до того, що 2009 рік став роком введення основоположних прав, які з'являються із цифрових технологій. У цьому рішенні орган конституційної юрисдикції перевіряв Закон («HADOPI») про сприяння поширенню захисту творчості в Інтернеті на предмет відповідності його положень «конституційному блоку» [198], [17, С. 5].

Аргументи Конституційної ради у цьому рішенні полягають у такому. По-перше, Рада, посиляючись на ст. 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка передбачає вільне висловлювання думок і поглядів, підкреслює важливість публічних комунікаційних послуг онлайн у житті громадян та, зокрема, вираження поглядів та думок. Тобто, це право передбачає свободу отримати доступ до цих послуг. Враховуючи, що ст. 2 та 17 Декларації 1789 року, де йдеться про власність як одне з прав людини, а також те, що саме здійснення права власності еволюціонувало (адже, воно характеризується розширенням сфери застосування), одним із напрямків такого розширення є авторські та суміжні права та можливість їх захисту у межах національного та міжнародного законодавства, а боротьба з практикою підробки, яка розвивається в Інтернеті, відповідає меті захисту інтелектуальної власності (п. 11, 13 рішення) [17, С. 6]. Конституційна рада також підкреслює, що принцип поділу влади не перешкоджає адміністративному органу здійснювати повноваження щодо застосування санкцій тією мірою, яка необхідна для виконання своїх завдань, зокрема, необхідно поважати принцип законності правопорушень і покарань, а також права на захист, принципи, застосовні до будь-якої санкції, яка має характер покарання, навіть якщо законодавець залишив завдання її оголошення органу влади неюрисдикційного характеру. Виходячи із формулювання ст. 34 Конституції, парламент може приймати нормативні положення, які, ймовірно,

поєднують досягнення мети боротьби з практикою підробки в Інтернеті з реалізацією права на вільне вираження поглядів та свободу слова та друку. Проте свобода вираження поглядів та спілкування є ще більш цінною, адже її використання – це умова демократії та одна із гарантій поваги до інших прав і свобод. Відповідно, напади на здійснення свободи вираження поглядів мають бути необхідними, адаптованими та пропорційними до переслідуваної мети (п. 14–15 рішення).

Наступним аргументом Ради є те, що повноваження щодо санкцій, встановлені оспорюваними положеннями, дають повноваження комісії із захисту прав (остання не є судом), обмежувати або запобігати доступу до Інтернету власників передплати, а також осіб, яким вони отримують від цього вигоду. Крім того, функції, які виконує цей адміністративний орган поширюються не на окрему категорію людей, а на все населення і вони можуть спричинити обмеження здійснення будь-якою особою її права вільно висловлювати свої думки, особливо з дому. Тож, зважаючи на характер свободи, гарантованої ст. 11 Декларації 1789 року, законодавець не міг доручити такі повноваження адміністративному органу з метою захисту права власників авторського права і суміжних прав. Взнявши за основу презумпцію невинуватості (ст. 9 Декларації 1789 року), Рада вважає, що законодавець не може встановити презумпцію вини в кримінальних справах, але, як виняток, такі презумпції можуть бути встановлені, особливо у кримінальних справах, якщо вони не є неспростовними, коли забезпечується повага до прав захисту та факти обґрунтовано викликають правдоподібність приписування. Враховуючи, у цій справі, що із згаданих положень випливає, що здійснення акту підробки з інтернет-адреси абонента становить «суттєвість про порушення зобов'язань, визначених Законом» і що лише власник договору про підписку на доступ до Інтернету може бути підданий санкціям, встановленим зазначеною системою, то для того, щоб звільнитися від цих санкцій, він зобов'язаний представити елементи, які ймовірно підтвердять,

що порушення авторського права або суміжних прав є результатом шахрайства третьої сторони (п. 16–18 рішення) [198], [17, С. 7].

Таким чином, Конституційна рада визнає закон неконституційним, вважаючи, що він порушує положення Декларації прав людини і громадянина 1789 року, зокрема, презумпцію невинуватості (ст. 9), свободу вираження поглядів (ст. 11). Крім того, рішення Конституційної ради також свідчить про «перспективну адаптивність», так би мовити, юриспруденції перед обличчям надзвичайно швидкого технічного розвитку, майбутні наслідки якого важко зрозуміти апріорі.

Варто вказати ще на один компонент, що впливає із реалізації основних свобод в Інтернеті – це питання захисту приватного життя. Конституційна рада у таких рішеннях забезпечує пропорційність заходів, які можуть підірвати це право, і відповідність положень, що стосуються ідентифікації осіб, цілям конституційної цінності, якими можуть бути громадський порядок, безпека, захист власності. Загалом, постановка питання про конфіденційність в Інтернеті означає сумнів щодо особистих даних про особу, які є або можуть бути надані, з її ініціативи чи без її відома, і які можуть стати предметом потенційно шкідливого повторного використання, експлуатації чи зберігання [262]. Питання захисту права на приватність у контексті здійснення свободи користування Інтернетом заслуговує на окреме дослідження, адже судова практика Конституційної ради з цього питання є широкою.

Повертаючись до питання застосування мережі Інтернет, варто звернути увагу на рішення Конституційної ради від 18 червня 2020 року, що стосується боротьби з ненавистю в Інтернеті. Аналіз цього рішення полягатиме у оцінці можливості видалення постачальниками доступу до Інтернету, за необхідності, певного вмісту тероризму, чи дитячої порнографії, чи його негайного блокування. Перед тим як проаналізувати позиції Ради, важливо звернути увагу на те, що сьогодні широко поширена онлайн-ненависть, мізогінія (жінки є

головними об'єктами онлайн-мов ненависті на всіх платформах і в усіх досліджуваних країнах. Більшість ненависті проти жінок (включає нецензурну лексику, переслідування та підбурювання до сексуального насильства), негативні стереотипи (люди африканського походження, роми та євреї найчастіше є об'єктами таких стереотипів), переслідування [259]. Ці проблеми, описані у звіті FRA, потребують вирішення та є нагальними [17, С. 7].

У рішенні від 18 червня 2020 року Рада продовжила свою судову практику у питанні балансування між захистом публічного порядку та свободою вираження поглядів у мережі Інтернет, зокрема, вона апелює також до уже названої вище ст. 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, що врегульовує вільне висловлювання, ст. 34 Конституції 1958 року, що стосується здійснення публічних свобод тощо, вважаючи, що розповсюдження порнографічних зображень із зображенням неповнолітніх, з одного боку, та провокація актів тероризму, з іншого боку, є порушенням свободи вираження поглядів і спілкування, яке серйозно підриває громадський порядок і права третіх осіб. Вимагаючи від видавців і хостів видаляти на вимогу адміністрації контент, який, на її думку, суперечить статтям 227-23 і 421-2-5 Кримінального кодексу, законодавець мав на меті покласти край таким зловживанням. Окрім того, визначення протиправного характеру відповідного контенту не засновується на їх очевидному характері. Це залежить від виключної дискреції адміністрації. А подання апеляції на запит на відкликання не призупиняє дії, і кінцевий термін в одну годину, який залишається видавцеві або хосту для вилучення або унеможливлення доступу до відповідного вмісту, не дозволяє йому отримати рішення від судді до того, як буде змушений відкликати його. Зрештою, видавець, який не виконає це прохання протягом цього періоду, може бути засуджений до одного року до позбавлення волі та штрафу в розмірі 250 000 євро (п. 6, 7 рішення). Таким чином, законодавець атакував свободу вираження поглядів і

спілкування, яка не є належною, необхідною та пропорційною поставленій меті, вважає Рада [214].

Що стосується самого видалення вмісту, що містять ненависні висловлювання (мови ненависті, hate speech), то Конституційна рада пояснює це таким чином. Обов'язок щодо видалення такого контенту надається оператору як тільки особа повідомила йому про підозрілий вміст, зазначивши свої дані про особу, місцезнаходження такого контенту та підстави, з яких він є явно протизаконним. Наведене не підлягає попередньому втручанням судді або будь-якій іншій умові. Таким чином, оператор має перевірити весь вміст, про який йому повідомлено, яким би великим він не був, щоб не ризикувати бути підданим покаранню. Якщо оператори онлайн-платформи повинні видаляти лише явно незаконний вміст, законодавець зберіг численні кримінальні кваліфікації, які виправдовують видалення цього вмісту. Крім того, його перевірка не повинна обмежуватися причиною, зазначеною в звіті. Тож, оператор повинен перевірити контент, про який повідомляється, стосовно всіх цих правопорушень, навіть якщо складові елементи деяких із них можуть представляти юридичну техніку або, особливо щодо порушень преси, вимагати оцінки щодо контексту, в якому відповідний вміст був виголошений або поширений. Рада констатує, що законодавець змусив операторів онлайн-платформи виконати свої обов'язки щодо виведення коштів протягом двадцяти чотирьох годин. Але, враховуючи труднощі, про які зазначалося вище, у перевірці очевидного характеру протиправності вмісту, який перевіряється, та ризик багатьох повідомлень, можливо, необґрунтованих, такий період є особливо коротким (п. 14–16 рішення). Проблемою, вважає Рада, є те, що законодавець не сформулював причину, яка могла б звільнити від відповідальності операторів онлайн-платформи, так, щоб можна було визначити її обсяг. Іншими словами, така причина сформульована неякісно – «навмисний характер порушення... може бути наслідком відсутності пропорційної та необхідної перевірки повідомленого

вмісту», а інших підстав для звільнення від відповідальності не вказано. Якщо взяти до уваги те, що Законом встановлено санкцію у вигляді штрафу у розмірі 250 тисяч євро за порушення вимог щодо видалення вмісту, то, більше того, кримінальна відповідальність настає за кожен випадок такого «невидалення», а не за їх повторність [17, С. 8–9].

Висновки Ради зводяться до того, що, з одного боку, досить складним є визначення явно протиправного характеру контенту у цілому, а з іншого боку, відсутність певної конкретної підстави для звільнення від відповідальності, фактично призводять до того, що положення Закону стимулюють операторів онлайн-платформ часто видаляти вміст, про який їм повідомляється, не вникаючи у суть проблеми, незалежно від того, є він явно незаконним, чи ні. Таким чином, оскаржувані положення підривають здійснення свободи вираження поглядів і комунікації, яка не є необхідною, належною та пропорційною та суперечать Конституції (п. 17–19 рішення) [214]. Підсумуємо, що зважаючи на аргументи Ради у вказаному рішенні, Інтернет-оператори не можуть бути цензорами свободи слова. Конституційна рада не зберегла поширеної концепції свободи слова та спілкування щодо непрямих атак на них.

Ще одне рішення Ради, яке ілюструє концепцію пропорційності, межі прав та роль Конституційної ради як арбітра між свободою та публічним порядком є рішення щодо імміграційного закону від від 25 січня 2024 року. Конституційна рада підтвердила конституційність більшості положень нового Закону про імміграцію, зокрема норм про скасування захисту від вислання для окремих іноземців, обмеження прав на в'їзд і проживання, створення досьє на неповнолітніх правопорушників без супроводу, а також продовження строку домашнього арешту. Рада вказала, що загальні та абсолютні права іноземців на доступ до території Франції не гарантуються, а держава має право обмежувати такі права в інтересах громадського порядку та з повагою до прав інших осіб.

Водночас надано певні тлумачення для забезпечення балансу між публічним інтересом та особистими правами.

Разом із тим, окремі положення були підтверджені із застереженнями. Так, статті щодо відеозв'язку під час слухань про затримання або арешт іноземців, а також скасування колегіальності судових рішень з питань притулку, викликали критику, однак були визнані такими, що не порушують принцип справедливого судового розгляду. Особливу увагу Рада надала нормам про обов'язок іноземця поважати принципи Республіки як умову отримання дозволу на проживання, підтвердивши їх відповідність Конституції, але наголосивши на важливості чіткого формулювання правових зобов'язань. Одинадцять підтверджених у рішенні статей, чітко демонструють посилення імміграційного законодавства Франції [225].

Таким чином, конституційні принципи були чітко визнані цілями загального інтересу, такими як, наприклад, боротьба з безробіттям [190], охорона здоров'я [177], гарантія фінансового балансу соціального забезпечення [183], принцип безперервності державних послуг [170]. Умова загального інтересу стосується не лише принципів. Більшість прав і свобод, що захищаються цією умовою, мають конституційну цінність. Це свобода договору [187], принцип вільного управління місцевими органами влади [185] тощо.

Резюмуючи, підкреслимо, що основна частина контролю, який здійснює Конституційна рада за дотриманням умов загального інтересу, полягає у пошуку цілей, які законодавець поставив перед собою на підтримку свого заходу. Йдеться про те, що мета загального інтересу, яка переслідується, обов'язково повинна з'явитися в тексті закону (або підготовчих документах до закону).

Крім того, контроль пропорційності підкреслює зв'язок, який існує між переслідуваною метою та засобами, застосованими для її досягнення. До речі, усі юрисдикції, які використовують умову загального інтересу у судовому процесі, що стосується прав і свобод, поєднують останній з умовою пропорційності.

Варто доповнити попередню тезу дослідженнями колишньої членкині Конституційної ради Ж. де Гілленшмідт, котра вважає, що принцип пропорційності – це співвідношення між цілями закону та обмеженнями прав, яке він вводить. Закон має бути «адекватним» (відповідним), «необхідним» і обмеження повинно бути «пропорційним» саме стільки, скільки потрібно. Крім того, у дослідженні зазначається, що інколи Рада проводить повний контроль пропорційності (вивчає усі складові), у інших випадках – обмежений контроль: перевіряє, чи обмеження не є явно непропорційним [263, Р. 30–32].

Таким чином, Конституційна рада у своїй практиці демонструє збалансований підхід до захисту індивідуальних прав у контексті публічного інтересу, прагнучи узгодити конституційні права й свободи з викликами соціальної політики та безпеки.

Висновки до Розділу IV.

1. Роль основоположних конституційних принципів у державі, заснованій на верховенстві права полягає у обмеженні діяльності органів державної влади та повазі до Конституції, адже принципи є тими ціннісними показниками, що забезпечують стабільність правопорядку. Відповідно захист конституційних принципів є найважливішим завданням судів конституційної юрисдикції.

2. Конституція Французької Республіки закріплює принципи неподільності, світськості, демократії та соціальної держави. При цьому саме завдяки рішенням Конституційної ради та тлумачення принципу соціальної держави сформовано дві ключові засади – солідарність та братерство. Конституційна цінність принципу братерства розкривається через призму «свободи допомагати іншим у гуманітарних цілях, без урахування регулярності перебування особи на національній території».

3. Діяльність Конституційної ради полягає не тільки у тлумаченні фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки (PFRLR), але і у формуванні нових. При цьому необхідна попередня перевірка, щоб нова засада містила досить важливе правило, була предметом постійного застосування за республіканських режимів. PFRLR можуть стосуватись лише основних прав, національного суверенітету або організації органів державної влади. З 1971 року Конституційна рада надала більше десяти принципам статусу фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки, а саме: свобода асоціацій, індивідуальна свобода, свобода освіти, свобода совісті, незалежність адміністративної юрисдикції тощо. Водночас одностатеві шлюби не були визнані прийнятною засадою через невідповідність вказаним вимогам.

4. Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 року стала одним із підґрунть для прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року. Саме Французька Декларація 1789 року містить розширений каталог прав

людини, на відміну від Конституції 1958 року. При цьому, важливим є використання категорії конституційних принципів для встановлення нових прав та свобод. Конституційна рада, підтримуючи позиції міжнародних судових юрисдикцій та сповідуючи принцип єдності прав людини як цілісної системи, розглянула низку рішень, які стосуються людської гідності та свободи, довкола яких розгортається весь каталог прав людини.

5. Загальний інтерес є конституційним стандартом контролю, який використовується для перевірки законності нормативного акту, виконує функцію захисту прав людини. Оскільки поняття загального інтересу не фігурує в блоці конституційності та не є предметом жодного законодавчого визначення, його нормативне значення залишається невизначеним. Конституційна рада перевіряє наявність балансу між загальним інтересом та індивідуальними правами, зокрема, у рішеннях, що стосуються права на приватність та захисту персональних даних, свободи вираження поглядів, громадського здоров'я тощо.

6. Принцип пропорційності – ключовий інструмент Конституційної ради Франції у захисті прав і свобод, який не закріплений прямо у Конституції, але він визнається і застосовується через судову практику як нормативний стандарт. Контроль пропорційності підкреслює зв'язок, який існує між переслідуваною метою та засобами, застосованими для її досягнення. Принцип пропорційності виступає юридичним інструментом, за допомогою якого здійснюється пошук балансу між загальним інтересом та індивідуальними правами, у тому числі із врахуванням практики ЄСПЛ.

РОЗДІЛ V.

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА 2000-Х РОКІВ І ТРАНСФОРМАЦІЯ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

5.1. Конституційна реформа та конституційний перегляд: теоретичні засади та реалізація у Французькій Республіці

Питання установчої влади традиційно розглядається як вихідна теоретична передумова конституційної реформи. Його витoki пов'язані з ідеями Е.-Ж. Сієса, який у своїй праці «Що таке Третій стан?» (1789 р.) уперше сформулював доктрину *le pouvoir constituant* – влади народу як джерела й творця конституційного ладу [237]. Іншими словами, усі повноваження, створені конституцією походять від народу, тобто нації. Відповідно, Францію вважають батьківщиною теорії установчої влади, що заклала засади сучасного розуміння конституційного суверенітету та меж повноважень органів влади. У цьому аспекті варто зробити певне уточнення, що у Конституції США 1787 року, тобто на два роки раніше, була уже закріплена ця ідея. Проте доктрина, розроблена Е.-Ж. Сієсом визначила подальшу саме європейську традицію конституційного перегляду та реформ.

У французькій правовій доктрині розрізняють первинну та вторинну установчу владу. Первинна влада належить народу як джерелу суверенітету та реалізується під час створення нового конституційного ладу. Вторинна установча влада здійснюється в межах чинної Конституції й визначає порядок її перегляду або реформування (ст. 89 Конституції 1958 року) [281], [240], [280], [335], [353]. Її здійснення підпорядковується основоположним принципам Республіки, які не можуть бути змінені навіть шляхом перегляду.

В Україні історично доктрина установчої влади в її референдному варіанті або варіанті скликання спеціального конвенту (Установчих зборів) так і не знайшла свого втілення. Конституція України 1996 року була ухвалена парламентом. Прив'язка Конституції України до концепції установчої влади була

здійснена лише у 1997 році постфактум вже в юриспруденції Конституційного Суду України [36, С. 4]

Власне, реалізація установчої влади у сучасних державах проявляється через механізми конституційного перегляду та реформ, які дозволяють адаптувати Основний Закон до нових суспільних викликів.

Розв'язання основних соціально-економічних та політичних проблем у сучасному світі відбувається шляхом проведення конституційних реформ. Слід розкрити поняття конституційної реформи, перш ніж аналізувати французький досвід. На думку Н. Агафонові, поняття конституційної реформи можна описати так: це обумовлене потребами розвитку суспільства об'єктивне, соціальне, правове, політичне явище, пов'язане зі змінами Основного Закону і законодавства, що проводяться на основі принципів, ціннісних засад конституційного ладу в межах параметрів конституційного [1, С. 10]. А головне призначення конституційної реформи полягає у вирішенні (знятті) суперечностей між потребами розвитку суспільства та можливостями, заданими в рамках основного закону держави [2, С. 360–361].

Досить широко формулює визначення конституційної реформи В. Шаповал, акцентуючи на інституційній складовій реформи: «конституційна реформа повинна бути не лише текстуальною зміною, а й функціональною трансформацією» [102]. У сучасній юриспруденції конституційна реформа, як видається, виходить за межі звичайного оновлення тексту Конституції. Йдеться про більш серйозні та масштабні зміни у правопорядку будь-якої демократичної держави [21].

Український вчений В. Лемак дуже влучно проаналізував основні проблеми технології конституційної реформи, серед яких назвав: дотримання діючих конституційних процедур, підвищений рівень легітимності до процесу реформи, чітко окреслений предмет реформи тощо [62, С. 49–50].

Цікавим є дослідження, у якому йдеться про практику конституційної реформи, у основі якої лежать певні керівні принципи, покликані слугувати орієнтиром для політичних партій, які проводять реформи у своїх країнах. Процеси конституційної реформи, як правило, характеризуються напруженістю та широким різноманіттям поглядів та інтересів. Закладання міцної основи на ранній стадії допомагає запобігти зриву обговорень через цю напруженість. На підготовчому етапі необхідно досягнути згоди щодо попередньої угоди (у якій зазначено, хто хоче провести реформу, які її цілі тощо), публічної декларації (обов'язок політичних партій захищати загальні інтереси), угоди між політиками та громадянським суспільством щодо процесу прийняття рішень тощо [329, Р. 9–10], [21].

Наступною є фаза інформування та консультацій, яка потребує активного залучення поінформованих громадян протягом усього процесу реформ (це сприяє народній легітимності). Після цього – обговорення суті та етап складання проєкту. Останньою стадією є прийняття та впровадження конституційної реформи. Конституційна реформа не закінчується прийняттям нової або переглядом конституції. Перетворення прийнятих змін на підзаконні акти є тривалим, делікатним та важливим кроком у процесі реформ. До речі, керівні принципи саме цього (заключного) етапу спрямовані на сприяння: політичній угоді, яка передбачає домовленості, досягнуті під час обговорення; необмежений контроль над процесом прийняття та впровадження з боку неурядових, політичних чи медіа організацій; політичний консенсус, який гарантує, що прийняті статті будуть перетворені на підзаконні акти у встановлені терміни тощо [329, Р. 10–12].

Важливий момент у процесі реалізації реформ є довіра суспільства. Ряд авторів у своїх дослідженнях акцентують на цьому. Вважаємо доречним поділитися думкою Скотта М. Вебера, який вважає, що довіру не можна нав'язати, імпортувати чи купити. Вона будується повільно, а іноді й неохоче.

Вона будується через діалог з питань, великих і малих, а також через постійне, щоденне прагнення до досягнення спільного бачення. Хоча довіра є основою миробудівництва, вона також є найскладнішою метою для досягнення. Довіра є не лише відновленням інфраструктури чи існуванням держави, а й невідчутним, але вирішальним цементом суспільства. Вона надає інституціям їхньої легітимності та об'єднує окремих осіб і групи на довгому шляху до міцного миру. Щоб процес конституційної розробки був справді партисипативним, він має бути розроблений таким чином, щоб забезпечити достатньо часу для розвитку довіри [332, С. 5].

Ще одним поняттям, крім конституційної реформи, що стосується внесення змін до конституції, є конституційний перегляд. Це не тотожні поняття, адже конституційна реформа є ширшим поняттям як за обсягом та змістом, так і за формою реалізації [21]. Відмінність між цими поняттями реформи та перегляду покажемо на прикладі Французької Республіки.

Починаючи з років створення П'ятої Республіки, Конституція 1958 року зазнала чимало переглядів (більше десяти). Чатину з них ми аналізували у попередніх розділах. Йдеться про такі перегляди: вибори Президента Республіки шляхом загального голосування (1962 р.), можливість для 60 депутатів або 60 сенаторів звертатися до Конституційної ради (1974 р.), розширення можливостей звернення до референдуму (1995 р.), Амстердамський договір та Міжнародний кримінальний суд (1999 р.) тощо.

У ХХІ столітті ця тенденція залишається, адже з розвитком держави, трансформуються й правовідносини. Сучасні виклики достойно приймаються Французькою Республікою. Розмежування обмежень повноважень щодо перегляду та контролю за таким обмеженням, здається, імпліцитно закріплене французькою конституційною юриспруденцією. Якщо Конституційна рада прямо виключила свою компетенцію перевіряти конституційність закону про перегляд, натомість стверджуючи, що «ніщо не перешкоджає, відповідно до

вимог ст. 7, 16 і 89 Конституції 1958 року, установчій владі внести до тексту Конституції...», то французький вчений К. Маньон вважає, що з'являються у зв'язку з цим теоретичні труднощі, пов'язані з контролем законів про перегляд [385, Р. 3].

У своєму дослідженні Ксав'єр Маньон підкреслює, що Сієс (ідеї якого зводились до утворення спеціалізованого органу для оцінки конституційності законів) був першим, хто сформулював теорію установчої влади, розрізняючи установчу владу та встановлену владу. Ця відмінність є важливою, оскільки вона підкреслює фундаментальну різницю між прийняттям нової Конституції та переглядом Конституції. У той час як перше є проявом оригінальної сили, друге є вираженням сили, що походить від першого [385, Р. 4].

У Франції, крім органічних і звичайних законів є конституційні. Конституційний закон (або основний закон держави) – це закон, прийнятий за певною процедурою, який стосується характеру, обсягу та здійснення повноважень держави. Відповідно конституційний закон – це закон про перегляд Конституції, який змінює, скасовує або доповнює її положення. Він має бути прийнятий обома асамблеями, що складають Парламент, в однакових умовах. Перегляд Конституції є остаточним після схвалення референдумом. Однак, коли це законопроект, Президент Республіки може вирішити не виносити його на референдум, а виносити на схвалення Конгресу Парламенту (засідання Національних зборів та Сенату), який повинен прийняти рішення більшістю в три п'ятих поданих голосів. У Франції перегляд Конституції регулюється ст. 89 Конституції [376]. В Україні формальна зміна тексту Конституції через встановлену процедуру встановлюється ст. 155 (Розділ XIII) Конституції України [57].

Французький професор публічного права Олів'є Бо у своєму дослідженні описує, що існує кілька способів внесення змін до Конституції, якщо ми визнаємо, що будь-яка Конституція, письмова чи ні, може бути змінена. Це може

статися двома різними способами: або шляхом «перегляду Конституції», або шляхом «конституційної зміни». Формально перегляд Конституції – це юридичний метод, за допомогою якого органи державної влади прямо змінюють текст Конституції, після дотримання спеціальної процедури, яка називається процедурою перегляду. А «конституційна зміна» – це поправка до Конституції, яка формально залишає текст Конституції незмінним і яка є результатом фактів, які не обов'язково виникають з наміру внести зміни до Конституції або усвідомлення цього [337, Р. 2].

Переважна більшість конституційних текстів передбачають процедуру внесення змін до їхніх положень. Здебільшого модифікація тексту, яка юридично називається «переглядом», здійснюється за «спеціальною процедурою», що є складнішою у провадженні, ніж процедура внесення змін до звичайних законів. Ця якість конституції називається «жорсткістю». Справді, іноді може бути доцільним внести зміни до тексту конституції для покращення функціонування певного інституту, виправлення певного становища, практика якого виявила його недоліки або врахування певних подій [21].

Відповідно, якщо конституції є жорсткими, то текстова модифікація має здійснюватися, з одного боку, органами державної влади, що уповноважені здійснювати перегляд самою конституцією, а з іншого боку, відповідно до форм і процедур, які вона встановлює. Повноваження щодо перегляду здійснює орган, передбачений конституцією, але здебільшого повноваження щодо перегляду розподілені між кількома органами, щоб гарантувати стабільність конституції. У демократичних державах ці повноваження зазвичай належать парламентським зборами та народу, який потім втручається переважно через референдум. Висновуємо, що конституційний перегляд є одним із інструментів конституційної реформи. Проте реформа, на відміну від перегляду, не завжди вимагає змін у конституційному тексті [21].

У Французькій Республіці ініціатива перегляду належить або Президенту Республіки, за пропозицією Прем'єр-міністра, або членам Парламенту (ст. 89 Конституції Франції 1958 року). У ч. 2 цієї ж статті передбачається, що проєкт чи поправка повинні бути розглянуті у строки, передбачені Конституцією, та проголосовані обидвома палатами у ці ж строки. Перегляд є остаточним після узгодження референдумом [371]. Що стосується парламенту, то у цьому аспекті обидві палати парламенту мають однакові повноваження, що означає те, що проєкт або пропозиція конституційного закону голосується на одних і тих же умовах Національним зібранням і Сенатом. Текст остаточно приймається або на референдумі, або більшістю у три п'ятих голосів обидвох палат парламенту (ч. 3 ст. 89 Конституції 1958 року) [371], [22, С. 167].

Французька конституція, як і більшість конституційних текстів держав, забороняє перегляд деяких її положень. Ці заборони називаються сутнісними обмеженнями або обмеженнями, що стосуються предмету перевірки. Іншими словами, декотрі конституції містять нематеріальні положення – ті, які не підлягають зміні. Метою таких заборон є захист фундаментальних основ державного ладу. Уже згадана стаття 89 Конституції Франції 1958 року у своїх частинах 3 і 4 передбачає, що республіканська форма правління не підлягає перегляду. Крім цього, жодна процедура перегляду не може бути ініційована або продовжена, коли це торкається цілісності території. Крім того, стаття 7 виключає можливість звернутися до процедури перегляду, передбаченої ст. 89, у випадку вакансії на пост Президента Республіки. Таким чином, право ініціативи у питаннях конституційного перегляду є одним із повноважень, які тимчасово виконуючий обов'язки президента Республіки здійснювати не може [371]. Для порівняння, в Україні, у ст. 157 Конституції 1996 року зазначається, що якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності, то це означає неможливість їх здійснення [57]. Тож, очевидно, що п. 5

ст. 89 захищає форму правління Французької Республіки, тобто він забороняє відновлення монархії чи встановлення диктатури. А п. 4 тієї ж статті захищає цілісність французької території [С. 168].

Важливим переглядом стало питання, яке стосується тривалості повноважень Президента Республіки. Конституційний закон від 2 жовтня 2000 року з одним предметом, що винесений на референдум – «Президент Республіки обирається на п'ять років шляхом загального прямого голосування» [303]. Підкреслимо, що п'ятирічний термін є важливим аспектом повноважень Президента Республіки, адже його метою є встановлення частішого оновлення президентського мандату, а також зменшення ризиків співжиття задля стабілізації політичного та інституційного життя Франції. Реформа буде підкреслена інверсією виборчого календаря, ухваленого наступного року органічним законом від 15 травня 2001 року [308]. Текст відсуває дату закінчення повноважень Національних зборів з квітня на червень. Законодавчі вибори тепер проводяться після президентських виборів, що дає новообраному президенту парламентську більшість для реалізації його політичної програми.

Наступна хвиля змін відбулася у лютому 2007 року. Перегляд стосувався трьох питань: виборчого органу Нової Каледонії, відповідальності Президента Республіки та заборони смертної кари [358].

Але безперечно найбільше уваги для дослідження заслуговує Конституційний закон від 23 липня 2008 року про модернізацію інститутів П'ятої Республіки. Саме цей перегляд повернув Французьку державу у інший, досконалий, варіант самої себе. Зважаючи на кількість відповідних статей і обсяг внесених змін, цей закон є найбільш значущою реформою Конституції з 1962 року, написав Ніколя Саркозі у своїй заяві 1 жовтня 2008 року [161].

Перші пропозиції щодо модернізації державних інституцій були запропоновані ще комісією на чолі з Едуардом Балладюром 18 липня 2007 року. До речі, за основу було взято результати, які були представлені у 1993 році

Консультативним комітетом з перегляду Конституції під головуванням декана Жоржа Веделя. Після кількох місяців консультацій та роздумів 29 жовтня Комітет подав звіт із 77 рекомендаціями. Ключові позиції законопроекту полягали у наступному: збільшення повноважень та ролі парламенту; необхідність уточнити певні обов'язки Президента Республіки та Прем'єр-міністра; гарантування у достатній мірі прав громадян. Таким чином, до 39 статей Конституції було внесено зміни та додано 9 статей. Було прийнято дев'ять органічних законів. Постановою від 27 травня 2009 року було змінено не менше ста шести статей регламенту Національних зборів, створено двадцять дев'ять нових статей. [268, Р. 7–8].

Результатами конституційного перегляду від 23 липня 2008 року є зміна порядку денного сесій парламенту, контрольно-оцінювальної функції парламенту та навіть статусу опозиції, можливість для Президента Республіки виступати перед парламентським засіданням у Версалі, обмеження ствоку виняткових повноважень глави держави тридцятьма днями, позбавлення права Президента головувати у Вищій раді юстиції, створення посади Захисника прав тощо. Але це лише частина нововведень, що передбачені реформою 2008 року.

Таким чином, у Французькій Республіці Закон від 23 липня 2008 року «Про модернізацію інститутів П'ятої Республіки» є переглядом Конституції через встановлену процедуру. Його зміст – перелік змін у системі органів державної влади, зокрема, посилення ролі парламенту, обмеження у статусі Президента, посилення захисту прав людини тощо [305]. А конституційна реформа (ширше поняття) передбачає прийняття не лише вказаного попередньо Закону, а й практику Конституційної ради щодо тлумачення норм (у першу чергу, пріоритетне питання конституційності (QPC), що дозволяє громадянину звернутися до Ради, якщо він вважає, що закон порушує його права, гарантовані Конституцією, хоча й опосередковано) [21]. Інші напрямки перегляду представлені у наступних підрозділах дисертаційного дослідження.

5.2. Інституційні наслідки реформи 2008 року: роль Парламенту, Президента та Конституційної ради

Конституційний закон від 23 липня 2008 року про модернізацію інститутів П'ятої Республіки є одним із наймасштабніших переглядів у Французькій Республіці.

Першим напрямком реформ стало посилення контролю за президентською владою. Ст. 3 Конституційного закону доповнює ст. 6 Конституції, обмеживши кількість послідовних президентських мандатів до двох і передбачає, що максимальна кількість міністрів визначається органічним законом. Тепер Президент має можливість виступити перед парламентом, і його промова може призвести, за його відсутності, до дебатів без голосування. Президент Республіки може використовувати своє право на помилування лише на індивідуальній основі (ст. 7 Закону, якою вносяться зміни до ст. 17 Конституції) [305].

Варто зацентувати, що не лише перегляд у 2008 році сприяв посиленню ролі парламенту. Задовго до цього було внесено кілька важливих змін, зокрема, перегляд від 4 серпня 1995 року, у результаті якого було створено єдину чергову парламентську сесію тривалістю дев'ять місяців з метою посилення ефективності парламентської діяльності [301] та перегляд від 22 лютого 1996 року, який розширює компетенцію парламенту, дозволяючи йому визначити загальні умови фінансового балансу соціального забезпечення [302], [26, С. 191].

Конституційним законом встановлено зміну правил формування порядку денного та терміну розгляду текстів, зокрема, йдеться про встановлення мінімального шеститижневого періоду між поданням проекту або запропонованого закону та його обговоренням на сесії в першому читанні до початку першого засідання, за винятком прискореної процедури (як передбачено ст. 45) або особливих випадків, таких як обговорення проєктів фінансових законів або текстів, що стосуються кризових станів (ст. 42, останній параграф).

Так звана переоцінка ролі парламенту – крок, що передбачає інститут розподілу порядку денного між урядом і парламентом: кожна асамблея (Національні збори та Сенат) матиме контроль над половиною свого порядку денного, два тижні з чотирьох зарезервовано для розгляду урядових текстів і один день засідання на місяць буде зарезервовано для порядку денного, визначеного опозицією. За винятком екстреної процедури, обговорення законопроекту в першому читанні може відбутися лише через місяць після його внесення, а в другому – через 15 днів після внесення [305]. Текст, який обговорюється на відкритому засіданні, є результатом обговорень Комісії, до якої він був переданий, а не уряду. З цього приводу радник Голови Національних зборів, Жан-Фелікс Бужаду, дає оцінку реалізації спільного порядку денного, підкреслюючи посилення місця парламентської ініціативи. Частка законодавчих пропозицій від усіх ухвалених текстів, яка становила 25% за перші дві сесії законодавчого органу, з моменту впровадження реформи досягла 35%. Однак значна частка його пропозицій часто готується з урядом або навіть під його керівництвом. У будь-якому випадку, вважає згаданий автор, баланс влади між виконавчою владою та зборами змінився, змушуючи уряд більше вести переговори зі своєю законодавчою більшістю та з більшістю у Сенаті [268, Р. 14], [26, С. 191].

У результаті реформи було визначено черговість порядку денного (ст. 48). [371]. Це означає, що посилилася роль опозиції та зменшилась підпорядкованість уряду. До реформи уряд повністю контролював порядок денний Національних зборів (тобто які законопроекти розглядатимуться) [26, С. 191–192].

Нові конституційні положення спрямовані на те, щоб знову зробити дві палати «володарями» законодавчих стандартів, діяти за допомогою двох важелів, намагаючись обмежити надмірні засоби тиску чи обмеження, доступні Уряду в законодавчій процедурі, і шляхом перевизначення парламентського календаря.

Цілком підтримуємо позицію Жана-Мануеля Ларальде, який вважає, що нововведення, яке видається найбільш вражаючим у цій сфері функціонування

парламенту, стосується методів формування порядку денного, який, згідно з новою ст. 48 Конституції, тепер встановлюється конференцією голів кожної асамблеї, а не урядом. Порядок денний, зарезервованій для ініціативи депутатських груп меншості та опозиції, також подовжується до одного дня засідання на місяць. Ідея тут полягає у встановленні «логіки консультацій і консенсусу». Відтепер експертиза законопроектів зосереджуватиметься на версії комітету (тому узгоджуючись із тим, що вже було заплановано для запропонованих законів). Цілком ймовірно, що це нововведення змусить Уряд більше та краще брати участь у засіданнях комітетів для захисту свого тексту [272, Р. 109].

Конституційний закон від 23 липня 2008 року містить також положення, яке фактично посилює дію ст. 34 Конституції. Окрім іншого, після внесених змін, згадана стаття також визначає правила, що стосуються «свободи, плюралізму та незалежності ЗМІ», «виборчої системи органів, що представляють французів, які проживають за межами Франції», та «умов виконання виборчих повноважень і виборних функцій членів місцевих зборів» (ст. 11). Важливим аспектом є введення ст. 34–1 до тексту Конституції: «Збори можуть голосувати за резолюції відповідно до умов, встановлених органічним законом. Пропозиції постанов, прийняття чи відхилення яких, на думку Уряду, поставить під сумнів його відповідальність, або містять заборони, є неприйнятними та не можуть бути включені до порядку денного» (ст. 12) [305]. Реформа не переписала саму ст. 34, але посилила її дію через певні інституційні механізми, внаслідок чого парламент отримав більший вплив на зміст нормативного регулювання, а інструментом реалізації ст. 34 став порядок денний, про який йшлося вище [26, С. 192].

Перегляд 2008 року посилив прерогативи парламенту у так званій «зарезервованій сфері». Зараз палати парламенту можуть приймати постанови з питань, що стосуються закордонних справ та оборони. Нові положення, що місяться у ст. 35 Конституції передбачають те, що тепер парламент дає дозвіл на

продовження терміну перебування французьких військ за кордоном понад чотири місяці. Тож зараз п. 3 ст. 35 Конституції 1958 року сформульовано таким чином: «якщо підрозділи збройних сил направляються на строк, більший ніж чотири місяця, Уряд ініціює у Парламенті розгляд питання про продовження відповідного строку. Уряд може запропонувати Національним зборам ухвалити таке рішення як остаточне» [371]. Як помітно з зазначеного, робимо висновок щодо переходу цих повноважень від сфери, зарезервоної за виконавчою владою з початку П'ятої Республіки до сфери, спільної з парламентом сьогодні. Зараз уряд зобов'язаний інформувати парламент щодо питань збройної інтервенції та отримувати від парламенту схвалення про продовження військових операцій, якщо вони тривають понад 4 місяці. Йдеться про посилення парламентського контролю за зовнішньою політикою та безпекою та зміцнення нагляду у вказаній сфері.

Ст. 39 Конституційного закону додано три абзаци, які врегульовують питання подання законопроектів. Законопроекти, які вносяться на розгляд до Національних зборів або до Сенату, повинні відповідати вимогам, встановленим органічним законом. Законопроект не може бути включений до порядку денного якщо конференція голів постійних комісій палати, до якої спочатку він був внесений на розгляд, визначить, що вимоги, встановлені в органічному законі, не були дотримані. У випадку розбіжностей між конференцією голів постійних комісій палати і Урядом голова відповідної палати або Прем'єр-міністр звертаються із запитом до Конституційної ради, яка постановляє рішення протягом восьми днів. У разі дотримання порядку, передбаченого законом, голова палати може передати законодавчу пропозицію (*proposition de loi*), внесена одним з членів палати, перед її розглядом у комісії для надання висновку Державною радою, за винятком випадків якщо відповідний член палати заперечує такій передачі [305]. Вказані зміни посилили якість законодавства, адже Державна рада аналізує та дає висновок щодо проєктів законів, що

надходять від уряду. Фактично парламент може контролювати якість урядових проєктів [26, С. 192–193].

Важливим є збільшення кількості постійних комітетів у кожній з двох палат парламенту. Йдеться про те, що їх кількість зросла з шести до восьми. Національна асамблея вирішила створити два нових: Комітет з питань культури та освіти, а також Комітет з регіонального планування та сталого розвитку [268, Р. 18], [26].

Резюмуючи нові повноваження французького парламенту у результаті здійснення конституційного перегляду від 2008 року, зазначимо, що обидві палати парламенту мають нові функції щодо встановлення порядку денного, термінів для розгляду текстів, врахування роботи постійних комітетів, організації обговорень на відкритих сесіях або ухвалення резолюцій, а також контролю за виконавчою владою, у тому числі щодо призначень, ухвалених виконавчою владою [26, С. 193].

У результаті перегляду відбувалася реорганізація відносин між Парламентом та Президентом Республіки. На додаток до традиційного права послання, Президент Республіки тепер може виступати особисто перед парламентом, зібраним для цієї мети у парламенті, його заява може викликати, за його відсутності, дебати, які не є предметом жодного голосування (ст. 18, останній параграф). Була встановлена також процедура, за якою компетентний комітет кожної асамблеї дає свою думку щодо частини кандидатур, запропонованих Президентом Республіки, з можливістю виступити проти кандидатури 3/5 голосів, поданих у двох комітетах (ст. 13, останній параграф). Крім того, контроль, згаданий у попередньому пункті, зокрема, застосовується до призначення Президентом Республіки трьох членів Конституційної ради (ст. 56, абз. 1), повноваження, що здійснюються без підпису та досі без зовнішнього контролю. І наостанок, з'явилася можливість для голів асамблей і 60 депутатів або 60 сенаторам, передавати справу до Конституційної ради для перевірки, після

тридцяти днів виконання виняткових повноважень ст. 16 Конституції (ст. 16, останній параграф) [371].

Переходячи до аналізу змін у правовому статусі Президента Республіки внаслідок проведеної реформи, слід зазначити, що головним завданням Президента Республіки у Франції є нагляд за дотриманням Конституції. Він є гарантом національної незалежності, цілісності території, виконання міжнародних договорів (ст. 5 Конституції) [371].

У розрізі еволюції повноважень Президента Французької Республіки слід вказати, що ще у 1962 році (референдум, проведений 28 жовтня) його роль посилилася у зв'язку із зміною процедури виборів останнього. Від того часу Президент обирається прямим голосуванням та вважається представником нації. Фактично, глава держави отримав народну легітимність. Це єдина конституційна поправка, що прийнята відповідно до ст. 11 Конституції 1958 року.

Вчений Г. Гурден також вважає, що поправка до Конституції від 6 листопада 1962 року, згідно з якою Президент Республіки обирається прямим всезагальним голосуванням є важливим кроком. Продовжуючи, глава держави має особливі прерогативи великої важливості, зокрема, право на розпуск і право вдатися до референдуму. Іншими словами, на відміну від парламентських систем, у яких глава уряду одноособово володіє усією виконавчою владою, та президентських систем, у яких те ж саме справедливо і для глави держави, розподіл ролей між Президентом П'ятої Республіки і Прем'єр-міністром, Міністр підкоряється звичайним правилам, іноді двозначним, але відміченими печаткою президентської теорії, яка запропонована генералом де Голлем у 1964 році. Події 2 жовтня 2000 року та зміни календаря виборів, прийнятого у 2002 року, у результаті якого президентські вибори тісно пов'язані з виборами до законодавчого органу, підкреслили президентський характер режиму [261, Р. 34], [22, С. 261].

Як і в Україні, Президент Французької Республіки має як власні, так і спільні з Прем'єр-міністром повноваження (потребують контрасигнації). Серед повноважень, які Президент виконує самостійно назвемо: призначення Прем'єр-міністра (ст. 8 Конституції), організація референдуму за пропозицією уряду чи парламенту Франції (ст. 11), розпуск Національних зборів (ст. 12), виняткові повноваження (ст. 16), право надсилати повідомлення до парламентських зборів (ст. 18), призначення трьох членів Конституційної ради, включно з головою (ст. 56), право звернення до Конституційної ради (ст. 54 і 61), деякі регуляторні повноваження (ст. 38 та ст. 13) [371].

Ст. 11 Конституції закріплює за Президентом Республіки ініціативу виносити на референдум законопроекти. Референдум може стосуватися, зокрема, організації державної влади, наприклад, скорочення кількості депутатів і сенаторів, реформ в економічній, соціальній або екологічній сфері (пенсійна реформа Емануеля Макрона підпадає під цей критерій), ратифікація міжнародного договору (як приклад, Маастрихський договір 1992 року). До речі, після реформи 2008 року референдум може бути зніційований парламентарями. Насправді, він використовувався з 1958 року лише 8 разів (в основному генералом Шарлем де Голлем) [239], [16, С. 10].

Що стосується змін до ст. 18 Конституції, щодо виступів його у парламенті («він може виступати до скликання парламенту... його заява може викликати, за його відсутності дебати, які не є предметом жодного голосування...»), то до недавня ці положення були предметом значної критики, яка ґрунтувалася на тому факті, що можливість, надана Президенту Республіки виступати перед національним представництвом, несла в собі зачатки можливості притягнення останнього до відповідальності перед Парламентом. Іншими словами, нова редакція ст. 18 суперечила б принципу поділу влади. Але існуючий наразі досвід не виправдав цих побоювань. Глава держави використовував це повноваження лише чотири рази з 2008 року: Ніколя Саркозі 22 червня 2009 року, щоб

окреслити широкі контури економічної та соціальної політики у відповідь на економічну та фінансову кризу; Франсуа Олланд, 16 листопада 2015 року, після смертоносних терактів 13 листопада; Еммануель Макрон 3 липня 2017 року та 9 липня 2018 року, щоб викласти основні напрямки своєї політики та оголосити конституційні зміни, до яких він закликав [22, С. 265]. Нова редакція статті 18, якою не зловживали, скоріше відображає менш вузьку концепцію поділу влади, ніж раніше. Далеко від протокольного використання права на повідомлення в його початковій редакції, нова редакція ст. 18, таким чином, схоже, пропонує Президенту Республіки звітувати про свої дії перед Парламентом, не ігноруючи французьку концепцію поділу влади, засновану на функціональній співпраці органічно відокремлених повноважень. Однак, як це часто буває в інституційних питаннях, практика поступово окреслить контури використання нової ст. 18 Президентом Республіки. У зв'язку з цим буде цікаво спостерігати, чи, як вважається, він мав намір, теперішній Президент Республіки матиме звичку звертатися до Конгресу раз на рік. Але само собою зрозуміло, що наведені вище міркування були б позбавлені будь-якої доречності, якби сталося так, що в результаті перегляду Конституції Президенту Республіки було дозволено бути присутнім на дебатах, які можуть слідувати за його промовою перед Конгресом, і відповідати доповідачам. [261].

У напрямку судової влади Президент Республіки має повноваження щодо призначення членів Конституційної ради Франції (ст. 56 Конституції). Голова Конституційної ради призначається Президентом Республіки. Така модель зумовлена французьким уявленням про єдність державної влади, що історично сформувалася під впливом напівпрезидентської системи П'ятої Республіки. На відміну від Франції, у Німеччині чи Італії, до прикладу, голови конституційних судів обираються самими суддями, що покликано посилити інституційну незалежність органу. Французька ж система, зберігаючи елемент президентського призначення, робить акцент на політичній відповідальності

глави держави за збалансування складу Ради. Додамо, що Генеральний секретар, котрий керує відділеннями Конституційної ради також призначається Указом Президента Франції.

У французькій юридичній літературі часто зустрічаємо критику надмірного «зв'язку» (впливу) Президента Республіки на функціонування Конституційної ради. До прикладу, вчений С. Мутон вважає, що глава держави дискредитує легітимність Ради у її повноваженнях захисту прав людини. Для формування такого висновку є дві причини. Перша – наявність в установі законних членів. Присутність членів *ex officio* збільшує ситуацію порушення принципу безсторонності, якому має підкорятися конституційний суддя. Ще один факт – це призначення Голови Конституційної ради самим Президентом Республіки. Справді, призначення Голови Конституційної ради підпадає під дискреційні повноваження глави держави – це акт уряду – оскільки він також має дискреційні повноваження призначати Віце-президента Державної ради, голів секцій тощо. По-друге, Конституційній раді завжди загрожує стати заручником концепції розподілу влад. Тобто, будь-яке зближення Президента Республіки з Радою дискредитує його незалежність відносно виконавчої влади і кристалізує недовіру Парламенту до органу, який не має політичної легітимності для втручання у процес прийняття законодавчих рішень [366, Р. 339], [22, С. 272].

Повертаючись до аналізу повноважень Президента Республіки, варто зазначити, що до реформи 2008 року глава держави мав право головувати у Вищій раді юстиції, проте після перегляду він був позбавлений такого права. Юридично це узгоджено прийняттям Органічного закону від 22 липня 2010 року щодо застосування ст. 65 Конституції (про Вищу раду юстиції). Текст вказаного закону реалізує положення щодо Вищої ради юстиції, передбачені Конституційним законом від 23 липня 2008 року. Крім того, що головування Ради більше не здійснюється Президентом Республіки, передбачається положення, що Вища рада юстиції складається з двох формувань, одна з яких компетентна щодо

суддів (відповідальних за застосування закону та здійснення правосуддя), а інша щодо прокурорів (представників суспільства, відповідальних за переслідування винного в правопорушенні та вимагання вироку). Вони очолюються Першим Головою Касаційного суду для навчання магістратів, які займаються судовими процесами, і Генеральним прокурором Касаційного суду для навчання магістратів обвинувачення. Ці формування більше не складаються переважно з магістратів. Окрім семи магістратів, до кожного з них входять член Державної ради, призначений Державною радою, адвокат, призначений Національною радою адвокатів, і шість кваліфікованих осіб, які не належать до парламенту, судової влади чи адміністрації, призначених Президентом Республіки, Головою Національних зборів і Головою Сенату. Також у Органічному законі від 2010 року йдеться про розширення повноважень Ради щодо призначення прокурорів [310].

Серед тих повноважень, що Президент Франції здійснює спільно з Прем'єр-міністром, можна виокремити: призначення міністрів та припинення їх повноважень за поданням Прем'єр-міністра (ст. 8), призначення на цивільні та військові посади (ст. 13), скликання позичергової сесії парламенту на вимогу Уряду або більшості депутатів (ст. 30), організація референдуму щодо запропонованого тексту, за який проголосували обидві палати парламенту в однакових умовах (ст. 89), право помилування (ст. 17), призначення послів (ст.14), ратифікація договорів (ст. 52), промульгація законів (ст. 10) [371].

Деталізуючи, зазначимо, що метою реалізації ст. 13 Конституції є виправлення будь-якої дискреції у здійсненні повноважень Президента Франції. У своїй редакції, що впливає з Конституційного закону 2008 року, останній абзац статті 13 передбачає, що органічний закон визначає посади або функції, на які повноваження Президента Республіки призначаються після висновку компетентного комітету кожної палати, Глава держави не може здійснити призначення, якщо додавання голосів проти в кожному комітеті становить

щонайменше три п'ятих поданих голосів. Органічний закон, передбачений таким чином, був оприлюднений 23 липня 2010 року. Він перераховує посади та функції, які підпадають під цю процедуру через їх важливість для гарантування прав і свобод або економічного та соціального життя нації. Регламент зборів, зі свого боку, передбачав, що для того, щоб мати можливість висловити свою думку, комітети заслуховують кандидата і що, якщо це не заборонено законом, слухання можуть бути публічними. Таким чином, мета, поставлена в 2008 році, була досягнута: Президент Республіки може пропонувати лише осіб, здатних подолати перешкоду публічного слухання. Іншими словами, він має враховувати їхні навички, коли подає їхні імена до парламентських комітетів.

Що стосується нагляду за виконавчою владою, то можна стверджувати, що конституційний перегляд 2008 року досягнув тих цілей, які установча влада поставила перед нею. Однак розподіл обов'язків між Президентом Республіки та Прем'єр-міністром залишається незрозумілим і суперечить об'єднаним положенням статей 5, 8, 20 і 21 Конституції. Інтерес, який пов'язаний із положенням у ст. 5 Конституції про те, що глава держави «визначає політику нації», а в ст. 20 про те, що уряд «проводить політику нації» і має «для цієї мети» адміністрацію та збройні сили в своєму розпорядженні, залишається незмінним. Подібним чином, виходячи з того факту, що відповідальність Президента Республіки як керівника збройних сил є більшою, ніж передбачено текстами, і що розподіл ролей з Прем'єр-міністром, «відповідальним за національну оборону» відповідно до ст. 21 Конституції, залишається неточним, чи було б доцільно передбачити в цій ст. 21, що Прем'єр-міністр «виконує рішення, прийняті відповідно до умов, передбачених у ст. 15, у питаннях національної оборони»? Тому ми шкодуємо з цього приводу про те, що пропозиції Комітету Balladur не були дотримані і що інституційна практика залишається всупереч букві комбінованих положень статей 5, 8, 20 і 21 Конституції. Чим більш імперативним

стає виконання повноважень глави держави, тим більше стає зрозумілим розрив між законом і фактом [261].

Правовий статус Прем'єр-міністра у Французькій Республіці також потребує дослідження, тому варто почати з його призначення. Ст. 8, абз. 1 Конституції передбачає положення, що Прем'єр-міністр призначається Президентом Республіки. Такий вибір глави держави є дискреційним. До того ж, указ про призначення Прем'єра не може бути оскаржений у Державній раді, оскільки це рішення підпадає під категорію так званих «урядових» актів, які, в адміністративному праві, є актами, які не підлягають жодному оскарженню щодо скасування чи компенсації, оскільки такі акти впливають на відносини між конституційними повноваженнями. Так само і з призначенням міністрів.

Важливо розуміти, що Президент Республіки юридично вільний у виборі, але політично зобов'язаний обрати Прем'єр-міністра, який буде прийнятий більшістю депутатів, у разі необхідності в коаліції за спільними проектами. Стосовно цього очікуваного призначення слід зробити два уточнення, стверджує Патрік Лінгібе. Перший полягає в тому, що Конституція не встановлює жодного кінцевого терміну для призначення Президентом Республіки нового Прем'єр-міністра: цей період після відставки уряду має бути якомога коротшим, оскільки управління поточними справами не дозволяє приймати вирішальні рішення щодо управління країною. По-друге, зміна Прем'єр-міністра може бути здійснена лише після відставки останнього, що, як наслідок, призведе до падіння уряду, який він очолює. Власне, хоча Президент Республіки має призначити свого Прем'єр-міністра, він не може законно усунути його з посади без згоди останнього [347].

Щодо функцій, які покладаються на Прем'єр-міністра, то у Конституції таких повноважень передбачено п'ять у ст. 21 Конституції і вони становлять загальну компетенцію, яка полягає у керуванні урядом: «Прем'єр-міністр керує діями уряду». Проте той факт, що він керує діями уряду, не робить Прем'єр-міністра ієрархічно старшим міністрів, які складають уряд [371]. Ст. 21

Конституції Франції також передбачає, що Прем'єр-міністр «несе відповідальність за національну оборону». Це не надає йому тих же військових повноважень, що і Президенту, який є головнокомандувачем збройними силами. Але саме уряд має збройні сили (ст. 20 п. 2 Конституції). На засіданнях Ради оборони та Ради національної безпеки Прем'єр-міністр виконує функції секретаря [371].

Французький вчений Андре де Лобадере, надаючи у своєму дослідженні оцінку повноважень Президента, задається питанням: а чи достатньо цього переліку повноважень, щоб скласти уявлення про важливість, які надають президентські функції? І щоб оцінити цю важливість, чи достатньо зберегти як критерій розмежування між повноваженнями, що здійснюються без підпису Прем'єр-міністра, і тими, які вимагають такого підпису? Тож, автор вважає, що було б недостатньо дотримуватись цього, зокрема, через дві причини. Перша полягає у тому, що питання, які підлягають контрастигнації, не є обов'язковими, а у дусі нової Конституції, це питання, для яких Президент є лише «рукою, яка підписує». Це концепція звичайних парламентських режимів і вона робить парламентських глав держав «фігурами». Проте Конституція 1958 року не повністю підтверджує вищевказане. Тож, ми не можемо без певної обережності стверджувати, що у дусі Конституції 1958 року президентські повноваження, які здійснюються шляхом контрастигнатури, не передбачають жодного елементу особистого рішення особи, яка їх підписала. Другу причину, вважає автор, можна було б назвати суто президентською. Тобто, загальний дух Конституції насправді полягає у тому, щоб зробити Президента справжньою рушійною силою політичних дій уряду та здійснювати верховну владу у повній мірі [118, Р. 527], [22, С. 266].

Слід погодитися з твердженням уже згаданого нами Патріка Лінгібе, що Президент Республіки та Прем'єр-міністр зобов'язані досягти згоди в тій мірі, що

вони обидва повинні погодитися підписати майже всі акти, які повинні бути прийняті, щоб держава функціонувала та керувала інтересами Франції [347].

У Конституції 1958 року містяться положення щодо президентських повноважень, що не потребують контрасигнації. Ст. 11 (всенародний референдум) та ст. 16 (надзвичайні повноваження) фактично потребують перевірки органу конституційної юрисдикції – Конституційної ради. Щодо проведення всенародного референдуму, Конституційна рада має дорадчі функції, бо останнє слово залишається за главою держави. У випадку застосування ст. 16 повноваження органу конституційної юрисдикції не можна вважати факультативними.

До внесення змін у липні 2008 року, реалізація ст. 16 вимагала від Ради перевірки, чи були дотримані умови для реалізації екстраординарних повноважень: «якщо інститутам Республіки, незалежності держави, цілісності її території або виконанню міжнародних зобов'язань загрожує серйозна і безпосередня небезпека, і нормальне функціонування конституційних публічних влад припинене, Президент Республіки вживає необхідних заходів у зв'язку з такими обставинами після офіційних консультацій з Прем'єр-міністром, головами палат і Конституційною радою» (ч. 1 ст. 16 Конституції). Після перегляду Конституції до Ради можна звернутися після тридцяти днів застосування виняткових повноважень щодо питання про те, чи вони залишаються такими. Вона вирішує це питання якомога швидше шляхом публічного повідомлення. Оскільки звернення є широко відкритим (воно може бути подано шістдесятьма депутатами або шістдесятьма сенаторами) і через шістдесят днів Рада автоматично приступає до цього розгляду. Безумовно, в принципі висновок є лише рекомендаційним і не зобов'язує Президента. Але на практиці йому буде важко ігнорувати це, якщо він не зможе розраховувати на повну покірність уряду та парламенту. Дійсно, ігнорування негативного висновку може відкрити шлях до більш обмежувальних процедур. Уряд міг би

передати справу до Конституційної ради, попросивши її зазначити недієздатність Президента (ст. 7 Конституції). Парламент міг би розцінити таку поведінку як «порушення своїх обов'язків», яке, ймовірно, могло б виправдати звільнення президента (ст. 68 Конституції) [242, Р. 264], [22, С. 268]. Підсумовуючи, Конституційним законом від 23 липня 2008 року (ст. 6) додається останній абзац до ст. 16 Конституції, котрий передбачив конституційний контроль органу конституційної юрисдикції у два періоди. Перший встановлений контроль носить факультативний характер. Після 30-денного терміну виконання надзвичайних повноважень до Конституційної ради можуть звернутися президент Національної асамблеї, голова сенату, 60 депутатів або 60 сенаторів з метою перевірити, чи виконуються умови ст. 16 Конституції. Вона повинна прийняти рішення якнайшвидше. Повторний огляд проводиться обов'язково. Після 60 днів застосування надзвичайних повноважень і після закінчення цього терміну Конституційна рада повинна автоматично провести таку саму перевірку та прийняти рішення за тих самих умов, як зазначено вище. Президент Республіки, який використовує положення ст. 16 у необдуманий і образливий спосіб, може бути підданий розгляду справи про звільнення у Високому суді [346].

Ст. 16 Конституції передбачає, що Президент Республіки повинен вживати всіх заходів, яких вимагають обставини. У період дії статті 16 усі повноваження зосереджені в його руках, що призводить до змішування повноважень всупереч конституційному принципу поділу влади, встановленому статтею 16 Декларації прав людини і громадянина 1789 року («Будь-яке суспільство, в якому не забезпечені гарантії прав і не визначений поділ влади, не має Конституції») [162]. Це дає Президенту Республіки можливість вживати заходів, які юридично належать до компетенції Парламенту відповідно до ст. 34 Конституції, або здійснювати розширені повноваження згідно зі ст. 37 Конституції, не вимагаючи контрасигнатури Прем'єр-міністр і компетентні міністри. Зіткнувшись із цими

надмірними повноваженнями, які призводять до того, що глава французької держави на певний період стає диктатором у римському розумінні, зосереджуючи всі повноваження у своїх руках, ст. 16 надає також певну кількість гарантій.

Перш за все, з точки зору їхньої мети, усі заходи, вжиті Президентом Республіки згідно зі ст. 16 Конституції, повинні мати єдину мету — якнайшвидше дозволити конституційним органам публічної влади виконати свою місію. З точки зору вжитих заходів, з Конституційною радою, як уже зазначалося вище, необхідно консультиватися щодо кожного з них, але якщо висновки, надані цією юрисдикцією, не публікуються. З точки зору гарантій конституційного захисту, слід зазначити, що Президент Республіки не може розпустити Національну асамблею під час застосування ст. 16 Конституції. Подібним чином Національна асамблея та Сенат повинні мати можливість збиратися автоматично, і необхідно вжити заходів для цього. Слід зазначити, що 14 вересня 1961 року Президент Національної асамблеї звернувся до Конституційної ради з метою з'ясувати, чи правомірним є вотум недовіри, внесений під час сесії, що відбулася 12 вересня 1961 року відповідно до п. 4 ст. 16 Конституції і це можна вважати прийнятним. Нарешті, глава держави не може під час дії ст. 16 ініціювати або продовжувати перегляд Конституції [22, С. 268–269].

Якщо порівнювати правовий статус Президента Франції та України з точки зору охорони Конституції, то варто зазначити, що і в Україні, і у Франції глави держав є гарантами національної незалежності, єдності території та охорони прав людини. Президент Франції здійснює повноваження як особисто, так і разом з Прем'єр-міністром. В Україні певні акти Президента, що передбачені Конституцією, повинні скріплюватися підписами Прем'єр-міністра. У аспекті взаємодії з гілками влади, у Франції Президент Республіки очолює уряд (Раду Міністрів) за наявності Прем'єр-міністра, а в Україні роботою Кабінету Міністрів керує Прем'єр-міністр. Як у Франції, так і в Україні Президент може звертатися

до органів конституційної юрисдикції з поданнями та накладати вето на закони, що порушують права людини. Крім того, Президенти обидвох вказаних держав мають право здійснювати надзвичайні повноваження, що передбачаються конституційним текстом, проте в Україні запровадження таких мір потребує обов'язкового схвалення парламенту.

У Франції роль Конституційної ради у здійсненні президентських повноважень зводиться до контролю за виборами глави держави, причому на усіх його етапах. Для виконання своєї місії вона отримує переваги від співпраці з десятьма доповідачами, обраних спільно з числа професіоналів із запитів Державної ради та радників з референдуму у Рахунковій палаті. Тексти не передбачають жодної конкретної процедури. Рада збирається також на пленарних засіданнях для вирішення усіх питань, що перед нею виникають. Рада консультується з Урядом щодо усіх організаційних текстів виборів: календар, формуляри для представлення кандидатів, проведення голосування тощо. Його висновки не оприлюднюються. Після цього Рада починає розгляд перед початком голосування, щоб скласти список кандидатів і перевіряє, чи дійсно кожен кандидат на президентських виборах має 500 підписів, передбачених законом, і чи є серед підписантів обрані представники щонайменше з тридцяти департаментів. Вона забезпечує регулярність подання заяв з урахуванням інших умов, встановлених законом. Крім того, Рада стежить за безперебійним ходом виборів та надає на дільниці велику кількість делегатів, що обираються з-поміж магістратів судової чи адміністративної влади, які здійснюють консультування та контроль. Після першого голосування Конституційна рада, оцінивши наслідки порушень, помічених на виборчих дільницях, оприлюднює результати, які отримали кандидати. Суд визначає імена двох кандидатів, що допущені до другого туру. Наостанок, Рада проголошує максимально протягом десятиденного терміну остаточні результати та імя новообраного Президента. Крім того, не пізніше, ніж через два місяці після проведення виборів, Конституційна рада має

контролювати звітність виборчої кампанії, що була подана кандидатами [386, Р. 21–22], [22, С. 271].

Завершуючи аналіз конституційного перегляду від 23 липня 2008 року, слід вказати на створення незалежного адміністративного органу – Захисника прав. Правові підстави його діяльності передбачені Органічним законом від 29 березня 2011 року. Цей орган забезпечує дотримання прав і свобод державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, державними установами та органами, на які покладено державну службу (ч. 1 ст. 71-1 Конституції). У ч. 4 цієї ж статті вказується, що Захисник прав призначається Президентом Республіки строком на шість років без повнорного призначення на посаду [371]. Ст. 4 Закону від 2011 року закріплює обов'язки Захисника прав. Зокрема, йдеться про захист прав і свобод в контексті відносин з державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, громадськими установами, захист та заохочення найкращих інтересів та прав дітей, боротьба з дискримінацією, дотримання етики особами, що здійснюють охоронну діяльність тощо [311].

Таким чином, конституційна реформа 2008 року істотно змінила співвідношення інституційної влади у Французькій Республіці: Парламент посилив свою функціональну автономію, президентська влада зазнала певного балансування, а Конституційна рада стала повноцінним охоронцем прав людини. Поява інституту Захисника прав показала прагнення посилити контроль за дотриманням прав людини та індивідуальному рівні. Сукупно ці зміни відображають так зване «осучаснення» правового порядку у Франції та їх адаптацію до викликів ХХІ століття.

Конституційна реформа 2008 року мала особливе значення саме для діяльності Конституційної ради, адже закріпила її статус як повноправного органу захисту прав людини. внаслідок доповнення Конституції ст. 61-1 було запроваджено інститут пріоритетного питання конституційності (QPC), який уперше надав громадянам можливість ініціювати контроль за відповідністю

закону конституційним гарантіям. Водночас зміни до статей 56 та 62 уточнили порядок формування Ради, розширили правові наслідки її рішень і посилили їхню загальнообов'язковість для органів державної влади.

Аналогічні тенденції спостерігались у низці європейських держав, зокрема в Україні (2016 р.) запроваджено інститут конституційної скарги. Зміни до статей 55, 151-1 Конституції України започаткували новий етап розвитку національної моделі конституційного контролю, що спрямована на посилення захисту прав людини за європейським зразком. Конституційна скарга, як і французьке QPC, надає фізичним і юридичним особам можливість ініціювати перевірку закону, який застосований у конкретній справі, на відповідність Конституції.

Такий механізм став важливим інструментом індивідуалізації конституційного правосуддя, оскільки забезпечив перехід від абстрактного контролю до конкретного захисту прав особи. Водночас в Україні ефективність цього інституту значною мірою залежить від якості попередньої фільтрації скарг, строків розгляду та забезпечення єдності практики Конституційного Суду. Порівняння з французькою моделлю дозволяє зробити висновок, що обидві системи спрямовані на забезпечення балансу між стабільністю закону та верховенством Конституції, але українська модель ще перебуває на стадії становлення.

5.3. Механізм пріоритетного питання конституційності (QPC) та його роль у захисті прав

Пріоритетне питання конституційності (з французької – *question prioritaire de constitutionnalité*, далі – QPC) у Французькій Республіці є нововведенням, що запроваджене конституційною реформою 2008 року та ввійшло у дію у березні 2010 року. Ця процедура стала істотною гарантією прав та свобод, що передбачені Конституцією 1958 року. Попри те, що у Франції має місце апріорний (попередній) контроль конституційності, врегульований конституційними нормами, і полягає він у перевірці на відповідність законодавчих положень до їх оприлюднення, наразі є ще один спосіб перевірки – апостеріорний (наступний) контроль, який здійснюється за ініціативою громадян та стосується контролю за діючими законами. Власне, голова Конституційної ради, Лоран Фабіус, заявив, що перегляд 2008 року надав французам нове право з постановкою питання пріоритетного питання про конституційність. Він називає це «питанням щодо громадян», тому що він дозволяє усім тим, до кого судді бажають застосувати закон під час судового розгляду, заперечувати проти нього, якщо вони вважають, що це суперечить основним принципам, що охороняються Конституцією. Із введенням апостеріорного конституційного контролю, тобто посиляючись на свої права та свободи, громадянин стає «учасником захисту верховенства права» [296], [22, С. 321].

Запровадження попереднього питання конституційності, безсумнівно, є прогресом у верховенстві права в тому сенсі, що, з одного боку, це дозволить поставити під сумнів певні неконституційні законодавчі положення, які є чинними, захищені їх статусом промудьгованих законів, а з іншого боку, це створює новий засіб правового захисту для сторін у судовому процесі, доповнюючи систему гарантування основних прав. На думку М. Ф.-Р. Стефаніні, початковий текст, заснований на пропозиціях комітету *Balladur*, який був натхненний проєктами 1990 і 1993 років, зрештою був змінений не значною

мірою. Національні збори в першому читанні лише зняли обмеження контролю законами, які були прийняті після 1958 року. Неможливість оскаржити закони до 1958 року фактично становила аномалію в початковому тексті, знаючи, що ці тексти можуть, навпаки, завдати більшої шкоди основним правам і свободам, ніж ті, що були прийняті після 1958 року. Цей правовий вакуум, безсумнівно, змусив би звичайні суди самостійно втрутитися, щоб здійснити цей контроль. Текст, представлений Національними зборами, був прийнятий з незначними змінами Сенатом. На обговорення органічного закону було передано декілька питань. Це стосується поправки, яка передбачає, що рішення про неподання попереднього питання може бути оскаржене відповідно до прецедентного права Європейського суду з прав людини. Однак запроваджена реформа відрізняється від механізмів попередніх питань конституційності, які існують у Німеччині, Австрії, Бельгії, Іспанії та Італії, представленням деяких оригінальних особливостей [325, Р. 281].

Правовою підставою існування процедури QPC, крім Конституційного закону № 2008-724 від 23 липня 2008 року [305], є також такі нормативно-правові акти як: Органічний закон № 2009-1523 від 10 грудня 2009 року [309] та Постанова № 2010-148 від 16 лютого 2010 року [228], яка набула чинності 1 березня 2010 року.

Зазначимо основні положення Конституційного закону від 23 липня 2008 року у частині поняття та ініціювання процедури QPC. По-перше, вказана процедура дає можливість будь-якому громадянину або юридичній особі виносити питання про конституційність закону перед судом. По-друге, ініціювати пріоритетне питання конституційності громадянин має змогу на будь-якому етапі судового процесу, навіть не на етапі попереднього розгляду. По-третє, сам факт звернення саме громадянина до Конституційної ради (хоча й не безпосередньо), про що буде вказано у цьому підрозділі.

У свою чергу, Органічний закон № 2009-1523 «Про застосування ст. 61–1 Конституції», а точніше його зміст – це по суті список поправок, що вносяться

здебільшого до Закону від 7 листопада 1958 року, а також інших нормативно-правових актів. Тож, у 2009 році до глави II вказаного закону було додано розділ, що стосується процедури пріоритетного питання конституційності. Зокрема, до статті 23 було додано нові положення, які застосовуються у судах, що підвідомчі Державній раді або Касаційному суду. Отож, «в судах під юрисдикцією Державної ради або Касаційного суду заява про те, що законодавче положення порушує права і свободи, що гарантовані Конституцією, під загрозою неприйнятності подається в окремому документі і мотивується» (ст. 23–1) [309]. Варто підкреслити, що об'єктом конституційного контролю, виходячи як із положень 61–1 Конституції, так і ст. 23–1 вказаного Органічного закону, є саме «законодавче положення». Це поняття можна розуміти або з формальної точки зору (коли йдеться про текст, прийнятий у вигляді закону), або за матеріальним критерієм (коли йдеться про текст, який підпадає під дію закону), або навіть через нормативний аналіз (коли йдеться про будь-яке положення, що має силу закону незалежно від його форми). Усі ці підходи дійсні для визначення широкого поняття, що використовується QPC. На практиці це, по суті, текст, ухвалений парламентом (звичайний закон, органічний закон або постанова, прийнята парламентом), незалежно від того, був він прийнятий до 1958 року чи після. Це також може бути закон країни Нова Каледонія. Поняття охоплює будь-яке положення, що міститься в акті, що має силу закону, за винятком законів про референдум [23, С. 155]. Адміністративні акти (постанови, накази, окремі рішення) по суті виключені із сфери дії QPC, а перевірка їх конституційності забезпечується адміністративними судами [22, С. 323–324].

Також варто витлумачити поняття змісту переліку «прав і свобод, гарантованих Конституцією». Нагадаємо, що практика Конституційної ради, розроблена в рамках її апріорного контролю за дотриманням закону, вимагає від законодавця вичерпати свою компетенцію, визначену ст. 34 Конституції, «щоб не позбавити правових гарантій конституційних вимог». З цієї точки зору можна

стверджувати, що розподіл повноважень між сферою закону та сферою регулювання сприяє, принаймні в певних питаннях, захисту прав і свобод, гарантованих Конституцією, шляхом втручання в публічні дебати в парламенті. Проте підготовча робота щодо Конституційного закону від 23 липня 2008 року показує, що установча влада хотіла виключити, вдаючись до прав і свобод, які захищаються Конституцією, конституційні положення, пов'язані з функціонуванням установ. Іншими словами, питання, що стосуються «зовнішньої конституційності» закону, як це сформулював Жюльєн Буше, публічний доповідач у справі Кімберлі Кларк у Державній раді, можуть з самого початку здаватися виключеними зі сфери QPC. Нарешті було прийнято рішення про направлення, щоб залишити це питання Конституційній раді. Саме це вона і зробила у своєму рішенні від 18 червня 2010 р. (QPC), в якому постановила, що «нездатність законодавчого органу визнати його власну компетенцію не може посилатися на підтримку пріоритетного питання конституційності, за винятком випадків, коли це стосується права або свободи, гарантованих Конституцією». Таким чином, засіб є ефективним лише тоді, коли негативна некомпетентність «впливає» на право чи свободу у значенні статті 61–1 Конституції [364].

Щодо положень Постанови від 10 грудня 2010 року, то у своєму змісті остання містить зміни до ряду нормативно-правових актів Французької Республіки, зокрема, певних статей Цивільного процесуального, Кримінального процесуального кодексів, Кодексу адміністративного судочинства тощо [228].

Текст Постанови від 7 листопада 1958 року про Органічний закон про Конституційну раду також зазнав істотних змін у зв'язку з появою QPC. Після реформи до тексту вказаної Постанови було додано ст. 23–2, сутність якої зводиться до того, що «Суд без зволікання виносить мотивоване рішення про передачу пріоритетного питання конституційності до Державної ради чи Касаційного суду» [341]. Але така передача можлива за дотримання таких умов:

- 1) оспорюване положення є застосовуваним до спору або є основою розгляду;
- 2) це положення не оголошене конституційним на основі резолютивної частини рішення Конституційної ради. Іншими словами, законодавче положення, що розглядається не повинно бути уже оголошене Конституційною радою таким, що відповідає Конституції, як у мотивувальній, так і в резолютивній частині її рішення. Цей критерій застосовується навіть у тому випадку, коли посилаються на нові підстави для обмеження конституційних прав і свобод. Лише зміни обставин можуть дозволити провести QPC по положенню, яке уже оголошено таким, що відповідає Конституції;
- 3) питання не позбавлене серйозності. Тобто, суддя першої або апеляційної інстанції перевіряє, чи не позбавлено питання серйозного характеру. У короткому викладі необхідно пояснити, чому законодавча норма ігнорує права та свободи людини, гарантовані Конституцією, або чому це питання є новим [341], [22, С. 324–325].

Як видається, без дотримання вимог, що наведені вище, судова інстанція продовжуватиме вирішувати справу без права передати її як пріоритетне питання конституційності. До речі, таке рішення – не передавати спір на розгляд Конституційної ради – підлягає (при бажанні) оскарженню у апеляційному чи касаційному порядку. Важливо зазначити, що така заява також може бути зроблена вперше й у касаційному порядку – під час розгляду справи у Державній раді чи у Касаційному суді (ст.23–5 Постанови) [341]. Правила представництва адвокатом, застосовні до QPC, такі самі, як і ті, що застосовуються до провадження, у якому воно порушено. Якщо QPC передається до Конституційної ради, то остання має негайно повідомити Президента Республіки, Прем'єр-міністра і голів Національного зібрання та Сенату, а вони, у свою чергу, можуть надати свої зауваження з пріоритетного питання конституційності. Крім того, закон передбачає тримісячний строк для прийняття рішення Радою з моменту

звернення. Рішення Конституційної ради доводиться до відома сторін і направляється або до Державної ради, або до Касаційного суду, а також, у відповідних випадках, до суду, перед яким і було поставлено пріоритетне питання конституційності. До того ж, Рада повідомлює про своє рішення Президенту Республіки, Прем'єр-міністру та головам палат парламенту [341], [23, С. 152].

Отже, проаналізувавши зміст вищевказаних законодавчих положень, підкреслимо кілька важливих моментів:

По-перше, власне значення терміну «пріоритетне питання про конституційність», котрим позначається даний вид контролю. Це означає, що питання має бути вирішено без затримки та що «судова інстанція зобов'язана спочатку винести рішення про передачу до Державної ради чи Касаційний суд питання про відповідність Конституції». Заява про першочергове попереднє рішення з питання конституційності – це право будь-якої особи, яка бере участь у судовому процесі перед судом, стверджувати, що законодавче положення порушує гарантовані Конституцією права та свободи.

Усі сторони судового процесу можуть підняти QPC, незалежно від того, чи мають вони статус фізичної чи юридичної особи, приватного чи публічного права, позивачі, відповідачі, незалежно від того, володіють вони французькою мовою, чи ні, мають французьку національність, чи ні. Як тільки відповідна особа має право діяти по суті, вона має право ініціювати QPC [254, Р. 11]. Суддя не може цього робити за посадою [22, С. 325–326].

По-друге, важливою є вимога про письмову форму, адже усна заява не може бути розглянута. Заява повинна бути відокремлена від будь-яких інших подань, поданих до суду у провадженні, що розглядається. На того, хто представляє QPC, покладається обов'язок обґрунтувати неконституційність тексту, що застосовується до спору. Простого посилання на неконституційність законодавчого положення недостатньо [23, С. 153].

По-третє, первинно запит перевіряється самим суддею у справі, далі (як було вказано вище – до Державної ради чи Касаційного суду). І, у разі необхідності, останні можуть передати запит разом з іншими документами до Конституційної ради. Важливо, що особа, яка бере участь у судовому провадженні таку заяву безпосередньо подати не може. Заява подається під час розгляду справи і суд негайно розглядає питання, чи є заява допустимою та чи були дотримані умови, встановлені законом. Якщо умови дотримані, то суд надсилає заяву до Державної ради чи Касаційного суду, а ті, в свою чергу, продовжують детальніше вивчати порушене питання і вирішувати, чи слід передавати заяву до Конституційної ради [16, С. 23], [22, С. 326].

Під час перегляду QPC судове провадження зазвичай призупиняється. Якщо після завершення цього перегляду Конституційна рада оголошує, що положення відповідає Конституції, провадження поновлюється в суді, який першим розглянув справу, і оскаржуване положення продовжує застосовуватися. Однак Конституційна рада може надати роз'яснення щодо застосування закону, сформулювавши так звані «тлумачні застереження». Якщо Конституційна рада винесе рішення на користь громадянина, який подав QPC, законодавче положення скасовується негайно або з певної дати. Це рішення «QPC», видане в рамках судового процесу, вигідне не лише учаснику судового розгляду, який його ініціював (хід його судового розгляду може змінитися), але й усім громадянам, оскільки права, гарантовані Конституцією, після завершення цієї процедури отримали прогрес. Саме в цьому сенсі можна сказати, що QPC наближає Конституцію до громадян і становить прогрес у справі верховенства права.

Строк розгляду QPC Конституційною радою становить три місяці з моменту звернення. Сторонам надається можливість представити свої зауваження у змагальному порядку. Слухання є відкритим, за винятком виняткових випадків, визначених внутрішнім регламентом Конституційної ради (ст. 23-10 Органічного закону від 10 грудня 2009 року про застосування ст. 61-1

Конституції) [309]. Звісно, що ще потрібно враховувати час розгляду справи «фільтраційними» судами. Щодо цього ст. 23-4 передбачає, що протягом трьох місяців з моменту отримання повідомлення, передбаченого ст. 23-2 або останнім абзацом ст. 23-1, Державна рада або Касаційний суд виносить рішення щодо направлення пріоритетного питання конституційності до Конституційної ради. Звертаємо увагу, що у ст. 23-2 йдеться про суд першої інстанції, який невідкладно виносить рішення передати запит до Державної ради чи Касаційного суду, тобто не вказано чіткого строку розгляду. У сукупності строк розгляду пріоритетного питання конституційності максимально становить 6 місяців, проте при цьому слід враховувати те, що суди першої інстанції навряд чи передадуть справу до вищих судів у той же день [29, С. 216].

Акцентуємо на тому, що безпосередньо з пріоритетним питанням конституційності громадянин не може звертатися. Ця процедура передбачає так звані «фільтри». Причому, перший фільтр (перша інстанція) має завданням запобігати надмірним «затягуванням», а мета другого фільтру – обмеження роботи Конституційної ради, яка повинна залишатися *extrema ratio*. Фактично, подвійний фільтр переносить ризик перенавантаження на вищі суди. Крім того, він досить ускладнює доступ громадян до конституційного правосуддя, особливо за відсутності діалогу між Державною радою та Касаційним судом. Щодо цього питання, скасування «прямого діалогу» між суддею, що розглядає факти, і суддею, що розглядає право, може створити напругу між адміністративними та звичайними судами, з одного боку, та Конституційною радою, з іншого [23, С. 156].

У спільному звіті Державної ради та Касаційного суду вказано на результати спору після рішення Конституційної ради. Так, якщо закон відповідає Конституції, то положення буде відхилене Державною радою чи Касаційним судом. Їх рішення обмежуються посиланням на рішення Конституційної ради, іноді також результати рішень зазначають у мотивувальній частині рішення. У

випадку зворотному, а також якщо Конституційна рада додає застереження щодо тлумачення до свого рішення, відповідно до ст. 62 Конституції Державна рада або Касаційний суд зобов'язані врахувати це застереження для врегулювання спору. Ситуація інша в апостеріорному контролі, коли застереження має бути інкорпорованим у положення, яке уже є чинним, іноді застосовується протягом тривалого часу, яке може бути доповнене регулятивними положеннями та імплементовано прецедентним правом.

Нарешті, рішення Конституційної ради, які оголошують законодавче положення таким, що суперечить Конституції, спонукають Державну раду та Касаційний суд взяти до відома та визначити наслідки зникнення закону у врегулюванні спору. Ці рішення можуть викликати два типи труднощів, пов'язаних з одного боку, з наслідками цих рішень Конституційної ради в часі, а з іншого боку, з наслідками цього зникнення у врегулюванні інших спорів [253, Р. 17–18].

Практика Конституційної ради у цьому контексті стала більш чіткішою з березня 2011 року. Йдеться про те, що Конституційна рада прямо вказує, чи має скасування положення невідкладну дію чи її рішення стосується поточних інстанцій або процедур, чи приносить її рішення користь автору QPC. Такі роз'яснення обмежують ризики неправильного тлумачення обсягу рішень Ради. Державна рада уточнила, що коли Конституційна рада вказує, що неконституційність, яку вона зазначає, може бути використана у всіх випадках, які не були остаточно винесені, йдеться про ті випадки, які не призвели до рішень, які стали незмінними. Тобто, на неконституційність можна вперше посилатися перед суддею касаційної інстанції [253, Р. 22], [22, С. 329].

Вважаємо необхідним звернути увагу на судові фільтри у цьому дослідженні. Підтримуємо тезу Крістофа де Бернардініса щодо того, що конституційний суддя через процедуру QPC зберігає монополію на цензуру, але втрачає свою роль головного тлумача Конституції. Судові фільтри фактично

стали «негативними» конституційними суддями. Точніше, це новий «конституційний порядок», що складається з трьох рівнів юрисдикції: адміністративні та судові судді на 1-му рівні, Державна рада та Касаційний суд на 2-му рівні, а також Конституційна рада на 3-му рівні. Якщо конституційний суддя більше не має монополії на контроль за конституційністю, він продовжує діяти в цій структурі як верховний суддя, як суддя, який стоїть на вищому рівні [144].

В Україні такої системи фільтрації немає, хоча Секретаріат КСУ здійснює попередньо перевірку звернень (п. 2 ст. 57 Закону України «Про КСУ»). Хоча вчені схиляються до того, що Секретаріат виконує у тому числі й «фільтраційну» функцію [48, С. 29]. Очевидно, що така перевірка є радше формальною, аніж змістовною. Наступним, хто здійснює «розвідку» у провадженні є суддя-доповідач (п. 4 ст. 57 Закону «Про КСУ»). Він виконує аналітичну функцію, але не приймає рішення про відкриття провадження чи відмову у відкритті самостійно – це прерогатива колегії суддів КСУ [47]. Підсумуємо, що у Франції попередня оцінка суттєвості питання конституційності здійснюється судами загальної юрисдикції, тоді як в Україні йдеться про внутрішню процедуру КСУ, у межах якої суддя-доповідач лише готує матеріали, а не приймає рішення про відкриття провадження.

У контексті французької моделі Касаційний суд та Державна рада сформували свою юриспруденцію щодо впровадження механізму передачі QPC до Ради. По суті, крім певних відмінностей у процесуальних підходах, які значною мірою зумовлені специфікою процесуальних норм, що застосовуються в Державній раді та Касаційному суді, рішення, прийняті обома судами є конвергентними. Особливо це стосується посади судді, який є «фільтром» та практики звернення до Конституційної ради. Відмінності спостерігаються у процесуальній сфері і пояснюються, по суті, різним характером норм адміністративного, цивільного та кримінального процесу. Практика,

здебільшого, є послідовною щодо отримання рішень, винесених Конституційною радою під час вирішення спорів [253, Р. 2]. Щодо впровадження критеріїв для передачі суддею-фільтром QPC до Конституційної ради, прецедентне право Державної ради та Касаційного суду, незважаючи на певні початкові нюанси дещо зблизилося. Йдеться про:

1) застосовність до спору;

2) відсутність декларації Конституційної ради про відповідність Конституції, якщо обставини не змінюються;

3) новий або серйозний характер питання. Важко узагальнити чи систематизувати всі рішення, ухвалені Державною радою та Касаційним судом щодо цього третього критерію, особливо з огляду на характер порушених QPC. По суті, це пояснюється тим фактом, що рішення в кожному конкретному випадку тісно залежать від обсягу та формулювання відповідного законодавчого положення, а також від змісту аргументу, який його критикує [253, Р. 3–6], [22, С. 335]. Що стосується форми самого рішення, то обидві вказані юрисдикції використовують подібну методику складання останнього. Йдеться про спільну структуру, засновану на певних критеріях, стандартизований спосіб складання для різних судових рішень кожної юрисдикції, посилення на прецедентне право Конституційної ради та асиметрія мотивації залежно від того, передано QPC до Конституційної ради чи ні [253, Р. 14]

Французький вчений Бертран Матьє у своєму дослідженні звертає увагу на баланс, який є результатом впровадження процедури пріоритетного питання конституційності. Йдеться про те, що з одного боку, Конституційна рада не може переглядати висновок судді, який направив справу (Державної ради чи Касаційного суду), та вважає що питання позбавлено серйозності. З іншого боку, Конституційна рада погодилася не замінювати тлумачення оскаржуваного законодавчого положення, на яке вищевказані суди посилаються. Цей же автор зазначає, що QPC зробив судових та адміністративних суддів суддями щодо

конституційності закону, адже оцінюючи серйозність питання (або його новизну), суддя обов'язково здійснює первинний контроль конституційності закону. Вважаючи таку оцінку поверхневою, Б. Матґє пише про те, що якщо суддя вважає, що питання не має серйозного характеру, по суті він сам вирішує питання, визнаючи певне законодавчн положення таким, що відповідає Конституції. Ще один вищевказаний аспект необхідно проаналізувати у цьому ключі – питання ставлення під сумнів монополії верховних судів, зокрема Касаційного суду щодо тлумачення закону. Ця ситуація є предметом конфлікту, зокрема між Касаційний судом та Конституційною радою. Спочатку Касаційний суд відхиляв будь-які питання, які, на його думку, стосувалися не самого закону, а тлумачення, яке він йому надав. Насправді Касаційний суд вважав, що він мав монополію на тлумачення закону. Натомість Конституційна рада відхилила аналіз Касаційного суду стосовно неможливості оскарження законодавчого положення, як він його тлумачив, зазначивши у міркуванні, що, «ставлячи пріоритетне питання конституційності, будь-який учасник процесу має право оскаржити конституційність ефективного обсягу, який послідовне судове тлумачення надає цьому положенню» [127, Р. 235], [22, С. 333–334].

Під іншим кутом розглядає пріоритетне питання конституційності інший автор, Гійом Драго. Він вважає QPC новим типом діалогу між урядом та парламентом, який підлягає обмеженням конституційних вимог, хоча це не впливає прямо на парламенське право, але тим не менше, здійснює істотний вплив на діяльність Парламенту та темпи парламентських обговорень. Тож, QPC здійснює загальний вплив на законодавство та законодавця. Під пильною увагою Конституційної ради знаходяться уже не лише закони до їх опублікування, а й ті, що уже діють. У будь-якому випадку процедура пріоритетного питання конституційності призводить до того, що політичні власті, у першу чергу парламентарі, втрачають монополію на звернення до Конституційної ради для передачі її сторонам. Ця втрата контролю над застосуванням контролю не є

нейтральною для Парламенту, оскільки він стає одним із дійових осіб серед інших, багатьох інших у контролі за конституційністю. І наостанок, є два сценарії, які можуть виникнути у контексті цієї проблематики. Перший стосується втручання законодавця у випадку негайної відміни законодавчого положення Конституційною радою. Приклад, коли Рада додає до своєї заяви щодо неконституційності «без шкоди для подальших змін цієї статті», що по суті є способом повернути контроль законодавцю. Таким чином, втручання законодавця є спланованим. Другий сценарій стосується його втручання про відміну з відстроченим ефектом. Йдеться про те, що Конституційна рада дає Парламенту строк для виправлення неконституційності, що заявлена у рішенні QPC. Рішення Ради враховує необхідність не лише такої затримки, даючи відтермінування дії декларації про неконституційність, але й ясно вказує на те, що негайна відміна призведе до створення неконституційної ситуації, до втрати переваг правового захисту, що засноване на конституційному правилі або підірвати принцип правової визначеності [256], [22, С. 332–333].

Опрацювавши величезний масив рішень Конституційної ради, впевнено можна зробити висновок, що їх аргументація є доволі стандартною та має свою формальну будову. Так, будь-яке рішення починається з назви, далі вказується від кого було звернення. Потім викладаються причини, на яких базується рішення. Конституційна рада спочатку проводить аналіз скарги, зазначаючи при цьому нормативне підґрунтя. У рішенні вказуються принципи, стандарти, якими обґрунтовуються скарги. Будь-яке рішення завершується висновком, сутність якого зводиться до того, що оспорюване положення відповідає нормам Конституції, або містить певні застереження, чи не містить, або воно суперечить Конституції. До речі, як уже нами зазначалось, у рішеннях не вказується ким саме з більшості було прийнято рішення та якими були позиції меншості. Тобто, окремі думки не публікуються, а саме рішення показує думку більшості суддів.

Цікавим у ракурсі процесу розгляду питання про конституційність є пояснення, подані третіми сторонами (наприклад, іншими органами чи асоціаціями). У зв'язку з цим вчений К. Магنون наводить відповідну статистику: у 57,1 % рішень Конституційна рада прямо посилається на «*observations en intervention*» – коли інтервенції підтримують вимоги заявників; коли вони висувають нові доводи (нові «*griefs*»); коли вони формулюють нову аргументацію в межах уже існуючого доводу; коли вони повторюють ту саму аргументацію, що й заявники. Внесок таких інтервенцій є загалом маргінальним: лише близько 3,2 % усіх рішень QPC (станом на 1 червня 2019 р.) мали вплив через нові доводи. Якщо врахувати нові аргументи в рамках існуючих доводів, то це число зростає до 5 %. Із 34 рішень QPC, де втручання третіх осіб приносило новизну, лише 6 мали реальний вплив на оцінку конституційності закону. Отже, треті сторони іноді подають нові аргументи у справах QPC, але їхній вплив на остаточні рішення Конституційної ради є обмеженим і радше винятковим, ніж системним [384, Р. 16].

Завдяки реформі 2008 року конституційний контроль еволюціонував від політичного механізму до справді судового механізму, тому що кожен учасник судового процесу має можливість поскаржитися на конституційну норму закону, яку йому «нав'язують» у контексті судового процесу.

У своїй статті, присвяченій 10-річчю введення QPC, Семі Бензіна, професорка публічного права Університету Пуатьє, наводить статистику, яка примушує сумніватися у ефективності роботи Конституційної ради. За її даними, Конституційна рада загалом неохоче піддає цензурі законодавчі положення, про що свідчить той факт, що 54% її рішень є деклараціями відповідності, навіть незважаючи на те, що QPC посилаються лише після одного або кількох суворих фільтрів, які повинні пропускати лише ті питання, щодо яких є серйозні сумніви щодо конституційності. Це дає поживу для роздумів для частини доктрини та спостерігачів, які вважають, що Конституційна рада є лише тіньовим охоронцем

Конституції, особливо коли мова йде про заходи безпеки, які особливо шкодять конституційним правам і свободам. Крім того, навіть ця статистика може вводити в оману, оскільки Рада не піддає цензурі всі положення, на які вона посилається в 46% своїх рішень. Насправді 12% рішень QPC є деклараціями про відповідність із застереженнями, корисність яких для позивача може сильно відрізнятись, 6% є деклараціями про часткову неконституційність і 4% є звільненнями або відхиленнями. Слід також додати, що Рада прагне обмежити «корисний ефект» своїх рішень. Зокрема, у понад 37% своїх рішень визнано неконституційними, це позбавляє скасування корисного ефекту для сторін судового процесу. Це означає, що в поточному провадженні учасники процесу будуть позбавлені гарантії свого конституційного права чи свободи, в тому числі й тієї, яка порушила QPC. Усі ці дані підкреслюють, що навіть для меншості учасників судового процесу, яким вдалося дійти до зали Конституційної ради, шанси отримати ефективну гарантію своїх конституційних прав і свобод після рішення Конституційної ради залишаються дуже невизначеними. З цього приводу необхідно вказати на пропозицію, зроблену Віце-президентом Державної ради, яка повторює доктринальні пропозиції: він заохочує Конституційну раду, у випадках, які цього вимагають, організувати змагальні дебати у два етапи, перший стосується конституційності положення, другий — наслідків рішення [363].

Таким чином, пріоритетне питання конституційності у французькому правопорядку може розглядатися як дієвий механізм охорони Конституції, що забезпечує її верховенство у процесі правозастосування. У цьому сенсі «охорона Конституції» охоплює систему юридичних та інституційних механізмів, що спрямовані на запобігання порушення конституційних положень та збереження стабільності основоположних цінностей держави [66]. Інший український вчений Т. Цимбалістий досліджує питання правової охорони конституції та визначає останню як сукупність правових засобів (гарантій), за допомогою яких забезпечується реалізація конституційних норм і дотримання режиму

конституційної законності [99, С. 19]. Важливо вказати, що саме у такому значенні французький механізм QPC втілює сучасну європейську тенденцію до посилення охоронної функції конституційного контролю, поєднуючи захист прав людини з гарантією верховенства Конституції.

5.4. Забезпечення конституційних гарантій в умовах європейської інтеграції: розмежування повноважень національних та наднаціональних органів

Конституційні суди Європи дедалі частіше стикаються з феноменом інтернаціоналізації. Національне право і міжнародне право вже не ізольовані одне від одного, а все більше взаємопов'язані. Ця взаємодія правових норм різного походження впливає і на конституційну юриспруденцію. Особливо це стосується сфери основних прав: на додаток до національних гарантій основних прав Європейська конвенція з прав людини є сполучником на рівні міжнародного права, яка доповнюється на рівні права Європейського Союзу відповідно до Хартії основних прав ЄС. Погоджуємось із думкою доктора Б. Бірлайн, що можна спостерігати зростаючий паралелізм гарантій основних прав на національному та міжнародному рівнях [128, С. 141], [22, С. 297].

Виконуючи місію захисту прав людини, Конституційна рада посилила свій вплив на французький правопорядок. Крім того, такий стан речей активізував проблему співвідношення національного та наднаціонального виміру захисту прав і свобод, зокрема, з Європейським судом прав людини та Судом Європейського Союзу.

Як країна-засновниця Європейського Союзу (далі – ЄС) – Франція відіграє ключову роль у європейському будівництві та в сучасній Європі – як через розмір своєї економіки та населення, так і через своє географічне розташування або навіть через свою дипломатичну та військову силу.

Власне саме існування Конституційної ради Франції було виправдане бажанням зберегти відповідну концепцію поділу влад, що відображена у Конституції від 4 жовтня 1958 року: головне завдання полягало у врегулюванні діяльності органів державної влади та особливо їх нормотворчої діяльності у рамках раціоналізованого парламентаризму. Фактично, «принцип поділу влад»

регулярно використовується у Раді, а остання, у свою чергу, включає цей принцип до числа еталонних стандартів для свого контролю [111, Р. 89].

Взаємодія двох рівнів правопорядків здійснюється навколо ключових цінностей та принципів ЄС, серед яких гідність людини та благополуччя народів. Установчі договори ЄС започатковують визнання прав людини як джерела діючого права, виголошуючи їх «принципами права Європейського Союзу», не роблячи при цьому різниці між особистими і політичними правами, з одного боку, та соціальними, з іншого [31, С. 57].

Підкреслимо, що саме Французька Республіка стала ініціатором європейського об'єднання, а відправною точкою цієї інтеграції є «план Шумана». 9 травня 1950 року Робер Шуман, міністр іноземних справ, запропонував від імені свого уряду «підкорити усе франко-німецьке виробництво вугілля і сталі під спільне керівництво, в організацію, відкритую для участі інших європейських країн». Так, 18 квітня 1951 року міністри іноземних справ шести держав-учасників підписали у Парижі Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі [111, Р. 89], [22, С. 298].

Далі еволюція європейського об'єднання пройшла певні етапи, зокрема, у 1957 році Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) розширило європейське будівництво до створення спільного ринку завдяки лібералізації торгівлі та розвитку спільної політики (наприклад, спільної сільськогосподарської політики). 1 липня 1968 року Митний союз скасовує митні збори для торгівлі всередині Співтовариства, а також встановлює єдиний митний тариф на зовнішніх кордонах об'єднання. Єдиний європейський акт, підписаний у 1986 році, формалізує численні заходи, розроблені Європейською комісією з метою поглиблення спільного ринку. Підписання цього акту дозволяє відновити проєкт внутрішнього ринку та вільний рух послуг і капіталу. Вільне пересування людей, передбачене Шенгенськими угодами (підписаними в 1985 році), набуло чинності

в 1995 році. Нарешті Маастрихтською угодою 1992 року було створено Європейський Союз.

У зв'язку з підписанням зазначеної угоди, варто проаналізувати рішення Конституційної ради, що стосується дозволу на ратифікацію Маастригського договору і того, що він не може вступати у силу до перегляду Конституції. У п. 51 та п. 52 рішення йдеться про усі міжнародні зобов'язання, які підлягають розгляду Конституційною радою: вважаючи, що жодне із інших положень міжнародного зобов'язання, представленого Конституційній раді відповідно до ст. 54 Конституції, не протирічить їй; беручи до уваги, що враховуючи причини, що проаналізовані у цьому рішенні, дозвіл на ратифікацію на основі закону Договору про Європейський Союз потребує конституційного перегляду [178].

Крім того, можна назвати ще кілька рішень Конституційної ради, що призвели до перегляду Конституції, а саме: Амстердамський договір про вільне пересування осіб 1997 року, Статут Міжнародного кримінального права 1999 року, Лісабонський договір 2007 року, що трансформує інституційну архітектуру Європейського Союзу [22, С. 301–302].

Інституційна будова Європейського Союзу є унікальною, а його система прийняття рішень постійно розвивається. 7 європейських інституцій, 9 органів ЄС і понад 30 децентралізованих агенцій розташовані по всьому ЄС. Вони працюють разом, щоб просувати спільні інтереси ЄС та європейських громадян. Усі ці інституції мають конкретні ролі, починаючи від розробки законодавства та політики ЄС до реалізації політики та діяльності в таких спеціалізованих сферах, як охорона здоров'я, медицина, транспорт та навколишнє середовище. Повноваження, обов'язки та процедури інституцій ЄС закріплені в установчих договорах ЄС: Договорі про функціонування Європейського Союзу (1957) та Договорі про Європейський Союз (1992). Лісабонська угода (2007) внесла певні зміни та доповнення до повноважень інституцій.

Законодавча влада у рамках ЄС належить Європейському парламенту, а також Раді, остання поділяється між виконавчою владою та Європейською комісією, яка має монополію на законодавчу ініціативу, тоді як реалізація політики в основному залежить від адміністрацій, національних або регіональних. Серед трьох гілок влади (виконавчої, законодавчої та судової) домінуюче місце займає виконавча. Вона складається з «інтегрованої» гілки (Комісія) і «представницької» гілки (Рада), які утворюють єдине ціле і які разом мають монополію на виконавчу владу. Установчі договори санкціонують повне змішання функцій, за винятком судової функції. Ці договори встановлюють єдність «влади прийняття рішень», яка, безумовно, ефективна, але схильна до надмірностей і яка здійснюється як у формі індивідуальних актів (регулювання, що походять від виконавчої влади), так і у формі безособових правил і загальних законів (що випливають від законодавчої влади). Комісія, яка веде переговори щодо міжнародних договорів, але ратифікувати їх має Рада. Незважаючи на те, що Рада оскаржується парламентом, вона залишається потужною інституцією серед європейських інституцій, оскільки вона одночасно є законодавцем разом із парламентом і депозитарієм частини виконавчої влади, не кажучи уже про те, що вона є складовою частиною. Таким чином, розширені повноваження Комісії та Ради видають певне домінування виконавчої влади над законодавчою [286], [22, С. 305].

Цікавим є той факт, що Парламент позбавлений монополії на законодавчу владу. Рада поділяє законодавчі повноваження з Європейським парламентом, який отримав право бути співзаконодавцем. Крім цього, ст. 201 Договору передає «...якщо вотум недовіри затверджено більшістю у дві третини поданих голосів, що представляють більшість складу Європейського Парламенту, членам Комісії належить разом подати у відставку. Їм належить далі провадити поточні справи, поки їх не замінять згідно зі ст. 214. У такому разі строк повноважень новопризначених членів Комісії закінчується того дня, коли мав би закінчитися

строк повноважень членів Комісії, що пішли у відставку» [41]. У історії було 5 вотумів недовіри і усі вони провалилися. Також парламент відіграє певну роль у самій Комісії, оскільки останнім з трьох етапів призначення президента Комісії є колективне затвердження парламентом двадцяти п'яти членів колегії [286].

Натомість Парламент у законодавчій сфері має значну контролюючу владу і консультації з ним, як правило, необхідні. Щоб набути чинності закон або директива потребує схвалення Парламенту та Ради. Парламент може змінювати та блокувати законодавство у політичних секторах, які підпадають під процедуру спільного прийняття рішень, які стосуються трьох чвертей законодавчих актів Союзу. Парламент також контролює діяльність європейських інституцій [286].

За змістом ст. 220 вищезгаданого Договору «Суд та Суд першої інстанції, кожен у межах своєї юрисдикції, забезпечують повагу до права у тлумаченні та застосуванні цього Договору» [41]. Але він конкурує з Комісією у тому, що остання виконує роль «охоронця Договору». Дійсно, Комісія покликана забезпечити дотримання державами законодавства Співтовариства. Ст. 226 ДЄС запроваджує процедуру, метою якої є висновок Суду наприкінці процесу про те, що держава не виконала своїх зобов'язань. З часів Маастрихту існує принцип чергування за викликом, якщо держава не прислухається до Суду, до справа повертається до Комісії, і саме Комісія приймає рішення щодо наказу [22, С. 305–306].

Після прийняття закону від 25 червня 1992 року про ратифікацію Маастрихтської угоди у Франції відбулися конституційні зміни, метою яких є термін, що використовується Конституційною радою – «необхідні умови для здійснення національного суверенітету». З цієї точки зору скорочення об'єму національного суверенітету полягало у передачі або розподілі суверенних повноважень, а також у позбавленні держави декотрих її традиційних прерогатив на користь Європейського Союзу. Перш за все конституційні поправки, прийняті 25 червня 1992 року, 25 січня 1999 року, 25 березня 2003 року, 1 березня 2005

року та 04 лютого 2008 року, встановили примат європейського права, включно з похідним правом, над національним правом. Так, Конституційна рада отримала наслідки, визнавши існування загального правопорядку, інтегрованого у внутрішній правопорядок та відмінного від міжнародного правопорядку [261, Р. 48], [22, С. 301].

Після відмови Франції та Нідерландів (референдуми 2005 року) від Договору про створення Конституції для Європи, розробленого Конвенцією про майбутнє Європи, Європейська Рада вирішила надати собі дворічний «період для роздумів». До речі, якби Французька Республіка на референдумі затвердила Договір про створення Конституції для Європи, то з моменту набрання чинності цим Договором Розділ XV Конституції Франції 1958 року був би у такій редакції:

ст. 88-1. Згідно з умовами, викладеними в Договорі про створення Конституції для Європи, підписаному 29 жовтня 2004 року, Французька Республіка бере участь у Європейському Союзі, який складається з держав, які вільно вирішили спільно виконувати деякі свої повноваження.

ст. 88-2. Закон встановлює правила, що стосуються європейського ордеру на арешт у застосуванні актів, прийнятих установами Європейського Союзу.

ст. 88-3. Право голосувати та бути кандидатом на муніципальних виборах може бути надано громадянам Союзу, які проживають у Франції. Ці громадяни не можуть виконувати функції мера чи депутата, а також брати участь у призначенні виборців сенаторів і виборах сенаторів. Умови застосування цієї статті визначають органічний закон, проголосований обома асамблеями в однакові терміни.

ст. 88-4. Уряд подає до Національної асамблеї та Сенату, як тільки вони передані до Ради Європейського Союзу, проекти європейських законодавчих актів, а також інші проекти або запропоновані акти Європейського Союзу, що містять положення, які входять до сфери права. Він також може подати їм інші проекти або запропоновані акти, а також будь-який документ, що походить від

європейської установи. Відповідно до умов, встановлених регламентом кожної асамблеї, резолюції можуть голосуватися, якщо це доречно поза сесіями, щодо проектів, пропозицій або документів, згаданих у попередньому пункті.

ст. 88-5. Національна асамблея або Сенат можуть дати вмотивований висновок щодо відповідності проекту європейського законодавчого акта принципу субсидіарності. Висновок надсилається головою відповідної асамблеї головам Європейського парламенту, Ради та Комісії Європейського Союзу. Про це інформують в Уряді. Кожна асамблея може подати позов до Суду Європейського Союзу проти європейського законодавчого акту за порушення принципу субсидіарності. Цю апеляцію уряд направляє до Суду Європейського Союзу. Для цих цілей резолюції можуть ухвалюватися, якщо це доречно поза сесіями, відповідно до процедур ініціативи та обговорення, викладених у регламенті кожної асамблеї.

ст. 88-6. Голосуючи за пропозицію, прийняту Національними зборами та Сенатом в однакові терміни, Парламент може виступити проти зміни правил ухвалення актів Європейського Союзу відповідно до спрощеної процедури перегляду Договору про заснування Конституції для Європи.

ст. 88-7. Будь-який законопроект, що дозволяє ратифікувати договір, що стосується вступу держави до Європейського Союзу, виноситься на референдум Президентом Республіки [285].

Незважаючи на провал референдумів, про які йшлося вище, через два роки Європейська Рада приймає мандат з огляду на нову міжурядову конференцію під головуванням Португалії. Вказана конференція завершила свою роботу підписанням 13 грудня 2007 року Договору у Лісабоні. Відповідно, зміст установчих договорів ЄС, які отримали назву Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу, були викладені у новій редакції за наслідками «Лісабонської реформи». Це свідчить про те, що ЄС змінив як свій правопорядок, так і своє інституційне наповнення.

Засади взаємодії міжнародного права та національних правових систем визначаються на конституційному рівні. Як правило, встановлюється обмеження, що трансформація норм міжнародного права у національне право можлива лише у тому випадку, якщо це не суперечить конституції; інакше спочатку необхідно вносити зміни до відповідних положень конституції. Оскільки міжнародне право регулює переважно відносини між державами, тому національне право визначає юридичні режими, форми і способи забезпечення чинності міжнародних норм у національній правовій системі, тобто їх поширення не тільки на органи держави, а також на фізичних і юридичних осіб. Щоб бути здатним регулювати відносини з участю фізичних та юридичних осіб, правила, що містяться у міжнародному праві, повинні ввійти у національну правову систему у визначеному порядку. Такий процес перетворення норм міжнародного права у норми національного права називають трансформацією. Відповідно до цього норми міжнародного права надають статус національного права [91, С. 284].

Розглядаючи питання про примат права Європейського Союзу над Конституцією Франції 1958 року при розгляді Договору про створення Конституції для Європи, а далі Лісабонського договору, Конституційна рада повинна була прийняти рішення про становище Конституції відносно європейських договорів. Це було зроблено в нових умовах, оскільки Конституційний закон від 26 червня 1992 року вніс важливу зміну, створивши статтю 88-1, яка закріплює участь Франції у Європейському Союзі. Саме на цій конституційній основі, а не на принципах, що випливають із правопорядку Союзу, Конституційна рада з 2004 року установила принцип і межі свого контролю відповідно до умов прецедентного права, що розвивається сьогодні.

Тож, по-перше, із ст. 88–1 Конституції слідує, що «перенесення у внутрішнє право директиви Союзу (або адаптація у внутрішнє право постанови) впливає із конституційної вимоги» [371]. По-друге, вона, тим не менше, залишає за собою право перешкоджати цьому, коли це транспонування (або адаптація)

«протирічить принципу, що властивий конституційній ідеї Франції, за винятком випадків, якщо тільки не було згоди засновника». По-третє, «за відсутності постановки під сумнів такого правила або такого принципу, Конституційна рада не вправі контролювати відповідність Конституції законодавчих положень, які обмежуються вилученням необхідних наслідків із безумовних та точних положень директиви або положень регламенту ЄС. По-четверте, у цій останній гіпотезі «лише суддя Європейського Союзу, що залучається у разі потреби для винесення попереднього рішення, може контролювати дотримання цієї директиви або цією постановою основних прав, що гарантуються правом Європейського Союзу. По-п'яте, рішення про попереднє звернення до Суду ЄС, могло бути прийняте лише звичайним, судовим чи адміністративним суддею. Рада не вважає себе зобов'язаною застосовувати механізм попереднього рішення, що передбачений ст. 267 Договору про функціонування ЄС. У цих межах вона може, тим не менше, визнати не відповідною ст. 88–1 Конституції законодавчу норму, яка явно несумісна з директивою, яку вона намагається транспонувати [235], [22, С. 302–303].

Продовжуючи, ст. 88–4 Конституції Франції дозволяє національному парламенту брати участь у процесі прийняття рішення у Європі, а ст. 88–6 і 88–7 дозволяють, відповідно до умов Лісабонського договору, парламенту забезпечувати як дотримання принципу субсидіарності європейськими інститутами, так і протидіяти зміні декотрих процедурних правил у рамках Лісабонського договору [371].

Згідно із ст. 88–4, уряд представляє Національному зібранню та Сенату після їх передання до Ради Європейського Союзу проекти європейських законодавчих актів та інші проекти або пропозиції до актів ЄС [371]. Відповідно до умов, встановлених регламентом кожної з палат парламенту, європейські резолюції можуть прийматись, за необхідності, поза сесіями, за проектами або пропозиціями, згаданими у першому параграфі, а також по будь-якому

документу, що виходить від інституту Союзу. У кожній із палат парламенту створюється комітет, що відповідає європейським справам. Відповідно до ст. 88–6 та 88–7 Національне зібрання або Сенат можуть прийняти мотивований висновок щодо відповідності проєкту європейського законодавчого акту принципу субсидіарності [371]. Надалі висновок направляється головою відповідної асамблеї головам Європейського парламенту, Ради та Єврокомісії. Варто відзначити, що кожне зібрання може подати апеляцію до Суду ЄС на європейський законодавчий акт за порушення принципу субсидіарності. До речі, Парламент може виступити проти зміни правил прийняття актів ЄС [371].

Із Конституції Франції 1958 року випливає, що звичайне міжнародне право (тобто договори) мають більшу юридичну силу, ніж закони. Касаційний суд та Державна рада витлумачили, що французький закон повинен бути відмінений, якщо він суперечить міжнародному договору. Що ж стосується права Співтовариства, то Суд ЄС вважає, що внаслідок примату європейського права будь-який суддя національного суду, що несе відповідальність за застосування законодавства ЄС, зобов'язаний ігнорувати будь-які національні стандарти. Однак особливістю права ЄС є те, що воно складається не лише з договорів, підписаних між державами, а й також із так званих «похідних» стандартів, прийнятих європейськими інститутами. Йдеться про нормативні акти та рекомендації. Якщо перші призначені для негайного застосування у всіх державах-членах ЄС, то інші повинні бути перенесені до національного законодавства, тобто прийняті як стандарти кожної країни, щоб діяти у них [283], [22, С. 303–304].

Щодо ролі законодавчих органів держав-членів Європейського Союзу, то вона зводиться до забезпечення перенесення європейських директив до національного законодавства. Згода парламентів держав-членів також необхідна для прийняття основних актів ЄС, таких як перегляд договорів або приєднання нових держав-членів. Паралельно з цією законодавчою роллю національні

парламенти ЄС виконують подвійну місію контролю. З одного боку, їх роль полягає у нагляді за європейською політикою держав-членів шляхом контролю над їх урядами. Коли держави-члени делегують одну з своїх повноважень ЄС, саме національним урядам передається законодавча влада у рамках їх діяльності у Раді Європейського Союзу (співзаконодавець з Європейським парламентом). З іншого боку, вони повинні перевіряти усі документи, що виходять від європейських інститутів на усіх рівнях законодавчого процесу. Тому йдеться про законодавчі акти, а також про зелені книги, офіційні документи тощо [139], [22, С. 308–309]. Згідно з дослідженнями, приблизно від 10 до 30 французьких законів мають європейське походження. Це може включати транспонування директив, які мають пріоритет над національним законодавством [322].

Як уже було нами зазначено, Французька Республіка має спеціальний інституційний апарат для представлення країни у ЄС. Окрім Президента Республіки та міністрів, що присутні відповідно на Європейській Раді та Раді ЄС, саме Прем'єр-міністр керує європейськими діями уряду. Він забезпечує міжміністерську координацію для встановлення позицій Франції та має для цього спеціальну структуру – Генеральний секретаріат з європейських справ (SGAE). Уповноважений міністр у справах Європи, нині Бенджамін Хаддад, є делегованим від Міністерства Європи та закордонних справ і займається питаннями, пов'язаними з європейським будівництвом, а також представляє позицію уряду в цій сфері. У його обов'язки входить сприяння кращому розумінню європейських справ серед своїх співгромадян, а також розвитку франко-німецьких відносин. Представництво інтересів Франції в європейських інституціях забезпечує «посольство» в Європейському Союзі, Постійне представництво Франції (RPUE), розташоване в Брюсселі.

Після конституційного перегляду від 2008 року у Франції як у Сенаті, так і в Асамблеї було створено комітети, що займаються питаннями у сфері європейської інтеграції. Правовою підставою їх діяльності є п. 3 ст. 88–4

Конституції 1958 року: «у порядку, встановленому регламентом кожної палати, можуть прийматися європейські резолюції по проектах або пропозиціям, а також з будь-яких інших документів, що виходять від інститутів Європейського Союзу, а у разі необхідності – у період між сесіями» [371].

Щодо діалогу між Судом ЄС та Конституційною радою, то вони є мінімальними, про що зазначається на сайті останньої. Річ у тім, що Суд ЄС дуже рідко згадує Раду у своїх рішеннях, адже Конституційна рада не використовує процедуру попереднього звернення, що передбачена ст. 234 Договору ЄС [41]. Конституційна рада винесла понад 55 рішень, пов'язаних з законодавством Європейського Союзу: сім із дванадцяти винесені на основі ст. 54 Конституції, а решта – у рамках ст. 61 Конституції. Останнім часом, з 2004 року Конституційна рада тричі цитувала повтаною Суду ЄС для прийняття рішень [121].

Доречним буде аналіз контролю конституційності закону у зв'язку з членством Французької Республіки у Раді Європи та Європейському Союзі («контроль умовності»). Йдеться про те, що точаться дискусії з приводу певної конкуренції, яка може привнести так званому внутрішньому контролю зростаючу владу зовнішнього контролю, зокрема, Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу. Їх широка юрисдикція у всіх сферах, які досі підпадали лише під національну юрисдикцію (права і свободи, принцип рівності тощо), становить нові виклики для правопорядку [22, С. 310–311].

У напрямку взаємодії Конституційної ради із Європейським судом прав людини вважаємо, що підходи обидвох судів до захисту прав людини є відмінними. Конституційна рада діє обережно, визнаючи пріоритет законодавця у складних морально-етичних питаннях, натомість ЄСПЛ застосовує тест пропорційності та вимагає належного обґрунтування втручання. Аналіз рішень ЄСПЛ проти Франції засвідчує, що навіть правові системи з усталеною традицією можуть потребувати зовнішнього контролю за дотриманням прав людини. Між досліджуваними юрисдикціями спостерігається як напруга, так і

певні елементи зближення, що дозволяє виявити розвиток діалогу між ними [30, С. 340]. У цьому ключі, вчений О. Дютеїс де Ламот зазначає, що деякі положення Конвенції, зокрема право на справедливий суд (ст. 6), не можуть прямо застосовуватись до конституційного контексту Ради, бо це не є судовим процесом у традиційному сенсі. Крім того, є виклики у тому, щоб поєднувати вимоги Конвенції з положеннями Конституції Франції. Деякі права та свободи, які захищені Конвенцією, не мають своєрідного відповідника в Конституції або у прецедентній практиці Ради [338, Р. 300-301].

Донедавна Конституційна рада не погоджувалась брати до уваги норми міжнародного права як безпосереднє джерело свого контролю за конституційністю у рамках ст. 61 Конституції. Проте є очевидним те, що наближення та поступова інтеграція законодавства, яке захищає права та свободи у державах ЄС та державах-членах Ради Європи, створить проблему щодо місця національних конституцій у позитивному праві.

Так, після поступової еволюції у рішенні Ради від 10 червня 2004 року прямо робиться посилення на європейський правопорядок як на джерело права, що відрізняється від національного права, вимагаючи від національного законодавця транспонувати директиви співтовариства, за винятком «прямо протилежних положень Конституції» (п. 7 вказаного рішення) [191]. Наступним рішенням від 30 листопада 2006 року Рада робить ще один крок, обґрунтовуючи його ідеєю, що «Республіка бере участь у Європейських Співтовариствах і Європейському Союзі, що складається з держав, які вільно обрали, згідно з договорами, які встановили, спільно здійснювати окремі свої повноваження» і що, «транспозиція до національного права директиви Співтовариства є результатом конституційної вимоги» (п. 4 рішення) [194]. Із змісту цих двох рішень випливає що, Конституційна рада повинна переконатися, що закон, метою якого є транспонування директиви Спільноти до національного законодавства, відповідає вищевказаній вимозі, але з такими обмеженнями: по-перше, таке

транспонування не повинно протирічити нормі чи принципу, властивим конституційній ідентичності Французької Республіки, по-друге, Конституційна рада не може звернутись до Європейського суду для винесення попереднього рішення, вона лише уповноважується оголосити законодавче положення, яке явно несумісне з директивою, яку вона прагне транспонувати таким, що не відповідає Конституції. Інші національні органи мають, у разі необхідності, передати це питання до цього Суду для попереднього рішення відповідно до загальноновизнаних принципів європейського права [22, С. 311–312].

Особливої уваги потребує аналіз поняття та сутності «конституційної ідентичності», яку використовує Конституційна рада у своїй аргументації. Конституційна ідентичність – поняття, яке є засобом захисту суверенітету, але вимагає обережного застосування. Почнемо з того, що Суд ЄС визнає національну ідентичність держав-членів. Відповідно до ст. 4 (2) Договору про Європейський Союз (далі – ДЄС) Союз поважає рівність держав-членів перед Договорами, а також їхню національну ідентичність, властиву їхнім основоположним політичним і конституційним устроєм, зокрема щодо місцевого й регіонального самоврядування [149].

У Європі немає єдиного розуміння «конституційної ідентичності», але існує консенсус щодо спільного усвідомлення її значення як межі інтеграції [20. С. 161]. Конституційна ідентичність як концепція розглядається у кількох значеннях. Як аналітична концепція, конституційна ідентичність використовується для пояснення того, як спільнота розуміє себе через конституційний акт або розпорядження. Як нормативна концепція, конституційна ідентичність зосереджується на фундаментальних нормах і принципах конституційної системи, які певним чином пов'язують конституційних суб'єктів і за яких правила і цінності не можуть бути змінені [294, Р.1]. На основі наведеного, можна систематизувати основні складові «конституційної ідентичності», опираючись на розуміння «конституційного

ядра» у судовій практиці Конституційної ради: неподільність Республіки, принцип світськості; народовладдя; республіканська форма правління тощо.

Слід підкреслити, що поняття конституційної ідентичності у французькому праві є доктринальним та юриспруденційним конструктом, а не чітко визначеним поняттям. Конституційна рада, у процесі прийняття важливих рішень, розгортає прямо чи опосередковано захист конституційної ідентичності Франції, зокрема, у зв'язку з міжнародними та європейськими зобов'язаннями [20, С. 162].

Розглядаючи уже згаданий нами Маастрихтський договір, Рада пропонує внести зміни до Конституції, наслідком чого стало введення до Конституції 1958 року нового розділу, що стосується Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Одна з французьких вчених А. Леваде, аналізуючи рішення Ради від 1992 року, обґрунтовує, що не є дивним, Конституційна рада вважає, що конституційна ідентичність Франції, що розуміється як невід'ємне конституційне ядро, є конституційно такою, що допускає відступ. У рішенні йдеться про те, що «установча влада є суверенною; що вона може вільно скасовувати, змінювати або доповнювати положення конституційної цінності у формі, яку вважає за доцільну; що таким чином ніщо не заважає їй вносити до тексту Конституції нові положення, які у випадку, до якого вони стосуються, відступають від правила чи принципу конституційної цінності; що це відступлення може бути як явним, так і неявним». Таким чином, і оскільки Конституційна рада не має компетенції виносити рішення щодо законів про перегляд конституції, ніщо не заважає установчій владі погодитися на відступ від правил і принципів, навіть якщо вони є невід'ємними від конституційної ідентичності Франції [121], [20, С. 162].

Контроль Конституційної ради Франції є обмежений у цьому контексті, адже Рада не оцінює зміст норм ЄС, якщо немає явного порушення ідентичності, а також визнає пріоритет установчої влади у разі потреби зміни Конституції. Французький досвід показує, що конституційна ідентичність не перешкоджає

інтеграції, натомість забезпечує рівновагу між національним суверенітетом і правом ЄС [20, С. 164]. Тож, основний меседж Конституційної ради полягає у тому, що принцип «конституційної ідентичності» у французькій доктрині став гарантією автономії національного конституційного правопорядку в умовах зростаючого впливу права Європейського Союзу [14, С. 28].

Для розуміння того, чи Конституційна рада Франції оцінює право Європейського Союзу на предмет відповідності Конституції, звернемось до справи Мелькі та Абделі, у якій Касаційний суд Франції робить запит до Суду справедливості щодо тлумачення ст. 267 Договору про функціонування ЄС та декотрих статей Органічного закону Франції від 10 грудня 2009 року, що стосується застосування ст. 61–1 Конституції Французької Республіки, яка встановлює пріоритетне питання конституційності (QPC). Заявники, громадяни Алжиру (знаходилися з неврегульованим статусом у Франції) звернулися, крім цього, також про те, що Кримінально-процесуальний кодекс Франції (параграф 4 ст. 78–2) порушує їх права та свободи, гарантовані Конституцією. Крім того, мовляв, зобов'язання, що випливають з Лісабонського договору, в тому числі обов'язки, що стосуються вільного пересування людей, мають конституційну цінність з точки зору ст. 88–1 Конституції, та протирічить принципу вільного пересування людей, встановленому статтею 67 ДФЄС (ця стаття встановлює відсутність перевірок осіб на внутрішніх кордонах). У рішенні йдеться поміж іншим про те, що «якщо Конституційна рада вважатиме, що оспорюване законодавче положення відповідає законодавству Союзу, то вона більше не зможе після цього рішення передати попереднє питання назад до Суду». Суд ЄС вважає, що єдиний розгляд, який міг би бути – це розгляд, пов'язаний з передачею до Касаційного суду пріоритетного питання конституційності з тим, щоб передати його до Конституційної ради. Однак своїм власним рішенням (2010-605 DC від 12 травня 2010 року), Рада підтвердила свою прецедентну практику, згідно з якою контроль за дотриманням міжнародного права або права Союзу не

буде частиною контролю конституційності і, відповідно, не буде входити у її компетенцію. Отже, пріоритетне питання конституційності було визнано неприйнятним. У загальному у цьому рішенні підтверджується те, що відповідно до ст. 19 (3) ДЄС та ст. 267 ДФЄС саме Касаційний суд має юрисдикцію приймати попереднє рішення за запитом національних судів відносно тлумачення законодавства Союзу або дійсності актів, що приймаються інститутами Союзу (п. 63 вищевказаного рішення). Також, варто зазначити, що головна мета юрисдикції, що надана Суду відповідно до статті 267 ДФЄС, полягає в забезпеченні однакового застосування права Європейського Союзу національними судами (п. 64 рішення) [122], [22, С. 314–315].

Таким чином, прецедентне право (починаючи ще від 1975 року) залишається незмінним і сьогодні – «закон, що суперечить договору, не буде суперечити Конституції». Конституційна рада вважає, що сумісність ратифікованого договору з Конституцією не може бути поставлена під сумнів навіть при перегляді договору чи закону про ратифікацію останнього. Конституційна рада не є «суддею Спільноти загального права» [Anne Levade. Cahiers du Conseil Constitutionnel, hors série - colloque du cinquanteenaire, 3 novembre 2009. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-l-union-europeenne> (дата звернення: 18.08.2024)].

Фактично, Конституційна рада Французької Республіки «відмовляється» визнавати примат закону Союзу над Конституцією, вважаючи, що основа його юрисдикції залишається строго конституційною, тобто якщо ці повноваження не передбачені Конституцією, то на Раду не поширюються зобов'язання з співробітництва, якими пов'язані усі національні судді у правопорядку Союзу [235]. Іншими словами, пріоритет міжнародних зобов'язань у Французькій Республіці не поширюється на положення конституційного характеру. Така прецедентна практика була підтверджена у подальших рішеннях Ради [22, С.135].

З урахуванням наявних конституційних традицій держав-членів ЄС як положення Хартії, так і ЄКПЛ імплементуються (трансформуються) у національні правопорядки за допомогою різних механізмів, на що впливає панівна доктрина, стан законодавства, а також адміністративна та судова практика. Насправді, критично важливим є трансформація положень цих правових актів через їхню інтерпретацію. На відміну від ЄКПЛ, положення якої трансформуються у національні правопорядки через індивідуальні заходи та заходи загального характеру, зокрема, через перегляд сталої судової практики на підставі рішень ЄСПЛ, рішення Суду ЄС, ухвалені на підставі установчих актів ЄС, зокрема Хартії основних прав людини, мають імперативний характер [91, С. 287].

У 2008 році Конституційна рада засуджує негативну некомпетентність законодавця, який, транспонуючи директиву Спільноти, доручив регулюючим органам створення інформаційних списків. Взяти до уваги наслідки конституційної вимоги та його ігнорування у випадку негайного вступу рішення в силу, вона зробила безпрецедентний вибір, відклавши його через «явно надмірні наслідки», які могли б виникнути. При цьому Рада справді встановлює діалог з Судом ЄС, оскільки неконституційність може призвести до недотримання конституційних вимог і, як наслідок, до порушення зобов'язань співтовариства [121].

Отже, Конституційна рада не контролює відповідність французького законодавства міжнародним конвенціям, зокрема, тим, які гарантують дотримання прав людини. У французькому праві ратифіковані міжнародні договори мають більшу цінність, ніж національні закони. Конституція Франції залишається найвищим джерелом права, і будь-які міжнародні зобов'язання, включно з правом ЄС, повинні відповідати її положенням.

5.5. Український вектор розвитку конституційного контролю: можливі запозичення французького досвіду

Розвиток інституту конституційного контролю в Україні є одним із ключових напрямів розвитку сучасної держави. Його формування відбувається під впливом європейських правових традицій, зокрема французької, що поєднує нормативістську спадщину з гуманістичним підходом до тлумачення прав людини. Аналіз французького досвіду, особливо після реформи 2008 року, дозволяє осмислити можливості удосконалення національної моделі конституційної юрисдикції, забезпечення балансу між політичною відповідальністю та судовою незалежністю, а також підвищення ефективності механізму конституційної скарги.

Українська модель конституційного контролю пройшла кілька етапів свого розвитку. Перший етап (1996-2010 рр.) можна охарактеризувати як становлення системи конституційного правосуддя на основі положень Конституції України 1996 року, у якій закріплено утворення Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції [57] (відсутність конституційної скарги). Другий етап (2010-2016 рр.) пов'язаний із кризою інституційної незалежності Конституційного Суду, зумовленою політичною залежністю його складу та неоднозначними рішеннями, що викликали суспільний резонанс, до прикладу рішення, котре повернуло редакцію Конституції 1996 року [81]. Третій етап, який почався умовно з 2016 року, характеризується реформою конституційного судочинства та запровадженням інституту конституційної скарги. Цей крок став спробою наблизити українську систему до європейських стандартів захисту прав людини.

Правове регулювання конституційної скарги в Україні забезпечується Законом від 2 червня 2016 року, яким було доповнено ст. 151-1 Конституції України, яка надала право громадянам особисто звертатися до Конституційного Суду України (далі – КСУ) з метою перевірки конституційності закону, що був

застосований в остаточному судовому рішенні у справі [81]. Сама процедура реалізації права на конституційну скаргу регулюється Законом «Про КСУ» у редакції від 13 липня 2017 року [47].

Вітчизняна вчена О. Бориславська розглядає появу конституційної скарги як додаткове навантаження на КСУ та вважає, що уникнути цього можна шляхом кадрового забезпечення, а саме – оперативного заповнення вакансій суддів КСУ. Авторка стверджує про затримки у призначенні суддів або зловживання правом призначення, що часто пов'язано з політичним тиском. Такої ситуації можна уникнути, закріпивши у законі чіткі «запобіжники» та прозору конкурсну процедуру добору суддів [37, С. 9]. Позиція О. Бориславської про необхідність законодавчого закріплення прозорої процедури добору суддів КСУ знаходить своє відображення в сучасних ініціативах щодо вдосконалення процедури відбору суддів та створення Дорадчої групи експертів, яка покликана здійснювати попередню оцінку кандидатів на посаду судді КСУ щодо відповідності критеріям професійної компетентності, доброчесності та моральних якостей [47]. Такі нововведення підтримані також Венеційською комісією [137]. Водночас, попри функціонування Дорадчої групи експертів, КСУ досі не укомплектований у повному складі, що свідчить про неефективність існуючих процедур призначення та певні політичні впливи на процес добору суддів. Для порівняння, у Франції не існує незалежного дорадчого органу з попередньої оцінки кандидатів до Конституційної ради, а процедура має більш політизований характер, проте не супроводжується тривалими затримками у призначенні членів Ради, що забезпечує стабільність роботи органу конституційного контролю.

З точки зору прав людини, конституційна юстиція відіграє важливу роль у забезпеченні захисту приватної автономії від довільного та необгрунтованого втручання держави. Однак, зважаючи на специфіку правової системи, доволі часто засоби конституційної юстиції є субсидіарним механізмом захисту прав

людини. Це передбачає вичерпання інших засобів правового захисту, на що, у свою чергу, впливає система оскаржень судових рішень (не всі судові рішення можна оскаржити у касаційній інстанції). Зазвичай формами захисту прав людини у конституційному суді чи аналогічному інституті виступають конституційна скарга, *amparo*, *habeas corpus*, *mandamus* [92, С. 114].

Основним досягненням інституту конституційної скарги є забезпечення можливості індивідуального звернення за конституційним контролем. За своєю природою конституційна скарга спрямована проти неконституційності закону, що порушує права особи. У європейських країнах розрізняють нормативну та повну моделі конституційної скарги, відмінність між якими полягає у тому, що нормативна стосується перевірки закону, а повна – також індивідуальних актів чи дій влади. В Україні після змін до Конституції 2016 року запроваджено обмежену модель – нормативну конституційну скаргу, яка передбачає перевірку відповідності закону чи його окремих положень Конституції у зв'язку з порушенням прав людини [55, С. 512-513]. У свою чергу, С. Шевчук також констатує, що конституційна скарга в Україні є неповною, до прикладу, як у Німеччині, а – нормативною. Тобто це скарга на закон, що, на думку суб'єктів звернення, порушує їх конституційні права [104]. Ряд інших українських вчених називають також інші моделі конституційних скарг, зокрема, І. Щебетун та Т. Михайліна у межах нормативної конституційної скарги виділяють повну та часткову [105, С. 42]. Крім того, вчені зазначають, що в Україні діє нормативна модель конституційної скарги, яка обмежує її ефективність, адже вона не передбачає можливості перевіряти застосування закону у конкретній справі [105, С. 43].

На відміну від української моделі, яка має виразно нормативний характер, французька процедура пріоритетного питання конституційності також є нормативною за предметом контролю. Хоча рішення Конституційної ради у межах процедури QPC мають безпосередній вплив на подальший розгляд

конкретної справи, це не змінює нормативного характеру французької моделі. Предметом контролю залишається законодавче положення (нормативний акт), а не судові рішення чи фактичні обставини. Конституційна рада відмовляється розглядати питання, які стосуються організації державної влади, процедурних норм чи компетенції парламенту, адже перераховане не вважається «правами і свободами». Отже, QPC залишається механізмом нормативного контролю, обмеженим сферою конституційних прав [368].

Як зазначає Н. Оніщенко, поняття «скарга» в українській правовій традиції означає форму вираження невдоволення чи протесту щодо порушення прав або неправомірних дій [64, С.126]. Це вказує на її індивідуальний характер та демонструє інше змістовне спрямування порівняно з французькою моделлю QPC, яка має нормативну природу і покликана забезпечити верховенство Конституції через усунення з правової системи актів, що суперечать їй.

Водночас, попри прогресивність результатів реформи 2016 року, українська конституційна скарга й надалі має низку недоліків – відсутність ефективної фільтраційної процедури, стан ефективності роботи КСУ тощо. Ці та інші аспекти потребують звернення до досвіду Французької Республіки.

Французька модель конституційного контролю пройшла шлях від політичного органу превентивного контролю до незалежного арбітра, що забезпечує захист основоположних прав і свобод. Конституційна рада, створена Конституцією 1958 року, набула справжнього значення після доленосних рішень 1970-1980-х років, коли було розширено «блок конституційності» [рішення про асоціації], а найбільше – після реформи 2008 року, яка запровадила інститут пріоритетного питання конституційності (QPC) [305]. «Пріоритетне питання конституційності» (з французької – *question prioritaire de constitutionnalité*, далі – QPC) – це інститут, котрий введений конституційною реформою 2008 року у Французькій Республіці. Правовою основою QPC є Конституція Франції, до якої було внесено зміни Конституційним законом від 23 липня 2008 року, ст. 61-1 якої

дозволяє оскаржувати положення закону, яке застосовується у справі, яке порушує права й свободи, гарантовані Конституцією [371]. Поява QPC змінила систему конституційного контролю у Французькій Республіці, адже з'явився апостеріорний контроль за законами (до того конституційна юрисдикція обмежувалася апріорним контролем – оцінкою на предмет відповідності конституції законодавчого положення до його промудрації).

Порівняльний аналіз української конституційної скарги та французького пріоритетного питання конституційності доцільно здійснити через вивчення суб'єктів звернення (прямий чи опосередкований), предмету скарги (норма закону чи її застосування) та ефективності обох процедур (строк розгляду, вплив на судову практику).

Усі сторони судового процесу у Французькій Республіці можуть підняти QPC, незалежно від того, чи мають вони статус фізичної чи юридичної особи, приватного чи публічного права, позивачі, відповідачі, незалежно від того, володіють вони французькою мовою, чи ні, мають французьку національність, чи ні. Як тільки відповідна особа має право діяти по суті, вона має право ініціювати QPC [254]. Суддя не може цього робити за посадою. Таким чином, будь-яка особа, яка бере участь у судовому процесі, може порушити QPC [29, С. 214–215]. Передача QPC можлива за дотримання таких умов: оспорюване положення є застосовуваним до спору або є основою розгляду; це положення не оголошене конституційним на основі рішення Конституційної ради; питання не позбавлено серйозності [341].

Пріоритетне питання конституційності розглядається судом першої інстанції та за умов, визначених законом, направляється до Державної ради чи Касаційного суду, а ті, в свою чергу, продовжують детальніше вивчати порушене питання і вирішувати, чи слід передавати заяву до Конституційної ради. У результаті цього, так звані «судові фільтри» (Касаційний суд та Державна рада) фактично стали «негативними» конституційними суддями [390]. Погоджуємося

з вченим Бертраном Матьє у тому, що QPC зробив судових та адміністративних суддів судьями щодо конституційності закону, адже оцінюючи серйозність питання (або його новизну), суддя обов'язково здійснює первинний контроль конституційності закону [127, Р. 235]. Вважаємо, що наявність подвійного фільтру запобігає надмірному навантаженню на Конституційну раду і гарантує, що до неї надходять лише ті питання, які є значимими з точки зору захисту прав людини. Інший бік медалі – зниження доступу до органу конституційної юрисдикції через «фільтри».

В Україні процедура реалізації права на конституційну скаргу передбачена Законом «Про КСУ». Ст. 77 вказаного Закону передбачено умови прийнятності конституційної скарги, серед яких вичерпання усіх національних засобів захисту та трьомісячний термін з дня набрання законної сили остаточним рішенням. Власне сама скарга (письмове клопотання) подається особою, яка вважає, що остаточне судове рішення у її справі було прийняте на підставі закону, що не відповідає положенням Конституції (ст. 55 Закону) [47]. Із формулювання ст. 56 Закону випливає, що суб'єктами права на конституційну скаргу є фізичні особи або юридичні особи приватного права (проте чітко визначено у ч. 2 ст. 56, що «юридичні особи публічного права» до суб'єктів не належать) [47]. Важливо також підкреслити, що у Франції особа повинна бути учасником судового процесу (будь-якої інстанції), а в Україні фактично особа уже отримала остаточне судове рішення, у якому було застосовано оскаржуваний закон. Тобто, у першому випадку (QPC) – акцент ставиться на законі, що застосовується, а у другому – на захисті індивідуального права особи [29, С. 215].

Предмет QPC у Франції становлять чинні закони і лише у частині їх відповідності «правам і свободам, гарантованим Конституцією». Точніше предметом пріоритетного питання конституційності, виходячи як із положень 61–1 Конституції, так і ст. 23–1 вказаного Органічного закону, є саме «законодавче положення». Це поняття можна розуміти або з формальної точки

зору (коли йдеться про текст, прийнятий у вигляді закону), або за матеріальним критерієм (коли йдеться про текст, який підпадає під дію закону), або навіть через нормативний аналіз (коли йдеться про будь-яке положення, що має силу закону незалежно від його форми). Усі ці підходи дійсні для визначення широкого поняття, що використовується QPC. На практиці це, по суті, текст, ухвалений парламентом (звичайний закон, органічний закон або постанова, прийнята парламентом), незалежно від того, був він прийнятий до 1958 року чи після. Це також може бути закон країни Нова Каледонія. Поняття охоплює будь-яке положення, що міститься в акті, що має силу закону, за винятком законів про референдум [23, С. 154]. Адміністративні акти (постанови, накази, окремі рішення) по суті виключені із сфери дії QPC, а перевірка їх конституційності забезпечується адміністративними судами.

Предметом конституційної скарги в Україні може бути лише закон України (чи окреме його положення), який застосований у конкретному остаточному судовому рішенні. Причому, застосування оспорюваного закону в остаточному судовому рішенні у справі особи є умовою виникнення у цієї особи правосуб'єктності щодо звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України та прийнятності конституційної. Іншими словами, якщо будь-яка норма згадана, але не застосована у рішенні, вона не підлягає перевірці. У контексті елементів допуску конституційної скарги до розгляду Конституційним Судом важливою є позиція О. Водянікова, який доводить, що визначення наявності чи відсутності суспільного інтересу є одним із цих елементів, причому надзвичайно важливим. Автор аналізує, як категорія «суспільного інтересу» застосовується у провадженнях за конституційними скаргами [38, С. 32–33]. Додамо, що Україна є єдиною державою Європи, де вирішення питання конституційності залежить не від сутності чи значущості порушення, а від форми звернення до Суду, вважає С. Різник. Автор наголошує на необхідності внесення змін до законодавства для розширення предмету

конституційної скарги та вдосконалення самої моделі конституційного контролю [76, С. 352–353].

Строк розгляду QPC Конституційною радою Франції становить три місяці з моменту звернення. Сторонам надається можливість представити свої зауваження у змагальному порядку. Слухання є відкритим, за винятком виняткових випадків, визначених внутрішнім регламентом Конституційної ради (ст. 23-10 Органічного закону від 10 грудня 2009 року про застосування ст. 61-1 Конституції) [309]. Звісно, що ще потрібно враховувати час розгляду справи «фільтраційними» судами. Щодо цього ст. 23-4 передбачає, що протягом трьох місяців з моменту отримання повідомлення, передбаченого ст. 23-2 або останнім абзацом ст. 23-1, Державна рада або Касаційний суд виносить рішення щодо направлення пріоритетного питання конституційності до Конституційної ради. Звертаємо увагу, що у ст. 23-2 йдеться про суд першої інстанції, який невідкладно виносить рішення передати запит до Державної ради чи Касаційного суду, тобто не вказано чіткого строку розгляду. У сукупності строк розгляду пріоритетного питання конституційності максимально становить 6 місяців, проте при цьому слід враховувати те, що суди першої інстанції навряд чи передадуть справу до вищих судів у той же день [29, С. 216].

На відміну від французької моделі QPC, у якій чітко встановлені граничні строки розгляду справ, у Законі «Про КСУ» у п. 2 ст. 75 встановлено строк конституційного провадження, який не повинен перевищувати шість місяців [47], проте практика показує, що сам по собі загальний строк не гарантує швидкого й передбачуваного розгляду: відсутність деталізації етапів, ресурсні обмеження Секретаріату КСУ створюють ризики затримок. Тому доцільним є запровадження процесуального поділу строку на конкретні етапи з процедурно обґрунтованими винятками, що дозволить поєднати оперативність із збереженням якості судового розгляду.

З моменту запровадження QPC у 2010 році Конституційна рада винесла сотні рішень, які суттєво вплинули на французький правопорядок. Були визнані неконституційними положення, які обмежували свободу слова, дискримінували громадян, переглянуто положення щодо соціального захисту тощо. Проте критика діяльності Ради також присутня у Франції. Зокрема, С. Бензіна пропонує реформувати процедуру QPC шляхом поділу її на дві стадії: оцінка конституційності та визначення юридичних наслідків [363].

За час функціонування інституту конституційної скарги в Україні було прийнято ряд важливих рішень: щодо дискримінації у реалізації права на житло (від 22 червня 2022) [88], про посиленій соціальний захист військовослужбовців (від 6 квітня 2022) [87] тощо. Важливо розуміти загальний вплив таких рішень на правову систему, адже завдяки інституту скарги відбулося посилення індивідуального доступу до правосуддя, суди стали активніше враховувати позиції КСУ, а також після таких рішень парламент змушений переглядати норми або щонайменше враховувати ризик їх неконституційності під час ухвалення нових [29, С. 216]. Варто також погодитись із тезою Т. Подорожної та О. Білоскурської, що попри труднощі в реалізації, цей інститут має глибше значення: конституційну скаргу слід розглядати не лише як механізм судового захисту, а як засіб впливу на якість законодавства [74, С. 101].

Поряд із процедурними аспектами запозичення французького досвіду, важливим для вдосконалення української моделі конституційного контролю є також переосмислення змістовних (тлумачних) підходів, що застосовуються Конституційною радою Франції. Саме на цьому рівні можливою є адаптація техніки «застереження щодо тлумачення» як інструменту забезпечення верховенства Конституції без необхідності скасування норми закону. Варто зазначити, що Конституційний Суд України вже у низці рішень фактично використовував елементи тлумачення, наближені до французького тлумачного застереження, уточнюючи конституційно сумісний зміст норм без визнання їх

неконституційними. Однак відсутність нормативного закріплення цієї техніки не дозволяє сформувавши сталі стандарти її застосування.

У порівняльному вимірі конституційний контроль у Франції та в Україні має спільну мету – забезпечення верховенства Конституції, однак істотно відрізняються за предметом, обсягом і критеріями перевірки нормативних актів, а також юридичною силою прийнятих рішень.

Конституційна рада Франції здійснює нормативний контроль, що охоплює законодавчі положення. Конституційна юрисдикція сьогодні поєднує два режими контролю конституційності законів: попередній (a priori) та наступний (a posteriori). До 2008 року французька модель базувалася виключно на апіорному контролі, тоді як із запровадження QPC набув розвитку й апостеріорний контроль. В Україні ж КСУ має ширший предмет контролю, який, крім законів, включає нормативно-правові акти органів публічної влади (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про КСУ»). Крім того, від початку КСУ функціонує як орган апостеріорного контролю («Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України чинних актів» ч. 1 ст. 8 Закону «Про КСУ») з окремими елементами попереднього (апіорного) – щодо міжнародних договорів.

Критерієм конституційності у Франції виступає «блок конституційності», який включає не лише текст Конституції 1958 року, а й Преамбулу Конституції 1946 р., Декларацію прав людини і громадянина 1789 року, фундаментальні принципи, визнані законами Республіки, Екологічну хартію 2004 року, тоді як в Україні – це Конституція 1996 року та її принципи, що звужує дискрецію КСУ при тлумаченні.

Рішення Конституційної ради Франції та КСУ є остаточними та обов'язковими, але їх юридичні наслідки відрізняються. Конституційна рада Франції виробила складну систему регулювання дії своїх рішень у часі. Загальним принципом є негайне застосування рішення про неконституційність до всіх справ, що перебувають на розгляді, тобто закон, що визнаний неконституційним,

втрачає чинність з моменту оприлюднення рішення Ради. Водночас, щоб уникнути правової нестабільності, Конституційна рада може відтермінувати втрату чинності положення, визнавши його неконституційним лише з певної майбутньої дати. Це дозволяє законодавцеві виправити виявлені порушення. З цього приводу Французький вчений М. Дізан висловлюється, що управління наслідками рішень QPC є частиною загальнішого права колізій у часі, тобто пошуку рівноваги між захистом прав осіб і стабільністю правопорядку. Такий підхід показує, що Конституційна рада розглядає свої рішення не лише як санкцію, а як інструмент регулювання [330]. В Україні визнані неконституційними положення втрачають чинність з дня ухвалення рішення (ст. 91 Закону України «Про КСУ»). Вони є остаточними, водночас, допускається можливість зворотного ефекту у межах конкретних правовідносин (п. 2 ст. 8 Закону «Про КСУ»).

Проведений вище аналіз дозволяє сконструювати певні рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства на основі порівняльного досвіду Франції:

1. У Франції діє механізм попереднього відбору питань конституційності через суд, який розглядає справу, а також Державну раду чи Касаційний суд, що оцінює юридичну значущість питання перед його передачею до Конституційної ради. Як слушно зазначає М. Савчин, українська модель конституційної юстиції поєднує елементи абстрактного та інцидентного контролю (суди загальної юрисдикції, застосовуючи Конституцію як норму прямої дії, можуть ініціювати перед Верховним Судом питання щодо звернення до КСУ у разі виявлення невідповідності закону Конституції). Інцидентна форма контролю має судовий характер і покликана забезпечити узгодженість правозастосування з конституційними принципами [89, С. 141–142]. Водночас, вчена Є. Черняк наголошує, що в Україні після реформи 2017 року відсутній дієвий механізм інцидентного контролю: загальні суди не мають прямого

доступу до КСУ, а процедура через Верховний Суд фактично централізує фільтрацію таких питань [100, С. 118– 119]. З огляду на це доцільно запровадити систему фільтрації скарг шляхом утворення Фільтраційної колегії з трьох суддів КСУ, що здійснюватиме колегіальну попередню оцінку правової значущості та допустимості скарг. Така модель інституціоналізує попередній розгляд, зменшить навантаження на суддів, підвищить об'єктивність, передбачуваність та сприятиме ефективнішому захисту прав через конституційну скаргу.

2. Удосконалення строків розгляду конституційних скарг. Враховуючи факт чіткого закріплення строків розгляду QPC (до одного місяця – для суду першої інстанції, до трьох місяців – для вищих судів, до трьох місяців – для Конституційної ради), рекомендуємо закріпити у Законі «Про КСУ» загальний строк провадження, який поділяється за етапами: один місяць з дня надходження скарги до Секретаріату – для попередньої перевірки; підготовка справи до розгляду – не більше двох місяців; строк для розгляду справи по суті, в тому числі ухвалення рішення – не більше чотирьох місяців. Це сприятиме прогнозованості конституційного правосуддя та підвищить довіру громадян до КСУ.

3. Запровадження інституту «застереження щодо тлумачення». Французька Конституційна рада використовує такий інститут, адже він визначає, у який спосіб норма закону може застосовуватись, щоб відповідати змісту Конституції. Це створює діалог між Конституційною радою та законодавцем. КСУ де-факто застосовує подібну практику, але вона є нечастою. Рекомендуємо на рівні законодавства процедурно врегулювати відповідне питання: закріпити у Законі «Про КСУ» спеціальну норму про можливість ухвалення рішення із застережним тлумаченням, визначити, що таке рішення має обов'язковий характер тлумачення для усіх органів державної влади та судів, крім того, встановити, що КСУ може визнавати норму конституційною за умови її застосування у певний спосіб, зазначений у мотивувальній частині рішення. Таке нововведення дозволить підвищити гнучкість конституційного контролю,

уникнути правового вакууму у випадках, коли скасування норми призвело б до прогалин у регулюванні.

4. Удосконалення механізму наслідків визнання норми неконституційною. У Франції наслідки рішень Конституційної ради мають безпосередню процесуальну дію. Якщо у межах судової справи порушується пріоритетне питання конституційності, то після ухвалення рішення Конституційною радою суд автоматично продовжує розгляд тієї ж справи з урахуванням висновків Ради. Це означає, що питання конституційності не відривається від судового процесу, а є його органічною частиною. Відповідно, норма, визнана неконституційною, втрачає чинність для усіх справ, які перебувають на розгляді, і суди негайно зобов'язані застосовувати оновлене тлумачення чи правовий підхід, визначений Конституційною радою. В Україні наслідки для судових рішень у вказаних випадках є невизначеними. Це значить, що судові рішення залишаються в силі навіть тоді, коли їхня підстава втратила конституційну легітимність. У свою чергу, особи, чії права порушено, змушені звертатися повторно через складні процедури перегляду, що суперечить принципу ефективного захисту прав. Важливим залишається уточнення процесуальних можливостей для індивідуального ініціювання перегляду у тих випадках, коли це необхідно для забезпечення ефективного захисту прав заявника відповідно до стандартів ЄСПЛ.

Висновки до Розділу V:

1. У процесі трансформації конституційного правосуддя Франції особливу роль відіграв Конституційний закон від 23 липня 2008 року, положення якого оновили повноваження парламенту, збільшили кількість парламентських комітетів, реформували відносини між Парламентом та Президентом Республіки, надавши право Президенту виступати особисто перед Парламентом. Крім того, було створено адміністративний орган – Захисник прав та введено процедуру пріоритетного питання конституційності. У жодному разі перегляду не підлягають республіканська форма правління та цілісність території Франції.

2. У результаті проведеної реформи 2008 року, обидві палати парламенту мають нові функції щодо встановлення порядку денного, термінів для розгляду текстів законопроектів, врахування роботи постійних комітетів, організації обговорень на відкритих сесіях або ухвалення резолюцій, а також контролю за виконавчою владою, у тому числі щодо призначень, ухвалених виконавчою владою.

3. Президент Французької Республіки покликаний гарантувати дотримання норм Конституції та захист прав людини, а також наділений надзвичайними повноваженнями у випадках, передбачених Конституцією. У Французькій Республіці Конституційна рада не може перевіряти акти Президента Республіки на відповідність Конституції, на відміну від України, де Конституційний Суд вправі перевірити на відповідність Конституції акти Президента.

4. У результаті конституційної реформи 2008 року з'явився інститут пріоритетного питання конституційності (QPC), що є особливим типом конституційного контролю, який дозволяє перевіряти уже існуюче законодавче положення на предмет відповідності Конституції (контроль а posteriori/наступний контроль). У Франції QPC має свою специфіку, яка полягає у наявності «судових фільтрів», відповідно до яких особа, яка бере участь у

судовому провадженні не може безпосередньо звернутися до Конституційної ради із заявою щодо порушення її прав, гарантованих Конституцією. Тільки після попереднього перегляду заяви судом першої інстанції та за наявності умов, визначених законом, направляється до Державної ради чи Касаційного суду, а ті, в свою чергу, продовжують детальніше вивчати порушене питання і вирішують, чи передавати заяву до Конституційної ради.

5. Роль Конституційної ради Франції у XXI столітті у процесі євроінтеграції є визначальною, що проявляється через призму взаємодії різних рівнів правопорядків, взаємопроникнення правових норм різного походження, паралелізму дії джерел права Європейського Союзу, Ради Європи разом з національним законодавством. Своїми рішеннями Рада сприяла визнанню примату європейського права над національним.

6. Конституційна рада з 2004 року встановила принцип та межі свого контролю відповідно до вимог прецедентного права, а також із врахуванням примату міжнародних договорів як джерела права. Конституційна рада вважає, що сумісність ратифікованого договору з Конституцією не може бути поставлена під сумнів навіть при перегляді договору чи закону про ратифікацію останнього. Конституційна рада не є «суддею Спільноти загального права», тому «відмовляється» визнавати примат закону Союзу над Конституцією, вважаючи, що основа його юрисдикції залишається строго конституційною, тобто якщо ці повноваження не передбачені Конституцією, то на Раду не поширюються зобов'язання з співробітництва, якими пов'язані усі національні судді у правопорядку Європейського Союзу.

7. Конституційна рада не розглядає відповідність законів міжнародному праву або праву ЄС, це є прерогативою звичайних судів, не вправі перевіряти міжнародні договори після їх ратифікації. Відповідні функції покладаються на Державну раду чи Касаційний суд, що вправі тлумачити та

застосовувати міжнародні договори після того, як вони набули чинності у французькому правопорядку.

8. Визначено можливість адаптації до українських реалій окремих елементів французької системи конституційного контролю, зокрема інституту попереднього фільтрування звернень, уточнення строків конституційного провадження, розширення кола суб'єктів звернення з конституційною скаргою тощо, метою яких є підвищення ефективності української моделі конституційного правосуддя.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне теоретико-правове дослідження трансформації моделі конституційного судочинства Французької Республіки, що дозволило визначити правову природу, витoki та еволюцію моделі конституційного правосуддя Французької Республіки, розроблені пропозиції та рекомендації сприятимуть удосконаленню здійснення конституційного контролю в Україні.

Проведення системного аналізу конституційного судочинства Французької Республіки, починаючи від початку Великої французької революції 1789 року до сьогодні, дало змогу оцінити впливи усіх республіканських режимів на становлення конституційного судочинства, відзначаючи його особливість порівняно з іншими європейськими конституційними судами. У ході дослідження встановлено позиції Конституційної ради у тлумаченні конституційних принципів та захисту прав людини, уточнено понятійний апарат, розкрито особливості розмежування повноважень між національними органами Франції та органами влади Європейського Союзу, у тому числі діалог між Конституційною радою та Судом ЄС, виявлено недоліки та переваги французької системи конституційного контролю та запропоновано шляхи вдосконалення української системи конституційної юрисдикції. У підсумку сформульовано такі основні результати:

1. На основі теоретико-правового аналізу моделі конституційного судочинства Франції із використанням комплексного методологічного підходу, узагальнено європейську традицію створення судів конституційної юрисдикції після Другої світової війни та виснувано, що модель конституційного контролю у Франції є несхожою з іншими зразками, що з'явилися під впливом концепції Ганса Кельзена, зокрема, Німеччини, Італії тощо. Такі особливості здійснення французького конституційного судочинства Франції були обумовлені

історичною спадщиною, зокрема, суверенітетом парламенту та абсолютністю закону.

2. З'ясовано еволюцію конституційного судочинства, починаючи з Революції 1789 року та утворення Першої Республіки у Франції (1792 р.) до сучасності. Порівняльний аналіз моделей Першої, Другої, Третьої та Четвертої Республік показав стійке несприйняття механізму перевірки закону на предмет відповідності Конституції через укорінення ідеї універсальності закону як вияву народної волі. Виявлено фактичну відсутність органів конституційної юрисдикції до утворення П'ятої Республіки у 1958 році. Попри наведене, на теоретичному рівні ідеї запровадження перевірки закону на конституційність існували у тогочасному правопорядку, зокрема, у I-II Республіках (Е.-Ж. Сієс), частково вони були втілені при наполеонівських режимах. У період Третьої Республіки ідея суверенітету парламенту глибоко вкорінилася та була успадкована Четвертою Республікою. Через урядову нестабільність Четвертої Республіки контроль за конституційністю, що покладався на Конституційний комітет, мав лише формальний вигляд, адже полягав у перевірці зовнішньої відповідності законів Конституції.

3. Дослідження засвідчило, що у Франції саме промульгація розмежовує такі види контролю як попередній (a priori) та наступний (a posteriori). Загальна відмінність між двома видами контролю полягає у меті: апріорі передбачає запобігання вступу у силу неконституційної норми, натомість апостеріорі – вилучення неконституційної норми з правопорядку держави. Після реформи 2008 року у Франції конституційна юрисдикція стала частиною «європейської схеми», запровадивши апостеріорний контроль, який засвідчив перехід від формалістської до правозахисної моделі – гарантування прав людини.

4. Виокремлено ключові етапи становлення Конституційної ради як «справжнього охоронця» Конституції та захисника прав людини, що ілюструють відповідні рішення Ради, які плинули на формування матеріального, сутнісного

конституційного права, пом'якшивши формалістський підхід. Йдеться, у першу чергу, про рішення від 16 липня 1971 року, яким Рада значно розширює свої можливості для внутрішнього контролю за законом та надає пріоритет захисту особистих прав, створивши «блок конституційності»; рішення від 29 жовтня 1974 року, яким збільшились коло суб'єктів звернення до Ради (таке право отримали також шістдесят депутатів або шістдесят сенаторів); рішення від 27 липня 1994 року, у якому проголошено принцип поваги до людської гідності конституційним (його виведено з Преамбули 1946 року). Крім того, можна називати десятки рішень Ради, якими вона послідовно розширювала свої повноваження щодо захисту прав людини. Спільними рисами цих рішень є широке тлумачення Конституції та активна правотворчість – Рада формує нові принципи, що не містяться у законах. По суті Рада розглядає Конституцію як живий організм, а не формалізований нормативний акт. Натомість, КСУ ще не має сталої доктрини, подібної до французької, хоча ним прийнято окремі рішення, якими він формує певні підходи та демонструє тенденції до еволюції.

5. Одним із способів забезпечити застосування закону відповідно до конституційних положень є застереження щодо тлумачення, який у Франції, використовується Конституційною радою. Виходячи за межі бінарної схеми прийняття рішень, Рада може залишити законодавче положення конституційним, визначивши при цьому певні умови. Натомість в Україні подібний інститут відсутній. Попри те, що у певних своїх рішеннях КСУ висловлював авторитетне тлумачення, вони мають значення певного уточнення, і не є умовою для збереження норми у силі. Доцільно запровадити такий інститут в Україні, що надасть можливість не скасовувати норму, яка формально відповідає Конституції, а виробити певний спосіб її розуміння та застосування. Іншими словами, це можливість «урятувати» норму за допомогою тлумачення (можливо за певних умов, чи відтермінування тощо), адже просте скасування норми виглядає досить радикально. Такі зміни сприятимуть гнучкості конституційного

контролю, кращому діалогу з законодавцем та забезпеченню вимог правової визначеності.

6. Блок конституційності – поняття, яке Конституційна рада у рішенні від 1971 року витлумачила таким чином, що знайшла для себе можливість здійснювати перевірку законів не лише Конституції 1958 року, а й широкого кола джерел, у яких закріплені права людини: Преамбула до Конституції 1946 року, Декларація прав людини і громадянина 1789 року, фундаментальні принципи, визнані законами Республіки, Екологічна хартія 2004 року. Іншими словами, цей блок є ядром для оцінки конституційності законів, зокрема щодо прав і свобод. Подібний підхід буде вдалим і в Україні. Хоча КСУ не має сформульованого концепту блоку норм, що можуть стати джерелами конституційності, але сама Конституція містить положення про міжнародні договори, у ній передбачається обов'язкова сила рішень КСУ, а Преамбула містить ряд ціннісних орієнтирів – гідність, права людини тощо. Відповідно, запровадження блоку конституційності у нашій державі розширило б розуміння Конституції, надавши такої ж юридичної сили, до прикладу, Акту проголошення незалежності, ustalеним принципам чи навіть рішенням самого КСУ.

7. Порівняльний аналіз засвідчив, що модель конституційного контролю в Україні є більш відкритою, бо передбачає прямий доступ громадян до Конституційного Суду через інститут конституційної скарги. Натомість французька модель через механізм QPC діє через систему фільтрів та не передбачає прямого звернення громадянина, що обмежує індивідуальний доступ до Ради, але, попри це, присутні гарантії стабільності й зменшено ризик зловживань. У підсумку, ефективність контролю залежить не лише від моделі звернення, а й від незалежності органу конституційної юрисдикції, якості розгляду та довіри до нього з боку громадськості. Український механізм має потенціал, але потребує інституційного зміцнення.

8. Принцип незалежності суддів, сформульований судовою практикою ЄСПЛ, не лише діє, а й змістовно розширюється у французькому конституційному судочинстві. Попри наведене, факт незалежності членів Ради істотно критикується, тому що призначення суддів не є достатньо прозорим та незалежним від інших гілок влади, зокрема, виконавчої, а також у майбутньому виключенням колишніх Президентів Республіки (члени *ex officio*) із складу Ради. Серед позитивного досвіду слід виокремити встановлений строк повноважень Ради разово на дев'ять років, що сприяє ефективності її функціонування. Оновлення членів Ради кожні три роки (ротація) забезпечує стабільність функціонування Ради без необхідності повного перезавантаження складу, що потенційно знижує політичну вразливість інституції. Пропонуємо аналогічні зміни до функціонування КСУ, а саме періодичне оновлення суддів, що дозволило б уникнути кризових ситуацій (до прикладу, коли Суд працює неповним складом через затримки з призначенням) та підтримати стабільність й рівновагу КСУ у цілому.

9. Французька доктрина продовжує реформувати Конституційну раду, пропонуючи, по-перше, змінити назву з «Ради» на «Суд», по-друге, передбачити обов'язкову наявність юридичної кваліфікації як умову призначення її членів; по-третє, встановити максимальний вік для членів Суду; по-четверте, під час наступного призначення – оголосити відкритий публічний конкурс, вимагати надання правової експертизи тощо. Крім того, необхідно внести зміни до Постанови від 7 листопада 1958 року, яка регулює Органічний закон про Конституційну раду, зокрема, чітко визначити поняття конфлікту інтересів та встановити зобов'язання щодо декларування майнового стану тощо.

10. Окремі думки суддів, можливість опублікувати які мають судді усіх європейських судів, у тому числі судді КСУ, є проявом правової визначеності та демонстрування плюралізму правових підходів. Але у Франції інститут окремої думки відсутній, що зумовлено прагненням не допустити зменшення

авторитетності рішень. Попри спроби змінити ситуацію (зокрема у 2023 році), «доктрина Веделя», що полягає у негативному сприйнятті окремих думок суддів, глибоко укорінилася у систему.

11. У дисертації підтверджено, що захист фундаментальних конституційних принципів є основною функцією конституційних судів, адже дія конституційних принципів лімітує владу та забезпечує стабільність правопорядку. Порівняльний аналіз джерел походження принципів, їх ролі у системі права та практики органів конституційної юрисдикції Франції та України дозволив виокремити ряд відмінностей, зокрема: у Французькій Республіці Рада опирається на ширший склад джерел, ніж в Україні; посилена роль Конституційної ради Франції у розкритті змісту конституційних принципів та їх фактичного конструювання (прикладом слугують такі як принцип братерства, принцип людської гідності тощо), на відміну від України, де такий підхід відсутній, проте розширене розуміння Конституції в Україні дозволило б перевіряти закон на відповідність не лише конституційному тексту, а й абстрактним принципам як таким.

12. Виявлено, що французька правова доктрина виходить із універсалістського підходу до прав людини, у основі якого Декларація прав людини і громадянина 1789 року, натомість українська доктрина перебуває у процесі становлення, тому що дефініції прав людини коливаються від елементів природного права до європейських стандартів.

13. Відсутність упорядкованого каталогу прав людини у французькій Конституції та наявність блоку конституційності, а також, враховуючи, що певні змістовні аспекти прав випливають із принципів права, доцільно розглядати права людини у вигляді інтерпретацій, які розвинулися у результаті судової практики Конституційної ради. До прикладу, таке особисте право як право на особисту недоторканість розглядається Радою як фундаментальна конституційна цінність, що охоплює не лише питання позбавлення волі, а й усі форми

обмеження свободи, включно з триманням під вартою, затриманням тощо. При розгляді права на гідну смерть Конституційна рада Франції утвердила правову допустимість припинення штучного підтримання життя у окремих випадках, водночас встановивши високі процесуальні стандарти захисту прав пацієнтів, зокрема й тих, хто не здатен самостійно висловити свою волю. Це вказує на наявність балансу між правом на життя та гідністю, а також реалізацію права на ефективний засіб правового захисту у складних біоетичних справах.

Соціальні права у Французькій Республіці розглядаються як складова конституційної ідентичності соціальної держави, гарантованої Преамбулою до Конституції 1946 року, тобто Конституційна рада не лише формально визнає права з Преамбули, а інтерпретує їх у світлі ідеї соціальної держави. Реалізація соціальних прав допускає балансування між публічним інтересом, фінансовими можливостями держави та принципом рівності із широким розсудом законодавця. Рада своєю практикою підтверджує наявність соціальних прав, але не розглядає їх як абсолютні.

Екологічні права на прикладі права на охорону здоров'я та навколишнього середовища, які вважаються рухомими принципами, значною мірою залежать від наукових даних, які доволі змінні через те, що Конституційній раді важко мати постійну позицію з цього питання. Законодавець повинен забезпечити захист здоров'я та навколишнього середовища відповідно до конституційних вимог, оскільки прийняття та застосування законів не мають постійного характеру, ідентичного характеру Конституції.

14. Розглянуто певні права людини через призму пошуку Конституційною радою балансу між публічним інтересом та індивідуальними правами. Оскільки поняття «публічного (загального) інтересу» не має чіткого визначення у законодавстві, судді самостійно встановлюють його зміст та перевіряють пропорційність між цілями та засобами їх досягнення. Якщо законодавець справді переслідував загальний інтерес, то суддя зважує, чи обрана

міра є збалансованою у контексті з обмеженням прав. Підтверджено, що Конституційна рада застосовує доктрину пропорційності, перевіряючи не лише легітимність мети, а й адекватність та необхідність обмежувальних заходів у рішеннях, що стосуються: режиму надзвичайного стану, приватного життя та захисту персональних даних, цифрових прав та свободи вираження поглядів тощо. Висновано, що Конституційна рада у своїй практиці демонструє збалансований підхід до захисту індивідуальних прав у контексті публічного інтересу, прагнучи узгодити конституційні права й свободи з викликами соціальної політики та безпеки.

15. Доведено відмінність між поняттями «конституційна реформа» та «конституційний перегляд», використовуючи досвід Французької Республіки. Визначено, що конституційна реформа є ширшим поняттям як за обсягом та змістом, так і за формою реалізації. Реформа може включати як формальні зміни до тексту Конституції, так і глибші інституційні трансформації. Натомість конституційний перегляд передбачає внесення змін до конституційного тексту відповідно до чітко встановленої процедури (ст. 89 Конституції Франції, ст. 157 Конституції України). Підтверджено, що певні положення, які становлять «ядро» Конституції не підлягають перегляду (ст. 157 Конституції України: обмеження або скасування прав людини, територіальна цілісність та форма правління; п. 4 і 5 ст. 89 Конституції Франції: цілісність території та республіканська форма правління). Такий підхід засвідчує прагнення і Франції, і України зберегти засадничі конституційні цінності від потенційного тиску з боку політичних сил.

16. Обґрунтовано доцільність використання французького досвіду реформування інституцій для України, зокрема, у контексті змін у роботі парламенту доцільно: реформувати формування порядку денного, зменшивши вплив уряду та Президента, зокрема, через так звані «невідкладні» законопроекти; розмежувати нормативну компетенцію та гарантії її дотримання; залучити парламент до ухвалення рішення про продовження військових

оперецій, що збереже баланс влад, адже в Україні питання військової політики зосереджені у виконавчій вертикалі; впровадити незалежну попередню оцінку урядових ініціатив та посилення якості законодавчого процесу.

17. Розкрито особливості взаємодії Конституційної ради та Президента Республіки у аспекті організації та проведення виборів глави держави, а також можливості Президента призначати трьох членів Ради, бути суб'єктом звернення до неї. Після реформи 2008 року Конституційна рада може здійснювати контроль за тривалістю дії надзвичайного режиму, який оголошує Президент (ст. 16 Конституції). Виснувано, що у питаннях надзвичайних повноважень, Президент Франції має більше автономії, ніж Президент України, адже у нашій державі запровадження таких заходів потребує обов'язкового схвалення парламенту.

18. Підкреслено значення появи механізму пріоритетного питання конституційності (QPC), яке також запроваджене реформою 2008 року, що призвело до появи наступного (апостеріорного) контролю у Франції (ст. 61-1 Конституції Франції). Це право будь-якої особи, яка бере участь у судовому процесі, стверджувати, що законодавче положення порушує її права та свободи, гарантовані Конституцією. Підкреслено, що лише «законодавче положення», тобто уже оприлюднені положення звичайних та органічних законів, а також законодавчі положення «законів країни» Нової Каледонії, може бути оскаржено через QPC. Така заява розглядається судом першої інстанції та за умов, визначених законом, направляється до Державної ради чи Касаційного суду, а ті, в свою чергу, продовжують детальніше вивчати порушене питання і вирішувати, чи слід передавати заяву до Конституційної ради (так звані «судові фільтри»), що дозволяє запобігти зловживанням та захистити Раду від перевантаження.

19. На прикладі Франції досліджено проблеми співвідношення національного та наднаціонального виміру захисту прав людини, зокрема, з Європейським Союзом. Після конституційної реформи 2008 року у Франції як у Сенаті, так і в Асамблеї було створено комітети, що займаються питаннями у

сфері європейської інтеграції, проте діалог між Судом ЄС та Конституційною радою є мінімальним. Йдеться про «контроль умовності», який у Французькій Республіці здійснюється звичайними судами, а не Конституційною радою. Конституційна рада Франції у своїй практиці виходить з того, що закон, який транспонує директиву ЄС, не повинен порушувати конституційну ідентичність Франції, а якщо така невідповідність очевидна, Рада може відмовити у його проголошенні, не звертаючись до Суду ЄС за попереднім тлумаченням. Доводиться, що Конституційна рада не оцінює зміст норм Європейського Союзу, якщо не йдеться про явне порушення конституційного ядра. Обґрунтовується, що ідентичність у французькій інтерпретації не суперечить ідеї європейської інтеграції, а, навпаки, забезпечує баланс між суверенітетом та зобов'язаннями перед Європейським Союзом.

20. Порівняльний аналіз процедур, предмета, критеріїв конституційного контролю та юридичної сили рішень свідчить, що Франція виробила внутрішньо узгоджену модель апостеріорного контролю, яка поєднує гнучкість судового діалогу з нормативною чіткістю. В Україні конституційна скарга продовжує еволюціонувати, проте потребує більшої процесуальної впорядкованості, чіткості строків та підвищення обов'язковості рішень КСУ у правозастосуванні. Це створює методологічне підґрунтя для подальшого осмислення «українського вектора» рецепції французьких інституційних рішень.

21. Конституційна скарга в Україні та пріоритетне питання конституційності у Франції спрямовані за забезпечення верховенства Конституції та ефективного захисту прав людини, проте їх процедурна конструкція та правові наслідки різняться. Результати порівняльного аналізу обидвох інститутів дозволили виробити низку рекомендацій щодо вдосконалення українського законодавства про конституційну скаргу. В Україні конституційна скарга одразу потрапляє до КСУ, без фільтрування, навіть попри те, що судді-доповідачі у сенатах здійснюють попередній розгляд на відповідність критеріям

допустимості, фактично вони не вважаються фільтрами через те, що самі вони є частиною КСУ. Пропонуємо запровадити в Україні систему фільтрування за аналогією з французькою моделлю, адже це дозволить розвантажити суддів КСУ та забезпечить професійну оцінку доцільності розгляду певного питання. Модель попереднього фільтрування може виглядати так: створюється Фільтраційна колегія у межах самого КСУ, що дозволить зробити конституційне правосуддя більш ефективним, знизить рівень формалізму та ще більше наблизить українську модель до європейських стандартів. У свою чергу, пріоритетне питання конституційності у Франції буквально інтерговано у судовий процес, тобто рішення Конституційної ради автоматично впливає на справу, зупиняючи її до моменту вирішення QPC, в нашій державі механізм автоматичного перегляду справ, де була застосована неконституційна норма, відсутній.

Обґрунтовано доцільність запровадити чітко визначений строк розгляду конституційної скарги Конституційним Судом України. Хоча у Законі «Про КСУ» є норма, що передбачає строк розгляду до шести місяців, пропонуємо, з урахуванням французького досвіду, передбачити конкретні процесуальні строки для кожного етапу розгляду справи. Така деталізація сприятиме підвищенню передбачуваності конституційного правосуддя.

Французький досвід запровадження QPC доводить, що ефективність конституційної скарги визначається не лише обсягом доступу до Суду, а насамперед якістю процедурної організації та рівнем інституційної взаємодії судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агафонова Н. В. Загальнотеоретичні підходи до поняття «конституційна реформа». *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 5–11.
2. Агафонова Н. В. Конституція як об'єкт реформування. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 351–366.
3. Бадида А. Ю., Болдижар С. М. Модель конституційного нагляду в ІV республіці у Франції: реальна охорона Конституції чи швидкий параліч інституційної системи держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 5. С. 15–19.
4. Бадида А. Ю. Братерство у Французькій Республіці: сутність та застосування. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання*. 2024. № 6. С. 20–23.
5. Бадида А. Ю. Відсутність конституційного контролю: між нормативізмом і парламентаризмом у французькій правовій традиції (1792-1958). *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 531–535.
6. Бадида А. Ю. Вплив строку повноважень на незалежність органів конституційної юрисдикції: теоретико-правовий та порівняльний аналіз. *Право України*. 2025. № 7. С.
7. Бадида А. Ю. Гарантії незалежності конституційної ради Французької республіки: основні аспекти. *Матеріали 77-ї підсумкової наук. конф. професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород. 2023. С. 5–8.
8. Бадида А. Ю., Гартман М. Т. Позитивні зобов'язання держави через призму судової практики ЄСПЛ. *Закарпатські правові читання*. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів :

матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 27 квітня 2023 року). Частина I. Львів –Торунь. 2023. С. 69–74.

9. Бадида А. Ю. Генезис моделі конституційного судочинства у Франції. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи* : зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16 жовтня 2020 року). Львів: Каменяр. 2020. С. 204–209.

10. Бадида А. Ю. Екологічні права у судовій практиці Конституційної ради Французької Республіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 12–14.

11. Бадида А. Ю. Захист персональних даних крізь призму права на приватність: французький досвід. *Право України*. 2024. № 8. С. 115–121.

12. Бадида А. Ю. Захист фундаментальних конституційних принципів у Французькій Республіці. *Право України*. 2024. № 5. С. 111–118.

13. Бадида А. Ю., Лемак В. В. Позитивні зобов'язання держави у контексті розуміння прав людини. *Публічне право*. 2017. № 2. С. 245–254.

14. Бадида А. Ю., Переш І. Є. Зміна «обличчя» Конституційної ради Франції: огляд значущих рішень. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 06 грудня 2024 року). Львів: ЛьвДУВС. 2024. С. 26–30.

15. Бадида А. Ю. Інститут конституційного контролю у Французькій республіці: можливий досвід для України. *Закарпатські правові читання* : Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2020 року). Ужгород. С. 19–25.

16. Бадида А. Ю. Інститут президента у Французькій республіці та Україні: пошук довершеного зразка. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2025. № 1 (45). С. 9–14.

17. Бадида А. Ю. Інтернет та свобода вираження поглядів: судова практика Конституційної ради Французької Республіки. *Публічне право*. 2024. № 4 (56). С. 5–11.
18. Бадида А. Ю. Кінець життя і межі права: феномен глибокої седації у Франції. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 848–853.
19. Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940-1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. 2022. Вип. 72 (1). С. 7–10.
20. Бадида А. Ю. Концепт конституційної ідентичності та межі інтеграції у рішеннях Конституційної ради Франції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4 (1). С. 160–164.
21. Бадида А. Ю. «Конституційна реформа» vs «конституційний перегляд»: від теорії до практики. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 9. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/340/243>
22. Бадида А. Ю. Конституційний контроль у Французькій Республіці: теоретико-правовий вимір : Монографія. Ужгород : РІК-У, 2024. 388 с.
23. Бадида А. Ю. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці. *Право України*. 2023. Вип. 7. С. 152–158.
24. Бадида А. Ю. Нормативізм як науковий підхід: французька інтерпретація. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 311–316.
25. Бадида А. Ю. Особливості французького конституційного судочинства через тріаду наукових підходів: аксіологічного, інституціонального та герменевтичного. *Право України*. 2025. № 6. С. 114–122.
26. Бадида А. Ю. Парламентська складова конституційної реформи 2008 року у Франції: досвід для України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2025. № 1 (87). С. 190–194.
27. Бадида А. Ю. Поняття «конституційного блоку» в Французькій Республіці: доктрина і судова практика. *Сучасний конституціоналізм: проблеми*

теорії та практики: матер. наук. семінару (Львів, 19 червня 2020 року). Львів. 2020. С. 7–13.

28. Бадида А. Ю. Поняття прав людини у французькій та українській доктрині. *Правові новели*. 2025. № 25. С.134–138.

29. Бадида А. Ю. «Пріоритетне питання конституційності» vs «конституційна скарга»: у пошуку ефективності інститутів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Випуск 90: частина 1. С. 213–218.

30. Бадида А. Ю. Ракурси правової аргументації: Конституційна рада Франції vs ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 338–341.

31. Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації. Монографія. Ужгород. РІК-У. 2019. 200 с.

32. Бадида А. Ю. Соціальні права та судовий конституційний контроль: досвід Французької Республіки. *Закарпатські правові читання* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2021 р., м. Ужгород). Том 2. Ужгород. 2021. С. 29–35.

33. Бадида А. Ю. Соціальні права у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2019. № 9. С. 141–153.

34. Бадида А. Ю. Соціальні права у системі фундаментальних прав людини. *Право України*. 2019. № 11. С. 272–280.

35. Бадида А. Ю. Вплив строку повноважень на незалежність органів конституційної юрисдикції: теоретико-правовий і порівняльний аналіз. *Право України*. 2025. № 7. С. 113–121.

36. Берченко Г. В. Конституція як акт установчої влади : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків. 2024. 45 с.

37. Бориславська О. М. Конституційна скарга: реальний механізм захисту прав чи чергова декларація? *Український часопис конституційного права*. 2017. № 1. С. 7–10.

38. Водянніков О. Ю. Концепція інтересу в конституційному праві: до питання розуміння понять «суспільний інтерес» та «особливе суспільне значення» в провадженнях за конституційними скаргами. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 9–46.

39. Головатий С. П. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154-184.

40. Даніелян С. А. До питання змістовного наповнення поняття «принципи права». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 180–184.

41. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 01.01.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 17.08.2024).

42. Дрозд А. О. Інститут конституційного контролю в державах романо-германської правової системи: історико-порівняльний аналіз: дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 256 с.

43. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

44. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. 2012. С. 22–28. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.08.2024).

45. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах» від 13.12.2022 року №

2846-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 51. ст. 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20#Text> (дата звернення: 09.08.2025).

46. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. ст. 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 13.08.2024).

47. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35. С. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 13.08.2024).

48. Запорожець В. Умови прийнятності конституційних скарг: законодавче врегулювання та практика Конституційного Суду України. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 3. С. 25–50.

49. Кельман М. С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ. 2001. 23 с.

50. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Львів. 2016. С. 23 с.

51. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142-164.

52. Колодій А. М. Методологія наукових досліджень у конституційному праві України. Методологія проведення галузевих юридичних досліджень : монографія / Київський регіональний центр НАПрН України. Одеса : Гельветика, 2022. С. 89–112.

53. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 42–46.

54. Конончук І. М. Історичні та політико-правові аспекти виникнення і розвитку інституту конституційного контролю. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1 (9). С.73–77.

55. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

56. Конституційний Суд України. *Принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини*. Каталог юридичних позицій КСУ. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/311-pryncyp-nevidchuzhuvanosti-i-neporushnosti-prav-i-svobod-lyudyny> (дата звернення: 23.03.2025).

57. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції зі змінами станом на 2024 рік). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 23.03.2025).

58. Крусян А. Р. Конституційний контроль та процеси політико-правових перетворень в сучасній Україні. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві* : збірка матер. міжн. конф., присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України (Київ, 7-8 жовтня 2016 року). Київ: ВАІТЕ, 2016. С. 68–74.

59. Мойсик В. Р. Конституційність як предмет конституційного контролю і правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 74–81.

60. Ладанюк А. П. Методологія наукових досліджень: Навч. посіб. / А. П. Ладанюк, Л. О. Власенко, В. Д. Кишенько. Київ: Видавництво Ліра-К. 2018. 352 с.

61. Лемак В. В., Бадида А. Ю. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. № 4. С.133–143.

62. Лемак В. В. Технологія конституційної реформи: основні вимоги європейського досвіду для України. *Право України*. 2016. № 6. С. 44–51.

63. Менджул М. В. Порівняльне сімейне право. Навчальний посібник. Ужгород. РІК-У. 2021.
64. Оніщенко Н. М. Конституційна скарга як вимір соціальної справедливості в умовах розвиненого і впливового громадянського суспільства. *Конституційний полілог. 20 років Конституції України: суспільство і влада в конституційному процесі*. Збірка тез міжнародної науково-практичної конференції. Київ.: ВАІТЕ. 2016. С. 121-127.
65. Офіційний сайт Сенату Франції. 1875-1940 : Le Sénat républicain. <https://www.senat.fr/connaitre-le-senat/lhistoire-du-senat/1875-1940-le-senat-republicain.html> (дата звернення: 20.02.2025).
66. Охорона Конституції України. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-77299> (дата звернення: 24.08.2025).
67. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 260 с.
68. Панкевич О. З., Кіцнак А. В. Конституційний контроль: французький варіант. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики* : матеріали наукового семінару (Львів, 19 червня 2020 р.) Львів. 2020. С. 272–276.
69. Переш І. Є. Інститут конституційного контролю в Чехословаччині, Чехії і Словаччині: історико-правове дослідження (1918-2000 рр.): автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Львів. 2004. 19 с.
70. Переш І. Є. Традиції конституційного правосуддя Чехословаччини: деякі аспекти проблеми. *Вісник Львівського національного університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 191–196.
71. Пілюк С. В. Особливості американської моделі конституційного контролю. *Матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І. І. Мечникова, присвяченої*

150-й річниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (25-27 листоп. 2015 р., м. Одеса). Одеса. 2015. С. 55–58.

72. Погребняк С. П. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.

73. Погребняк С. П. Роль основоположних принципів у застосуванні права. *Проблеми філософії права*. 2008-2009. Том VI-VI. С. 124–134.

74. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 1 (41). С. 97–101.

75. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

76. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : дис. ...д-ра юрид. Наук: 12.00.02 / С. В. Різник; Львів. нац. Ун-т ім. І. Франка. Київ. 2021. 473 с.

77. Різник С. В. Перевірка судами загальної юрисдикції конституційності Законів України як проміжна форма конституційного контролю (у контексті права особи на конституційну скаргу). *Право України*. 2018. № 12. С. 163–177.

78. Рішення Конституційного Суду від 01.12.2004 року № 19-рп/2004 України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text> (дата звернення: 13.08.2024).

79. Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2005 року № 8-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (дата звернення: 13.08.2024).

80. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2008 року № 10-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

81. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010 року № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

82. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 № 20-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

83. Рішення Конституційного Суду від 25.01.2012 № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

84. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 27.10.2020 року № 13-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 12.08.2024).

85. Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2022 року № 9-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

86. Рішення Конституційного Суду України від 02.12.2019 року (Велика палата) № 11-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

87. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 06.04.2022 р. № 1-р(II)/2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2022.pdf (дата звернення: 26.01.2025).

88. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 22.06.2022 р. № 5-р(II)/2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5-r_2_2022.pdf (дата звернення: 26.01.2025).

89. Савчин М. В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2010 : монографія. Ужгород: Вид-во РІК-У. 2020. 384 с.

90. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. К.: Правова єдність. 2009. 1008 с.
91. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер. 2019. 328 с.
92. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ. 2020. 462 с.
93. Сайт Конституційної ради Франції. Site officiel. Conseil constitutionnel de la France. URL: <https://web.archive.org/web/20160304110749/http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/presentation/presentation.25739.html> (дата звернення: 12.08.2024).
94. Сліденко І. Д. Конституційний контроль у механізмі сучасної правової держави: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Маріуполь. 2010. 482 с.
95. Справа Gebremedhin [Gaberamadhien] проти Франції. (Заява № 25389/05). Рішення. Страсбург. 26 квітня 2007 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117570> (дата звернення: 15.04.2025).
96. Тегза А., Бадида А. Обов'язкова вакцинація на тлі людської свободи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №3. С. 32–37.
97. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2015. 368 с.
98. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
99. Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури. 2007. 200 с.

100. Черняк Є. В. Застосування судами положень Конституції України як норм прямої дії та право на перегляд судового рішення за наслідками встановлення конституційності закону, іншого правового акта чи їх оєркмих положень як засіб захисту основних прав і свобод. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 115–126.

101. Черняк Є. В. Охорона Конституції України та конституцій зарубіжних країн: конституційно-порівняльний аналіз : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 592 с.

102. Шаповал В. М. Конституційне право України : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 472 с.

103. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 31–43.

104. Шевчук С. В. Без авторитетного КСУ не може бути конституційної демократії. Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. 21.09.2018. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/stanislav-shevchuk-bez-avtorytetnogo-ksu-ne-mozhe-buty-konstytuciynoyi-demokratiyi-0?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 29.01.2025)

105. Щебетун І. С., Міхайліна Т. В. Конституційна скарга як засіб захисту прав людини: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 41–44.

106. Щербанюк О. В., Бзова Л. Г. Сучасні аспекти легітимності конституційного контролю в країнах Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 80–83.

107. Aïda Manougian. La légitimation du système français de justice constitutionnelle. Mémoire de recherche présenté en vue de l'obtention du Master 2. Droit public fondamental. 2012/2013. 156 p. URL: <https://edpl.univ->

lyon3.fr/medias/fichier/a-manouguian-n21-_1478267878331-pdf (дата звернення: 02.08.2024).

108. Aharon Barak. Proportionality. Constitutional Rights and their Limitations. Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York. 2012. 666 pages.

109. Agnès Roblot-Troizier. La QPC, le Conseil d'État et la Cour de cassation. *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. Juin 2013. № 40. (Dossier: Le Conseil constitutionnel: trois ans de QPC). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-qpc-le-conseil-d-etat-et-la-cour-de-cassation> (дата звернення: 10.11.2024).

110. Agnes Roblot-Troizier. Le Conseil constitutionnel et les sources du droit constitutionnel. *Jus Politicum*. 2018. 20-21, Juillet. P. 129–141. <https://juspoliticum.com/articles/Le-Conseil-constitutionnel-et-les-sources-du-droit-constitutionnel> (дата звернення: 10.12.2024).

111. Agnès Roblot-Troizier. Un concept moderne: séparation des pouvoirs et contrôle de la loi. *Pouvoirs*. 2012/4. № 143. P. 89–103. URL: https://revue-pouvoirs.fr/wp-content/uploads/pdfs_articles/Pouvoirs143_p89-103_controle_loi.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.12.2024).

112. Alain Beuve-Méry. Le «parlementarisme rationalisé», cet outil de la Ve République qui vise à renforcer l'exécutif, est de moins en moins toléré. *Le Monde*. Publié le 29 mars 2023. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2023/03/29/le-parlementarisme-rationalise-cet-outil-de-la-v-republique-qui-vise-a-renforcer-l-executif-est-de-moins-en-moins-tolere_6167356_3232.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.08.2025).

113. Alain Laquièze. La France et ses constitutions. *La France en recits*, Presses Universitaires de France. 2020. P. 694–704. URL: <https://www.cairn.info/la-france-en-recits--9782130824442-page-694.htm> (дата звернення: 09.08.2024).

114. Alain Supiot. La «Constitution sociale» de la Ve République. *Revue Politique*. 24 février 2021. № 1098. P. 215–233. URL: <https://www.revuepolitique.fr/la-constitution-sociale-de-la-ve-republique/> (дата звернення: 22.08.2024).

115. Alec Stone Sweet. Le Conseil constitutionnel et la transformation de la République. *Cahiers du Conseil Constitutionnel*. Août 2009. № 25 (dossier: 50ème anniversaire). P. 65–69. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-la-transformation-de-la-republique1> (дата звернення: 17.08.2024).

116. Alexandre Kiss. Environnement, droit international, droits fondamentaux. *Cahiers du Conseil constitutionnel*. Janvier 2004. № 15. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/environnement-droit-international-droits-fondamentaux> (дата звернення: 15.01.2025).

117. Alexia David. L'impartialité du Conseil constitutionnel. Thèse de doctorat. Droit. Normandie Université. 2021. 531 p. URL: <https://normandie-univ.hal.science/tel-03331880v2/document> (дата звернення: 13.08.2024).

118. Andre de Laubadere. La Constitution française de 1958. *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 1959/60. P. 506–561. URL: https://www.zaoerv.de/20_1959_60/20_1959_3_4_a_506_561.pdf (дата звернення: 11.08.2024).

119. Andrianna Badyda. A priori and a posteriori control: french modification. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 5. P. 13–16. ISSN 1339-7915.

120. Andrianna Badyda, Oleh Pankevych. The Principle of the Welfare State through the Prism of Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine. *International Journal of Research in Social Sciences*. Dec 2024. Vol. 14. Issue 12. P. 6–14. ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081 UGC Approved Journal Number: 48887.

121. Anne Levade. Le Conseil constitutionnel et l'Union européenne. *Cahiers du Conseil constitutionnel*. 3 novembre 2009. pp. 63–79. URL: <https://www.conseil->

constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-l-union-europeenne (дата звернення: 18.01.2025).

122. Arrêt de la Cour (grande chambre) du 22 juin 2010. Aziz Melki (C-188/10) et Sélim Abdeli (C-189/10). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/ALL/?uri=CELEX%3A62010CJ0188> (дата звернення: 18.08.2024).

123. Bénédicte Girard. La responsabilité civile dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel. *Jus Politicum. Revue de droit politique*. Juillet 2018. № 20-21. P. 64–65. URL: https://www.juspoliticum.com/articles/La-responsabilite-civile-dans-la-jurisprudence-du-Conseil-constitutionnel?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.12.2024).

124. Benjamin Fargeaud. Les ambiguïtés de l’hostilité au contrôle de constitutionnalité sous la IVe République. *Jus Politicum*. 2015. № 31. URL: <https://juspoliticum.com/article/Les-ambiguites-de-l-hostilite-au-controle-de-constitutionnalite-sous-la-IVe-Republique-1558.html> (дата звернення: 11.08.2024).

125. Bernard Barbiche. Le Conseil du roi dans tous ses états: Questions de vocabulaire. *La Revue Administrative*. 1999. № 52 (3), pp. 20–26. URL: <http://www.jstor.org/stable/40773566> (дата звернення: 06.08.2025)

126. Bernard Rullier. Le Conseil constitutionnel: après la question prioritaire de constitutionnalité, quelles réformes? *Démocratie*. 25/09/2023. URL: <https://www.jean-jaures.org/publication/le-conseil-constitutionnel-apres-la-question-prioritaire-de-constitutionnalite-quelles-reformes/> (дата звернення: 26.02.2025).

127. Bertrand Mathieu. Conseil constitutionnel français exercé dans le cadre des questions prioritaires de constitutionnalité. *Open Edition Books*. P. 233–243. URL: <https://books.openedition.org/dice/5595> (дата звернення: 21.08.2024).

128. Brigitte Bierlein. Internationale konferenz anlässlich des 20-jährigen bestehens des verfassungsgerichts der Ukraine. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві* : збірка матер. міжн.

конф., присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України (Київ, 7-8 жовтня 2016 року). Київ: ВАІТЕ, 2016. С. 139–144.

129. Bruno Daugeron. Le Conseil constitutionnel a-t-il une théorie de la représentation? *Jus Politicum. Revue de droit politique*. Juillet 2018. № 20-21. P. 215–236. URL: https://juspoliticum.com/uploads/jp20-21_ebook.pdf (дата звернення: 17.08.2024).

130. Buletsa S., Zaborovsky V., Chepys O., Badyda A., Panina Yu. Obligations to indemnify damages inflicted by maiming and other personal injuries including death: theoretical and practical issues (review). *Georgian Medical News*. 2019. № 9 (294). P. 156–165.

131. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Bundes-Verfassungsgesetz vom 1. Oktober 1920, in der Fassung des B. G. Bl. Nr. 367 von 1925., Fassung vom 31.12.1929. URL: https://www.ris.bka.gv.at/NormDokument.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Anlage=&Artikel=141&FassungVom=1929-12-31&Gesetzesnummer=10000079&Paragraf=&Uebergangsrecht=&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.09.2024).

132. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Verfassungsgerichtshofgesetz 1953, Fassung vom 16.02.2024. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer6+=10000245> (дата звернення: 02.08.2024).

133. Bundesverfassungsgericht, Beschluss vom 7. Dezember 2021 – 2 BvL 2/15. Rn. 45. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2021/12/1s20211207_2bvl000215.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 08.08.2025).

134. Bundesverfassungsgericht, Beschluss vom 18. Dezember 2023 – 2 BvL 7/16. URL:

https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/12/1k20231218_2bvl000716.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 08.08.2025).

135. Caroline Sägeser. Les droits de l'homme. *Dossiers du CRISP*. 2009/2. № 73. 96 p. URL: <https://shs.cairn.info/revue-dossiers-du-crisp-2009-2-page-9?lang=fr> (дата звернення: 23.08.2024).

136. CDL-AD(2010)004-e. Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges adopted by the Venice Commission at its 82nd Plenary Session (Venice, 12-13 March 2010). 18 p. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD%282010%29004-e&lang=en> (дата звернення: 23.03.2025).

137. CDL-AD(2020)039. Україна. Терміновий висновок щодо реформування Конституційного Суду. Страсбург. № 1012/2020. 11.12.2020 р. 21 с. URL: <https://rm.coe.int/urgent-opinion-of-the-vc-on-the-reform-of-constitutional-court-uk/1680a116c9> (дата звернення: 22.03.2025).

138. CDL-PI(2023)019-e Compilation of Venice Commission opinions and reports concerning judges adopted by the Venice Commission at its 136 Plenary Session (Venice, 6-7 October 2023). 76 p. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2023\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2023)019-e) (дата звернення: 23.03.2025).

139. Céline Schmitt, mis à jour par Vincent Lequeux. Quel est le rôle de l'Assemblée nationale et du Sénat en matière européenne? *Toute l'Europe*. Mis à jour le 09.07.2024. URL: <https://www.touteurope.eu/vie-politique-des-etats-membres/senat-et-assemblee-nationale-quelle-relation-entre-le-parlement-francais-et-les-institutions-europeennes/> (дата звернення: 17.08.2024).

140. Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne. 2000/C 364/01. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_fr.pdf (дата звернення: 12.08.2024).

141. Christelle de Gaudemont. Droit constitutionnel. Point sur les différents types de décisions rendues par le Conseil constitutionnel. *Dalloz*. 2024. 5 février. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/revue-doctrinale-generale-cahier-48> (дата звернення: 10.08.2024).

142. Christelle de Gaudemont. Le principe de fraternité. *Dalloz Actu Etudian*. 1 octobre 2018. URL: <https://actu.dalloz-etudiant.fr/a-la-une/article/le-principe-de-fraternite/h/7149ae8903367d4893f1b69c8c125d5b.html> (дата звернення: 10.10.2024).

143. Christelle de Gaudemont. Un nouvel objectif de valeur constitutionnelle consacré par le Conseil constitutionnel. *Dalloz*. 13 février 2020. URL: <https://actu.dalloz-etudiant.fr/a-la-une/article/un-nouvel-objectif-de-valeur-constitutionnel-consacre-par-le-conseil-constitutionnel/h/22799bbeb02099bf814407bbb5bba33.html> (дата звернення: 14.01.2025).

144. Christophe De Bernardinis. L'apport fondamental de la QPC: l'accroissement des garanties dans la protection des droits et libertés. *Revue générale du droit on line*. 2021. № 55519. URL: <https://www.revuegeneraledudroit.eu/blog/2021/02/21/lapport-fondamental-de-la-qpc-laccroissement-des-garanties-dans-la-protection-des-droits-et-libertes/> (дата звернення: 14.02.2025).

145. Code de justice administrative. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070933/LEGISC TA000006118209/ (дата звернення: 04.11.2024).

146. Comment caractériser le régime politique de la Ve République? *Vie Publique*. URL: https://www.vie-publique.fr/fiches/38013-comment-caracteriser-le-regime-politique-de-la-ve-republique?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.12.2024).

147. Communication du Conseil constitutionnel du Burkina Faso, à l'occasion du deuxième congrès de la conférence mondiale sur la justice constitutionnelle, organisée par la Cour Suprême Fédérale du Brésil et la Commission de Venise du Conseil de l'Europe, à Rio de Janeiro, Brésil. 16 au 18 janvier 2011, sur le thème «Separation des pouvoirs et l'indépendance des cours constitutionnelles et instances équivalentes». 15 p. URL: https://www.venice.coe.int/WCCJ/Rio/Papers/BUR_Conseil_constitutionnel_f.pdf (дата звернення: 13.08.2024).

148. Conférence mondiale sur les droits de l'homme, Vienne, 1993. Nations Unies. URL: <https://www.ohchr.org/fr/about-us/history/vienna-declaration> (дата звернення: 27.01.2025).

149. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union - Consolidated version of the Treaty on European Union - Protocols - Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 - Tables of equivalences. Official Journal. C 326. 26/10/2012. P. 0001 – 0390. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 18.01.2025).

150. Constance Grewe. Le statut du conseil constitutionnel à la lumière des enseignements du droit comparé. *Anuario Iberoamericano de Justicia Constitucional*. 2004. № 8. P. 189–201. URL: <https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2021-12/1489aib008189.pdf> (дата звернення: 13.08.2024).

151. Constitution de 1791. Placée en tête de la constitution de 1791. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (дата звернення: 09.08.2024).

152. Constitution de 1848, II-e République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ii-e-republique> (дата звернення: 10.08.24).

153. Constitution de 1875, III-e République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1875-iii-e-republique> (дата звернення:10.08.24).

154. Constitution de 1946, IVe République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique> (дата звернення:10.08.24).

155. Constitution de l'An XII - Empire - 28 floréal An XII. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-l-an-xii-empire-28-floreal-an-xii> (дата звернення:10.08.24).

156. Constitution du 22 Frimaire An VIII. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-22-frimaire-an-viii> (дата звернення: 10.08.2024).

157. Constitution du 16 thermidor An X. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-16-thermidor-an-x> (дата звернення:10.08.24).

158. Costituzione Italiana. testo vigente. Aggiornato alla legge costituzionale. 26 settembre 2023, № 1. URL: https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/Costituzione_ITALIANO.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

159. Corte costituzionale. Gazzetta Ufficiale 14 marzo 1953. № 62. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/istituzione/LEGGE_11_marzo_1953.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

160. Daniel Gaxie. Les structures politiques des institutions. L'exemple de la Quatrième République. *Politix. Revue des sciences sociales du politique*. 1992. № 20. P. 72–98. URL: https://www.persee.fr/doc/polix_0295-2319_1992_num_5_20_1550 (дата звернення: 22.12.2024).

161. Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, Président de la République, sur la loi constitutionnelle du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Cinquième République, à Paris le 1er octobre 2008. *Elysee*. Publié le 1 octobre 2008. URL:

<https://www.elysee.fr/nicolas-sarkozy/2008/10/01/declaration-de-m-nicolas-sarkozy-president-de-la-republique-sur-la-loi-constitutionnelle-du-23-juillet-2008-de-modernisation-des-institutions-de-la-cinquieme-republique-a-paris-le-1er-octobre-2008> (дата звернення: 1.10.2025).

162. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення: 09.08.2024).

163. Décision n° 59-2 DC du 24 juin 1959. Règlement de l'Assemblée nationale. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1959/592DC.htm> (дата звернення: 12.08.2024).

164. Décision n° 62-20 DC du 6 novembre 1962. Loi relative à l'élection du Président de la République au suffrage universel direct, adoptée par le référendum du 28 octobre 1962. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1962/6220DC.htm> (дата звернення: 17.08.2024).

165. Décision n° 70-39 DC du 19 juin 1970. Traité signé à Luxembourg le 22 avril 1970 portant modification de certaines dispositions budgétaires des traités instituant les communautés européennes et du traité instituant un conseil unique et une commission unique des Communautés européennes et décision du Conseil des Communautés européennes en date du 21 avril 1970, relative au remplacement des contributions des États membres par des ressources propres aux Communautés. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1970/7039DC.htm> (дата звернення: 20.12.2024).

166. Décision n° 71-44 DC du 16 juillet 1971. Loi complétant les dispositions des articles 5 et 7 de la loi du 1er juillet 1901 relative au contrat d'association. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1971/7144DC.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

167. Décision n° 74-54 DC du 15 janvier 1975. Loi relative à l'interruption volontaire de la grossesse. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1975/7454DC.htm> (дата звернення: 17.08.2024).

168. Décision n° 76-75 DC du 12 janvier 1977. Loi autorisant la visite des véhicules en vue de la recherche et de la prévention des infractions pénales. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1977/7675DC.htm> (дата звернення: 05.01.2025).

169. Décision n° 77-87 DC du 23 novembre 1977. Loi complémentaire à la loi n° 59-1557 du 31 décembre 1959 modifiée par la loi n° 71-400 du 1er juin 1971 et relative à la liberté de l'enseignement. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1977/7787DC.htm> (дата звернення: 14.08.2024).

170. Décision n° 79-105 DC du 25 juillet 1979. Loi modifiant les dispositions de la loi n° 74-696 du 7 août 1974 relatives à la continuité du service public de la radio et de la télévision en cas de cessation concertée du travail. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1979/79105DC.htm> (дата звернення: 14.07.2024).

171. Décision n° 80-117 DC du 22 juillet 1980. Loi sur la protection et le contrôle des matières nucléaires. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1980/80117DC.htm> (дата звернення: 25.01.2025).

172. Décision n° 80-119 DC du 22 juillet 1980. Loi portant validation d'actes administratifs. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1980/80119DC.htm> (дата звернення: 14.08.2024).

173. Décision n° 81-132 DC du 16 janvier 1982. Loi de nationalisation. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1982/81132DC.htm> (дата звернення: 21.12.2024).

174. Décision n° 83-165 DC du 20 janvier 1984. Loi relative à l'enseignement supérieur. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1984/83165DC.htm> (дата звернення: 16.01.2025).

175. Décision n° 86-224 DC du 23 janvier 1987. Loi transférant à la juridiction judiciaire le contentieux des décisions du Conseil de la concurrence. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1987/86224DC.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

176. Décision n° 88-244 DC du 20 juillet 1988. Loi portant amnistie. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1988/88244DC.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

177. Décision n° 90-283 DC du 8 janvier 1991. Loi relative à la lutte contre le tabagisme et l'alcoolisme. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1991/90283DC.htm> (дата звернення: 13.07.2024).

178. Décision n° 92-308 DC du 9 avril 1992. Traité sur l'Union européenne. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1992/92308DC.htm> (дата звернення: 17.08.2024).

179. Décision n° 93-322 DC du 28 juillet 1993. Loi relative aux établissements publics à caractère scientifique, culturel et professionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1993/93322DC.htm> (дата звернення: 17.01.2025).

180. Décision n° 94-343/344 DC du 27 juillet 1994. Loi relative au respect du corps humain et loi relative au don et à l'utilisation des éléments et produits du corps humain, à l'assistance médicale à la procréation et au diagnostic prénatal. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94343_344DC.htm (дата звернення: 02.02.2025).

181. Décision n° 94-352 DC du 18 janvier 1995. Loi d'orientation et de programmation relative à la sécurité. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1995/94352DC.htm> (дата звернення: 15.08.2024).

182. Décision n° 94-359 DC du 19 janvier 1995. Loi relative à la diversité de l'habitat. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1995/94359DC.htm> (дата звернення: 15.08.2024).

183. Décision n° 97-393 DC du 18 décembre 1997. Loi de financement de la sécurité sociale pour 1998. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1997/97393DC.htm> (дата звернення: 15.07.2024).

184. Décision n° 98-407 DC du 14 janvier 1999. Loi relative au mode d'élection des conseillers régionaux et des conseillers à l'Assemblée de Corse et au fonctionnement des Conseils régionaux. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1999/98407DC.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

185. Décision n° 2000-436 DC du 7 décembre 2000. Loi relative à la solidarité et au renouvellement urbains. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2000/2000436DC.htm> (дата звернення: 13.07.2024).

186. Décision n° 2001-446 DC du 27 juin 2001. Loi relative à l'interruption volontaire de grossesse et à la contraception. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2001/2001446DC.htm> (дата звернення: 23.08.2024).

187. Décision n° 2001-451 DC du 27 novembre 2001. Loi portant amélioration de la couverture des non salariés agricoles contre les accidents du travail et les maladies professionnelles. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2001/2001451DC.htm> (дата звернення: 13.07.2024).

188. Décision n° 2001-455 DC du 12 janvier 2002. Loi de modernisation sociale. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2002/2001455DC.htm> (дата звернення: 17.11.2024).

189. Décision n° 2002-463 DC du 12 décembre 2002. Loi de financement de la sécurité sociale pour 2003. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2002/2002463DC.htm> (дата звернення: 17.11.2024).

190. Décision n° 2003-487 DC du 18 décembre 2003. Loi portant décentralisation en matière de revenu minimum d'insertion et créant un revenu minimum d'activité. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2003/2003487DC.htm> (дата звернення: 19.07.2024).

191. Décision n° 2004-496 DC du 10 juin 2004. Loi pour la confiance dans l'économie numérique. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2004/2004496DC.htm> (дата звернення: 21.08.2024).

192. Décision n° 2004-505 DC du 19 novembre 2004. Traité établissant une Constitution pour l'Europe. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2004/2004505DC.htm> (дата звернення: 22.08.2024).

193. Décision n° 2006-540 DC du 27 juillet 2006. Loi relative au droit d'auteur et aux droits voisins dans la société de l'information. URL : <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2006/2006540DC.htm> (дата звернення: 21.08.2024).

194. Décision n° 2006-543 DC du 30 novembre 2006. Loi relative au secteur de l'énergie. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2006/2006543DC.htm> (дата звернення: 21.08.2024).

195. Décision n° 2007-551 DC du 1er mars 2007. Loi organique relative au recrutement, à la formation et à la responsabilité des magistrats. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2007/2007551DC.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

196. Décision n° 2007-556 DC du 16 août 2007. Loi sur le dialogue social et la continuité du service public dans les transports terrestres réguliers de voyageurs. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2007/2007556DC.htm> (дата звернення: 15.08.2024).

197. Décision n° 2008-566 DC du 9 juillet 2008. Loi organique relative aux archives du Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2008/2008566DC.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

198. Décision n° 2009-580 DC du 10 juin 2009. Loi favorisant la diffusion et la protection de la création sur internet. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009580DC.htm> (дата звернення: 25.08.2024).

199. Décision n° 2010-25 QPC du 16 septembre 2010. M. Jean-Victor C. (Fichier empreintes génétiques). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2010/201025QPC.htm> (дата звернення: 22.08.2024).

200. Décision n° 2010-613 DC du 7 octobre 2010. Loi interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2010/2010613DC.htm> (дата звернення: 14.08.2024).

201. Décision n° 2010-605 DC du 12 mai 2010. Loi relative à l'ouverture à la concurrence et à la régulation du secteur des jeux d'argent et de hasard en ligne. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2010/2010605DC.htm> (дата звернення: 25.01.2025).

202. Décision n° 2012-283 QPC du 23 novembre 2012. M. Antoine de M. (Classement et déclassement de sites). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2012/2012283qpc.htm> (дата звернення: 13.01.2025).

203. Décision n° 2012-297 QPC du 21 février 2013. Association pour la promotion et l'expansion de la laïcité (Traitement des pasteurs des églises consistoriales dans les départements du Bas-Rhin, du Haut-Rhin et de la Moselle). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2013/2012297QPC.htm> (дата звернення: 22.08.2024).

204. Décision n° 2013-666 DC du 11 avril 2013. Loi visant à préparer la transition vers un système énergétique sobre et portant diverses dispositions sur la tarification de l'eau et sur les éoliennes. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2013/2013666DC.htm> (дата звернення: 13.01.2025).

205. Décision n° 2013-669 DC du 17 mai 2013. Loi ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2013/2013669DC.htm> (дата звернення: 14.08.2024).

206. Décision n° 2014-394 QPC du 7 mai 2014. Société Casuca (Plantations en limite de propriétés privées). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2014/2014394QPC.htm> (дата звернення: 11.08.2024).

207. Décision n° 2015-713 DC du 23 juillet 2015. Loi relative au renseignement. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2015/2015713DC.htm> (дата звернення: 19.03.2025).

208. Décision n° 2016-590 QPC du 21 octobre 2016. La Quadrature du Net et autres (Surveillance et contrôle des transmissions empruntant la voie hertzienne). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2016/2016590QPC.htm> (дата звернення: 16.08.2024).

209. Décision n° 2017-632 QPC du 2 juin 2017. Union nationale des associations de familles de traumatisés crâniens et de cérébro-lésés (Procédure collégiale préalable à la décision de limitation ou d'arrêt des traitements d'une personne hors d'état d'exprimer sa volonté). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2017/2017632QPC.htm> (дата звернення: 22.08.2024).

210. Décision n° 2017-670 QPC du 27 octobre 2017. M. Mikhail P. (Effacement anticipé des données à caractère personnel inscrites dans un fichier de traitement d'antécédents judiciaires). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2017/2017670QPC.htm> (дата звернення: 23.08.2024).

211. Décision n° 2018-771 DC du 25 octobre 2018. Loi pour l'équilibre des relations commerciales dans le secteur agricole et alimentaire et une alimentation saine, durable et accessible à tous. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2018/2018771DC.htm> (дата звернення: 24.08.2024).

212. Décision n° 2018-717/718 QPC du 6 juillet 2018. M. Cédric H. et autre (Délit d'aide à l'entrée, à la circulation ou au séjour irréguliers d'un étranger). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2018/2018717_718QPC.htm (дата звернення: 28.08.2024).

213. Décision n° 2019-823 QPC du 31 janvier 2020. Union des industries de la protection des plantes (Interdiction de la production, du stockage et de la circulation de certains produits phytopharmaceutiques). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2019823QPC.htm> (дата звернення: 25. 08.2024).

214. Décision n° 2020-801 DC du 18 juin 2020. Loi visant à lutter contre les contenus haineux sur internet. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020801DC.htm> (дата звернення: 25.08.2024).

215. Décision n° 2020-863 QPC du 13 novembre 2020. Société Manpower France (Délai de dix jours accordé au défendeur en matière de diffamation). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020863QPC.htm> (дата звернення: 16.08.2024).

216. Décision n° 2021-823 DC du 13 août 2021. Loi confortant le respect des principes de la République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2021/2021823DC.htm> (дата звернення: 14.08.2024).

217. Décision n° 2021-945 QPC du 4 novembre 2021. M. Aristide L. (Communication entre la personne détenue et son avocat). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2021/2021945QPC.htm> (дата звернення: 15.08.2024).

218. Décision n° 2021-828 DC du 9 novembre 2021. Loi portant diverses dispositions de vigilance sanitaire. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2021/2021828DC.htm> (дата звернення: 16.08.2024).

219. Décision n° 2022-835 DC du 21 janvier 2022 - Communiqué de presse. Loi renforçant les outils de gestion de la crise sanitaire et modifiant le code de la santé publique. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/actualites/communiquedecision-n-2022-835-dc-du-21-janvier-2022-communique-de-presse#:~:text=Par%20sa%20d%C3%A9cision%20n%C2%B0,et%20de%20plus%20de%20soixante> (дата звернення: 15.08.2024).

220. Décision n° 2022-994 QPC du 20 mai 2022. M. Mohammed D. (Délivrance d'un permis de communiquer aux seuls avocats nominativement désignés par la personne mise en examen). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2022/2022994QPC.htm> (дата звернення: 26.08.2024).

221. Décision n° 2022-1003 QPC du 8 juillet 2022. Association Groupe d'information et d'action sur les questions procréatives et sexuelles (Accès à l'assistance médicale à la procréation). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2022/20221003QPC.htm> (дата звернення: 27.08.2024).

222. Décision n° 2022-843 DC du 12 août 2022. Loi portant mesures d'urgence pour la protection du pouvoir d'achat. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2022/2022843DC.htm> (дата звернення: 14.01.2025).

223. Décision n° 2023-4 RIP du 14 avril 2023. Proposition de loi visant à affirmer que l'âge légal de départ à la retraite ne peut être fixé au-delà de 62 ans. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2023/20234RIP.htm> (дата звернення: 16.08.2024).

224. Décision n° 2023-1064 QPC du 6 octobre 2023. (Conditions d'exécution des mesures de garde à vue). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/2023-10/20231064qpc_cp_.pdf (дата звернення: 25.08.2024).

225. Décision n° 2023-863 DC du 25 janvier 2024. Loi pour contrôler l'immigration, améliorer l'intégration. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2024/2023863DC.htm> (дата звернення: 25.03.2025).

226. Décision n° 2023-1079 QPC du 8 février 2024. Mme Léopoldina P. (Droit à congé payé d'un salarié en arrêt maladie). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2024/20231079QPC.htm> (дата звернення: 25.08.2024).

227. Décret n°59-1292 du 13 novembre 1959 sur les obligations du Conseil constitutionnel. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000850747> (дата звернення: 13.08.2024).

228. Décret n° 2010-148 du 16 février 2010 portant application de la loi organique n° 2009-1523 du 10 décembre... URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000021841429> (20/02/2025).

229. Dépôt: Proposition de loi constitutionnelle à l'Assemblée nationale. 16ème législature. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/16/dossiers/encadrement_nomination_membres_conseil_constitutionnel (дата звернення: 13.08.2024).

230. Die Paulskirchenverfassung vom 28. März 1849. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/20100000.pdf> (дата звернення: 30.11.2024).

231. Die Verfassung des deutschen reiches («Weimarer Reichsverfassung»).
11. August 1919. URL:
http://www.dircost.unito.it/cs/pdf/19190811_germaniaWeimar_ted.pdf (дата
звернення: 30.11.2024).

232. Dissertation der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Zürich zur Erlangung der Würde eines Doktors der Rechtswissenschaft vorgelegt von Alain Fischbacher von Hemberg SG. Zürich, den 14. Dezember 2005. 443 p. URL: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/163302/1/20060040.pdf> (дата звернення: 04.08.2024).

233. Dominique Fenouillet. La jurisprudence du Conseil constitutionnel en droit civil des personnes. Promotion ou déformation? *Jus Politicum. Revue de droit politique*. Juillet 2018. № 20–21. pp. 7–13. https://www.juspoliticum.com/articles/La-jurisprudence-du-Conseil-constitutionnel-en-droit-civil-des-personnes-promotion-ou-deformation?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.10.2024).

234. Dominique Rousseau. Les juridictions françaises doivent-elles publier les opinions séparées? *Le club des juristes*. 2023. Le 14 février. URL: <https://www.leclubdesjuristes.com/justice/les-juridictions-francaises-doivent-elles-publier-les-opinions-separees-660/> (дата звернення: 13.08.2024).

235. Edgar Morin. Constitution française et droit de l'Union européenne. *Revue européenne du droit*. 2005. № 3. URL: <https://geopolitique.eu/articles/constitution-francaise-et-droit-de-lunion-europeenne-approche-par-la-complexite-des-rapports-de-puissance-juridique/> (дата звернення: 17.08.2024).

236. Emmanuel Bada. Comment garantir l'indépendance du juge constitutionnel. *Excellence Academie*. 18 mars 2019. URL: <https://www.exacademie.com/post/comment-garantir-l-independance-du-juge-constitutionnel> (дата звернення: 13.08.2024).

237. Emmanuel Joseph Sieyès. Qu'est-ce que le Tiers état? Paris. Editios du Boucher. 2002. 87 p. URL: <https://www.leboucher.com/pdf/sieyes/tiers.pdf> (дата звернення: 10.08.2025).

238. Eric Delassus. Droits de l'homme et droits spécifiques. *HAL Open science*. 2012. 18 p. URL: https://hal.science/hal-00753224v1/file/Droits_de_lhomme_et_droits_spA_cifiques.pdf (дата звернення: 21.01.2025).

239. Eric Turpin. Présidentielle: à quelles conditions Emmanuel Macron et Marine Le Pen peuvent-ils utiliser le référendum? *France Bleu*. 2 avril 2022. URL: <https://www.francebleu.fr/infos/politique/referendum-modification-de-la-constitution-ce-que-prevoient-les-textes-1650114659> (дата звернення: 16.08.2024).

240. Erwan Sommerer. Pouvoir constituant et révolution. *Edition du Seuil*. 2011. Pp. 73–100. URL: https://shs.cairn.info/article/MICHA_SOMME_2011_01_0007?lang=fr&tab=premier-es-lignes (дата звернення: 11.08.2024).

241. Fabien Gélinas. L'Etat de droit et l'évolution du Conseil constitutionnel français. 23 p. URL: https://www.mcgill.ca/roled/files/roled/letat_de_droit_et_levolution_du_conseil_constitutionnel_francais.pdf (дата звернення: 11.08.2024).

242. Francis Hamon. Le rôle consultatif du conseil constitutionnel. *Open Edition Books*. P. 259–272. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/93385> (дата звернення: 18.08.2024).

243. Franck R. Judicial Independence and the Validity of Controverted Elections. *American Law and Economies Review*. 2010. №12 (2). 423–461. URL: https://www.researchgate.net/profile/Raphael-Franck/publication/227350547_Judicial_Independence_and_the_Validity_of_Controverted_Elections/links/56eaa2fb08aee3ae24a25c59/Judicial-Independence-and-the-Validity-of-Controverted-

Elections.pdf?origin=publication_detail&_tp=eyJjb250ZXh0Ijpb7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uRG93bmxvYWQiLCJwcmV2aW91c1BhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvbiJ9fQ (дата звернення: 26.10.2024).

244. François Chénéde. Quelle «constitutionnalisation» pour le droit civil des contrats? *Jus Politicum. Revue de droit politique*. Juillet 2018. № 20–21. pp. 56–57. URL: <https://www.juspoliticum.com/articles/Quelle-constitutionnalisation-pour-le-droit-civil-des-contrats> (дата звернення: 10.09.2024).

245. François Goguel. L'élaboration des institutions de la République dans la Constitution du 4 octobre 1958. *Revue française de science politique*. 1959. № 9–1. pp. 67–68. URL: https://www.persee.fr/doc/rfsp_0035-2950_1959_num_9_1_402984 (дата звернення: 10.09.2024).

246. François Luchaire. Déformation et reformation de la constitution de 1958. *Open Edition Books*. 2007. pp. 23–30. URL: <https://books.openedition.org/putc/116?lang=en> (дата звернення: 09.08.2024).

247. François Luchaire. De la méthode en droit constitutionnel. Éditions de la Sorbonne. *Open Edition Books*. pp. 307–359. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/105980> (дата звернення: 09.08.2024).

248. Fridmansky R. M., Badyda A. Yu., Pifko O. O. Ihor Yu. Dir. Human rights in the context of transhumanist medicine: ethical and legal aspects. *Weadomosci Lekarskie*. 2024. № 77(9). P. 2077–2082.

249. Fromont M. La justice constitutionnelle en France ou l'exception française. *Anuario Iberoamericano de Justicia Constitucional*. 2004. № 8. pp. 171–187. URL: <https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2021-12/1488aib008171.pdf> (дата звернення: 11.08.2024).

250. Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reiches. Vom 16. April 1871. URL: <https://www.verfassungen.de/de67-18/verfassung71-i.htm> (дата звернення: 03.08.2024).

251. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (Bundesverfassungsgerichtsgesetz - BVerfGG). Ausfertigungsdatum: 12.03.1951. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/BJNR002430951.html#:~:text=%C2%A7%201,Gesch%C3%A4ftsordnung%C2%0Ddie%20das%20Plenum%20beschlie%C3%9Ft> (дата звернення: 04.08.2024).

252. Granero A. Les révisions constitutionnelles non abouties sous la Troisième République. *Revue française de droit constitutionnel*. 2013/4. № 96. pp. 835–856. URL: <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-droit-constitutionnel-2013-4-page-835.htm> (дата звернення: 10.08.24).

253. Groupe de travail. Commun au Conseil d'Etat et a la Cour de Cassation sur la question prioritaire de constitutionnalite. 24 p. URL: <https://www.courdecassation.fr/files/files/R%C3%A9forme/Archives/Rapport%20QP%C2%0Conseil%20d%20Etat%20Cour%20de%20cassation%202018%20-.pdf> (дата звернення: 29.08.2024).

254. Guide pratique sur la question prioritaire de constitutionnalité. Conseil national des barreaux. Janvier 2023. 36 p. URL: https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/cnb_guide_question-prioritaire-constitutionnalite.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

255. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (BGBl. S. 1). URL: <https://www.bundestag.de/gg> (дата звернення: 04.08.2024).

256. Guillaume Drago. L'influence de la QPC sur le Parlement ou la loi sous la dictée du Conseil constitutionnel. *Jus Politicum*. 2015. № 6. URL: <https://juspoliticum.com/article/L-influence-de-la-QPC-sur-le-Parlement-ou-la-loi-sous-la-dictee-du-Conseil-constitutionnel-379.html> (дата звернення: 19.08.2024).

257. Guillaume Merland. L'intérêt général, instrument efficace de protection des droits fondamentaux? *Cahiers du Conseil constitutionnel*. (Prix de thèse 2003) – juin 2004. № 16. 10 p. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers->

du-conseil-constitutionnel/l-interet-general-instrument-efficace-de-protection-des-droits-fondamentaux (дата звернення: 29.01.2025).

258. Guy Canivet. Positions et composition dans la genèse d'une liberté fondamentale. Les contours évolutifs de la liberté individuelle dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel. *Titre VII*. Octobre 2021. № 7. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/publications/titre-vii/positions-et-composition-dans-la-genese-d-une-liberte-fondamentale-les-contours-evolutifs-de-la> (дата звернення: 28.01.2025).

259. Haine en ligne: nous devons améliorer la modération des contenus afin de lutter efficacement contre les discours de haine. *Press Release*. 29 November 2023. URL: <https://fra.europa.eu/fr/news/2023/haine-en-ligne-nous-devons-ameliorer-la-moderation-des-contenus-afin-de-lutter> (дата звернення: 10.10.2024).

260. Histoire du Conseil d'État. Conseil d'État. Site officiel. URL: <https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat> (дата звернення: 04.11.2024).

261. Hugues Hourdin. La révision constitutionnelle de 2008: un premier bilan. Octobre 2008. 52 p. URL: https://www.fondapol.org/app/uploads/2020/05/132-REVISION_2018-10-02_web-3.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

262. Isabelle Falque-Pierrotin. La Constitution et l'Internet. *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. Juin 2012. № 36. (Dossier: La liberté d'expression et de communication). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-constitution-et-l-internet> (дата звернення: 10.10.2024).

263. Jacqueline de Guillenchmidt. Le contrôle du principe de proportionnalité dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel français. *ACCPUF*. 2010. № 9. 34 p. <https://cdn.accf-francophonie.org/2019/03/Bulletin9-1-2.pdf> (дата звернення: 19.08.2024).

264. Jacques Chevallier. Le Conseil d'État, au cœur de l'État. *Pouvoirs*. 2007/4. № 123. P. 5–17. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/le-conseil-detat-au-coeur-de-letat.pdf> (дата звернення: 04.11.2024).

265. Jacques Georgel. Tableau de la Cinquieme Republique selon la Constitution du 5 octobre 1958. *La Revue administrative. 11e Annee.* № 65. P. 483–490. URL: <https://www.jstor.org/stable/i40034809> (дата звернення: 11.08.2024).

266. Jean-Claude Colliard. Un nouveau Conseil Constitutionnel? *Pouvoir.* 2011/2/ № 137. pp. 155–167. URL: <https://shs.cairn.info/revue-pouvoirs-2011-2-page-155?lang=fr> (дата звернення: 26.08.2024).

267. Jean-Louis Bergel. Théorie générale du droit, Coll. dirigée par le Doyen Jean Carbonnier, 4e édition. Paris. Dalloz. 2004. 374 p.

268. Jean-Félix de Bujadoux. Le nouveau parlement: la révision du 23 juillet 2008. *Fondation pour l'innovation politique.* Novembre 2011. 39 pages. URL: <https://www.fondapol.org/app/uploads/2020/05/45-bujadoux-le-nouveau-parlement-2011-web-1.pdf> (дата звернення: 11.02.2025).

269. Jean-François Fayard. Dans *La Justice révolutionnaire* (1987). Annexe IV - Décret du 10 mars 1793. pp. 289–291. URL: <https://www.cairn.info/la-justice-revolutionnaire--9782221010327-page-289.htm> (дата звернення: 09.08.2024).

270. Jean-Louis Mestre. Le controle par la cour de cassation et le Conseil d'Etat: perspectives historiques. Influence des droit. *Collection d'ouvrages numeriques.* 2017. pp. 27–50. URL: https://dice.univ-amu.fr/sites/dice.univ-amu.fr/files/article/le_controle_de_constitutionnalite_des_decisions_de_justice2.pdf (дата звернення: 28.08.2024).

271. Jean-Louis Thireau. Le Conseil du roi au XVI-e siècle. *La Revue Administrative.* 1999. № 52(3). pp. 10–19. URL: <http://www.jstor.org/stable/40773565> (дата звернення: 28.09.2025).

272. Jean-Manuel Larralde. La réforme de 2008, une réelle revalorisation du rôle du Parlement? *Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux.* 2012. № 10. pp. 107–117. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/crdf-5306.pdf> (дата звернення: 11.10.2025).

273. Jean-Marc Guislin. *Parlementarisme et violence rhétorique dans les années 1870. Revue du nord*. 1998. Tome LXXX. № 326-327. pp. 697-728. URL: https://www.persee.fr/doc/rnord_0035-2624_1998_num_80_326_2880 (дата звернення: 10.09.2024).

274. Jean-Marie Woehrling. *La liberté de religion est-elle reconnue en droit constitutionnel français? Open Edition Books*. 2019. pp. 561–576. URL: <https://books.openedition.org/pus/9546> (дата звернення: 18.01.2025).

275. Jeanne de Gliniasty. *L'intérêt général en QPC : de la lettre à l'esprit. Revue des droits de l'homme*. 2021. № 20. 26 pages. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/revdh-12689%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/revdh-12689%20(2).pdf) (дата звернення: 21.02.2025).

276. Jean-Pierre Dubois. *Le conseil constitutionnel: couronnement de l'état de droit? Après-demain*. 2017/1 № 41. NF. pp. 8–12. URL: <https://www.cairn.info/revue-apres-demain-2017-1-page-8.htm> (дата звернення: 11.08.2024).

277. Jean Rivero. *Le contrôle a priori du Conseil constitutionnel sur la loi française. Revue générale de droit*. 1987. № 18 (2). pp. 515–527. URL: <https://www.erudit.org/en/journals/rgd/1987-v18-n2-rgd04505/1058713ar.pdf> (дата звернення: 10.08.24).

278. Jeanne de Gliniasty. *L'intérêt général en QPC: de la lettre à l'esprit. Revue des droits de l'homme*. 2021. № 20. 26 p. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/revdh-12689%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/revdh-12689%20(1).pdf) (дата звернення: 29.01.2025).

279. Julien Bonnet. *Les contrôles a priori et a posteriori. Le Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. 2013. № 40. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/les-contrôles-a-priori-et-a-posteriori> (дата звернення: 21.08.2024).

280. Julien Constantin. *Repenser le pouvoir constituant par l'histoire du droit : théories et pratiques de l'autorité constituante en France (1789-1962). Méléte* [En ligne].

2025. № 1. URL: <https://publications-prairial.fr/melete/index.php?id=148> (дата звернення: 10.09.2024).

281. Kemal Gözler. Le pouvoir de révision constitutionnelle, Villeneuve d'Ascq. *Presses universitaires du Septentrion*. 1997. 108 p. <https://www.anayasa.gen.tr/pcr-04-titre-prelim-p-constituant.pdf>

282. Kommers D.P., Miller R.A. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. Third edition, Revised and Expanded. Duke UP, 2012. 904 p. URL: <https://www.dukeupress.edu/the-constitutional-jurisprudence-of-the-federal-republic-of-germany> (дата звернення: 23.03.2025).

283. La Cour de Justice de l'Union Européenne (CJUE). CDAD de la Cote d'Or. (Site). URL: <https://cdad-cotedor.justice.fr/juridictions/organisation-de-la-justice/les-juridictions-supra-nationales/les-cours-de-justice-europeenne/la-cour-de-justice-de-lunion-europeenne-cjue/> (дата звернення: 17.08.2024).

284. La loi constitutionnelle du 3 juin 1958. URL: <https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/histoire/la-ve-republique/l-installation-de-la-ve-republique/la-loi-constitutionnelle-du-3-juin-1958> (дата звернення: 11.08.2024).

285. La portée du référendum sur la rédaction du Titre XV de la Constitution. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/referendum-traite-constitution-pour-l-europe/la-portee-du-referendum-sur-la-redaction-du-titre-xv-de-la-constitution> (дата звернення: 22.02.2025).

286. La séparation des pouvoirs dans l'Union Européenne. Doc du Juriste. 03.07.2006. URL: <https://www.doc-du-juriste.com/droit-public-et-international/droit-europeen/dissertation/separation-pouvoirs-union-europeenne-445055.html> (дата звернення: 17.08.2024).

287. La Toupie. Dictionnaire. Principes généraux du droit (PGD). URL: <https://www.toupie.org/Dictionnaire/Pgd.htm> (дата звернення: 30.01.2024).

288. La transposition des opinions dissidentes en France est-elle souhaitable? – «Pour»: une opinion dissidente en faveur des opinions dissidentes. URL:

<https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-transposition-des-opinions-dissidentes-en-france-est-elle-souhaitable-pour-une-opinion-dissidente> (дата звернення: 13.08.2024).

289. La III-e République (1870-1940). Installation définitive de la République. Vie publique. 15 janvier 2024. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/268977-la-iiie-republique-1870-1940-installation-definitive-de-la-republique> (дата звернення: 23.08.2024).

290. Le Calendrier Republicain. Site Ancetres et Familles. 2024. URL: <https://ancetres-familles.fr/le-calendrier-republicain/> (дата звернення: 09.08.2024).

291. Le Conseil Constitutionnel et la protection des droits fondamentaux (Présentation faite lors du vingtième anniversaire de la révision constitutionnelle de 1974). Site de Conseil Constitutionnel. 9 p. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/pdf/Conseil/droitfon.pdf (дата звернення: 20.01.2025).

292. La Constitution de la Quatrième République Assemblée nationale. Site officiel. URL: <https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/histoire/histoire-de-l-assemblee-nationale/le-gouvernement-provisoire-et-la-quatrieme-republique-1944-1958/la-constitution-de-la-quatrieme-republique> (дата звернення: 23.12.2024).

293. La Constitution. La Constitution du 4 octobre 1958, texte fondateur de la Ve République, a été adoptée par référendum le 28 septembre 1958. Elle est le quinzième texte fondamental de la France depuis la Révolution française. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/rubrique-principale/le-bloc-de-constitutionnalite?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 23.12.2024).

294. Maes C. La notion d'identité constitutionnelle et son rôle dans l'intégration européenne. Étude pour la commission AFCO. PE 760.344 – février 2024.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/760344/IPOL_STU\(2024\)760344\(SUM01\)_FR.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/760344/IPOL_STU(2024)760344(SUM01)_FR.pdf) (дата звернення: 18.01.2025).

295. Legge costituzionale 9 febbraio 1948, № 1. Norme sui giudizi di legittimità costituzionale e sulle garanzie d'indipendenza della Corte costituzionale. *Gazzetta Ufficiale*. 20 febbraio 1948. № 43. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/CC_SS_fonti_lc_09021948_n_1_rev.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

296. Le rapport d'activité 2021 du Conseil constitutionnel. 4 octobre 2021. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/2021-09/2021_rapport_activite.pdf (дата звернення: 18.08.2024).

297. Les Constitutions de la France. Site officiel. Conseil constitutionnel de la France. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution/les-constitutions-de-la-france> (дата звернення: 03.08.2024).

298. Les réserves d'interprétation du Conseil constitutionnel. *Vie Publique*. Site. 27 mars 2023. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/19561-les-reserves-dinterpretation-du-conseil-constitutionnel> (дата звернення: 12.08.2024).

299. Le statut des membres. Site officiel. Conseil constitutionnel de la France. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-membres/statut-des-membres> (дата звернення: 13.08.2024).

300. Loi constitutionnelle n° 74-904 du 29 octobre 1974 portant révision de l'article 61 de la Constitution. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-revisions-constitutionnelles/loi-constitutionnelle-n-74-904-du-29-octobre-1974> (дата звернення: 17.08.2024).

301. Loi constitutionnelle n° 95-880 du 4 août 1995. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-revisions-constitutionnelles/loi-constitutionnelle-n-95-880-du-4-aout-1995> (дата звернення: 1.10.2025).

302. Loi constitutionnelle n° 96-138 du 22 février 1996 instituant les lois de financement de la sécurité sociale. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les->

revisions-constitutionnelles/loi-constitutionnelle-n-96-138-du-22-fevrier-1996 (дата звернення: 1.10.2025).

303. Loi constitutionnelle n° 2000-964 du 2 octobre 2000. Adoptée par référendum. URL: <https://www.conseilconstitutionnel.fr/les-revisions-constitutionnelles/loi-constitutionnelle-n2000-964-du-2-octobre-2000> (дата звернення: 30.01.2025).

304. Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005 relative à la Charte de l'environnement (JORF n°0051 du 2 mars 2005 page 3697). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/charte-de-l-environnement> (дата звернення: 14.01.2025).

305. Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000019237256> (дата звернення: 12.08.2024).

306. Loi du 25 février 1875 relative à l'organisation des pouvoirs publics. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1875-iiiie-republique> (дата звернення: 10.08.24).

307. Loi organique n° 95-63 du 19 janvier 1995 relative à la déclaration de patrimoine des membres du Parlement et aux incompatibilités applicables aux membres du Parlement et à ceux du Conseil constitutionnel. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000185471> (дата звернення: 13.08.2024).

308. Loi organique n° 2001-419 du 15 mai 2001 modifiant la date d'expiration des pouvoirs de l'Assemblée Nationale et Sénat. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000404920> (дата звернення: 29.01.2025).

309. Loi organique n° 2009-1523 du 10 décembre 2009 relative à l'application de l'article 61-1 de la Constitution. URL:

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000021446446> (дата звернення: 19.08.2024).

310. Loi organique n° 2010-830 du 22 juillet 2010 relative à l'application de l'article 65 de la Constitution. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000022508911> (дата звернення: 21.02.2025).

311. Loi organique n° 2011-333 du 29 mars 2011 relative au Défenseur des droits. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000023781167> (дата звернення: 25.02.2025).

312. Loi organique n° 2013-906 du 11 octobre 2013 relative à la transparence de la vie publique. Art. 3. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000028056315> (дата звернення: 13.08.2024).

313. L'organisation de la Cour de cassation. Cour de cassation. Site officiel. URL: <https://www.courdecassation.fr/la-cour/lorganisation-de-la-cour-de-cassation> (дата звернення: 04.11.2024).

314. Louise Doswald-Beck, Sylvain Vite. Le droit international humanitaire et le droit des droits de l'homme. *International Review of the Red Cross*. pp. 99–128. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0035336100084495a.pdf> (дата звернення: 23.01.2025).

315. Louis Favoreu. La décision de constitutionnalité. *Revue internationale de droit comparé*. Vol. 38 № 2. Avril-juin 1986. Études de droit contemporain. Contributions françaises au 12e Congrès international de droit comparé (Sydney-Melbourne, 18-26 août 1986). pp. 611-633.

316. Louis Favoreu. La légitimité du juge constitutionnel. *Revue internationale de droit comparé*. 1994. № 46–2. pp. 557–581. URL:

https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1994_num_46_2_4889 (дата звернення: 23.03.2025).

317. Louis Favoreu. L'apport du Conseil constitutionnel au droit public. *Pouvoirs*. 1980. № 13. pp. 17–31. URL: https://revue-pouvoirs.fr/wp-content/uploads/pdfs_articles/Pouvoirs13_p17-31_apport_conseil_constit_droit_public.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.08.2024).

318. Louis Favoreu. Modèle européen et modèle américain de justice constitutionnelle. *Annuaire international de justice constitutionnelle*. 1990. 4-1988. pp. 51–66. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/aijc_0995-3817_1990_num_4_1988_1033.pdf (дата звернення: 11.08.2024).

319. Manon Charpy. Le Comité constitutionnel de la Constitution de la IVe République. *Jus Politicum*. 2014/2015. № 16. pp. 441–452. URL: https://juspoliticum.com/uploads/jp16-t22_memoire-charpy.pdf (дата звернення: 11.08.2024).

320. Marc Doray. Le (néo)normativisme, constructivisme inachevé. *Les annales de droit*. 2014. № 8. pp. 145–196. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/add-727.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).

321. Marie Dejoux. La fabrique d'une loi. Retour sur la «grande ordonnance de réforme de 1254». *Open Edition Journals*. 2020. pp. 189–208. URL: https://journals.openedition.org/medievales/11097?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2025).

322. Marie Guitton. Entre un député européen et un député français, qui a le plus de pouvoir? *Toute l'Europe*. Publié le 28.06.2019. URL: www.touteurope.eu/institutions/fact-checking-entre-un-depute-europeen-et-un-depute-francais-qui-a-le-plus-de-pouvoir/ (дата звернення: 18.08.2024).

323. Marija V. Mendzhul, Andrianna Yu. Badyda, Yuliia I. Fetko, Roman M. Fridmansky, Viktoriia I. Fridmanska. Eutanasia: legal regulation in European

countries and prospects for legalization in Ukraine. *Laplage em Revista*. Vol.7. № 3, Sept.-Dec. 2021, p. 479–486.

324. Marina Kalara. L'interprétation de la Constitution par le Conseil d'État et la Cour de cassation dans la procédure de la QPC: liberté et contraintes. *La Revue des droits de l'homme*. 2022. № 21. 18 p. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/revdh-13877.pdf> (дата звернення: 04.11.2024).

325. Marthe Fatin-Rouge Stéfanini. Le Conseil constitutionnel dans la révision constitutionnelle du 23 juillet 2008 sur la modernisation des institutions. *Revue Francaise. Droit constitutionnel*. April 2009. № 78. pp. 269-298. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/le-conseil-constitutionnel-dans-la-revision-constitutionnelle-du-23-juillet-2008-sur-la-modernisation-des-institutions.pdf> (дата звернення: 22.02.2025).

326. Marthe Fatin-Rouge Stefanini. Les effets des décisions du Conseil constitutionnel en matière de QPC. Evolutions et limites du contrôle de constitutionnalité. Regard croisé entre les expériences françaises et est-européennes. 2018. 14 p. URL: <https://shs.hal.science/halshs-01940258/document> (дата звернення: 12.08.2024).

327. Martial Mathieu. La justice constitutionnelle en France, du rejet à l'adoption constitutional justice in france, from rejection to adherence. *REJUR - Revista Jurídica da UFERSA*. 29/11/2022. pp. 204–216. URL: https://periodicos.ufersa.edu.br/rejur/article/view/11594?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.09.2024).

328. Martin Loughlin. Droit politique. *Jus Politicum*. 2015. № 17. pp. 295–335. URL: <https://juspoliticum.com/article/Droit-politique-1129.html> (дата звернення: 11.08.2024).

329. Martin van Vliet, Winluck Wahiu, Augustine Magolowondo. Processus de réforme constitutionnelle et partis politiques. Principes pour la pratique. Publié par le NIMD, La Haye, Pays-Bas. Avril 2012. 64 p. URL:

<https://www.idea.int/sites/default/files/publications/processus-de-reforme-constitutionnelle-et-partis-politiques.pdf> (дата звернення: 23.03.2025).

330. Mathieu Disant. Les effets dans le temps des décisions QPC. *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. 2013. № 40. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/les-effets-dans-le-temps-des-decisions-qpc> (дата звернення: 18.02.2025).

331. Michaël Bouru. «Alexandre-Charles Kiss était-il Kelsenien?». Qualification de la pensée d'Alexandre Kiss ou le paradoxe de la pensée juridique: entre droit et science (pure) du droit. *RJ•E*. 2016. № spécial. pp. 161-179. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/alexandre-charles-kiss-etait-il-kelsenien-qualification-de-la-pensee-dalexandre-kiss-ou-le-paradoxe-de-la-pensee-juridique-entre-droit-et-science-pure-du-droit.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).

332. Michele Brandt, Jill Cottrell, Yash Ghai et Anthony Regan. Le processus constitutionnel : élaboration et réforme. Quelles options ? *Interpeace*. 2015. 408 p. URL: https://www.interpeace.org/wp-content/uploads/2015/07/2015_02_Constitution-Making_Handbook_French.pdf (дата звернення: 23.03.2025).

333. Michel Troper. Le constitutionnalisme entre droit et politique. pp. 82–94. URL: <https://extra.u-picardie.fr/outilscurapp/medias/revues/29/troper.pdf> (дата звернення: 22.02.2025).

334. Mouloud Boumghar. Une approche de la notion de principe dans le système de la convention européenne des droits de l'homme. Editions A. Pedone 13, rue Soufflot, Paris 2010. 12 p. URL: <https://pedone.info/site/wp-content/uploads/2024/07/596.pdf> (дата звернення: 30.01.2025).

335. M. Troper et L. Jaume (sous dir.), 1789 et l'invention de la Constitution. *Revue internationale de droit comparé*. 1995. 47-2. Pp. 611–614.

336. Noëlle Lenoir. L'intérêt général, norme constitutionnelle? Colloque du vendredi 6 octobre 2006. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-membres/l-interet-general-norme-constitutionnelle> (дата звернення: 29.01.2025).

337. Olivier Beaud. Les mutations de la V-eme Republique. Ou comment se modifie une Constitution écrite. *Pouvoirs*. 2001. № 4. pp. 1–4. URL: https://cours.unjf.fr/repository/coursefilearea/file.php/468/Cours/002_item/support002.pdf (дата звернення: 23.03.2025).

338. Olivier Dutheillet de Lamothe. La Convention européenne et le Conseil constitutionnel. *Revue internationale de droit comparé*. 2008. № 2. pp. 293-308. URL: https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_2008_num_60_2_19812 (дата звернення: 23.01.2025).

339. Olivier Jouanjan. Modèles et représentations de la justice constitutionnelle en France: un bilan critique. *Droit, politique et justice constitutionnelle*. September 2009. № 2. URL: <https://www.juspoliticum.com/articles/modeles-et-representations-de-la-justice-constitutionnelle-en-france-:-un-bilan-critique-72> (дата звернення: 30.01.2025).

340. Olivier Le Bot. Contrôles de constitutionnalité a priori et a posteriori en Europe. *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. Juin 2013. № 40. pp. 117–135. (Dossier : Le Conseil constitutionnel: trois ans de QPC). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/contrôles-de-constitutionnalite-a-priori-et-a-posteriori-en-europe> (дата звернення: 18.08.2024).

341. Ordonnance n° 58-1067 du 7 novembre 1958 portant loi organique sur le Conseil constitutionnel. Dernière mise à jour des données de ce texte: 01 janvier 2015. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705065> (дата звернення: 11.08.2024).

342. Ottavio Quirico. Le contrôle de constitutionnalité français dans le contexte européen et international: Une question de priorités. *Uropean journal of legal studies*. 2010. Vol 3. Issue. 1. pp. 77–98. URL:

<https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/09003e41-89cb-56cc-bc04-1e65f4b5a230/content> (дата звернення: 17.08.2024).

343. Pascal Jan. Le Conseil Constitutionnel. *Pouvoirs*. 2001. № 99. pp. 71–86. URL: https://revue-pouvoirs.fr/wp-content/uploads/pdfs_articles/99Pouvoirs_p71-86_conseil_constitutionnel.pdf (дата звернення: 17.08.2024).

344. Pascal Jan. Publiciser les opinions des juges: une exigence pédagogique pour intérioriser le droit. *Presses de l'Université Toulouse Capitole*. 2011. № 10. pp. 261–273. URL: <https://books.openedition.org/putc/448> (дата звернення: 13.08.2024).

345. Patrice Gueniffey. La Première République, 1792–1804: de la République des Lumières à la République impériale. *Tous républicains!* 2011. pp. 9–16. URL: https://shs.cairn.info/tous-republicains--9782200272821-page-9?lang=fr&tab=premieres-lignes&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.10.2024).

346. Patrick Lingibé. Dans quels cas Emmanuel Macron pourrait-il recourir à l'article 16 de la Constitution? *Actu Juridique*. Publié le 10.07.2024. URL: <https://www.actu-juridique.fr/constitutionnel/dans-quels-cas-emmanuel-macron-pourrait-il-recourir-a-larticle-16-de-la-constitution/> (дата звернення: 22.08.2024).

347. Patrick Lingibé. Président/Premier ministre: qui décide de quoi? *Actu-Juridique*. Publié le 22/07/2024. URL: <https://www.actu-juridique.fr/constitutionnel/president-premier-ministre-qui-decide-de-quoi/> (дата звернення: 20.02.2025).

348. Patrick Wachsmann. Le Conseil constitutionnel et le principe de séparation des autorités administrative et judiciaire. *Jus Politicum. Revue de droit politique*. Juillet 2018. № 20–21. pp. 244–245.

349. Patrick Wachsmann. Sur la composition du Conseil constitutionnel. *Jus Politicum*. 2015. № 5. URL: <https://juspoliticum.com/article/Sur-la-composition-du-Conseil-constitutionnel-294.html> (дата звернення: 12.08.2024).

350. Pierre Bon. Le Conseil Constitutionnel français et le modèle des cours constitutionnelles européennes. *Revista Española de Derecho Constitucional*. 1991. Año 11. № 32. Mayo-Agosto. pp. 68–69. URL: <https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2021-12/25024redc032045.pdf> (дата звернення: 02.08.2024).

351. Pierre Tifine. Droit administratif français – Deuxième Partie – Chapitre 1 – Section V, Chapitre 1 : Sources de la légalité administrative. *Revue générale du droit on line*. 2013. № 5630. URL: <https://www.revuegeneraledudroit.eu/blog/2013/08/18/droit-administratif-francais-deuxieme-partie-chapitre-1-section-iv/> (дата звернення: 30.01.2025).

352. Pierrick Gardien. Le Conseil Constitutionnel ne s'occupe pas de politique. Le Village de la justice (site). *Actualites Juridique*. 13 avril 2023. URL: <https://www.village-justice.com/articles/conseil-constitutionnel-occupe-pas-politique,45852.html> (дата звернення: 13.08.2024).

353. Pouvoir constituant originaire et pouvoir constituant dérivé: à propos de émergence d'une distinction conceptuelle. *Revue d'histoire des facultés de droit*. 1992. Pp. 123–141. URL: <https://univ-droit.fr/docs/recherche/rhfd/revues/part/41674/25-26-2005-2006p123-141.pdf> (дата звернення: 10.08.2024).

354. Proclamation de «l'an premier de la République française». Publié le: 24/08/2017. URL: <https://www.gouvernement.fr/partage/9416-la-republique-francaise-est-proclamee> (дата звернення: 09.08.2024).

355. Quels ont été les temps forts de l'élaboration de la Constitution? Site: *Vie publique*. 9 janvier 2023. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/38009-quels-ont-ete-les-temps-forts-de-lelaboration-de-la-constitution> (дата звернення: 11.08.2024).

356. Quels sont les principes fondamentaux de la République française? *Vie publique*. 15 janvier 2024. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/19562-quels-sont-les-principes-fondamentaux-de-la-republique-francaise#:~:text=La%20R%C3%A9publique%20fran%C3%A7aise%20est%20fond>

%C3%A9e,%2C%20la%C3%AFque%2C%20d%C3%A9mocratique%20et%20social e (дата звернення: 22.08.2024).

357. Que sont les principes républicains? Une contribution du Conseil des sages de la laïcité. Juin 2021. 14 pages. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/que-sont-les-principes-r-publicains-une-contribution-du-conseil-des-sages-de-la-la-cit---juin-2021-90017.pdf (дата звернення: 22.08.2024).

358. Révisions constitutionnelles de février 2007. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-revisions-constitutionnelles/revisions-constitutionnelles-de-fevrier-2007> (дата звернення: 29.01.2025).

359. Romain Espinosa. L'indépendance du Conseil constitutionnel français en question. *Les Cahiers de la Justice*. 2015/4. № 4. pp. 547–561. URL: <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-de-la-justice-2015-4-page-547.htm> (дата звернення: 13.08.2024).

360. Romain Telliez. Saint Louis, pacificateur des mœurs ? Sur “l’interdiction” des duels judiciaires et des guerres privées. *HAL.Science*. 13 Jan 2023. URL: <https://hal.science/hal-03937782/document> (дата звернення: 06.08.2025).

361. Ronald Faber. The Austrian Constitutional Court – An Overview. *ICL Journal*. 2008. Vol 2. № 1. pp. 49-53. URL: <https://www.icl-journal.com/articles/ronald-faber-the-austrian-constitutional-court-an-overview/> (дата звернення: 10.09.2024).

362. Samantha Besson. L’effectivité des droits de l’homme. *Swiss Open Access Repository*. pp. 54–84. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/BESSION_S._-_L_effectivit_des_droits_de_l_homme%20(2).pdf (дата звернення: 23.01.2025).

363. Samy Benzina. Dix ans de QPC: au-delà de la communication du Conseil constitutionnel. *Jus Politicum Blog*. 17 décembre 2020. URL: <https://blog.juspoliticum.com/2020/12/17/dix-ans-de-qpc-au-dela-de-la-communication-du-conseil-constitutionnel-par-samy-benzina%E2%80%A8/> (дата звернення: 26.01.2025).

364. Sophie-Justine Lieber, Damien Botteghi et Vincent Daumas. La question prioritaire de constitutionnalité vue du Conseil d'État. *Cahiers du Conseil constitutionnel*. Octobre 2010. № 29. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-question-prioritaire-de-constitutionnalite-vue-du-conseil-d-etat> (21.02.2025).

365. Staatsgrundgesetz vom 21. dezember 1867. über die allgemeinen rechte der staatsbürger für die im reichsrath vertretenen königreiche und länder (R.G.BL. 142/1867). URL: <http://www.dircost.unito.it/cs/docs/AUSTRIA%201867-II.htm> (дата звернення: 10.02.2025).

366. Stéphane Mouton. Le président de la République et le Conseil constitutionnel: Quelle influence dans le rôle de protection des droits et libertés? *Open Edition Books*. 2016. pp. 338-341. URL: <https://books.openedition.org/editions-cnrs/13306> (дата звернення: 16.08.2024).

367. Stéphane Mouton, Xavier Bioy. Les (r)évolutions du droit constitutionnel: propos introductifs. *Open Edition Books*. 3/03/2018. pp. 543–564. URL: <https://books.openedition.org/putc/1607> (дата звернення: 10.08.2024).

368. Stéphanie Hennette-Vauchez, Laurie Marguet. La QPC et les «droits et libertés que la Constitution garantit»: consécration et façonnage d'une nouvelle catégorie du droit constitutionnel. *Revue des droits de l'homme*. 2021. № 20. URL: <http://journals.openedition.org/revdh/12388> (дата звернення: 02.02.2025).

369. Tancrède De Logivière. La «jurie constitutionnaire» de Sieyès, prototype du contrôle de constitutionnalité: un mythe et sa persistance. *Jus Politicum*. 2015. № 31. URL: <https://juspoliticum.com/article/La-jurie-constitutionnaire-de-Sieyes-prototype-du-controle-de-constitutionnalite-un-mythe-et-sa-persistance-1569.html> (Дата звернення: 19.12.2024).

370. T. Di Manno. Les réserves d'interprétation du Conseil constitutionnel. 14 décembre 2002. 19 p. <https://www.conseil->

constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/pdf/Conseil/reserves2002.pdf (17.11.2024).

371. Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> (дата звернення: 11.08.2024).

372. The History of the Constitutional Court. Official website. Constitutional Court of Austria. URL: https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/geschichte/history_overview.en.html (дата звернення: 02.08.2024).

373. Theo Öhlinger. Die Verfassungsgerichtsbarkeit in Österreich – Der Wandel von Funktion und Methode in einer neunzigjährigen Geschichte. P. 2. URL: https://rechtssoziologie.info/archiv/2006-2019/literatur/michael-wrase-christian-boulanger-hg.-die-politik-des-verfassungsrechts/file.2016-01-27.5124416099/at_download/11%20-%20Die%20Verfassungsgerichtsbarkeit%20in%20Oesterreich%20-%20Der%20Wandel%20von%20Funktion%20und%20Methode%20in%20einer%20neunzigjaehrigen%20Geschichte.pdf (дата звернення: 30.11.2024).

374. The United States Constitution. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text> (дата звернення: 13.08.2024).

375. Tristan Florenne. Le regime politique de la V ème Republique: identite et mutations. 2006. Mars. 51 pages. URL: <http://ses.ens-lyon.fr/fichiers/Articles/d10.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).

376. «Toupictionnaire»: Le dictionnaire de politique. Site. Publié le 5 mai 2011. URL: https://www.toupie.org/Dictionnaire/Loi_constitutionnelle.htm (дата звернення: 23.03.2025).

377. Vanja Grujic. Constitution in time of emergency – Schmitt and Kelsen. Cadernos Miroslav Milovic. *Porto de Galinhas*. jan./jun. 2023. V. 1. № 1. pp. 143–151. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/143-151.pdf> (дата звернення: 01.08.2024).

378. Véronique Champeil-Desplats. Le Conseil constitutionnel a-t-il une conception des libertés publiques? *Jus Politicum. Revue de droit politique*. 2012. № 7. URL: <https://www.juspoliticum.com/articles/le-conseil-constitutionnel-a-t-il-une-conception-des-libertes-publiques-402> (дата звернення: 01.08.2024).

379. Victor I. Checherskiy, Andrianna Yu. Badyda, Vadym M. Roshkanyuk, Anatolii Yo. Herych. Reproductiven Rights and Implemintation of the Right to Human Life. *Weadomosci Lekarskie*. Volume LXXV. Issue 10. October 2022. P. 2531–2535.

380. Vitaliy M. Herzanych, Andrianna Yu. Badyda, Nadiya V. Buletsa, Mykhailo M. Lopit. Ethical and legal principles of biomedical research. *Weadomosci Lekarskie*. Volume LXXVIII. Issue 4. April 2025. P. 943–948.

381. William Marbury v. James Madison, Secretary of State of the United States. Supreme Court. February Term, 1803. URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/5/137> (дата звернення: 03.08.2024).

382. Xavier Bioy, Marie Glinel. Le cas de la liberté personnelle, in L'effet utile des décisions du conseil constitutionnel: un bilan critique: Rapport remis au Conseil constitutionnel en janvier 2020, sous la Direction de M. Carpentier et S. Mouton, Programme QPC. 2020. Synthèse du rapport remis au Conseil constitutionnel. 17 p. URL: <https://publications.ut-capitole.fr/id/eprint/44359/1/44359.pdf> (дата звернення: 27.08.2024).

383. Xavier Magnon. La protection des juges constitutionnels. 2007. 18 p. URL: https://publications.ut-capitole.fr/id/eprint/13852/1/La_protection_du_juge_constitutionnel.pdf (дата звернення: 13.08.2024).

384. Xavier Magnon. La représentation d'intérêts devant le Conseil constitutionnel. HAL.science. 2020. 18 p. URL: <https://hal.science/hal-02940900/document> (дата звернення: 19.09.2024).

385. Xavier Magnon. Quelques maux encore à propos des lois de révision constitutionnelle : limites, contrôle, efficacité, caractère opératoire et existence. *Core*.

20 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/300455387.pdf> (дата звернення: 09.08.2024).

386. Yves Guena. Le Conseil Constitutionnel Français. 37 p. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/pdf/Conseil/armenie.pdf (дата звернення: 13.08.2024).

387. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. URL: [https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html#:~:text=\(1\)%20St%C3%A1tn%C3%AD%20ob%C4%8Danstv%C3%AD%20v%20%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9,%C3%BDti%20z%C3%A1rove%C5%88%20p%C5%99%C3%ADslu%C5%A1n%C3%ADkem%20%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9%20republiky.&text=\(1\)%20Hlavn%C3%ADm%20m%C4%9Bstem%20republiky%20%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9%20je%20Praha](https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html#:~:text=(1)%20St%C3%A1tn%C3%AD%20ob%C4%8Danstv%C3%AD%20v%20%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9,%C3%BDti%20z%C3%A1rove%C5%88%20p%C5%99%C3%ADslu%C5%A1n%C3%ADkem%20%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9%20republiky.&text=(1)%20Hlavn%C3%ADm%20m%C4%9Bstem%20republiky%20%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9%20je%20Praha) (дата звернення: 03.08.2024).

388. Zákon č. 162/1920 Zb. z. a n., zo dňa 9. marca 1920, Zákon o ústavnom súde. Sídlom Ústavného súdu bola Praha. URL: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.08.2024).

389. Бадида А. Ю. Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Французької республіки. *Прикарпатський юридичний вісник: наук.-практ. фаховий збірник наукових праць*. 2024. Вип. 5 (58). С. 3–7.

390. Бадида А. Ю. Державна рада та Касаційний суд у ролі квазіконституційних органів у Французькій Республіці. *Приватне та публічне право*. 2024. № 4. С. 3–6.

391. Décision № 73-51 DC du 27 décembre 1973. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1973/7351DC.htm> (дата звернення: 12.08.2024).

392. Convention européenne des droits de l'homme. Rome, le 4 novembre 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_FRA (дата звернення: 13.08.2024).

393. Décision n° 2012-652 DC du 22 mars 2012. Loi relative à la protection de l'identité. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2012/2012652DC.htm> (дата звернення: 22.08.2024).

394. Décision n° 2016-591 QPC du 21 octobre 2016. Mme Helen S. (Registre public des trusts). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2016/2016591QPC.htm> (дата звернення: 22.08.2024).

395. Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940–1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 72: ч. 1. С. 7–10.

396. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. С. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 13.08.2025).

ДОДАТОК
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

Статті у періодичних фахових наукових виданнях України:

1. Бадида А. Ю. Соціальні права у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2019. № 9. С. 141–153. DOI: 10.33498/юощ-2019-09-141.
2. Бадида А. Ю. Соціальні права у системі фундаментальних прав людини. *Право України*. 2019. № 11. С. 272–280. DOI: 10.33498/юощ-2019-11-272.
3. Лемак В. В., Бадида А. Ю. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 133–143.
4. Тегза А., Бадида А. Обов'язкова вакцинація на тлі людської свободи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 32–37.
5. Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940–1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 72: ч. 1. С. 7–10. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.1>
6. Бадида А. Ю., Болдижар С. М. Модель конституційного нагляду в ІV республіці у Франції: реальна охорона Конституції чи швидкий параліч інституційної системи держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 5. С. 15–19. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.1>
7. Бадида А. Ю. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій республіці. *Право України*. 2023. Вип. 7. С. 152–158. DOI: 10.33498/юощ-2023-07-152.
8. Бадида А. Ю. Захист фундаментальних конституційних принципів у Французькій Республіці. *Право України*. 2024. № 5. С. 111–118. DOI: 10.33498/юощ-2024-05-111.

9. Бадида А. Ю. Братерство у Французькій Республіці: сутність та застосування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 20–23. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.1>.

10. Бадида А. Ю. Захист персональних даних крізь призму права на приватність: французький досвід. *Право України*. 2024. № 8. С. 115–121. DOI: [10.33498/lopu-2024-08-115](https://doi.org/10.33498/lopu-2024-08-115).

11. Бадида А. Ю. Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Французької республіки. *Прикарпатський юридичний вісник: наук.-практ. фаховий збірник наукових праць*. 2024. Вип. 5 (58). С. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.1>.

12. Бадида А. Ю. Державна рада та Касаційний суд у ролі квазіконституційних органів у Французькій Республіці. *Приватне та публічне право*. 2024. № 4. С. 3–6. DOI: [10.32782/2663-5666.2024.4.1](https://doi.org/10.32782/2663-5666.2024.4.1)

13. Бадида А. Ю. Інтернет та свобода вираження поглядів: судова практика Конституційної ради Французької Республіки. *Публічне право*. 2024. № 4 (56). С. 5–11. DOI: [10.32782/2306-9082/2024-56-1](https://doi.org/10.32782/2306-9082/2024-56-1).

14. Бадида А. Ю. Інститут Президента у Французькій Республіці та Україні: пошук ідеального зразка. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2025. Том 12. № 1 (45). С. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.45.009>.

15. Бадида А. Ю. Парламентська складова конституційної реформи 2008 року у Франції: досвід для України. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2025. № 1 (87). С. 190–194.

16. Бадида А. Ю. Нормативізм як науковий підхід: французька інтерпретація. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 311–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.43>.

17. Бадида А. Ю. Кінець життя і межі права: феномен глибокої садації у Франції. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 848–853. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.124>.

18. Бадида А. Ю. Відсутність конституційного контролю: між нормативізмом і парламентаризмом у французькій правовій традиції (1792–1958). *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 531–535. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.72>.

19. Бадида А. Ю. Концепт конституційної ідентичності та межі інтеграції у рішеннях Конституційної ради Франції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4 (1). С. 160–164. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.25>.

20. Бадида А. Ю. Екологічні права у судовій практиці Конституційної ради Французької Республіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 12–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/1>.

21. Бадида А. Ю. Ракурси правової аргументації: Конституційна рада Франції vs ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 338–341. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/75>.

22. Бадида А. Ю. «Конституційна реформа» vs «конституційний перегляд»: від теорії до практики. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15883442>.

23. Бадида А. Ю. Особливості французького конституційного судочинства через тріаду наукових підходів: аксіологічного, інституціонального та герменевтичного. *Право України*. 2025. № 6. С. 114–122. DOI: [10.33498/loiu-2025-06-114](https://doi.org/10.33498/loiu-2025-06-114).

24. Бадида А. Ю. Поняття прав людини у французькій та українській доктрині. *Правові новели*. 2025. № 25. С.134–138. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.16>.

25. Бадида А. Ю. «Пріоритетне питання конституційності» vs «конституційна скарга»: у пошуку ефективності інститутів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Випуск 90: частина 1. С. 213–218. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.27>.

26. Бадида А. Ю. Вплив строку повноважень на незалежність органів конституційної юрисдикції: теоретико-правовий і порівняльний аналіз. *Право України*. 2025. № 7. С. 113–121. DOI: 10.33498/loou-2025-07-113.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

27. Marija V. Mendzhul, Andrianna Yu. Badyda, Yuliia I. Fetko, Roman M. Fridmanskyu, Viktoriia I. Fridmanska. Eutanasia: legal regulation in European countries and prospects for legalization in Ukraine. *Laplage em Revista*. Vol.7. № 3, Sept.-Dec. 2021, p. 479–486. ISSN: 2446622

28. Andrianna Badyda, Oleh Pankevych. The Principle of the Welfare State through the Prism of Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine. *International Journal of Research in Social Sciences*. Vol. 14 Issue 12, Dec 2024. P. 6–14. ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081 UGC Approved Journal Number: 48887.

29. Andrianna Badyda. A priori and a posteriori control: french modification. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 5. P. 13–16. ISSN 1339-7915.

Одноосібна монографія:

30. Бадида А. Ю. Конституційний контроль у Французькій Республіці: теоретико-правовий вимір : монографія. Ужгород : РІК-У. 2024. 388 с.

Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

31. Buletsa S., Zaborovsky V., Chepys O., Badyda A., Panina Yu. Obligations to indemnify damages inflicted by maiming and other personal injuries including death: theoretical and practical issues (review). *Georgian Medical News*. 2019. № 9 (294). P. 156–165 (*Scopus*).

32. Victor I. Checherskiy, Andrianna Yu. Badyda, Vadym M. Roshkanyuk, Anatolii Yo. Herych. Reproductiven Rights and Implemintation of the Right to Human Life. *Weadomosci Lekarskie*. Volume LXXV. Issue 10. October 2022. P. 2531–2535 (*Scopus*).

33. Fridmanskyy R. M., Badyda A. Yu., Pifko O. O. Ihor Yu. Dir. Human rights in the context of transhumanist medicine: ethical and legal aspects. *Weadomosci Lekarskie*. 2024. № 77(9). P. 2077–2082 (*Scopus*).

34. Vitaliy M. Herzanych, Andrianna Yu. Badyda, Nadiya V. Buletsa, Mykhailo M. Lopit. Ethical and legal principles of biomedical research. *Weadomosci Lekarskie*. Volume LXXVIII. Issue 4. April 2025. P. 943–948 (*Scopus*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

35. Бадида А. Ю. Захист соціальних прав засобами конституційного контролю: особливості досвіду Угорщини. *Закарпатські правові читання* : Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 19–21 квітня 2018 року). Т.2. Ужгород. 2018. С.45–50.

36. Турияница В. В., Гартман М. Т., Бадида А. Ю. Фактори, що зумовили появу нового, четвертого покоління прав, їх основні складові та проблеми практичної реалізації. *Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 12 квітня 2019 року). Ужгород, Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С.122–126.

37. Бадида А. Ю. Права людини: від декларацій до ефективного правопорядку. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Львів, 06 грудня 2019 року). Львів: ЛьвДУВС. 2019. С. 20–23.

38. Бадида А. Ю. Генезис моделі конституційного судочинства у Франції. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи* : зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16 жовтня 2020 року). Львів: Каменярь. 2020. С. 204–209.

39. Бадида А. Ю. Інститут конституційного контролю у Французькій Республіці: можливий досвід для України. *Закарпатські правові читання* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 29–30 квітня 2020 року). Ужгород: РІК-У. 2020. С.19–25.

40. Бадида А. Ю. Поняття «конституційного блоку» в Французькій Республіці: доктрина і судова практика. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики* : матеріали наукового семінару (Львів, 19 червня 2020 року). Львів: ЛьвДУВС. 2020. С. 7–13.

41. Бадида А. Ю. Соціальні права та судовий конституційний контроль: досвід Французької Республіки. *Закарпатські правові читання* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 27-28 травня 2021 року). Том 2. Ужгород: РІК-У. 2021. С. 29–35.

42. Бадида А. Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наукового семінару (Львів, 23 червня 2022 року). Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 12–17.

43. Бадида А. Ю. Гарантії незалежності конституційної ради Французької республіки: основні аспекти. *Матеріали 77-ї підсумкової наукової*

конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 5–8.

44. Бадида А. Ю., Гартман М. Т. Позитивні зобов'язання держави через призму судової практики ЄСПЛ. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 27 квітня 2023 року). Частина I. Львів –Торунь. 2023. С. 69–74.

45. Бадида А. Ю. Посадове становище фізичної особи та міжнародно-правова відповідальність: «іммунітет» або «безкарність». *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Львів, 08 грудня 2023 року). Львів. 2023. С. 24–30.

46. Бадида А. Ю. Перегляд конституції: приклад Французької Республіки. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2024. С. 9–13.

47. Бадида А. Ю., Переш І. Є. Зміна «обличчя» Конституційної ради Франції: огляд значущих рішень. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 06 грудня 2024 року). Львів: ЛьвДУВС. 2024. С. 26–30.

48. Бадида А. Ю., Переш І. Є., Пеца Д. Д. Конституційна рада Франції та її роль в оцінці конституційності джерел права Європейського союзу. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти* : матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 26–27 квітня 2024 року). Львів–Торунь: Liha-Pres. 2024. С. 81–84.

49. Бадида А. Ю. Принцип поваги до людської гідності у правопорядку Французької Республіки. International scientific-practical conference «*Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International*

Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World» (March 24–25, 2025). Vol. 1. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. P. 137-140.

50. Бадида А. Ю., Пеца Д. Д. Глобалізація: сутнісні аспекти, виклики та пошук балансу. *Закарпатські правові читання. Релокація в умовах екстраординарних правових режимів* : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 25–26 квітня 2025 року). Львів –Торунь: Liha-Pres. 2025. С. 42–45.